НАУКОВІ ЗАПИСКИ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»

Серія «Філологічна»

Збірник наукових праць

Випуск 50

Острог
Видавництво Національного університету «Острозька академія»
2014

УДК 811.161.2+821.161.2
ББК 81.2 Укр.
Н 34

Збірник затвердила президія ВАК України
від 22 квітня 2011 року № 1-05/4

Рекомендувала до друку вчена рада
Національного університету «Острозька академія»
(протокол № 4 від 30 жовтня 2014 року).

Рецензенти:
Мірченко М. В., доктор філологічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки);
Струганець Л. В., доктор філологічних наук, професор (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка).

Редакційна колегія:
Архангельська А. М., доктор філологічних наук, професор;
Білоус П. В., доктор філологічних наук, професор;
Вокальчук Г. М., доктор філологічних наук, доцент;
Пасічник І. Д., доктор психологічних наук, професор;
Поліщук Я. О., доктор філологічних наук, професор;
Тищенко О. В., доктор філологічних наук, професор;
Хом'як І. М., доктор педагогічних наук, професор, академік АН ВШ України;
Яворська Г. М., доктор філологічних наук, професор.

Укладачі:
Максимчук В. В., кандидат філологічних наук, викладач;
Столяр З. В., викладач;
Федорич Х. М., викладач.

Н 34 Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна» : збірник наукових праць / [укладачі В. В. Максимчук, З. В. Столяр, Х. М. Федорич] / – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. – Вип. 50. – 144 с.
ISBN 966-7631-70-2

До збірника ввійшли статті українських науковців, присвячені проблемам сучасної української мови, ідіостилістики, індивідуально-авторської неології, термінознавства, лінгвосинергетики, діалектології, культури мови і мовлення, літературознавства.

Для науковців, викладачів, аспірантів, учителів-практиків, студентів-філологів.

УДК 811.161.2+821.161.2
ББК 81.2 Укр.

Адреса редколегії: кафедра української мови і літератури,
Національний університет «Острозька академія», вул. Семінарська, 2, м. Острог,
Рівненська обл., Україна, 35800.

ISBN 966-7631-70-2

© Видавництво Національного університету
«Острозька академія», 2014
© Автори статей

УДК 811.161.2'271.12

Єрмоленко С. Я.

ЦІННІСНИЙ КРИТЕРІЙ КОДИФІКАЦІЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ НОРМИ

*У статті уточнено зміст лінгвістичних термінів **нормування** і **кодифікація**, розкрито специфіку кодифікації сучасної лексичної норми в тлумачних словниках через використання цитацій із художніх та інших текстів, що фіксують зміни лексичної норми як факти історії української літературної мови; визначено диференційні ознаки символічної і прагматичної норми.*

***Ключові слова**: нормування, кодифікація, ціннісний критерій кодифікації, лексична норма, тлумачний словник, ілюстративний матеріал, літературний стандарт.*

*В статье уточняется содержание лингвистических терминов **нормирование** и **кодификация**; определена специфика кодификации современной лексической нормы в толковом словаре в связи с использованием цитат из художественных текстов, фиксирующих изменения лексической нормы как факты истории литературного языка; указано на различие символической и прагматической нормы.*

***Ключевые слова**: нормирование, кодификация, ценностный критерий кодификации, лексическая норма, толковый словарь, иллюстрации из художественных текстов, литературный стандарт.*

*The article further defines the meaning of the linguistic terms **norm** and **codification**, explains how the current lexical norm is codified in definition dictionaries using quotes from literary works which reflect the changes in the lexical norm as events in the history of the literary language; points out the difference between symbolic and pragmatic norm.*

***Key words**: norm, codification, value criteria for codification, lexical norm, definition dictionary, examples from literary texts, literary standard.*

Термін *кодифікація* пов'язаний із латинським словом *codex*, одне із значень якого 'книга'. Саме в книзі, точніше – в книгах, систематизовано, об'єднано правила, закони, що «регулюють певну галузь суспільних відносин» [7, с. 336]. Але крім юридичної сфери, слово *кодифікація* функціює також як лінгвістичний термін, який означає «встановлення й офіційне визнання літературної норми, зафіксованої в граматиках, словниках, довідниках» [3, с. 77]. Саме на фіксації мовної норми у словниках, граматиках, довідниках, що виконують роль мовних кодексів, наголошено в наведеному тлумаченні. Проте іноді кодифікацію тлумачать як «процес вироблення норм літературної мови» [1, с. 295], іншими словами, як нормування мови. А втім, між термінами *нормування* й *кодифікація* є різниця: перший стосується 'процесу вироблення в мовній практиці й усталення певних норм – фонетичних, лексичних, граматичних, стилістичних', а другий – фіксації цих норм у словниках, граматиках, довідниках. Ці опрацьовані лінгвістами мовні джерела здебільшого фіксують символічну мовну норму.

У сучасній мовній практиці конкурують символічна і прагматична літературна норма. Поняття символічної норми співвідносять з ідеальним звуковим і графічним образом української мови. Історія створення словників і підручників пов'язана з кодифікацією символічної, ідеальної норми, до якої має прагнути, на думку авторів названих лінгвістичних джерел, мовна практика. У зв'язку з цим існує постійна проблема визначення критеріїв мовної норми, тобто залежність її від мовної практики соціуму (індуктивний шлях) чи від дедуктивно встановлених лінгвістами правил.

Сьогодні маємо змогу послуговуватися різними словниками, граматичними описами української мови, довідковою літературою з культури мови. В усіх цих друкованих джерелах спостерігаємо відмінності щодо фіксації мовних фактів, хитання в оцінці тієї чи тієї мовної норми. Якщо донедавна критерій найвищої оцінки мала кодифікація норми в академічних словниках, то сьогодні ця оцінка нейтралізована, по-перше, через практичну недоступність для масового користувача паперової версії, зокрема, тлумачного словника, по-друге, через різне бачення ідеального нормативного словника сучасної української мови. Лінгвісти дискутують щодо реєстру словника, джерел ілюстративного матеріалу, вибору тлумачних формул тощо. Бажану повноту словникового реєстру й відповідного тлумачення слів досягають не лише залученням до ілюстративної частини тлумачного лексикону літературно-художніх, публіцистичних, офіційно-ділових текстів, а й текстів релігійного стилю, а також відображеного в інтернет-мережах розмовного стилю.

Академічний тлумачний словник закономірно орієнтується в доборі ілюстративного матеріалу для кодифікації одиниць лексичної, граматичної, стилістичної норми на мову класичної літератури. Однак,

© Єрмоленко С. Я., 2014

дотримуючись вимоги подавати повний контекст для розкриття значення слова, укладачі натрапляють на труднощі: ілюстрація розкриває значення реєстрового слова, проте містить лексику, яка не відповідає сучасній лексичній чи граматичній нормі й не потрапляє до реєстру. У таких випадках прийнято подавати в дужках нормативну форму, проте це правило часто порушують. З одного боку, таке порушення не стосується основної інформації про реєстрове слово й може бути проігнороване, а з іншого боку, воно засвідчує, що в сучасному словнику, орієнтованому на ціннісний критерій класичної художньої літератури, має бути врахована динамічна стабільність літературної норми. Саме уточнення відмінностей сучасного слововживання, семантичне й стилістичне відтінювання слів дає вдячний матеріал для вивчення історії літературної мови.

Інтелектуальне життя нації не можна уявити без існування виробленої, відшліфованої в процесі мовної практики літературної мови. Українські письменники, творці інтелектуальних скарбів народу відстоювали думку про потребу єдиної літературної мови. Основу такої мови бачив Іван Франко у певному типі мови, «яка на величезному просторі від Харкова до Кам'янця-Подільського виявляла таку однорідність, такий брак різкіших відмін, який вповні відповідав українському національному типові, також «вимішаному» і вирівняному в цілій масі, як мало котрий подібний тип у світі. І от кожний, галичанин чи українець, хто бажає друкованим словом промовити до найбільшої маси українського народу, мусить уживати мови тої найбільшої маси, а до того мови, виробленої найбільшим числом талановитих та популярних письменників» [9, с. 206]. Письменник не міг стояти осторонь тих мовних дискусій, які розгорілися в кінці XIX – на початку XX ст. у зв'язку з існуванням на той час східноукраїнської і західно-української літературно-мовних традицій. Докладаючи зусиль до формування загальноукраїнської літературної мови, І. Я. Франко «виявив у мовно-літературній суперечці демократичний, широкий підхід, ту далекоглядність, що мала на меті зрештою досягти уніфікації, звести воєдино народжуване в мовній практиці різних регіонів, а тим самим зблизити варіантні норми, якщо не подолати, то принаймні применшити відмінності культурно-етнічного характеру» [5, с. 410].

Сучасні дослідники, вивчаючи писемно-книжні джерела української мови минулих століть, простежують шляхи формування літературної норми. Наприклад, вивчаючи джерела і соціокультурні чинники формування західноукраїнського варіанта літературної мови кінця XIX – початку XX ст., Л. Ткач обґрунтовує розвиток і становлення на західноукраїнських землях галицько-буковинського койне кінця XIX – початку XX ст, – наддіалектного утворення, «в якому поєдналися традиції мовлення української освіченої верстви, що формувалися принаймні від кінця XVI ст., народнорозмовне мовлення у його різноманітних діалектних виявах, а також елементи новоутворюваних соціолектів, що відображали професійне розгалуження соціолем української мови» [8, с. 355]. Дослідниця не погоджується з тезою про діалектну основу західно-українського варіанта літературної мови і бачить у цьому писемно-літературному різновиді ознаки наддіалектного утворення – соціолекту освічених людей, які зберігали в своїй мовній практиці традиції давньої української мови. Фіксуючи в галицько-буковинському койне слова, які засвідчують «зв'язок сучасної української мови з тією мовою, якою на українських землях велася офіційно-ділова документація за часів Великого князівства Литовського, гетьманських канцелярій XVII-XVIII ст.», Л. Ткач як приклад наводить слово *ключ*, уживане у творах Івана Франка, Юрія Федьковича у значенні 'декілька сіл чи хуторів, які становлять одну громаду чи маєток' [8, с. 128]. Авторка зауважує, що Словник української мови в 11-ти томах не фіксує цього значення, на відміну від словника за редакцією Б. Грінченка, у якому слово *ключ* із згаданим значенням є в словниковому реєстрі. Проте наведений приклад підтверджує думку про історичну змінність лексичної норми, а також про часову і просторову глибину норми [4], яка не може бути реалізована в тлумачному словнику сучасної української мови. Складна лексикографічна проблема полягає у визначенні міри фіксування в сучасному словнику тих лексичних одиниць, які пов'язані з назвами історичних реалій, тобто уведення до реєстру історизмів, застарілої лексики як фактів історії літературної мови.

Кодифікація лексичної норми в нормативному словнику відбиває характер сучасної мовної практики і не може охоплювати лексикон певних історичних зрізів української літературної мови. Критикуючи радянську лексикографічну й редакторську практику «недопущення небажаних, «галицьких» слів до текстів періодичних видань та книжок, що їх видавали в радянській Україні», Л. Ткач уважає, що через цю практику «такі слова поступово ставали чужими для мовної свідомості нових поколінь українців» [8, с. 356–357]. Наведене твердження суперечить основному принципові створення нормативного словника: словник лише кодифікує наявну літературну норму, що усталилася в мовному вжитку, а не робить нормативним те чи те конкретне слововживання. Сама фіксація слова в словнику не переводить його в розряд загальновживаного, особливо тоді, коли йдеться про назву зниклої реалії.

Сучасні лексикографи, дотримуючись ціннісного критерію слововживання видатного майстра слова, через систему стилістичних ремарок, використання додаткової інформації, поданої в дужках, поєднують нормативний принцип словника з відтворенням традицій української літературної мови, засвідчують часову глибину літературної норми.

Від Івана Котляревського і до кінця XX ст. українська мова зберігає ті характерні ознаки літературного стандарту, які, по-перше, вирізняють її з-поміж інших літературних мов, по-друге, відрізняють саме цей часовий відтинок (понад два століття!) від попередніх сторіч писемно-літературної практики. Такий тривалий історичний період спричиняється до неоднозначного трактування мовно-художньої практики Івана Котляревського. Наприклад, академік Юрій Шевельов, протиставляючи мову творів Тараса Шевченка мові «Енеїди» Івана Котляревського, пише: «У тому сенсі, як ми тепер говоримо про українську мову, «Енеїда» не була написана українською мовою. Якщо вживати сучасної термінології, вона була написана суржиком. Коли Шевченко яких шість років пізніше охрестив «Енеїду» «сміховиною на московський шталт», він міг стосувати це і до жанрових особливостей поеми і до її мови. 1861 р. Панько Куліш поставив виразні крапки над *і*. У його оцінці Котляревський був винен у спотворенні українського життя, а «українське слово він перековерзує» («Чого стоїть Шевченко яко поет народній»). Слова *суржик* ще не було в його лексиконі. Але під Кулішевим «пере коверзуванням» ховається той самий зміст, який ми тепер називаємо суржиком» [10, с. 5].

В оцінці Юрієм Шевельовим мови Івана Котляревського помічаємо перенесення структурних (насамперед лексичних) ознак сучасної української літературної мови на минулий історичний період, коли відбувалося становлення нової української літературної мови. Очевидно, по-різному сприймали сучасники мову Івана Котляревського. Оцінка і Паньком Кулішем, і Тарасом Шевченком «Енеїди» залежала від інших естетичних настанов письменників, які жили в іншу епоху й усвідомлювали інші шляхи розвитку української літератури. Але незаперечний той факт, що українська мова творів Івана Котляревського привернула увагу читачів до нових тем, життєвих ситуацій, причому не лише побутових, а й глибоко ментальних, духовних (у підтексті «Енеїди» прочитуємо наслідки історичних подій, які змінили становище козацької держави в Європі). Завуальовану ідею української мови («*но тільки щоб троянське плем'я удержало на вічне врем'я імення, мову, віру, вид*»), напевно, прочитували сучасники Івана Котляревського, і зміст подібних афористичних висловів був для читачів важливіший, ніж використання автором старослов'янізму *врем'я*, широковживаного в старій українській мові XIV–XVII ст., але кодифікованого не в українській, а в російській літературній мові. Отже, постає питання, чи подавати в сучасному нормативному словнику факти історії української літературної мови, якщо подавати, то якою мірою і в яких формах. Форма стилістичного ремаркування застосовна не лише до часових, а й до просторових відмін літературної мови. Стилістичні ремарки стосуються функційно обмежених слів, уживаних у мовній практиці письменників.

Якщо розглядати ілюстративний матеріал словників і підручників сучасної літературної мови з погляду його «сучасності» для нинішнього мовця, то маємо зауважити, що фонетика, морфологія, словотвір, синтаксис виявляються найстійкішими, найбільш стабільними, тоді як лексика насамперед реагує на суспільні зміни, відбиваючи невпинний плин життя. Отже, поділ слів на активну і пасивну лексику особливо важливий ціннісний критерій кодифікації лексичної літературної норми. Оскільки літературна мова обслуговує різні сфери освіти, науки, культури, державного управління, то її лексичний склад становить відкриту систему: жоден словник одночасно не може охопити всі галузі людського пізнання; тому й існують як окремі відгалуження сучасної мови спеціальні мови різних галузей знань, спеціальні термінологічні словники, що концептуалізують, систематизують ці знання.

Сучасна літературна мова не може обійтися без термінології; термінологічні назви входять до нашого побуту, щоденної мовної практики. Щоправда, їхнє загальновживане значення відрізняється від спеціального, наукового, тому й перед лексикографами постає завдання диференціювати наукове тлумачення термінологічної назви в спеціальному словнику й тлумачення терміна в загальномовному тлумачному лексиконі.

Оцінка шляхів поповнення словника сучасної літературної мови торкається питання самоідентифікації українців, визначення особливостей національного світосприймання. Цікаві міркування про збагачення словника висловлював Л. А. Булаховський: «Збагачення мови новими словами – одна з важливих рис її розвитку, і в цьому напрямку справді йде розвиток літературних мов. Але безперечною помилкою було б ...намагатися за всяку ціну збільшувати це багатство призбируванням всього, що в цьому відношенні дають різні діалекти, з тим щоб зараз же пустити це в літературний обіг» [2, с. 466]. На думку вченого, штучно збільшувати словник, створювати термінологію за відсутності відповідних галузей знань, тобто вигадувати терміни, не культивовані в мовному вжитку, – така практика «живою і корисною не буде» [2, с. 466].

Критерій загальноприйнятості, або традиційності, належить до *зовнішніх*, позамовних *критеріїв* літературної норми. Він детермінований потребою суспільства мати спільний засіб порозуміння, засіб установлення контактів, збереження й передавання інформації, розвитку думки в усіх сферах пізнання. Цьому сприяють суспільно-економічні умови об'єднання нації, окреслення території, на якій відбувається консолідація. Власне, цей зовнішній критерій об'єднує виокремлені дослідниками: а) культурно-історичний критерій (він визначальний на початку формування літературної мови як соціально престижного різновиду національної мови); б) критерій мовної традиції; в) критерій поширеності, або

статистичний критерій; г) критерій загальновизнаних зразків, до яких належить мовна практика авторитетних письменників [6, с. 100]. До зовнішніх критеріїв літературної норми зараховуємо й естетичний критерій, співвідносний із художньо-мовною практикою письменників, а в новітні часи – мотивований впливом авторитетних засобів масової комунікації. Неважко помітити, що в зовнішніх критеріях превалює компонент оцінки, оскільки поняття визнаних зразків, мовної традиції містить обов'язковий аксіологічний зміст.

Внутрішні критерії літературної норми – її відповідність системі, структурній організації мови, зумовленість внутрішньомовними законами розвитку. Найближчий до критерію відповідності мовній системі формально-логічний критерій [6, с. 100–103], однак через специфіку дії мовних законів його застосування не позбавлене елементів суб'єктивної оцінки. Отже, між зовнішніми і внутрішніми критеріями літературної норми немає неперехідної межі. Вони взаємодіють між собою, і в різні періоди функціювання літературної мови одні з цих критеріїв актуалізуються, набувають першорядного значення, інші – відходять на другий план.

Зауважимо, що літературна норма в усіх сучасних розвинених національних мовах має гетерогенний характер, що спричинено зменшенням впливу територіального критерію формування літературної норми й актуалізацією культурно-історичного, традиційного критерію, а також зростанням ролі міжмовного контактування в інформаційну добу. Гетерогенність сучасної літературної норми простежується на всіх рівнях мовної структури, однак найпоказовіша вона на лексичному рівні, коли в мові побутують рівноправні варіанти на зразок *поїзд – потяг, відтермінувати поїздку – перенести візит, уряд – Кабінет міністрів, роздуми – розмисли.* За кожним із варіантних слововживань стоїть певна мовна традиція, зв'язок із конкретним народнорозмовним джерелом (усно-розмовною практикою), з різними тенденціями писемно-книжного спілкування. Наявність варіантів передбачає можливість вибору й водночас його обґрунтування в сучасній кодифікаційній діяльності.

У ставленні до літературної норми простежуються різні тенденції: усвідомлення її *обов'язковості* на тлі сучасних процесів розхитування норми; *ліберальне ставлення* до новацій у сфері літературної норми; *хаотичне використання* мовних правил, яке може бути свідомим порушенням мовної норми як засіб епатажності, привертання уваги до висловленого, і неусвідомлене порушення літературної норми, тобто незнання цієї норми. Перша тенденція певною мірою пов'язана з консерватизмом у ставленні до норми, зокрема, з пуризмом, коли, наприклад, замість іншомовних запозичень пропонуються засоби вираження, створені на основі структурних ресурсів власної мови. Друга тенденція означає ліберальне ставлення до потоку іншомовних запозичень, прийняття новацій, які пропонує мовна практика як варіанти вже усталеної норми. Третя тенденція засвідчує стан хаосу в мовокористуванні, надто коли враховувати функціювання текстів в Інтернеті, причому як оригінальних, так і перекладних.

Сучасна літературна норма в її мовно-узусному функціюванні детермінована тими активними процесами, які відбуваються в мові ЗМІ, або в засобах масової комунікації. Масовість, здатність швидко реагувати на зміни в сучасному слововживанні роблять мову цієї суспільної сфери ціннісним критерієм кодифікації літературної норми в лексикографічних та інших лінгвістичних джерелах. У засобах масової комунікації репрезентовано писемну й усну форми спілкування. Цей чинник робить їх всеохопними і щодо трансформації в них функційних стилів літературної мови.

У різні історичні періоди процеси нормування і кодифікації супроводжувалися активізацією варіантів, тобто періоди відносної стійкості, стабільності норми чергуються з періодами динаміки, збільшенням кількості варіантів. Якщо орфографічна, частково граматична норма проходять більш-менш регулярну перевірку в орфографічних словниках, то кодифікація лексичної норми відбувається складніше, надто за умов збільшення кількості й інтенсивності іншомовних запозичень в усі стилі української мови.

Яким має бути літературний стандарт? Які критерії становлення літературного стандарту? Чим забезпечується утвердження в суспільстві єдиної літературної норми? Наскільки дієвими в історії розвитку національної культури є форми кодифікації літературної норми? Ставлення до літературного стандарту, або кодифікованої літературної мови як соціально престижної форми національної мови, змінюється залежно від освіти, територіального походження мовців, їхнього професійного, культурного рівня, соціального статусу. У ставленні до проблеми доцільності, потрібності кодифікації літературної норми домінантну роль відіграє ціннісний критерій як вияв освітнього, загальнокультурного рівня мовців, які сприймають мову не лише як засіб спілкування, а як важливий чинник розвитку національної культури й утвердження мовної ідентичності українців.

Література:

1. Бибик С. П. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання / Бибик С. П., Сюта Г. М. – Х. : Фоліо, 2006. – 623 с.

2. Булаховський Л. А. Виникнення і розвиток літературних мов // Булаховський Л. А. Вибрані праці в 5-ти томах / Л. А. Булаховський. – К. : Наук. думка, 1975. – Т. 1. – С. 321–470.

3. Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор О. Г. ; за ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – 223 с.

4. Єрмоленко С. Я. Часова і просторова глибина норми / С. Я. Єрмоленко // Вісник Луганського державного педагогічного університету ім. Т. Шевченка. – Луганськ : Альма-матер, 2001. – №3. – С. 29–34.

5. Кононенко В. І. Мова. Культура. Стиль : збірник статей / Кононенко В. І. – Київ ; Івано-Франківськ, 2002. – 460 с.

6. Пилинський М. М. Мовна норма і стиль / Пилинський М. М. – К. : Наук. думка, 1976. – 287 с.

7. Словник іншомовних слів / [за ред. акад. О. С. Мельничука]. – К. : Головна редакція УРЕ, 1974. – 775 с.

8. Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. Частина 2: Джерела і соціокультурні чинники розвитку / Ткач Л. – Чернівці, 2007. – 704 с.

9. Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах / Франко І. Я. – К., 1982. – Т. 37. – 619 с.

10. Шевельов Ю. Критика поетичним словом: Молодий Шевченко визначає своє місце в історії літератури та дещо про «білі плями» / Юрій Шевельов // Світи Тараса Шевченка : зб. статей до 175-річчя з дня народження поета. – Нью-Йорк, 1991. – С. 1–19.

УДК 37.015.31(477):929

Мацько Л. І.

МОВНА ОСОБИСТІСТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Змінилась суть людська й природа всіх речей.
Лиш не змінився звук і слово, повне гарту,
Поставлене нести свою одвічну варту.
Те слово вік живе в дубах і сивих травах,
У хлібі і в воді, у мислях нелукавих,
Добром напоєних, негордих повсяк час,
Так, як знайшов його і як зростив Тарас.
(Андрій Малишко)

У статті розглянуто основне поняття лінгвоперсонології: мовна особистість як лінгвістична категорія, що складається з компонентів – мовна спроможність, мовна свідомість і мовнокомунікативна компетентність. Мовна спроможність є першоосновою для формування мовної свідомості, а з нею і становлення та розвитку мовленнєвих компетенцій та мовної комунікативної компетентності. Мовна свідомість є основною ознакою кожної мовної особистості. Вона формує когнітивний (пізнавальний) зміст мовлення і містить його у собі завжди готовим до мовленнєвої потреби. Мовна спроможність є основою формування мовної свідомості і виповнюється нею (мовомисленням, мислеобразами, рефлексіями). У мовній свідомості умовно виділяють два рівні: перший містить предметний (денотатний) зміст, що характерний для мовної спільноти (його ми успадковуємо, переймаючи мову від старших). А другий (глибинний) – це вже власне усвідомлення мовцем своєї мови, з елементами індивідуального авторського осмислення і вибору мовних варіантів на свій смак, мовленнєвих видів діяльності. Мовнокомунікативна компетентність дозволяє сповна реалізувати єдність досягнення і мовної спроможності, і мовної свідомості через види мовленнєвої діяльності у відповідній соціокультурній мовній спільноті. Досконалі мовні особистості визначаються як елітарний тип мовних особистостей, що засвідчують максимально високий рівень володіння культурою креативного мовлення і можуть бути зразком для вивчення рідної мови і формування мовнокомунікативної компетентності. Для української молоді безсумнівним прикладом національної ідентичності і патріотичного виховання є мовна особистість національного генія і пророка Тараса Григоровича Шевченка.

Ключові слова: *Тарас Шевченко, освіта, національна ідентичність, патріотизм, мовна особистість, мовна спроможність, мовна свідомість, мовнокомунікативна компетентність, мовленнєві компетенції.*

В статье рассматривается основное понятие лингвоперсонологии: языковая личность как лингвистическая категория, состоящая из компонентов – языковая способность, языковое сознание и языково-коммуникативная компетентность. Языковая способность является первоосновой при формировании языкового сознания, а с ней и становления и развития речевых компетенций и языково-коммуникативной компетентности. Языковое сознание является основным признакам каждой языковой личности. Оно формирует когнитивное (познавательное) содержание речи и содержит его в себе всегда готовым к речевой потребности. Языковая способность является основой формирования языкового сознания и исполняется ею (языковый мышлением, мыслеобразами, рефлексиями). В языковом сознании условно выделяют два уровня: первый содержит предметный (денотативный) смысл, характерный для языковой общности (его мы наследуем, перенимая язык от старших). А второй (глубинный) — это уже собственно осознание говорящего своей речи, с элементами индивидуального авторского осмысления и выбора языковых вариантов на свой вкус, речевых видов деятельности. Языково-коммуникативная компетентность позволяет полностью реализовать единство достижения и языковой способности, и речевого сознания через виды речевой деятельности в соответствующей социокультурной языковой общности. Совершенные языковые личности определяются как элитарный тип языковых личностей, удостоверяющие максимально высокий уровень владения культурой креативной речи и могут быть образцом для изучения Родного языка и формирования языково-коммуникативной компетентности. Для украинской молодёжи несомненным примером национальной идентичности и фактором патриотического воспитания является языковая личность национального гения и пророка Тараса Григорьевича Шевченко.

Ключевые слова: *Тарас Шевченко, образование, национальная идентичность, языковая личность, языковая способность, языковое сознание, языково-коммуникативная компетентность, речевые компетенции.*

© Мацько Л. І., 2014

The article deals with the basic concept of the theory of linguistic personality: linguistic personality as a category consisting of the following components: language ability, language consciousness and communicative competence. Perfect linguistic personalities are defined as an elitist type demonstrating the most advanced level of creative culture and language and serving as a model for the study of the mother tongue and the formation of communicative competence. The study of creative work with such high degree of linguistic creativity by linguistic personalities who were and are emblematic figures, a cultural phenomenon of Ukraine, people who did not only influenced the development of the Ukrainian language and literature, but also enriched the intellectual life of the nation is of especially great informative and educational value.

Linguistic personality of the Ukrainian genius and prophet Taras Shevchenko is a definitive factor for the patriotic education of the Ukrainian youth.

Key words: *Taras Shevchenko, education, patriotism, linguistic personality, language ability, language consciousness, communicative competence, speech competence.*

Нові глобальні комунікативні поля сучасного постіндустріального інформаційного світу руйнують механізми традиційної культурно-історичної, національної, державної, конфесійної ідентифікації, розмивають ціннісні орієнтири, вилучають із обігу найважливіші символи, що спроможні впливати на рефлексію особистості: «Свідомість сучасної людини звикає до заниженого духовно-культурного режиму» [14, с. 241]. Глобалізація стирає розмаїття ідентичностей, послаблює автентичність, ускладнює самоідентифікацію через нівеляцію ідентифікантів. Людина ж, намагаючись освоїти знання про світ (а фактично – привласнити) пропускає їх через власну свідомість і цим надає їм суб'єктивності та етнонаціональної ідентичності, точніше – її фону. Високий рівень ідей, соціальних переконань, постулатів, суспільна віра у м'яку (тобто інформаційну, мистецьку, художню, рекламну) силу засобами мови здатні впливати на думки інших і змінювати їх поведінку в потрібному руслі. У світовому мовному просторі починають панувати інтегративні мовні тенденції. Результатом цього процесу стає підпорядкування мов тій мові, яка здатна більшою мірою поширити себе через панівні політичні, науково-технічні, культурні умови: «Світ починає говорити саме певною мовою, диктуючи свої правила. Таким чином ігнорується істина, що культура народу – це його пам'ять, закодована реальною мовою, що «Мова – код плюс його історія» [12, с. 13].

Протидіяти такій тенденції повинна по-європейськи орієнтована сучасна національна освіта. Підвищення освітньої культури сучасної середньої і вищої школи України має спиратися на культурний зміст традиційних українських національних цінностей і збагачуватися інноваціями нового глобального комунікативного поля та адаптувати його до потреб молоді нарощувати нові знання, не руйнуючи етнонаціональної ідентичності.

Національна ідентичність формується на етнічній, соціальній і політичній ідентичностях. Основним показником її є вибір національної мови як провідного засобу спілкування, самоствердження і самовираження та суспільна реалізація ідей і проектів у формах національної культури. Процес формування національної ідентичності громадян започаткований і постійно супроводжується національною самосвідомістю людини. Підґрунтям процесу формування національної ідентичності є глибока свідома закоріненість (коренізація) людності в соціальну сферу буття свого етносу, його культури і способу життя, знання історичного минулого, традицій, вірувань та суспільних ідеалів. Це перша й основна підвалина національної ідентичності – відчуття роду, землі, спадку, батька, матері, родини.

Великий вплив на зміцнення національної ідентичності, а іноді й вирішальну роль у її формуванні мають визначні мовні особистості етносу особливо на етапі його переходу у повносилу націю. До таких належить український поет і художник, історик і філософ, мислитель Тарас Григорович Шевченко. Йому присвячена велика науково-дослідна література, започаткована ще його сучасниками П. Кулішем, М. Костомаровим, О. Кониським, В. Білозерським та іншими про місце, значення і роль художніх творів Т. Шевченка у суспільно-політичних, націєтворчих, освітньо-культурних процесах України.

У дослідженнях багатьох учених, зокрема видатних істориків М. Грушевського, Д. Дорошенка, І. Крип'якевича [7, с. 400]. Шевченко постав як носій національних традицій, як глибоко національний український поет-історик, що розкрив гірку долю українського народу на гнітючому фоні російської імперської дійсності. Постав як пророк майбутньої свободи і незалежності України; як виразник народних сподівань, який вплинув на розвиток української національної свідомості і українського національного руху. Феноменальність мовної особистості Тараса Шевченка в тому, що вона діяла і діє на уми українців через віки і суспільні формації, і досі пробуджує свідомість нових поколінь українців, увиразнюючи українську національну ідентичність. У цьому аспекті найточніше і найкоротше означили його видатні сучасні дослідники творчості Тараса Шевченка І. Дзюба і М. Жулинський: «як явище велике і вічне –невичерпний і нескінченний» [8, с. 9].

Сучасна лінгвістика і особливо лінгводидактика (американська, європейська, в тому числі й українська та російська) глибоко займаються проблемами формування мовної особистості молоді як надійного державотворчого діяча й успішного суспільно-політичного й культурного творця. Кумулятивно-ін-

формаційна й регулятивна функції мови використовують із метою пошуків і вироблення все новіших та ефективніших мовнокомунікативних тактик і стратегій для потреб освіти, для розуміння мови як інтеракціонального явища соціального буття (Н. Д. Арутюнова, Ю. М. Караулов, С. Я. Єрмоленко, В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, В. А. Широков, П. Ю. Гриценко), що суттєво впливає на сучасний образ суспільства.

Нині в мовознавчій науці формується новий напрям лінгвістичних досліджень – лінгвоперсонологія, що займається описом типів мовної особистості, чинників її формування, становлення і розвитку окремого мовця як індивідуальної національномовної особистості на тлі своєї епохи, свого середовища, конкретної професійно-виробничої діяльності та творчості. У навчанні та вихованні сучасної всебічно освіченої людини гармонійно поєднано гілки усіх суспільних, природничих і гуманітарних наук.

Вивчення україномовних гуманітарних (і не тільки!) наук (української мови, української літератури, міфології, мистецтва, історії і культури, історичного й сучасного соціуму) формує у молоді стійкі уявлення і поняття про національну (україномовну в цьому випадку) картину світу, в якій відображена українська ментальність і світоглядність, етно- і психотип українського національного характеру, прагматика і прецедентність, усталеність образу життя. Така освіта сприяє вихованню української елітарної мовної особистості, формуванню національної ідентичності.

У мовленні (дискурсі) мовна особистість реалізує через спілкування об'єктивні спільні фонові знання соціуму і суб'єктивні, ті, що виділяють її як індивідуальну мовну особистість на фоні мовних смаків її епохи, мовну моду та певну мовну поведінку. Мовна особистість завжди існує в певному часомовному просторі – актуалізованих ідей, концептів і концепцій, понять, значень, смислів і образів, стереотипів мовної поведінки, що виформувалися і діють у певний час і в конкретній лінгвокультурній спільноті. Лінгвокультурна спільнота впливає на формування усвідомлених знань конкретної практичної мови і сприяє формуванню мовної (лінгвістичної) свідомості як науково осмисленого відбиття концептуальної картини світу і як системи поглядів на мову, відображених у мовній поведінці.

Складниками загального поняття мовної особистості є мовна спроможність, мовна свідомість і мовнокомунікативна (дискурсна) діяльність, результатом якої є мовнокомунікативна компетентність.

Мовна спроможність є першоосновою для формування мовної свідомості, а з нею і становлення та розвитку мовленнєвих компетенцій та мовної комунікативної компетентності. Відомий французький вчений Клод Ажеж сформулював мовну спроможність як властивість, закладену «в генетичному коді кожного індивіда у вигляді універсальної когнітивної схеми, що зафіксована на нейрологічному рівні, який від народження є сформованою даністю індивіда» [2, с. 34].

Хоча система мовної спроможності є генетичною заданістю, її механізм є надзвичайно динамічним і потужним. Це засвідчують спостереження над мовленнєвим розвитком немовлят, дошкільнят, молодших, середніх і старших школярів, над тим, як інтенсивно зростають і розширюються рівні мовної спроможності у процесі здобування практичних мовленнєвих знань і навичок, вивчення сучасних норм літературної мови – фонетичних, орфографічних, лексичних, фразеологічних, граматичних (морфологічних і синтаксичних), і стильових та стилістичних. На цих етапах здобуття мовного досвіду відбувається вироблення і закріплення правил мовленнєвої діяльності, формування у свідомості корелятів людського досвіду, уявлень, образів, понять, практичних і теоретичних знань про світ, здобутих в інтерперсональній комунікації.

Реалізація генетично закладеної мовної спроможності у процесі розвитку людини формує і її мовну свідомість. Розвинена мовна свідомість особистості відображає сформовані віками колективні ціннісні орієнтації, спрямовані на креативну мовленнєву діяльність. Мовна свідомість є основною ознакою кожної мовної особистості. Вона формує когнітивний (пізнавальний) зміст мовлення і містить його у собі завжди готовим до мовленнєвої потреби.

Мовна особистість – це особистість конкретної людини, виражена в мові і через мову в її дискурсах, текстах. Орієнтовний опис мовної особистості передбачає аналіз таких складових компонентів:

– мовна особистість у своєму часі і на тлі доби; її історії і політики;

– мотиви, інтенції, домінанти особливості світовідчування, сприйняття явищ, подій;

– реконструкція моделі світу (або фрагменту), відображеної у свідомості мовної особистості: тезаурус, концепти і концептосфери;

– характеристика семантичного рівня, дискурсу, опис відмінностей у семантиці тексту;

– реконструкція асоціативно-вербальної сітки (які поняття і як саме виражені цією особистістю, яким стилем, якими способами і засобами комунікації): «У центрі уваги мовознавців сьогодні не значення як таке, а «значення мовця»» і «значення слухача» тобто індивідуальні смисли» [11, с. 19]. Поняття мовна особистість ніби відповідає на питання «яка людина»: «людина етична», «людина естетична», «людина талановита», «людина вольова», «людина інтелектуальна», «людина емоційна» та інш.

Наповненість мовної спроможності становлять такі компоненти: когнітивний (пізнавальний) рівень – передінформація, кореляти досвіду, основні концепти – еталони понять; семантичний рівень – акумулює знання значень слів; граматичний рівень – знання зв'язків між словами, зміни слів; комунікативний

рівень – реалізує знання структур повідомлення, текстів; прагматичний рівень – актуалізує мотиви і доцільність вибору мовних засобів.

У процесі інтеракціональної мовної комунікації відбувається розвиток цих компонентів мовної спроможності, розширення їх можливостей, наповнення лексико-семантичним і граматичним змістом, удосконалення й уточнення мотивів вибору мовних одиниць, побудови висловів, речень, текстем і текстів. Успіх сучасної молодої людини залежить і довго визначатиметься у майбутньому тим, як інтенсивно і продуктивно вона розвиватиме свою мовну спроможність на базі елементів системи конкретної, спершу рідної мови, засвоюючи фонетичні, лексико-фраземні, словотвірні і словозмінні, граматичні правила та стилістичні функції мовних одиниць. Вивчення інших мов розвиватиме і посилюватиме мовну спроможність, але воно також буде продуктивним і успішним, якщо ґрунтуватиметься на доброму засвоєнні рідної мови. Мовна спроможність є основою формування мовної свідомості і виповнюється нею (мовомисленням, мислеобразами, рефлексіями). У мовній свідомості умовно виділяють два рівні: перший містить предметний (денотатний) зміст, що характерний для мовної спільноти (його ми успадковуємо, переймаючи мову від старших). А другий (глибинний) – це вже власне усвідомлення мовцем своєї мови, з елементами індивідуального авторського осмислення і вибору мовних варіантів на свій смак, мовленнєвих видів діяльності. Тут мовна свідомість постає як структура культурно й соціально зумовлених настанов щодо рідної мови, які відбивають колективні морально-етичні орієнтації певної мовної спільноти. Третім компонентом мовної особистості є мовнокомунікативна компетентність, що дозволяє сповна реалізувати єдність досягнення і мовної спроможності, і мовної свідомості через види мовленнєвої діяльності у відповідній соціокультурній мовній спільноті.

Поняття мовної особистості (у Апостола рідної мови німецького лінгвіста Людвіга Вайсгербера цей термін уперше з'явився як sprachliche Personlichkeit) російський учений Ю. Караулов сформулював як ієрархічну модель трьох рівнів: а) вербально-семантичного; б) лінгвокогнітивного; в) мотиваційного. Перший рівень характеризується тим, що він означає постійне збагачення лексикону особистості словами й словосполученнями, фраземами з новими значеннями. Другий рівень – це пізнавальна сфера особистості. Інтелектуальна основна одиниця тут – концепт як механізм і результат мовомислення. Як згусток мовосвідомості усієї концептосфери концепту. «Концепт – це той «пучок» уявлень, понять, знань, асоціацій, переживань, який супроводжує слово і виражене ним поняття. Концептами стають тільки ті явища дійсності, які є актуальними і цінними для певної культури, мають більшу кількість мовних одиниць для своєї фіксації, є темою прислів'їв і приказок, поетичних і прозаїчних текстів. Вони є своєрідними символами, емблемами, що вказують на текст, ситуацію, знання, які їх породили. Вони є носіями культурної пам'яті народу» [13, с. 195]. Мотиваційний рівень мовної особистості характеризується доцільністю вибору мовних одиниць у процесі спілкування як з боку мовця, його орієнтації на потреби, оцінки, так і з боку суспільства: чого чекає від мовця суспільство, які його ціннісні оцінки й морально-етичні орієнтири. Тут задіяні лінгвокультурологічні чинники, що впливають на мотиви мовлення і вибір мовленнєвих засобів.

За рівнем сформованості мовнокомунікативної компетентності виокремлюють сильну, посередню та слабку мовну особистість. За рівнем володіння літературної мови і креативним мовленням виділяють типи мовленнєвої культури: елітарний, середньолітературний, літературно-розмовний та фамільярно-розмовний [11, с. 43]. Для елітарної мовної особистості характерні такі ознаки: вільне тематичне і жанрово-стилістичне текстотворення; знання всіх норм сучасної української літературної мови; володіння всіма функційними й експресивними жанрово-стильовими різновидами сучасної літературної мови; вільне володіння як усною, так і писемною формами мови; індивідуальність стилю; вміння переробляти почуті і прочитані тексти, переводячи їх у потрібну форму; вміння творити текст відповідно до мети і завдання спілкування; великий обсяг (бажано – енциклопедичний) активного словника; володіння етичними нормами; відчуття адресата і повага до нього; чутлива рефлексія до мови й адресата. Необхідно вивчати окремі елітарні мовні особистості українського народу, їх мовну спроможність, мовні й мовленнєво-комунікативні компетенції з метою поширення у лінгводидактику й методику та всю освітню сферу кращих зразків українського мовлення, вітчизняної риторики, відповідних національно специфічних мовнокомунікативних стратегій і тактик, символіки і тропіки. Особливо велике пізнавально-виховне значення має вивчення мовотворчості з таким високим рівнем мовнокреативної діяльності мовних особистостей, які стали і стають знаковими постатями нації, культурним явищем України, що не тільки вплинули на розвиток країнської мови й літератури, а й збагатили інтелектуальний ресурс нації.

Серед таких мовних особистостей особливе місце належить Тарасу Григоровичу Шевченку. «Шевченко як явище велике й вічне – невичерпний і нескінченний. Волею історії він ототожнений з Україною і разом із буттям рідної держави продовжується нею. Він росте й розвивається в часі, в історії, і нам ще йти і йти до його осягнення. Ми на вічному шляху до Шевченка» [8, с. 9]. Уже третє століття українська культура живе з «Кобзарем» Тараса Григоровича Шевченка, долаючи ідейно-естетичні, стильові мистецькі течії романтизму, народництва, модерну, постмодерну, але й досі Шевченків «Кобзар» є прототекстом національно-духовного буття нашого народу, дієвим символом в історії українського

націо- і державотворення. Видатний український мовознавець, літературознавець і культуролог Юрій Шевельов (Шерех) так сказав про Шевченка: «Значення поета для української культури й історії таке, що кожний рік – це рік Шевченків» [18, с. 11]. Є він знаком нашого всенаціонального творчого духу.

Саме Шевченкові вдалося поєднати у своїй творчості національний поетизм і духовне провідництво, щирість стражденної душі і мудрість глибинного бачення сучасного, розуміння трагічності минулого і передчуття майбутнього. Вийшовши з кріпацького середовища, поет не тільки пізнав гірке життя простого люду (це бачили й інші), він ще й усвідомлював неможливість, безперспективність такого життя, потребу пробудження національної свідомості, гідності, зреалізованості розуму і чину. Для цього Шевченко утверджував українськість власним буттям, самоідентифікацією, поетичним словом, сюжетами, малярством, прагнув оздоровлювати ситуацію світлом істини. Рушієм, стимулом цього покликання були внутрішня незалежність, почуття національної гідності й обов'язку, помножені на любов до України і геніальне обдарування: *«Треба любити й пишатися найкращою своєю матір'ю. І я, яко син її великого сімейства, служу, якщо не ради добра для нього явного, то, принаймні для слави імені України»* [3, с. 11].

Розуміючи своє становище реальної відірваності від України, тяжко переживаючи самотність, Шевченко відчував і своє покликання зберегти рідну мову у словесній творчості. Вона ніби постійно тримала його у живому діалозі з родиною і народом, з Україною, з ідеообразом України. Рідне слово як естетична, духовна сила давала енергію для морального самоствердження. Пізніше це підтвердиться і в засланні. Шевченко відчував пророчу місію запалити творчим вогнем рідне слово, освітити ним дорогу рідним людям, збудити національну свідомість, утвердитися в національній ідентичності [4, с. 3–47]. Іван Франко вважав, що взагалі почуття батьківщини у Тараса Шевченка «основується свідомо та твердо на любові до всіх людей, на бажанні загальнолюдського братерства, на прихильності до всіх пригноблених і покривджених, між котрими перша і найближча серцю поета його рідна «Україна» [10, с. 13].

Для Тараса Шевченка вибір поетизувати українською мовою був безсумнівним. Історія показала, наскільки значним був цей вибір для України і наскільки незручним та важким своїми наслідками у той час для самого Шевченка. Українці Петербурга офіційно спілкувалися російською мовою. Змушений був це робити і Шевченко. Але у художній творчості не перейшов на російську мову, як це робили інші. У передмові до другого (нездійсненого) видання «Кобзаря», написаній у 1847 році у Седневі, Тарас Шевченко радить: «А на москалів не вважайте, нехай вони собі пишуть по-своєму, а ми по-своєму. У їх народ і слово, і у нас народ і слово. А чиє краще, нехай судять люди» [9, с. 13]. Ця передмова є відповіддю імперським критикам на запитання: «чом ми по-московській не пишемо», вони «здаються на Гоголя, що він пише не по-своєму, а по-московському». На закиди про Гоголя Шевченко відповів коротко: «своєї мови не знає», «може, іще було що-небудь, що вони себе одцурались. Не знаю». Відступництво Гоголя від української мови для Шевченка означало, що в Гоголя причиною цього «ще було що-небудь, що вони себе одцурались». Ю. Барабаш про це сказав так: «Мовна двоїстість стала як складником двоїстості національної свідомості, втрати ідентичності, так і їхнім чинником, каталізатором гострої психологічної роздвоєності» [4, с. 3–47]. Посівши в російській літературі найвище місце, Гоголь змушений був заплатити за нього трагічно високу ціну. Шевченко, нагадаю, визначає її гранично жорстко – «відступництво». Шевченко, як і шановані ним Вук Караджич та Шафарик, усвідомлював, що порятунок нації від загрози винародовлення в умовах колонізації полягає передусім в утвердженні народної мови шляхом надання їй статусу літературної.

Тарас Шевченко не те щоб відкинув малоросійство, він його не мав на генному рівні, не прийняв змалечку і довіку, бо в нього була Україна, жив нею. Хоч і дорікав за прислужництво «дядькам отечества чужого», «рабам», а так ніби не помічав, офіційного, – «Малоросія», «малоруське наріччя». У поетичній творчості Тараса Шевченка немає таких слів, бо його батьківщина – Україна. Його національна визначеність (ідентичність) була природною. Він утверджував Україну і українство своїм поетичним словом усе життя: *В Україну ідіть, діти! В нашу Україну... Привітай же, моя ненько, Моя Україно., Моїх діток нерозумних, Як свою дитину.* (С.-Петербург, 1839). *Свою Україну любіть, Любіть її ... Во время люте, В останню тяжку минуту За неї господа моліть.* (С- Петербург, 1847).

Тарас Шевченко критично ставився до своїх же малоросійських слов'янофілів, що пишаючись освіченістю зневажали рідну мову: *І Коллара читаєте З усієї сили, І Шафарика, і Ганка, І в слав'янофіли Так і претесь… І всі мови Слав'янського люду – Всі знаєте. А своєї Дастьбі ... Колись будем І по-своєму глаголать, Як німець покаже Та до того й історію Нашу нам розкаже…* (І мертвим, і живим…, 14 грудня 1845, В'юнище).

Якщо інші українці, з маєтних старшинських, дворянських, поміщицьких родин, аристократичних салонів і карет, спонукані інтелектом, добрим серцем чи модою на демократизм, шукали свій народ, ходили в народ, то Шевченко ніколи зі свого народу й не виходив. Він органічний до інтимності в ньому: український народ для нього – це батьки і матері, діди й прадіди, брати й сестри, діти й онуки, скрізь свої люди. У творах Т. Шевченка часто звучать мовні етикетні формули звертання саме з емоційною лексикою родинної семантики: *«Згадайте, братія моя...»* (Це до друзів з Кирило-Мефодіївського брат-

ства; Орська кріпость, 1847). *Україно, Україно! Серце моє, ненько!* (С.-Петербург, 1838). *Ось слухай же, мій голубе. Мій орле-козаче!.. Друже-брате!* (А. О. Козачковському, Орська кріпость, 1847). *Отак, Мій сину, друже мій єдиний. Так і загину на чужині В неволі* (Варнак. Орська кріпость, 1848). *Думи мої, думи мої. Квіти мої, діти...* (Думи мої..., С.-Петербург, 1838).

Поетична творчість Шевченка стала вершиною українського мовного й літературного романтизму першої половини XIX ст., що цілком відповідало загальноєвропейській мовній традиції. Саме в той час у 30-х роках XIX ст. у Німеччині, зокрема в гейдельберзькому гуртку романтиків, поширення набуває інтерес до слов'янського фольклору, особливо до української народної пісні, значного розмаху набуває перекладання українських пісень німецькою мовою. У збірнику В. Вальдбрюля «Слов'янська балалайка» вміщено 99 українських народних пісень. Популярним був не тільки в Німеччині, а й поза нею збірник Ф. Боденштедта «Поетична Україна» [15, с. 117]. Інший німецький учений – з Бремена – географ, основоположник, мандрівник Йоганн Георг Коль у 1838 році після навчання у Геттінгенському і Гейдельберзькому університетах відвідав північну Америку і майже всі країни Європи, в тому числі й Україну. Проїхавши Україну з півночі на південь, зі сходу на захід, ознайомившись з історією, культурою, реальним життям українців, Й. Г. Коль видав два шеститомні твори, серед яких є окрема книга про Україну «Die Ukraine Kleinrussland» («Україна, Малоросія»). У ній автор із великою любов'ю описав природу, звичаї, побут економіку, культуру України, порядність і духовність її мешканців. У 1838 році Й. Г. Коль написав пророчі слова: «Нема найменшого сумніву, що колись велетенське тіло Російської імперії розпадеться, й Україна стане знову вільною і незалежною державою. Час цей наближається поволі, але неухильно. Українці є нація з власною мовою, культурою та історичною традицією. Тимчасово Україна роздерта між сусідами. Але матеріал для будови Української держави лежить готовий: коли не нині, то пізніше з'явиться будівничий, що збудує з тих матеріалів велику і незалежну Українську державу!» [6, с. 67].

Літературні і мовнокультурні інтереси Тараса Шевченка, першого за роллю і значенням національного поета і пророка України, формувалися не тільки на романтично-народницьких, історико-героїчних, пісенно-ліричних та народнопоетичних українських джерелах. Вийшовши з кріпацтва, він самотужки став високоосвіченою людиною свого часу. І цим також є унікальним прикладом для сучасної української молоді. Його феноменальний світогляд проріс із глибокого народного кореня, ввібравши його потугу, до вершин світової скарбниці духовних і літературних цінностей. П. Куліш писав про Шевченка, що «не було книжки живої і животворящої, щоб йому в руки попала та й лежала в нього непрочитана. Пушкіна він знав напам'ять, дарма що писав не його мовою, а Шекспіра возив із собою, куди б не їхав». О. Кониський зазначав, що Шевченко в розмовах часто послуговувався цитатами з Шекспіра, Байрона. Шевченко знав «Фауста» Гете, цитував із пам'яті.

Феноменальну роль Т. Шевченка чітко і правдиво окреслив німецький дослідник доктор Густав Шпехт: «Український поет так могутньо і всебічно виразив своєю творчістю духовність українців, ідеали й прагнення, він в такій мірі став символом своєї країни, як Гомер був виразником всієї Еллади, Вергілій – Римської імперії. І не один із пізніших європейських поетів так універсально не відбивав національної істотности свого народу, як це властиво Шевченкові. Навіть великий Данте, терцинами «Божественної комедії» якого так часто послуговуються в щоденній мові, не став універсально виразом духу всієї Італії. Ще в меншій мірі виразником національної духової цілости для своїх країн були Сервантес, Мольєр чи Толстой. І лише Шевченко в новітніх часах людського буття став для цілої нації на довгий час символом, духовним провідником, виразником національних устремлінь».

Очевидно, все це значною мірою вплинуло на те, що перші відгуки німецькою мовою на поетичну творчість Тараса Шевченка з'явилися, як на той час, дуже швидко і стали відомі у літературних колах Австрії. Це відгук-анотація на історичну поему Шевченка «Гайдамаки» у «Щорічнику слов'янської літератури, мистецтва і науки» (Zahrbucher fur slawische Literatur Kust und Wissenschaft) за 1843 рік. Високо оцінив творчість Тараса Шевченка і один із перших його німецьких критиків К. Е. Францоз. Він висловив захоплення різнобічним талантом Шевченка, який володів чотирма істотно відмінними рисами поетичного хисту: глибоко розкривав соціальні явища, малював картини історичного епосу, володів досконалістю у сфері ідилічної лірики з політичними тенденціями. Французький дослідник Е. Дюран про творчість Т. Шевченка ще в 1876 році у нарисі про поета сказав так: «Аналогічного явища – такого ж потужного впливу поетичного слова на глибокі народні верстви – не знайти в усій історії сучасної літератури» [1, с. 921].

Зміст поняття «основоположник» нової української літературної мови, що закріпилося за Т. Г. Шевченком у лінгвістичній науці, розкрито через визначення й опис основних ознак його поетичної мови, що різко вивищують його рівнем літературності над навіть таким великими попередниками, як Іван Котляревський і Григорій Квітка-Основ'яненко. Часові межі між появою «Енеїди» і «Кобзаря» (40-20 років, «Енеїду» друкували частинами), між малоросійськими повістями Квітки та зокрема «Марусею» і «Кобзарем» (близько десяти років) незначні як для життєвого плину мови, але якісну різницю між мовою Шевченка і його попередників помітить і лінгвістично неозброєний читач. Тут доречно згадати

думку Ю. Шереха (Шевельова) про те, що Шевченко «увіходив до літератури з високою свідомістю місії й переємности. Він не просто писав поезії, він хотів усвідомити своє місце в літературі через візію майбутности своєї країни і, не меншою мірою, через визначення свого місця супроти попередників, яких він цінив, але з традиціями яких він «поривав» [18, с. 11].

Це «поривання» й виявилося особливо помітним у мові, бо «в питаннях вибору стовпового шляху для розвитку української мови Шевченко ніколи не вагався і ніколи не припускав компромісів із суржиком. І тут, – писав Ю. Шерех, – між Котляревським і ним пролягла безодня, через яку не могло бути мостів». Справді, мостів для суржику у Шевченка не було і не могло бути ні з ким, бо, як святиню, цінував Шевченко гарне українське слово (згадаймо поезію «Ну що б, здавалося, слова») і дуже відповідально ставився до мови. Це ж неймовірно, що в контексті такої слабкої тоді лінгвістичної концептосфери української мови, коли в епоху її заборон росточки мовної науки пробивалися тільки у фольклористиці й етнографії, Тарас Шевченко так високо піднявся до людинотворчої, націотворчої суті мови, виразив її у мовній формулі «животворяще слово», у «словах правди й істини». Для поетичної мови Шевченка є характерним вживання лексеми «слово» саме в її узагальнених значеннях як мови людської взагалі, як української мови, як високої мови, правдивої, благородної – сакральної. Це видно й з того, в якій текстовій тропіці (епітетах і метафорах) реалізується лексема слово. Наприклад: *Мій боже милий, Даруй словам святую силу Людськеє серце пробивать. Людськії сльози проливать. Неначе: наш Дніпро широкий, Слова його лились, текли І в серце падали глибоко! Огнем невидимим пекли Замерзлі душі* («Пророк», Косарал – С.-Петербург, 1848). *І словеса його святиє На серце падали Марії, І серце мерзло і пеклось. Неначе срібло куте, бите І семикрати перелите Огнем в горнилі – словеса Твої, о господи, такії* («Марія», С.-Петербург, 1859).

В поезії Тараса Шевченка слово має розгалужену систему означень – епітетів: воно *незле, тихе, тихо-сумне, тихеньке, великеє, щире, розумне, ласкаве(є), дівоче, добре, нове, живе, мудре, благе, кротке, пророче, боже (є), святеє, найкрашеє* – і нарешті; *огненне, слово правди, слово істини*. Широка понятійна сфера (слово і мова, слово і розмова, слово і серце, слово і душа, слово і сльози, слово і правда, слово і істина, слово і вчення, наука) зазнає конкретизації в різноманітних текстових реалізаціях: *Блукав і господа благав, Щоб наша правда не пропала. Щоб наше слово не вмирало. І виблагав* (Марку Вовчку, С.-Петербург, І859). *І брат з братом обнялися І проговорили Слово тихої любові Навіки і віки* («Єретик», Переяслав, 1845*). І тихим, добрим, кротким словом Благовістив їм слово нове*...(«Неофіти», Нижній Новгород, 1857) *Слово моє, сльози мої. Раю ти мій, раю!* («Чигирине», Москва, 1844).

За ідейно-естетичною суттю поетична мовотворчість Т. Г. Шевченка є епохальним явищем в українській культурі і доленосним для сучасної української мови, оскільки сприяла остаточному утвердженню нової літературної мови на народній основі. Про глибоко усвідомлене і відповідальне ставлення Шевченка до рідної мови, її ролі у житті народу, до слова свідчать як поетичні рядки, так і щоденникові записи та листи: *Орю свій переліг – убогу ниву! Та сію слово* (І, 57). *Не одцуравсь того слова. Що про Україну Сліпий старець, сумуючи, Співає під тином* (І, 81).

Творчість Тараса Шевченка сповнена оригінальною, часом дуже щемливою інтимною метафорикою, як ось у поезії про мережання віршів: *З-за Дніпра мов далекого Слова прилітають І стеляться на папері, Плачучи, сміючись. Мов ті діти. Любо мені з ними, Мов батькові багатому З дітками малими. І радий я, і веселий, І бога благаю, Щоб не приспав моїх діток В далекому краю. Нехай летять додомоньку Легенькії діти* (Кос-Арал. 1848).

Нині, коли в суспільстві таке жаргонізоване мовлення, понизився поріг культури мовного спілкування, не зайвим буде нагадати, що Тарас Шевченко ніколи не опускався до вульгаризмів. Досліджуючи мистецький світ Тараса Шевченка, Тетяна Андрущенко пише: «Згідно з народною естетикою та вимогами класичної традиції він [Шевченко] ніколи не вдавався до смакування антиестетичних подробиць» [3, с. 18]. Щирий у почуттях чи то схвалення, чи осуду, навіть гнівний, Шевченко залишався делікатним у висловах. Особливою лексикою, з теплотою і ніжністю говорив Шевченко про дівчат, матерів, взагалі жінок, чи то про поетичні образи їх, чи про реальні постаті: *У нашім раї на землі Нічого кращого немає, Як тая мати молодая З своїм дитяточком малим* (Кос-Арал, 1849).

У поезії «Г. З.», написаній у Кос-Аралі в 1848 році, Шевченко згадує Ганну Закревську такими зворушливими словами: *Рожевая зоре!; А ти, доле! А ти, мій покою!; Моє свято чорнобриве, І досі меж ними [дівчаточками] Тихо, пишно походжаєш? І тими очима, Аж чорними-голубими, І досі чаруєш Людські душі?; Свято моє! Єдинеє свято!; Усміхнися, моє серце, Тихесенько — тихо...* Йдеться не про те, щоб сьогодні говорити Шевченковими словами, хоч вони й витають над нами (справді – поставив насторожі!) і часто дуже доречно просяться на уста. Йдеться про таку відповідальність за долю мови й народу, яку мав Тарас Шевченко, йдеться про духовність, чистоту душі й мови.

У Т. Г. Шевченка розуміння ролі і значення рідної мови для розвитку народу відповідало основним положенням найпередовіших на той час поглядів відомих європейських учених – філософів і лінгвістів: В. Гумбольдта, П. Й. Шафарика, В. Караджича, зокрема українських учених О. Бородянського, М. Максимовича, І. Срезнєвського. Це думки про мову як творчу діяльність, нерозривний зв’язок мови і мис-

лення, про загальнонародний генезис мови, про мову як посередника між людиною і дійсністю, про мову як безперервну діяльність духу: «тільки духовна сила народу є життєвим і самостійним явищем, а мова залежить від неї» (В. Гумбольдт). Трохи пізніше ці ідеї розвинув відомий український лінгвіст професор Харківського університету О. О. Потебня: «у слові людина вперше усвідомлює свою думку»; «слово потрібне душевній діяльності для того, щоб вона могла стати свідомою». Слово допомагає «охопити багато чого одним неподільним пориванням думки» [16, с. 39–50] .

У поетичній творчості Тараса Шевченка, де сумовита лірика проростає у філософську мудрість, а вічна недоля пригноблених жевріє такою ж вічною надією, де умиротворена радість буття торжествує у злетах народного духу, а громадянська туга поета запалена пристрасним закликом до оновлення світу, – народилося, живе й розвивається, сяє «алмазом добрим, дорогим» безсмертне, оригінальне, самодостатнє Шевченкове слово, що стало знаком української національної ідентичності.

Література:

1. Durand E. Le poete national de la Petite Russia / E. Durand // Revue des Deux Mondes – 1876. – V. IX. – 921.
2. Ажеж К. Человек говорящий / К. Ажеж. – М., 2003. – С. 34.
3. Андрущенко Т. Святеє сонечко загляне / Т. Андрущенко. – К. : Либідь, 2003. – С. 11–18.
4. Барабаш Ю. Тарас Шевченко: Імператив України. Історіо- й націософська парадигма / Ю. Барабаш. – К., 2004 – С. 3–47.
5. Білецький О. Шевченко і світова література / О. Білецький // Зб. АН УРСР «Пам'яті Шевченка». – К., 1939. – С. 211.
6. Бойко Ю. Творчість Т. Шевченка на тлі західноєвропейських літератур / Ю. Бойко // Вибрані праці. – К., 1992. – С. 67.
7. Грушевський М. С. Очерк истории украинского народа / М. С. Грушевський. – К. : Либідь, 1990. – 400 с.; Дорошенко Д. І. Нарис історії України / Д. І. Дорошенко. – Львів : Світ, 1991 – 576 с. (До цього слід додати кілька історичних видань Дорошенка Д. І. за кордоном: у Парижі (1931 р.), Нью-Йорку (1936 р.), Едмонтоні (1939 р.), Вінніпезі (1984 р.)); Крип'якевич І. Історія України / І. Крип'якевич. – Львів : Світ. – 560 с.
8. Дзюба І. Переднє слово / І. Дзюба, М. Жулинський // Тарас Шевченко. Зібрання творів у шести томах. – К. : Наук. думка, 2003. – Т. 1. – 781 с.
9. Дзюба І. М. На вічному шляху до Шевченка / Іван Дзюба, Микола Жулинський // Тарас Шевченко. Зібрання творів у шести томах (видання, автентичне 1-6 томам «Повного зібрання творів у дванадцяти томах»). Поезія 1837–1847. –К. : Наукова думка, 2003. – Т. 1. – С. 9–65.
10. Франко І. Темне царство / І. Франко // Твори в двадцяти томах. – К. : Держ. вид-во худ. літ., 1955. –Т. 17. – С. 9–28.
11. Космеда Т. А. EGO I ALTER EGO Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу : монографія. / Т. А. Космеда. – Дрогобич, 2012. – С 19.
12. Лотман Ю. М. Культура и взрыв / Ю. М. Лотман. – М. : Прогресс, 1992. – С. 13.
13. Маслова В. Лики памяти в русской культуре и поэзии / В. Маслова // Ритми сучасної філології: до 50-річчя проф. Т. А. Космеди : зб. наук. ст. – Львів : ПАІС, 2007. – С. 195.
14. Машталер А. А. Культура в просторі інноваційного мислення / А. А. Машталер // Феномен інновації. Освіта, суспільство, культура : монографія / [за ред. акад. В. Кременя]. – К. : Педагогічна думка. 2008. – С. 228–241.
15. Наливайко Д. Німецький романтизм. Вікно у світ / Д. Наливайко // Зарубіжна література. – 1999. – № 1. – С. 117.
16. Потебня О. Естетика і поетика слова : збірник / О. Потебня. – К. : Мистецтво, 1985. – С. 39–50.
17. Шевченко Т. Повне зібрання творів у 12 томах / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 5. – С. 315.
18. Шерех Ю. В. Критика поетичним словом. Тарас Шевченко / Ю. В. Шерех // Пороги і запоріжжя. – Харків, 1998. – Т. III. – С. 11.

УДК 821.161.2:574

Мірченко М. В.

ОСНОВИ ЕКОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ: ПРОБЛЕМИ, МОЖЛИВОСТІ, ПЕРСПЕКТИВИ

У статті розглянуто поняття «екологія» та вихід його значення за межі природи, охарактеризовано термін «екологія мови», зокрема в аспекті соціо- та психолінгвістики. Автор висвітлює еволюцію методологічних положень еколінгвістики, аналізує лінгвістичні праці та найактуальніші проблеми, пов'язані з екологією української літературної мови.

Ключові слова: *екологія мови, екологія мислення, екологія слова, еколінгвістика, мовний опір.*

В статье рассмотрено понятие «экология» и выход его значения за пределы природы, охарактеризован термин «экология языка», в частности в аспекте социо- и психолингвистики. Автор описывает эволюцию методологических положений эколингвистики, анализирует лингвистические исследования и актуальные проблемы, связанные с экологией украинского литературного языка.

Ключевые слова: *экология языка, экология мышления, экология слова, эколингвистика, языковое сопротивление.*

The article is devoted to concept «ecology» and exit of its value outside nature. Term «ecology of language», in particular in the sociolinguistic and psycholinguistic aspects, has been characterized. The author describes the evolution of methodological positions of ecolinguistics, analyzes linguistic works and most actual problems related to ecology of literary Ukrainian language.

Key words*: ecology of language, ecology of thinking, ecology of word, ecolinguistics, language resistance.*

Початок XXI ст. увійшов в історію як епоха вивчення різноманітних екологічних проблем, які суспільство ставить перед собою, переосмислює у перспективі розвитку. Відомо, що сам термін «екологія» ввів у 1866 році Ернст Геккель для означення нової дисципліни у складі біології як загальної науки про взаємодію організмів у середовищі. Проте сьогодні це поняття зазнало багатьох перетворень: у його зміст було внесено чимало змін, що зумовило вихід із біології і розширення сфер впливу.

Сьогодні стає очевидним той факт, що саме поняття «екологія», що на початку стосувалося лише природи, її захисту від людської діяльності, набуває іншої мотивації. Її окреслюють такі смисли, як «екологія культури», «екологія мислення», «екологія слова», «екологія мови», «еколінгвістика» тощо. Екологізація наукового знання – закономірний процес у формуванні екологічного мислення, сутністю якого є усвідомлення, підлаштування дій під закони біосфери [11, с. 65–73].

Уперше термін «екологія мови» (ecology of language) запропонував Ейнар Хауґен, який у 70-х роках XX століття у доповіді «Екологія мови» виділив аспект взаємодії у межах соціолінгвістики і психолінгвістики. Основним завданням, уважав цей американський лінгвіст, є дослідження взаємозв'язку між мовою та довкіллям; мова та екологія, тобто вивчення взаємозалежності між мовами в розумі людини і в багатомовному суспільстві [23, с. 325]. У пізніших працях поняття екології мови окреслено точніше. Науковець уводить поняття «середовище» як оточення мови; суспільство, що використовує мову як один із своїх кодів: мова існує тільки у свідомості мовців і функціює лише за взаємодії з іншими мовцями [22, с. 57]. Надзавданням екології мови, уважав учений, є вияв статусу мови, установлення її типологічної екологічної класифікації (де перебуває мова і куди рухається порівняно з іншими мовами).

На початку XXI століття питання взаємодії мови і середовища висунув англійський мовознавець Міхаель Халлідей. Він проголосив перед лінгвістами деякі загальнотеоретичні питання, зокрема: наскільки мовні структури й одиниці текстів задіяні у висвітленні питань, пов'язаних із проблемами оточення, довкілля; чи може мова зробити ці проблеми більш зрозумілими й близькими до людей. Причому цей учений трактує взаємозв'язок як взаємний уплив мови і середовища, через що змінюються два об'єкти, бо вони, будучи взаємопов'язаними, утворюють **«екологічну систему»** [24, с. 175–202]. У працях Харальда Хаармана окреслено основні чинники («екологічні змінні»), які визначають мовну поведінку соціальних груп і окремих особистостей, а отже мають бути враховані в описі екологічної системи: демографічні, соціальні, політичні, культурні, психічні, інтеракційні та лінгвістичні [18].

Одними з перших методологічні положення еколінгвістики порушили Р. Харре, Н. Брокмаєр, П. Мюльхойслер, які сформулювали їх у вигляді тези, що мову й мовні структури (до яких належать і метафори) слід розглядати не як замкнуті, що існують лише самі собою, а як систему одиничних структур, яка взаємодіє з зовнішнім світом; не можна вивчати мову у відриві від її природного і культурного оточення [21].

© Мірченко М. В., 2014

Важливим у цьому аспекті становлення еколінгвістики як нового наукового напрямку стали праці Алвіна Філла, який досліджував термінологію для різних галузей еколінгвістики. Зокрема, учений увів загальні терміни «еколінгвістика», «екологія мови (мов)» – як дослідження взаємодії між мовами з метою збереження мовного різноманіття, окреслив поняття екосистеми, яка застосовує методи і принципи екології для вивчення мови, зазначив, що мовна екологія вивчає взаємозв'язок між мовою й екологічними проблемами [20, с. 43–54].

Сьогодні зарубіжні вчені розробляють теорію «добудови», що передбачає розгляд функціювання мови відповідно до законів **автопоезису** (гр. autopoesis – самодобудова) Умберто Р. Матурана і Франсиско Х. Вареллі. За такого погляду модель мови розглядають як **когнітивну діяльність**, що базується на взаємодіях, які передбачають внесення модифікацій одного організму у поведінку іншого. Гармонія і погодженість у взаємодіях і стосунках між членами людської соціальної системи має зреалізуватися за неперервного соціального навчання. Воно визначає власне лінгвістичне функціювання. Принцип самобудови широко застосовують у психології, теорії мовленнєвої діяльності та інших гуманітарних науках [8]. Важливе місце у плані еколінгвістики представляє гравітаційна модель мов (мовна галактика) у теорії французького еколінгвіста Л.-Ж. Кальве. Він поділяє природні мови світу на **гіперцентральні, суперцентральні, центральні** і **периферійні**, виступаючи за збереження лінгвістичного різноманіття – внутрішнього і зовнішнього, горизонтального і вертикального, пропонує свою екологічну мовну політику державі, суспільству і міжнародним організаціям [19].

Сьогодні практично всі зарубіжні та вітчизняні вчені, які опрацьовують проблеми екології мови, одностайні в тому, що основу екологічного мислення становить розуміння системних взаємодій різних за природою явищ і пропонують у дослідженнях послуговуватися поняттям середовища. Середовище постає у вигляді сукупності зовнішніх умов, системи зовнішнього оточення, властивості якого мають уплив на об'єкт вивчення – мову. Функції мови добре відомі. Мова – своєрідна машина часу, що передає через покоління інформацію про людину, її час, життя в минулому тощо. Будь-яка нація вважає важливим збереження пам'яті про себе. Мова створює той неповторний світ, у якому живе людина, у якому вона спілкується і в якому виникає розуміння єдності нації. Філософи небезпідставно визначають функцію розуміння світу у мові [15].

Через мову людина осмислює своє місце у світі, природному оточенні і другій природній реальності – у соціумі. У працях вітчизняних учених розуміння **середовища** в його гуманітарному трактуванні з'явилося задовго до еколінгвістичних досліджень. Розуміння інформаційного середовища співвідносне з уявленнями про ноосферу В. І. Вернадського і семіосферу Ю. М. Лотмана: семіосфера утворює комунікативно-семіотичну структуру ноосфери-біосфери, організованої розумом людини, її розглядають як систему знакових опор свідомості [7]. Отже, еколінгвістика, спираючись на функції мови, отримує міцний інструмент впливу на свідомість сучасної людини. З одного боку, вона спроможна виявляти й пояснювати національні образи природи і природоохоронні практики, а з іншого – впливати на становлення екологічного мислення і дії сучасників.

В українському мовознавстві, на жаль, небагато праць, присвячених екології української мови. До знакових належать зокрема: статті Л. Масенко «Мова і свідомість», «Говірки Чорнобильської зони: Тексти (К.: Довіра 1996, відп. П. Ю. Гриценко); О. О. Тараненко «Лінгвістичні проблеми українського термінотворення на сучасному етапі»; Т. Кияк «Проблеми тактики українського термінотворення»; М. Ганіткевич «Засади формування наукової технічної термінології»; Б. Ажнюк «Термінологічні альтернативи діаспори» (останні опубліковані в Матеріалах II Всеукраїнської наукової конференції «Українська термінологія і сучасність» 1997 р. в Києві) та ін. Проте ці праці не є суто лінгвоекологічні. Безперечно, до перших справді лінгвоекологічних належить стаття О. Бондара «Екологія українського слова: аспекти і проблеми» (Мовознавство: доповіді та повідомлення на IV Міжнародному конгресі україністів. – К.: Пульсари, 2002. – С. 158–163), а також стаття у цьому ж виданні Б. Ажнюка «Мовна політика і єдність нації». Про деякі з праць українських учених скажемо пізніше. Слід наголосити, у російському мовознавстві таких праць дещо більше. Важливим стало для формування загальногуманітарного підходу до вивчення мови сформульоване В. А. Звягинцевим поняття психосфери. Він, зокрема, зазначає: «Якщо біосфера утворює середовище, яке забезпечує фізичне існування людини, то психосфера є настільки ж обов'язковим для людини середовищем, в якому відбувається її психологічне, інтелектуальне, духовне життя» [5, с. 159–160]. Він підкреслює, що найповніше психосферу відображає мова, і людина однаково орієнтується і на біосферу, і на психосферу. Це пов'язано з унікальною відображувальною і виражальною властивістю мови як умістилища суспільної свідомості, яка містить усе, що у формі мови створює сама для себе [5, с. 163]. Одними з перших лінгвоекологічних праць у російському мовознавстві були роботи у галузях культури мови, стилістики, риторики, спрямовані на вивчення правильності, логічності, виразності мови як чинника проникнення негативного узусу в мовну систему. Знаковим у цьому аспекті є коментар А. І. Солженицина в «Слове при получении Большой Ломоносовской медали Российской академии наук», зокрема «процес еволюції будь-якої мови відбувається постійно: щось втрачається, щось привноситься. Але велика суспільна революція призводить до ненормального, хво-

робливого струсу також усю мову в небезпечних межах. Так і російська мова від потрясінь XX століття – хворобливо покручена, зазнала корозії, швидко збідніла, звузилася втратою своїх неповторних фарб і соків, своєї гнучкості і глибини» [14]. До таких праць можна зарахувати узагальнювальні праці Е. А. Сердобінцевої, А. П. Сковороднікова та їхніх послідовників. Треба зазначити, що в україністиці подібні спроби екологізувати теоретичні лінгвістичні проблеми вже окреслено. Учені виділяють важливі завдання збереження самобутності української мови. Пропонують виробити особливу стратегію реабілітації, що полягає у з'ясуванні питомих і чужоземних лексичних елементів у мовній системі. Тривала, грубоасиміляторська політика призвела до глибокого проникнення росіянізмів до системи української мови. Стояло завдання встановлення питомої лексичної самобутності мови. Виникла проблема диференціації української і російської лексики. Зокрема, у період так званої українізації у 20-х роках важливим було завдання розширення функцій української мови, водночас активізувалася проблема змішаного мовлення. Аналізуючи склад українців, які за переписом 1930 р. визнали свою належність до українців, а своєю рідною вважали російську (1300 тис.). М. Скрипник зазначав, що «…синтакса і вся побудова мови українська, а вимова і певний запас слів російський. Значна частина таких громадян говорить по-українському лише з певною домішкою російських слів і виразів. В решті, переважна частина таких громадян говорить мовою ламаною, мішаною, де здебільшого на основі української мови переплітаються українські із словами російськими, що мають українську вимову, з словами українськими, що мають вимову російську…» [13, с. 32]. На кінець XIX – початок XX ст. змішана субмова, або суржик (такого слова у словнику Б. Грінченка в сучасному трактуванні не зафіксовано, було лише зазначено у первісному трактуванні як людина змішаної раси (до прикладу «Се суржик: «батько був циган, а мати дівка з нашого села»» (С. Черкасенко)). Таке мовлення було поширеним, про що писав переконливо В. Жаботинський: «Був я на Дніпрі, прислухався до тамтешнього люду. Мене вразила їхня говірка – явне зіпсуття, явна хвороба української мови. Хохли просто сипали українськими словами, великоруськими зворотами, а основна мова та її склад були українськими; виходило дещо досить потворне, ні богові свічка, ні чортові шпичка… я замислився про вмирання української мови. Адже це безперечно, що вона вмирає. Чи зникне остаточно, чи ще прокинеться й буйно розквітне – інше питання …Занепадає говір, що ним розмовляли впродовж сторіч мільйони живих людей, і розмовляли не з примусу, тому що з ними цей говір народився і з ними зріс… Коли у вагоні третьої кляси вслуховувався в цей **сором** української мови, мені – хоч я сам і не малорос і не слов'янин – кортіло гукнути на цілий слов'янський світ: «Чому ви дозволяєте? Адже тут перед вашими очима остається **збиток і згуба** слов'янського добра!» [16, с. 105–106] (Виділ. авт).

Подібних турбот про вмирання нашої мови побільшало після згортання українізації, звинуваченні в утисках національних меншин, зокрема російської. А подальший розвиток радянського нормативізму наклав табу на проблему суржику, бо активно опрацьовували тезу про розвиток українсько-російської двомовності, створення інтернаціонального лексичного фонду, так зване зближення мов радянських націй і народностей. Суржик застосовували як певний художній засіб (згадаймо п'єсу О. Корнійчука «В степах України», образи Часника й Галушки чи дует Штепселя і Тарапуньки тощо). Є напрацювання у визначенні й теоретичному осмисленні суржику. Б. Антоненко-Давидович запропонував виразне визначення: «Недобре, коли людина, не знаючи гаразд української чи російської мови або тої й тої, плутає обидві ці мови, перемішує їхні слова, відмінює слова однієї мови за граматичними вимогами другої, бере якийсь притаманний цій мові вислів і живосилом тягне його в іншу мову, оминаючи традиції класичної літератури й живу народну мову. Так створюється мовний покруч, чи, як кажуть у нас на Україні, суржик» [2, с. 6–7]. О. Сербенська кваліфікує його як здеградовану під тиском русифікації форму українського мовлення, виділяючи важливий психологічний аспект його негативний вплив на свідомість, бо «скалічена мова отуплює людину, зводить її мислення до примітиву… Суржик в Україні є небезпечним і шкідливим, бо паразитує на мові, що формувалась упродовж віків, загрожує змінити мову…» [Там само].

Ми опускаємо чимало тем, пов'язаних із екологією української літературної мови. Лише їх перерахуємо. Насамперед, у контексті проблеми важливою є взаємодія мови і культури, пов'язана з вивченням особливостей функціювання мови однієї культури в середовищі іншої національної культури й іншої мови, так звана транслінгвістична дослідницька парадигма. По-друге, важливе, на нашу думку, вивчення енергетичного потенціалу мови, тобто синергетика мови і тексту, і біолінгвістика, під якою розуміють науку про взаємодію, взаємозв'язок матеріального й духовного начала в людському організмі. Її метою є пізнання біологічних і соціальних основ функціювання пам'яті, мислення, мови і мовлення (див., напр., [10, с. 74]).

До важливих належить і проблема використання мови у різних сферах спілкування, як от: у сфері сучасної електронної комунікації, в політичному й медійному дискурсі. Екологію спілкування слід визначати в розділі теорії мовленнєвої поведінки, який вивчає способи і форми підсилення впливу мовця без ослаблення комунікативної позиції співрозмовника тощо. Сьогодні досліджують різні стратегії **мовного опору**, що призвели до дезінтеграції мови в українській літературі так званого соціалістичного реалізму

(Див. цікаву статтю Наталії Ксьондзик у 4 числі за липень-серпень 2011 р. Всеукраїнського наукового журналу під назвою «Стратегії мовного опору соцреалізму в українській радянській літературі»).

У контексті згаданої теми ще 2001 року відбулася наукова конференція у стінах Київського національного університету імені Тараса Шевченка під егідою Товариства української мови та Громадського добродійного фонду імені Ігоря Білозіра під назвою «Мовні конфлікти і гармонізація суспільства». З однойменною назвою вийшов збірник статей у 2002 р. Серед авторів Лариса Масенко, Олександра Сербенська, Богдан Ажнюк, Віталій Радчук, Анатолій Погрібний, Василь Лазанчук, Роман Кісь та ін.

2012 р. в університетському видавництві «Пульсари» вийшла книга видатного українського мовознавця, члена-кореспондента НАН України, доктора філологічних наук, професора Івана Романовича Вихованця «Розмовляймо українською», де є й такі рядки, якими варто закінчити: «У великих письменників треба вчитися дбайливого ставлення до мовних скарбів народу, вчитися майстерного володіння мовою. І, звичайно, найбільше вчитися у Тараса Шевченка – найгеніальнішого українського поета найбільшого володаря світу слова. Він став основоположником сучасної української літературної мови, її найвеличнішим Майстром. Геніальність Тараса Шевченка виявляється у вічності його слова, у незмірних вершинах і глибинах думки й почуття. Прилучаймось до Шевченкового слова, навчаймося в нашого Пророка любові до України, любові до рідного слова, осмислюймо безсмертну спадщину Тараса Шевченка, зважаймо на його пророцтва і перестороги».

Література:

1. Антисуржик / [за заг. ред. О. Сербенської]. – Львів, 1974. – 126 с.
2. Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо / Б. Антоненко-Давидович. – К., 1991. – 345 с.
3. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера / В. И. Вернадский. – М. : Айрис-Прес, 2007.
4. Вихованець І. Р. «Розмовляймо українською»: мовознавчі етюди / І. Р. Вихованець ; післямова А. Загнітка. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2012. – 160 с.
5. Звегинцев В. А. Мысли о лингвистике / В. А. Звегинцев. – М., 1996. – 230 с.
6. Ионова С. В. Основные направления эколингвистических исследований: зарубежный и отечественный опыт / С. В. Ионова // Вестник Волгогр. гос. ун-та. Серия 2 «Языкознание». – 2010. – №1 (11). – С. 86–93.
7. Лотман Ю. М. Семиосфера / Ю. М. Лотман. – СПб. : Искусство СПБ, 2000. – 704 с.
8. Матурана У. Древо познания: биологические корни человеческого понимания / У. Матурана, Ф. Варелла ; пер. с англ. Ю. А. Данилова. – М. : Прогресс – Традиция, 2001. – 260 с.
9. Мовні конфлікти і гармонізація суспільства : матеріали наук. конференції: 2001 р. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2002. – 222 с.
10. Нечипоренко В. Ф. Биолингвистика в ее становлении (Биолингвистические основы системы памяти, мышления, языка и речи) / В. Ф. Нечипоренко. – М. : МГПИ, 1984. – 214 с.
11. Полухин А. А. Современное языкознание и екологическое мышление / А. А. Полухин // Опыты – 2008 : сб. научн. работ преподавателей и студентов фак. филологии. – СПб. : РИОГПА, 2009 – С. 65–73.
12. Сердобинцева Е. Н. Законы общей экологии языка / Е. Н. Сердобинцева // Экология русского языка : материалы I Всероссийской научной конференции. – Пенза : Из-во Пенз. гос. пед. ун-та им. В. Г. Белинского, 2008. – С. 4–5.; Сковородников А. П. Лингвистическая экология: проблемы становления / А. П. Сковородников // НДВШ. Филологические науки, 1996. –№2. – С. 64–69.
13. Скрипник М. Перебудовними шляхами / М. Скрипник // Більшовик України. – № 12, 13, 14. – С. 32–39.
14. Солженицын А. И. Слово при получении Большой Ломоносовской медали Российской академии наук [Электронный ресурс] / А. И. Солженицын // Вестник истории естествознания и техники. – 1999. – №3. – Режим доступа : http: vivovoco.rsl.ru /VV/PAPERS/ ECCE/VIETSOLZ/HTM.
15. Хабермас Ю. Философский дискурс о модерме : двенадцать лекций / Ю. Хабермас. – М. : Весь мир, 2008.
16. Чит. де: Феллер М. Пошуки, роздуми і спогади єврея, який пам'ятає своїх дідів, про єврейсько-українські взаємини, особливо ж про мови і ставлення до них / М. Феллер. – 1994. – 146 с.
17. Шляхов В. Н. Эколингвистика и проблемы экологии языка в российском языковом пространстве / В. Н. Шляхов, А. Л. Никонов // Пространство и время. – 2011. – С. 138–144.
18. Эколингвистика [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http:// ru.Wikipedia.org.
19. Calvet. L. Z. Pour ecologie des Langues du monde / L. Z. Calvet. – Paris : Plon, 1999. – 188 p.
20. Fill A. Ecolinguistics. State of the Art 1988 / A. Fill // The Ecjlinguistics Reader: Language, Ecology and Environment / ed. by A. Fill, P. Muhlhausler. – L. ; N.-Y. : Continuum, 2001. – P. 43–54.
21. Harre R. Study of Environmental Discourse / R. Harre, Z. Brockmeier, P. Muhlhausler. – L. ; New Delhi : Thousand, Oars, 1999. – 224 p.
22. Haugen E. The Ecology of language / E. Haugen // The ecolinguistics Reader. Language, Ecology and Environment / [ed. by A. Muhlhausler]. – L. ; N.-Y. : Continuum, 2001. – P. 57–66.
23. Haugen E. The Ecology of language / E. Haugen. – Standford : Standford University Press, 1972. – 396 p.
24. Holliday M.A.K. New Ways of Meaning: The Challenge to Applied Linguistics / M.A.K. Holliday // The Ecology and Environment / [ed. by F. Fill, P. Muhlhausler]. – L. : Continuum, 2001. – P. 75–202.

УДК 811.161.2'37:39

Поповський А. М.

ВІД ХОЛУЯ ДО ХОЛУЙСТВА: ЕТНОЛІНГВІСТИЧНИЙ І КОГНІТИВНИЙ ПОГЛЯДИ НА ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ «ПРИСЛУЖНИЦТВО»

У статті досліджено етимологію, лексико-семантичні функції та словотвірні можливості слова «холуй» у текстах художнього, публіцистичного, наукового, офіційно-ділового стилів.

***Ключові слова**: етимологія, синоніми, семантика, словотвір, номінація, антропоніми, експресія, метонімія, епітет, метафора.*

В статье исследована этимология, лексико-семантические функции и словообразовательные возможности слова «холуй» в текстах художественного, публицистического, научного и официального стилей.

***Ключевые слова**: этимология, синонимы, семантика, словообразование, номинация, антропонимы, экспрессия, метонимия, эпитет, метафора.*

The etymology, lexical and semantic functions, word-formation opportunities of a word «toady» in texts of art, social and political essays, official-business styles are investigated in this article.

***Key words**: etymology, synonyms, semantics, word-formation, a nomination, anthroponyms, expression, metonymy, epithet, metaphor.*

Останнім часом як у живому народному мовленні, так і в засобах масової інформації та художній літературі активізувалося слово *холуй* і похідні від нього. Воно досить яскраво віддзеркалює соціальні взаємостосунки в сучасному українському суспільстві, його мораль і духовні якості. Саме це й зумовило вибір теми для наукового дослідження, метою якого є прослідкувати, який же шлях у лексико-семантичному плані пройшло це слово, набуваючи нових функціональних властивостей. А тому й постає нагальна потреба з'ясувати етимологію, внутрішньослівні відношення у семантичній структурі слова та його словотвірні й стилістичні функції.

Слово як одиниця мовознавчих студій привертала увагу науковців і раніше. Г. Півторак досліджував історію слів «хор», «хорей», «хореографія» [29]; В. О. Винник – слово «міра» [7], В. Іващенко – лексему «кобзар» [15]; О. Нечитайло розглядав історію слова «липень» [23]; А. Содомора – слова «світлина», «Різдво» [46] та ін.

Огляд джерельної бази щодо фіксації слова *холуй* дає підстави стверджувати, що воно почало входити до реєстру українських словників лише в 2-ій половині XX ст.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що обрана тема не була об'єктом спеціального дослідження.

Теоретичне значення полягає в узагальненні та систематизації відомих знань щодо досліджуваного слова, порівнянні предмета дослідження у синхронічному та діахронічному зрізах.

Практичне значення обумовлено тим, що здобуті результати можна використовувати для підвищення рівня загальної обізнаності, поінформованості, мовної культури особистості (для кращого усвідомлення ситуативного вживання слова, глибшого розуміння сучасної суті явища позначуваного словом *холуй*).

Мова – складна система кодів, яка сформувалася у суспільній історії. Слово як елемент мови є передусім носієм певного значення. Воно буває як простим, так і різною мірою широким та складним. Тому треба розрізняти різного обсягу та складу значеннєві одиниці, більші або менші та різні за своєю якісною ознакою. Лексичне значення виявляє своє існування у вигляді таких різноманітних одиниць, які співвідносяться між собою по-різному й усі разом творять семантичну структуру слова.

Поряд з поняттям «значення» застосовують поняття «смисл», яке відіграє важливу роль для аналізу проблеми мови й свідомості. Для класичної лінгвістики «значення» і «смисл» були майже синонімами і, як правило, їх використовували однозначно. Під «значенням» розуміють систему зв'язків, що об'єктивно сформувалася в процесі історії. Засвоюючи значення слова, ми засвоюємо загальнолюдський досвід, відображаючи об'єктивний світ. Під «смислом» розуміють індивідуальне значення слова, воно складається з тих зв'язків, які стосуються певного моменту, певної ситуації.

Тому аналіз слова потребує глибокого осмислення з погляду інтра- та екстралінгвальних чинників. У них скрита семантична витонченість, гнучкість та специфічність, яка повинна бути розрізнена, належно зважена й оцінена. Окремо слід підкреслити функційні властивості слова, які також мають бути розкриті.

© Поповський А. М., 2014

Лексичне значення слова *холу́й* зафіксованого в одинадцятитомному Словнику української мови [44], Новому тлумачному словнику української мови [24], а також у словниках В. І. Даля [10], М. Фасмера [62], П. Я. Черних [64], у прямому значенні – «слуга», «лакей».

Слово *холу́й* – багатозначне, крім прямого, первинного значення має вторинне, переносне, яке виникло шляхом метафоризації під час розвитку семантичної структури слова. Так, той же «Новий тлумачний словник української мови» подає переносне значення, яке, як зазначено, є розмовним варіантом – «той, хто запопадливо прислужується кому-небудь, плазує перед кимсь» [24 с. 753]; П. Я. Черних подає переносне значення із відтінком презирливості як «раболепствующий, лакействующий приспешник» [64, с. 349], у В. І. Даля воно має лайливу семантику: «подлый родом и пріемами», «невежа, грубий неучъ, хамъ» [10, с. 541]. Тому закономірним є питання про те, чому слово набуло вторинної, негативної семантики. Для цього звернімося до етимології слова.

За історико-етимологічним словником П. Я. Черних [64, с. 349] слово *холу́й* походить зі спільнослов'янського кореня **chol*. Звідси має спільнокореневі слова «холоп», «холостий», як відзначає О. І. Соболевський [62, с. 259], М. Фасмер [62, с. 259], Г. Л. Ільїнський [62, с. 259]. Цієї ж думки дотримується В. І. Даль [10, с. 560] і додає ще такі спільнокореневі слова як «хламъ», «хлудъ». М. Фасмер [62, с. 259] поряд із цими називає ще й слово «пахолок». В абляуті корінь **chol* виглядає як **chal*, через те додають ще й інші слова спільного кореня: «нахалъ», «подхалимъ». Усі спільнокореневі слова не є абсолютними синонімами досліджуваного слова, попри те цікаво розглянути їх значення, адже може виявитися, що семантика цих слів перехрещується або ж є схожість у відтінках значень.

Холостий – 1) Який не перебуває в шлюбі (про чоловіка, хлопця); неодружений, нежонатий. 2) Не здатний вражати ціль (про патрон, заряд, стрільбу). Патрон без кулі, снаряда, дробу. 3) Який не приводить у рух інші механізми, машини і т. ін., діє без навантаження, не виконує корисної роб0оти. Здійснюваний транспортом без вантажу. *Холостий рейс*. 4) Не запліднений чи без приплоду (про самиць тварин). 5) Те саме, що кастрований. *Холостий бик* [6, с. 1570].

Холоп – 1) У давній Русі – підневільна особа, близька за суспільним становищем до раба; згодом – двірський слуга, кріпак. Людина, яка принижено підкоряється цареві, панові; раб. 2) Той, хто схиляється, плазує перед ким-, чим-небудь [6, с. 1569]. Холуй, раб, мужик, а також в деяких слов'янських мовах перекладається як «хлопець»; людина простого походження [56, с.188].

Хламъ – холмъ; насип, сміття, бруд [62 с. 241].

Хлудъ – жердь, дрюк [10, с. 551]; в українській мові має форму «хлудина» – хворостина [3, с. 376]. Лозина, різка [6, с. 1565].

Нахалъ – у сучасній українській мові має форму нахаба – 1) Людина, яка діє зухвало, безцеремонно, порушуючи моральні норми, і не зважає на ставлення до цього інших. 2) Нещастя, біда, напасть [6, с. 743].

Подхалимъ – від **xoliti* (*хоґлить*), спершу «избалованный человек». Далі (сюди ж зараховують болгарське *нахаґл*, *охаґлен*) тлумачать зі значенням «распущенный» [62, с. 301].

Спільним для цих слів є негативна семантика, крім *хлудини*, яка з часом набула перенесення. Тепер з'ясуємо: чи сам цей корінь відбиває в собі історично негативний відтінок презирливості, лайливості, зневажливого ставлення до означуваного ним у складі слова?

Спробуємо проаналізувати ще й на прикладі інших мов зі схожим коренем. Так П. Я. Черних [64, с. 349] зазначає, що слово *холуй* відображене лише в українській, російській та білоруській (як «*халуй*») мовах, в інших слов'янських мовах у такій формі відсутнє, хоча у польській мові є слово *pachołek* з ідентичним значенням «слуга».

Походження слова *холу́й* також пов'язують із фінським *kolu* «рыболовный закол из свай и прутьев, куча камней, камень торчащий из-под воды». Причому М. Фасмер зазначає, що значення «камень под водой», скоріше пов'язано зі значенням *холуй* – «слуга, прислужник» [62, с. 259]. Справді, у народі навіть існує розуміння про небезпечну, нечесну, маломоральну людину, порівнювану з річкою, у якій багато підводного каміння, об яке могли розбиватися судна, така людина може виявити свою суть несподівано та в найбільш скрутний момент. Таке сприйняття реалій могло у якийсь період впливати на семантику досліджуваного слова і закріпитися в переносному значенні.

Також виводять із фінського та естонського *kalu* «хлам» [62, с. 259], що підтверджує спільність коренів цих одиниць. Слово зі значенням «хам» із російської запозичене мовою комі – kęluĭ. Не обходять і фінського й естонського слова: kõlu «шелуха, мякина, легкое, пустое зерно» [62, с. 259; 10, с. 541]. Це значення також цікаве в семантичній структурі цього ряду слів, адже існує й досі вислів: «Відділяти зерно від полови», тобто суттєве, значне від вторинного, не істинного. То ж, говорячи про пусту, бездуховну, байдужу людину, проводять паралель із пустим зерном.

Показовим для семантичних відношень у структурі значення слова є зв'язок його із сербохорватським *халуга* – бур'ян та давньоіндійським *cikhallas* – болото [62, с. 259], що набувають негативної семантики. Аналогічно існує і слово *хо́луй*, яке має значення «сор, нанос от разлива на лугах, груда наносного леса, брёвен» [62, с. 259]. За словами М. Фасмера, О. Брюкнер пропонує неймовірне зближення слова *холуй* зі старослов'янським «халуга» – огорожа, а в словенській мові – haloga» – хворост. Хоча таке зближення

можливе, пригадаймо спільнокореневе слово «хлуд», яке М. Фасмер і тлумачить як «забор частокол» [62, с. 246], тобто огорожа, а в українській мові, як і в словенській слово «хлуд» має значення хворост. Отже, слово досить давнє за походженням і стосується ймовірно доби спільнослов'янської мови, яка з часом розпалась на діалекти, де спільний корінь (-*хол*-) дав різні рефлекси.

У роботі «История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя» [56, с. 187–189] О. Н. Трубачов, покликаючись на дослідження В. Конечного, констатував відсутність задовільної його етимології, а К. Мошинський лише намагався пояснити *xol- у словах *холуй, *xolkъ, * xolpъ, * xolstъ* запозиченням із тюркських чи іранських мов. Польське слово *pachołek* пояснює інакше: з суфіксом -ół від pachać – «будь-що робити». Сам же автор усупереч усім вищенаведеним теоріям про спільнокореневе походження слова відзначає, що слово «*холуй*» нічого спільного зі слов'янськими *xol-, * xolpъ не має, адже пов'язане воно з *алу́й* «служба» запозиченим із тюркських мов. Співвідношення ж початків слів таке ж саме як і у варіантах іншого тюркського запозичення: *оврашка*, українське *ховрах*. Значення слова «алуй» знаходимо у М. Фасмера: *алуй* – «услуга, одолжение», звідси алуйно «учтиво» та алуить «помогать» [62, с. 73].

Семантична структура слова, як бачимо, дуже розмаїта, у ній містяться численні, тісно пов'язані та взаємозумовлювальні елементи, які своїм корінням сягають давнини, і зараз навіть важко дати їм об'єктивну характеристику і визначити істинні етимологічні зв'язки компонентів цієї структури. Проте правильним буде взяти до уваги всі теорії походження слова *холуй*.

Варто сказати й про те, що вторинна семантика слова *холуй* сформувалося під впливом внутрішньослівних відношень у семантичній структурі слова. На сучасний переносний зміст, який засвідчують словники, вплинули всі елементи цієї структури, які фактично в основі своїй тісно пов'язані значеннями, навіть скоріше відтінками значень, що і витворили оцінно знижене функціювання слова *холуй* в українській мові.

Також треба враховувати, що на певному соціально-економічному етапі життя нашої країни такий стан людей (прислужники, лакеї, дворецькі) перестав існувати, тобто зараз використовують найманих людей, але тут ідеться скоріше не про службу, а про послуги, які надає особа, працівник не є рабом хазяїна. Через те, можемо говорити, що у своєму першому прямому значенні слово відійшло до застарілої лексики. Активним тепер є переносне, яке стало основним, і виникло значно пізніше, десь після 1917 року. Так, Д. Ю. Кобяков у книзі «Приключения слов» [68] зазначає, що до самої революції пани в ресторанах кликали лакеїв криком: «*Ей, холуй!*».) Домінантою ж в конотації сучасного значення слова є рівень свідомості, тобто з поняття на позначення особи за певним соціальним станом слово перейшло до розряду понять, які відображають цілий комплекс індивідуальних моральних, духовних, ціннісних засад і переконань людини будь-якого соціального прошарку.

Перша фіксація цього слова засвідчена у словнику І. Срезневського в контексті Іоана Златоуста за списком XV століття: *Ни горы, ни холъма виидети, ни* ***холуя,*** *ни етеры землю* [47, с. 1386]. Тут *холуй* – «наносъ отъ разлива воды, коимъ заволакиваются луга», як пояснює автор словника.

П. Я. Черних зазначає, що у словниках російської мови слово *холуй* фіксують із 1847 року, але як прізвисько, його засвідчив М. М. Тупіков: «*Федко* ***Холуй****, крестьянин»* датовано 1500 р. [64, с. 349]. Що ж стосується українських джерел того ж часу (тобто 19 ст.), то у словниках П. П. Білецького-Носенка [3], Б. Д. Грінченка [38], Фортуната Піскунова [28; 35], В. Дубровського [12], Є. Желехівського [13] це слово відсутнє. Також немає його у словниках класиків української мови XIX ст. – Г. Квітки-Основ'яненка [40] і Т. Шевченка [41]. Це дає підставу припускати, що слово активніше існувало в російській мові та було значно пізніше запозичене українською мовою.

У процесі формування української літературної мови значно розширився його синонімічний ряд, про що свідчить реєстр «Словника синонімів української мови», як-от:

прислужник – той, хто прислужується комусь, виконує дрібні, часто ганебні доручення [42, с. 432];

слуга – людина для особистих послуг у домі. Озброєні люди, що перебувають на службі у кого-небудь. Лакей у ресторані, готелі і т. ін. Людина, яка завжди готова виконувати чиєсь бажання, волю і т. ін. Людина, яка служить кому-, чому-небудь, захищає чиїсь інтереси. Людина, яка працює в ім'я кого-, чого-небудь, віддана комусь, чомусь [6, с. 1345];

поплічник – товариш, співучасник у якій-небудь почесній справі, сподвижник. Той, хто допомагає в якій-небудь роботі; помічник, підручний. Той, хто поділяє напрямок чиїх-небудь думок, дій; прибічник, однодумець. Співучасник яких-небудь ганебних або ворожих дій, учинків; спільник. Той, хто прислужує кому-небудь, готовий допомагати в будь-яких діях, ганебних [6, с. 1058];

попихач – той, хто служить де-небудь, у кого-небудь як виконавець дрібних доручень. Слуга, служник. Той, яким кожен розпоряджається, виявляючи свою зверхність. Той, хто добровільно прислуговує кому-небудь [6, с. 1056];

побігач – особа, що виконує незначні доручення, робить дрібні послуги кому-небудь, бігаючи, ходячи кудись [6, с. 989];

поштурховисько – те саме, що попихач [6, с. 1099];

лакей – слуга у панів або при ресторані, готелі (в поміщицькому та буржуазному побуті). Людина, яка підлабузнюється, вислужується перед ким-небудь; підлабузник [6, с. 604];

льокай – зневажливе до лакей [42, с. 432];

лакуза – зневажливе до лакей [6, с. 604];

раб – у рабовласницькому суспільстві – людина, яка була позбавлена будь-яких прав і засобів виробництва й перебувала у повній власності рабовласника. Селянин-кріпак або слуга кріпосника. Людина, яка потрапила в економічну, політичну залежність від кого-небудь, втратила свої права, свободу дій. Той, хто сліпо виконує волю вищестоящої особи, осіб, плазує перед ними. Той, хто повністю підпорядковує чому-небудь свою волю, вчинки і т. ін. [6, с. 1194];

пес – про погану, негідну людину, яка своїми вчинками, діями викликає обурення й загальний осуд. Про чиїхось посіпак. Уживається як лайливе слово [6, с. 940].

Мова змінюється постійно впродовж свого існування, але є періоди найбільшої активності певних лексичних одиниць. Як пояснює Н. В. Стратулат [50, с. 69], таким періодом розвитку сучасної української мови є кінець XX – початок XXI ст., що пов'язано з набуттям Україною незалежності, демократизація суспільства, нові економічні та політичні відносини спричинили нову вербальну інтерпретацію «картини світу» в українській мові.

Беручи до уваги визначення терміну «неологізм» акад. І. К. Білодіда [51, с. 243], який зазначає, що неологізми бувають *л е к с и ч н і*, тобто такі, у яких на тому чи тому етапі розвитку мови новим є і зміст, і звукова оболонка слова; і *с е м а н т и ч н і*, у яких стара звукова оболонка слова наповнена новим змістом; можна зазначити, що слово *холуй* у сучасному його значенні є семантичним неологізмом, бо одним із шляхів появи і творення семантичних неологізмів літературної мови є долучення до активної лексики застарілих слів.

Так трапилося з досліджуваним словом, яке у першому прямому значенні – «лакей», «слуга» можна віднести до архаїзмів. Натомість відбулася актуалізація застарілої лексеми, повернення з периферії до активного вжитку слова, що колись існувало в мові, але з часом відійшло у пасив. Така актуалізована лексема зазнає семантичного переосмислення, значеннєвих модифікацій та перетворень.

Слово, ужите в новому значенні, набуває нової функції, наповнюється новим психологічним змістом, нерідко супроводжуваним емоційно-експресивною конотацією. Основою семантичних модифікацій метафоричного характеру є головні мотивувальні ознаки переносного значення – образність, оцінність та емоційно-експресивний компонент. Як зазначає Н. В. Стратулат, під час переструктуризації семантичної єдності слова в структурі нового лексико-семантичного варіанта обов'язково відбувається зміна архісеми, що є характерним для метафоричних номінацій, а саме: «зміна архісеми та актуалізація асоціативної семи» [50, с. 72]. За такою ж моделлю відбулася зміна семантичної структури слова *холуй*, яке має багато периферійних сем (інтралінгвальний чинник), що на асоціативному рівні вплинули на витворення переносного значення слова, яке згодом актуалізувалося і перемістилося з периферії до ядра семантичної структури. Мовні ж ситуації, у яких розвивалося значення, мотивували емоційно-експресивне забарвлення цього знака (екстралінгвальний чинник).

Але в семантиці слова *холуй*, крім зафіксованого в словниках одного переносного значення, яке трактовано як «той, хто запопадливо прислужується кому-небудь, плазує перед кимсь» [24, с. 753], маємо на сучасному етапі подальше розширення як результат активного функціювання слова. Порівняймо уривок із твору В. Сосюри «Мазепа»:

Не тільки подавать штиблети,
А подавать іще й серця
Возити дам вночі і днем
На рандеву із королем,
Забувши сон, любов, утому,
І, як могила, буть при тому,
Ходить навшпиньках день за днем,

Коротше – бути ***холуєм*** [34, с. 93] і Дмитра Донцова «Незримі скрижалі Кобзаря»:

Цю духовну настанову демо-соціалістичної і радикальної «еліти», в 1918 р. М. Грушевський характеризував як «духове холопство, ***холуйство*** *раба, якого так довго били по лиці, що не тільки забили в нім всяку людську гідність, але зробили прихильником неволі і холопства, його апологетом і панегіристом» – таким, яким став три роки потім сам автор цієї характеристики* [72], а також щоденникові записи Олеся Гончара:

На честь 50-річчя (Жовтневої революції. – В. Гончар) *прийом у павільйоні виставки.* ***Холуйські промови*** *за український народ, але підкреслено не по-українськи… Помічники люблять, коли шукають їхньої ласки, вдаються до них за протекцією.* ***Холуйська психологія*** *вміє цінити щось таке в інших. Днями, кажуть, і наш оклиглий А. М., зачарувавши котрогось із помічників, виступив у звичайній ролі* ***лакузника*** *і дрібного інтригана* [9, с. 2]. *А міністр культури судиться з Ліною Костенко. За те, що дала ляпаса одному з його* ***холуїв****. Жаль, що не міністру* [48].

Якщо у першому прикладі маємо переносне значення зафіксоване в словниках, то в інших маємо дещо відмінне, більш широке значення. Тут *духовне холуйство* засвідчує таку семантику, де на першому плані внутрішній мотиваційний аспект психології людини.

Іноді *холуйство* як риса, якість людини постає ніби антиподом мислі, здорового глузду:

...Все продиктовано і все перефарбовано
і удостоєно належної ціни
***за сумніви**, **за мислі** закатовано!*

*І за **холуйство** – вбрано в ордени* [66, с. 66], або набуває значення оцінно-зниженої лексеми у зв'язку зі свідомістю:

*Активно використовуються наші вітчизняні запроданці й **холуйські** посіпаки на кшталт вітренків, корчинських, симоненків, богатирьових та різної політичної шпани зі **спотвореною свідомістю** та недорозвиненим почуттям національної гідності* [28, с. 8].

Психологію переродження особистості в історичних умовах колоніальної залежності України від інших держав досить аргументовано розкриває Микола Невидайло: *В яничарських генах ходом еволюції вкарбований страх бути схожим на волелюбного козака-лицаря, а тому він вилузується зі шкури , хоч і коштом зради братам, батькові, матері, своєму народові, Україні, аби запобігти ласки поневолювача, якого він чомусь шанує, як старшого брата. Від поспіху він аж хекає: якомога швидше позбутися роду-племені (начхати йому на них!), щонайперше – рідної мови. Він не терпить, щоби ним керували одноплеменники – обожнює чужих. Він боїться й сам правити, обов'язково запрошує варягів…Але якщо вони накажуть – розіб'ється в друзки – виконає, ще й обов'язково перевиконає.*

*Ось про це «перевиконає» і піде мова. Бо всі ми,українці, були в чужинських ярмах. Кожен змушений був чи тягти лямку, чи **холуйствувати**, чи загинути. Та яничари в катівських вигадках перевершують навіть самих іноземних повелителів, що відзначаються неймовірною підступністю* [22].

Проте здебільшого ця мовна одиниця конденсує особливу стилістичну наснаженість, найбільшу міру вияву негативної експресії в оцінці сучасної адміністративної системи державного управління:

***Холуй** – це «патріот» лише своєї власної хати, яка завжди була, є і буде «з краю». І саме тому цей **холуй**, допавшись до влади, обов'язково створить не національну і не народну державу, а лише облудний муляж, видимість сякої-такої «держави», за якою приховано… систему тотального **холуяжу**. Систему, де **холуї** нижчого рангу служать **холуям** вищих «розрядів», забезпечуючи їхнє розкішне життя своїми послугами і «дарами», а оті «вищі» сановники **холуяжу** дозволяють нижчим шакалам безкарно грабувати нас з вами, тобто народ, здобуваючи оті самі «дари»* [73].

*Щербицький Володимир Васильович – радянський партійний і державний діяч – «**верховний холуй**» (30.04.1989), «найжорстокіший кат української культури. Найзапопадливіший русифікатор, нищитель нашої мови, розмахом злодіянь перевершив і Меншикова, і Кагановича. Меншиков по коліна бродив в українській крові, влаштувавши різанину в Батурині, а цей усю Україну душив напівпотай, з блудливою усмішечкою всевладного садиста»* [49].

*Валентина Шевченко, яка була на той час головою президії Верховної Ради УРСР, зі щирим подивом згадувала, що в добу перебудови ворожість до Щербицького переважно демонстрували саме ті вітчизняні інтелігенти, які найбільше раніше **холуйствували,** плазували перед партійним ЦК, випрошуючи собі почесні звання, ордени, премії, квартири, дачі, машини, закордонні відрядження тощо… «РУІна» (реєстрова українська інтелігенція. – А. П.) – віртуоз подачок і **холуйства*** [91].

*До речі, під час церемонії нагородження Ківалов, захлинаючись від щастя – адже «Сам» (президент РФ Володимир Путін. – А. П.) відзначив його **за холуйство**, – пообіцяв, що в Україні буде впроваджено російську мову як другу державну* [26].

*І немає гіршої отрути для серця і розуму, аніж отрута **холуйського «життєвого принципу»**: «Аби мені добре було, а все інше – гори синім вогнем!»* [73].

*Бувають такі випадки в історії. **Холуйство** проявляється насамперед в неповазі до всього свого національного. Всіляко самоствердитися презирством до національного коріння* [74].

Наведені приклади засвідчують, що нерідко лексема *холуй* у своїй семантиці має компонент, який пов'язаний із негативною характеристикою національної самосвідомості людини або ж її відсутності як такої.

Цікаве тлумачення слова *холуй* знаходимо у сатирі Івана Сенченка «Із записок Холуя». По-перше, автор використовує слово у функції номінації головного героя – Холуй. По-друге, письменник вкладає у слово *холуй* своє значення, розкриттю якого і підпорядковані усі художні засоби твору.

І. Сенченко нагороджує свого героя <u>епітетами</u>: «*Читачу мій – я **ретельний**, я **прекрасний холуй**». «І вам скажуть: це **прекрасний холуй** і черкнуть носком по вашому носі.»* [31, с. 530], *«– Дивітесь – це іде **великий Холуй**»* [31 с. 531]. У творі наведено власні вислови Холуя, у яких розкрито його принципи: «*Ще раз говорю вам: будьте гнучкими, як вуж, і слизькими, як в'юн*» [31, с. 530]; «*Мовчіть. Будьте як риба. І ви преуспієте…*» [31, с. 530, 531]; «*Дивітесь у рот Пієві*» [31, с. 536]; «*Брехня, що лежачого не б'ють. Бийте, душіть*» [31, с. 534]; «*Не бійтесь плювків. Сміло підставляйте очі під них*»; «*Кожна*

зайва думка — етап до життєвих незгод» [31, с. 535] й т. ін. Як висновок автор вкладає в уста свого героя таку фразу: *«**Холуїзм** – це система, така ж прекрасна, як всі інші системи, але незмірно глибша за них»* [31, с. 530].

Таким чином мовці часто означують словом набагато глибший контекст, який може бути пов'язаний не лише із прислужництвом, як характеристикою однієї негативної сторони особистості. Тут у семантиці слова маємо справу з цілим комплексом моральних засад: в одному випадку лексему *холуй* використовують для засвідчення низького рівня культури, в іншому – відсутності духовності. У наш же час активізується потенціал цієї лексеми, в якому значення розкривається через призму національної самосвідомості.

В історії розвитку досліджуване слово виробило свою с л о в о т в і р н у систему. Від твірної основи *холуй* маємо такі моделі, які є дериваційними новотворами:

Холуйка – жіночий рід до холуй, відносять до застарілої лексики, має зневажливу семантику. Утворене суфіксальним способом (-к-). – *Але ви не зробите з мене своєї **холуйки**. На які б тортури ви мене не віддали, я нічого не зроблю з вашого наказу* [44, с. 123].

Холуйство – розмовний варіант, поведінка, вчинки холуя. Утворене суфіксальним способом ***(-ств-).*** *Серед майстерно змальованих портретів «супутників» і підручних Пузиря [в комедії І. Карпенка-Карого «Хазяїн»] – майбутній великий хазяїн, права рука Феногена, в якому поєдналося **холуйство** з грабіжництвом, лицемірство з блюзнірством* [44, с. 123].

Холуйський – прикметник до холуй, ознака по відношенню до слова холуй; те що властиве холуєві. Утворене суфіксальним способом (***-ськ-***). *Бережіть їх душі – від тронів, сатрапів, Від куль та від змов, Від **холуйського** духу та чванної зверхності!* [44, с. 123].

Охолуїтися – набути властивостей холуя. Дієслово утворене префіксально-суфіксально-постфіксальним способом (**о – іти – ся**). *Я знаю: світ ще не весь **охолуївся** і багато там є непотрібного* [5, с. 53].

Холуїзм – іменник від холуй, те що стосується холуя, його дій, учинків, певна система моральних засад холуя. Суфіксальний спосіб (**-ізм**). ***Холуїзм** московського толку особливо зміцнів і поширився у часи другої половини і кінця 18 століття... Катерину Другу і князя Потьомкіна можна називати «похресниками» **українського холуйства** московського толку... Чому саме тепер в Україні з'явилися численні пам'ятники Катерині, бо українсько-московський **холуїзм** згуртувався і підняв голову* [24].

Такі деривати використовують у художній літературі, публіцистиці, науковій та офіційно-діловій літературі, сприяючи образності, переконанню та оцінюванню.

Лексема *холуй* у художньому стилі функціює в ліричних, епічних та ліро-епічних жанрах, також у жанрі сатири, і реалізується у таких тропах, як-от: у *метафоричному* перенесенні в поезії Василя Симоненка в конструкції сполучення прикметника з іменником:

До того ж і стерня ніколи ніг не коле
*Тим, хто взува **холуйські постоли*** [33, с. 147],

дієслова з іменником:

Одійде в морок підле і лукаве,
***Холуйство** у минувшину **спливе**,*
І той ніколи не доскочить слави,
Хто задля неї на землі живе [32, с. 122].

В Івана Драча у вірші «Василеві Симоненкові» знаходимо таку *метафору*:

Син мужицький. Золоте коріння.
Одчайдушна блискавка брови,
*Спалах – і **холуйське павутиння***
Запалив пожаром голови [11, с. 182].

У субстантивній *метафоричній* конструкції в поемі Володимира Сосюри «Мазепа»:

Й Мазепа – шляхтич з України –
Теж уподобав короля
І полюбив любов'ю сина,
*А не **любов'ю холуя*** [34, с. 93],

у поезії Василя Сосюрченка «Я – син...»:

З усього рідного сміявся б,
*Така роль **холуя**,*
Щоб кожний інший відцурався
І став таким, як я [76].

У поезії В. Симоненка «Крик XX віку» спостерігаємо *метонімічне* перенесення:

А люди забавляються мов діти,
Катам співають гімни холуї
І генерали мріють посадити

На всій планеті атомні гаї [33, с. 127].

А Дмитро Павличко експресує цю лексему в оточенні однорідних негативних одиниць:

Не скаржтеся, братии мої,
Вже слухати набридло,
Що вами правлять ***шахраї,***
Хахли, московські холуї,
Що в їхній ходите шлеї,
Немов слухняне бидл [90, с. 1].

Також в історичному романі Ліни Костенко «Берестечко» використана така *метонімія*:

І доки править панство з холуями*,*
Добра не буде людям із людьми [17, с. 67].

У жанрі усмішок Остап Вишня використовує *метонімічний* вислів, який дещо лексикалізувався, тобто має вигляд і семантику сталого звороту:

Куди пани, туди й ***холуї*** [8, с. 39].

Ліна Костенко використовує лексему *холуй* у ролі означуваного слова в складі *епітета*:

Дворецький з нього – перша кляса. Солодкомовний, у лакействі – зух. Липучий равл в золоченій лівреї, ***блідий холуй****, драглистий від слизні* [17, с. 67].

Крім тропіки, важливо зазначити, що, наприклад, у Леся Танюка в реченні:

Не вийде, панове ***холуї****! Не вийде, панове* ***підбріхувачі****!* [52, с. 47],

або ж у Михайла Стельмаха: *Болячку і погибель принесуть вам, усім* ***холуям*** *і* ***запроданцям*** [35, с. 546] до слова *холуй* маємо контекстуальні синоніми *підбріхувач* та *запроданець*, які розширюють його семантику. Такі синонімічні пари звичайно ж використані з певною стилістичною метою, вони увиразнюють виклад, і, якщо в першому випадку маємо знижене та дещо іронічне забарвлення, то другий виключає іронію і набуває зневажливого забарвлення.

У В. Сосюри знаходимо контекстуальний синонім до слова *холуй – паж*:

Він подає йому вино:
*«****Паж*** *і* ***холуй****... не все одно!..» –*
Так дума Йван під чарок дзвін [34, с. 94]

У «Великому тлумачному словнику» В. Т. Бусела *паж* має таке значення: 1) у середні віки – хлопчик, юнак дворянського роду, який перебував при знатній особі (феодалі, королі і т. ін.) й виконував певні обов'язки; Про чоловіка, який віддано, прислужливо упадає коло жінки; 2) у дореволюційній Росії та західноєвропейських країнах до початку 19 ст. – нижча придворна посада, а також особа на цій посаді; 3) у царській Росії – вихованець пажеського корпусу [6, с. 875]. Як бачимо, слова все ж мають відмінну семантику.

Цю лексичну одиницю також використовують у заголовках. Так 1927 р. вийшла друком сатира І. Сенченка, «*Із записок* ***Холуя***» [31]. У Василя Симоненка є вірш під назвою *«****Холуєві****»* [32, с. 202]. В'ячеслав Киричок у фейлетоні «Ще один театр абсурду» подає такі підзаголовки: *«Діяння виконавчих* ***холуїв****»*, «*В дію вступають судові* ***холуї»****, «Залізний принцип* ***холуїв»*** [16, с. 10–11]. У статтях сучасних газет: «***Комплекс холуя»*** [36, с. 3], «***Табачник готує холуйський підручник з історії?»*** [67, с. 5], ***«Регіони» проти «обкурених холуїв»*** [28, с. 7], або: «***Холуйська влада****. На догоду московському агенту в рясі Кірілу Гундяєву православним українцям не дають святкувати річницю хрещення України-Русиѣ»* [87], «***Холуйство»*** [89, с. 4], «***Холуєві-початківцю»*** [93, с. 4] та ін.

У системі українських прізвищ теж маємо незначний прошарок антропонімів, утворених на кореневій основі цього слова: *Васко* ***Холуѐко*** (30, с. 74), *Хвєдоръ* ***Холуи*** (30, с. 294), ***Холуйко, Холуйчак, Холуйчик, Холуйченко*** (1) та семантично близьких до них – ***Холоп, Холопкін, Холопов, Холопцов, Холопченко****,* ***Холостов, Холупко*** (25, с. 889) та ін.

Набули поширення такі словосполучення, як-от: *імперський холуй* [19, с. 20], *сталінський холуй* [65, с. 6], *верховний холуй* [49, с. 48–49], *русофільське холуйство* [37, с. 3], *холуйська вислужливість* [22, с. 47], *постокупаційні холуї* [26, с. 4] та ін.

У публіцистичному стилі також широко використовують тропи. Але з огляду на основну рису цього стилю – взаємну зрівноваженість логізації викладу з емоційно-експресивним забарвленням – образність тут не може бути занадто яскрава, вона здебільшого оцінна.

У *метафоричному* перенесенні лексему *холуй* уживають із різко негативною, оцінно зниженою стилістикою:

Тож те, що зараз відбувається, було завжди, із поправкою на одну обставину: в останні 20 років це русофільське ***холуйство не перемагало*** *в таких масштабах і в таких параметрах, як сьогодні* [21, с. 3].

Папужача хвороба. Кожен папуга може вивчити кілька слів якоїсь мови. Але коли він засвоїв звуки, мелодику слова однієї мови, вже ніколи не перейде на іншу. У його папужачі мізки врізався голос дресирувальника. Його організм уже виробив своєрідний гормон пристосуванства, рабської покори хазяїну, такого собі ***пташиного холуйства*** [21, с. 12].

У складі *епітета* також маємо негативну експресію:

*«Позиція Януковича є лакейською, **холуйською**, пристосуванською, і вона каже, що навряд чи він буде вести самостійницьку українську політику», – зазначив Тягнибок* [78].

*Той самий Балога, який організував прикриття цієї грандіозної афери силами своїх **холуїв-генералів** в центральному відомстві держбезпеки* [73].

*Наші **холуйські** «вожді» споконвіку переймалися не тим, як жити країні, а тим, кому вигідніше служити…* [73].

*Московські **холуї** віддали на відкуп Кремлю вулицю Івана Мазепи* [80].

*Голодомор заперечують лише московські **холуї*** [80].

*Героями для Москви можуть бути лише українські **холуї*** [81].

*Українські **холуї** московської церкви втрачають сором і розум від безкарності і патронату влади* [82].

*У **холуйському екстазі** наша владна «грязь Москви» нещодавно витягла з нафталіну й проект злиття зернової індустрії Росії, України та Казахстану в такий собі державний пул* [58, с. 16].

Через *метонімічне* перенесення використовується як стилістично знижена лексема:

*Геть московську п'яту колону, їхніх яничарів і **холуїв** з української землі!* [14, с. 1].

*«Коли людину оточують **холуї**, вона не здатна приймати зважені рішення», – сказав Кравчук* [83].

*Всі місцеві **холуї** з керівництва податкової служби Криму будь-якими методами намагаються вислужитися і перед місцевою макіївською групою, і перед Києвом – і наввипередки винаходять рецепти, яким чином заткнути рот незалежним засобам масової інформації* [84].

***Холуї** Тимошенко поводять себе як великі пани* [85].

*«Регіони» проти «обкурених **холуїв**»* [28, с. 7].

У публіцистичному творі Дмитра Донцова «Росія чи Європа та інші есеї» знаходимо приклад:

*Признаючи Лєнінові ці риси, яких варто набрати і нам, не роблю його апольогії. Бо до нього самого відніс би слова, сказані ним в 1914 році на адресу своїх противників з табору монархістів і кадетів: «Ніхто не винен тому, що він родився рабом. Але раб, якому не лише чужі стремління до власної свободи, а який виправдує і прикрашає своє рабство (напр. називає задушення... України... «обороною московської вітчизни»), такий раб викликає законне почуття обурення, погорди і омерзіння, такий раб – є **«холуй** і хам»* [71], де *холуй* і *хам* виступають повними синонімами, виражаючи зневажливу семантику до означуваного ними.

У наступному прикладі в переносному значенні поряд використано синоніми з метою підкреслення негативного ставлення до певної ситуації:

*«...**Рабам** і **холуям** не потрібна свобода слова» – сказав Данило Яневський у програмі Юрія Макарова «Культурний фронт», чим страшенно обурив деяких моїх знайомих* [86].

У науковій літературі, зокрема лінгвістичній, лексему *холуй* використовують без усіляких конототивних відтінків, розглядають абстраговано як мовознавче явище. Також знаходимо приклади використання словоформи у науково-навчальному підстилі. У навчальному посібнику «Історія стародавнього Сходу» О. П. Крижанівського:

*«За своїм характером староєгипетські повчання дуже різні. Деякі з них, наприклад, цинічно пропагують голий практицизм, безпринципність і **холуйство** ...»* [18, с. 105]. Тут слово «холуйство» вжите у переносному значенні з негативною семантикою, але без особливого емоційно-експресивного забарвлення, як ми це можемо спостерігати, скажімо, у художньому стилі.

Також наявні приклади використання досліджуваної лексеми **в офіційно-діловому** стилі, попри те, що цей стиль виключає особисте ставлення автора, а отже, й оцінну лексику. На сайті редакції донецької газети «Отечество» [36] вміщено такий документ:

м. Київ, вул. Банкова, 11
Президенту України п. Віктору Ющенко,
Секретаріат Президента України
п. Віктору Балозі
21.06.2008 р.

Просимо допомогти меру міста Донецька панові Олександру Лук'янченку вирішити питання переоформлення земельної ділянки на новий термін для приватного підприємства «Редакція газети «Отечество» з подальшою реконструкцією і експлуатацією існуючого на ній кіоску «Вільне українське слово».

ПП «Редакція газети «Отечество» вже зверталась до Вас телеграмами від 25 травня 2007 р. І листом від 07 червня 2007 р.

*Примітка. Пане Президенте! Перебуваючи в Донецьку в доленосні для України часи, а це було декілька років тому, Ви назвали донецьку владну верхівку **«холуями»**. На жаль, з того часу мало що змінилося. Більше того, на щаблях донецької владної верхівки **«хвороба холуйства»** набула такої сили, про яку в народі кажуть: **«холуй сидить на холуї і холуєм поганяє»**. Прикро, але це так...*

Вся ця ***холуйська «рать»*** *своєю ненавистю до всього українського використовує всі свої можливості, в тому числі – газети, телебачення, Інтернет, Господарський суд і т. д., щоб не дати Редакції відроджувати духовність у місті Донецьку. І вона робить колосальний вплив на мера міста Донецька пана О. Лук'янченка. Тому просимо допомогти меру Донецька.*

Директор ПП «Редакція газети «Отечество»

Иван Гаркавченко

У цьому документі, поряд зі значною негативною експресією, яка синтезується нагнітанням емоцій, маємо своєрідну модифікацію відомого народного вислову: «*Дурень на дурні сидить і дурнем поганяє*» – «*Холуй сидить* ***на холуї*** *і* ***холуєм*** *поганяє».*

Отже, слово *холуй* у переносному значенні зі стилістично зниженою семантикою функціює на сучасному етапі в усіх стилях української мови. Періодична преса, інтернет-ресурси, художня література яскраво засвідчує подальше розширення його семантики під впливом інтра- та екстралінгвальних чинників. Така семантика виявляється контекстуально на позначення цілого комплексу моральних, етичних, духовних, ціннісних засад і переконань людини. Останнім часом воно активізувалося як компонент негативної оцінки національної самосвідомості людини і є своєрідним барометром духовного стану різних прошарків українського етносу, здебільшого можновладного, на яке спрямовує вістря сатири Петро Ребро:

Дрижіть, злодюги, аферисти,
Усі, хто шкодить у житті, –
І кровожадні терористи,
І ненажерливі «круті«,
Суціги, ***холуї,*** *нездари,*
Песиголовці-яничари! (92)

Це вельми небезпечний діагноз хвороби сучасного суспільства, яку необхідно лікувати усіма засобами не тільки морально-виховного впливу, але й законодавства.

Література:

1. Авторський архів.
2. Беринда П. Лексикон словенороський / Памво Беринада. – К., 1961. – 271 с.
3. Білецький-Носенко П. П. Словник української мови / П. П. Білецький-Носенко ; підготовка до видання В. В. Німчук. – К. : Наук. думка, 1966. – 422 с.
4. Білодід О. І. Вчення О. Потебні про значення слова / О. І. Білодід // Мовознавство. – 1967. – № 4. – С. 27–33.
5. Ващенко В. С. Українська семасіологія. Типологія лексичних значень / В. С. Ващенко. – Дніпропетровськ, 1981. – 68 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
7. Винник В. О. Слово міра, його похідні та іншомовні відповідники на ґрунті української мови / В. О. Винник // Дослідження з лексикології та лексикографії. – К., 1965. – С. 186–189.
8. Вишня Остап. Твори : у 4 т. / [редкол. І. О. Дзеверін та ін.]. – К. : Дніпро, 1988. – Т. 3: Усмішки, фейлетони, гуморески, 1944–1950 / [підгот. тексти, упоряд. і склав приміт. Ю. І. Церков]. – 1989. – 398 с.
9. Гончар Олесь. Із щоденникових записів / Олесь Гончар // Літературна Україна. – 1997. – 3 квітня.
10. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского язика : в 4 т. / В. И. Даль. – М. : Рус. яз., 1991. – Т. 4. – 683 с.
11. Драч І. Ф. Вибрані твори : у 2 т. – Т. 1: Поезії / Іван Драч ; передм. Л. Новиченка. – К. : Дніпро, 1986. – 351 с.
12. Дубровський В. Словник українсько-московський / В. Дубровський. – 5-е вид. – К. : «Рідна мова». – 361 с.
13. Желеховський Є. Малорусько-німецький словар : в 2 т. / Є. Желеховський. – Т. 1–2. – Львів, 1886.
14. Звернення державницьких партій і організацій України до Президента України, голів обласних, районних, міських адміністрацій. Всеукраїнська організація «ТРИЗУБ» ім. Степана Бандери, 5 липня 1999.
15. Іващенко В. Лексема кобзар як прототермін / В. Іващенко // Українська мова. – 2006. – №3. – С. 80–95.
16. Киричок В'ячеслав. Ще один театр абсурду / В. Киричок // Червоний перець. – 2008. – № 6–7.
17. Костенко Л. Берестечко : іст. роман / Ліна Костенко. – К. : Либідь, 2010. – 232 с.
18. Крижанівський О. П. Історія стародавнього Сходу : навч. посібник / О. П. Крижанівський. – К. : Либідь, 2002. – 590 с.
19. Мандик Віталій. За урочистими реляціями / В. Мандик // Альманах «Своє». – № 4. – 08.09.2009. – С. 20.
20. Маланін В. М. Фактори семантичних перетворень слів у мовленні / В. М. Маланін // Мовознавство. – 1988. – № 6. – С. 11–18.
21. Народне слово. – 21 квітня 2011.
22. Невидайло М. Г. Динозаври : повісті, новели / М. Г. Невидайло. – Дніпропетровськ : «Пороги», 2005. – С. 46.

23. Нечитайло О. І. Липень: історія слова / О. І. Нечитайло // Культура слова. – К., 1986. – Вип. 31. – С. 25–26.
24. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. / [укл.: В. Яременко, О. Сліпушко]. –Т. 4. – К. : Аконіт, 2000. – 944 с.
25. Новікова Ю. М. Практичний словозмінно-орфографічний словник прізвищ Центральної та Східної Донеччини / Ю. М. Новікова ; за ред. проф. Т. Ю. Ковалевської та проф. І. Є. Намакштанської. – Донецьк : «Вебер», 2007. – 996 с.
26. Оксент Мирослав. «Хочу в Росію!» остогидла Україна? / М. Оксент // Українське слово. – № 9. – 27 лютого – 5 березня 2013. – С. 4.
27. .Отечество… http://www.votechestvo.com.ua/modules.php?name=Pages&page=106.
28. Персонал Плюс. – 2006. – № 9 (160). – 1–7 березня.
29. Півторак Г. А. З історії слів хор, хорей, хореографія / Г. А. Півторак // Рідне слово. – Вип. 9. – К. : Наук. думка, 1974. – С. 48–53.
30. Реєстр Війська Запорозького 1649 року / [підгот до друку О. В. Тодійчук та ін.]. – К. : Наукова думка, 1995. – 592 с.
31. Сенченко І. Ю. Оповідання. Повісті. Спогади / Іван Сенченко ; упоряд і приміт. М. М. Гнатюк ; вступ. сл. і ред. тому В. С. Брюховецький]. – К. : Наук. думка, 1990. – 664 с.
32. Симоненко В. Берег чекань / В. Симоненко ; вибір і комент. І. Кошелівця]. – 2-ге вид., доп. – К. : Сучасність, 1973. – 310 с.
33. Симоненко В. Ти знаєш, що ти – людина : вірші, сонети, поеми, казки, байки / Василь Симоненко ; передм. В. Т. Гончаренка. – К. : Наук. думка, 2005. – 269 с.
34. Сосюра В. М. Вибрані твори : в 2 т. / Володимир Союсра. – Т. 2. – К. : Наук. думка, 2000. – 552 с.
35. Стельмах М. П. Чотири Броди : роман / Михайло Стельмах. – К. : Дніпро, 1995. – 592 с.
36. Сидоржевський Михайло. Комплекс холуя. Наскільки тісними будуть обійми Путіна: задушить лише Януковича чи вся Україна почне задихатися? / М. Сидоржевський // Українське слово. – 2012. – № 36. – 5–11 вересня.
37. Скуратівський Вадим. Безвихідь українського авторитаризму В. Скуратівський // Українське слово. – 2011. – 9–15 березня. – С. 3.
38. Словарь української мови : у 4 т. / [упоряд. Б. Грінченко]. – Т. 4. – К. : Лексикон, 1996. – 563 с.
39. Словник живої народноі, пісьменноі і актової мови руських югівщанъ Російської і Австроуйсько-Венгерські цесарії / [составилъ Фортунатъ Пискуновъ]. – Издание второе. – Кієвъ, 1882.
40. Словник мови творів Г. Квітки-Основ'яненка у 3-х т. / [відп. за ред. М. А. Жовтобрюх, ред. тому Л. В. Венєвцева]. – Т. 3. – Х. : 1979. – 690 с.
41. Словник мови Шевченка : у 2-х т. / [відп. за ред. д-р філол. наук В. С. Ващенко]. – К. : Наукова думка, 1964. – Т. 2. – 566 с.
42. Словник синонімів української мови : у 2-х т. / [кол. авт. А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, Н. Є. Головащук та ін.]. – Т. 2. – К. : Наук. думка, 2000. – 960 с.
43. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : у 2-х т. / [редкол. Л. Гуменецька та ін.]. – Т. 2. – К. : Наук. думка, 1978. – 591 с.
44. Словник української мови. – Т. 11 / [ред. тому С. І. Головащук]. – К. : Наук. думка, 1980. – 699 с.
45. Словница української (або Югово-Руської) мови / [праця Фортуната Піскунова]. – Вид-я Одеськ. книгопродавця Е. П. Распопова, 1873. –154 с.
46. Содомора А. Слово тепле і морозне водночас: Різдво / А. Содомора // Урок української. – 2002. – № 12. – С. 25–27.
47. Срезневский И. И. Словарь древнерусского язика : [в 3 т.] / Измаил Срезневский. – М. : Книга, 1989. – Т. 3. – Ч. 2.
48. Степаненко М. І. Ліна Костенко – «найбільша поетеса України». Щоденникові записи Олеся Гончара / М. І. Степаненко // Вивчаймо українську мову та літературу. – Харків : Основа, 2009. – № 22-23. – С. 4.
49. Степаненко М. І. Світ в оцінці Олеся Гончара: аксіосфера щоденникового дискурсу письменника / [автор і упорядник Микола Степаненко]. – Полтава : ПП Шевченко Р. В., 2012. – С. 48–49.
50. Стратулат Н. В. Семантична неологізація як спосіб збагачення словникового складу української мови / Н. В. Стратулат // Мовознавство. – 2007. – №3. – С. 69–77.
51. СУЛМ. Лексика і Фразеологія / [за заг. ред. акад. І. К. Білодіда]. – К. : «Наук. думка». – 1973. – 439 с.
52. Танюк Л. Монологи / Лесь Танюк. – К., 1994. – 338 с.
53. Тараненко О. О. Новий словник української мови / О. О. Тараненко. – К. ; Кам'янець-Подільський, 1996. – 171 с.
54. Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. : у 2-х кн. – Кн. 2 / [підг. до вид.: В. В. Німчук та Г. І. Лиса]. – К. ; Нью-Йорк : ВПЦ «Літопис XX», 2003. – 512 с.
55. Тлумачний словник української мови / А. О. Івченко. – 12 вид. випр. – Х. : Фоліо, 2007. – 540 с.
56. Трубачёв О. Н. История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного стороя / О. Н. Трубачёв. – М. : АНСССР, 1959. – 212 с.
57. Українська мова : енциклопедія / [редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. – К. : «Укр. енцикл.», 2000. – 752 с.
58. Україна молода. – № 140. – 02.03.2012.

59. Україна молода. – № 061. – 13.04.2011.
60. Українське слово. – № 10. – 9 березня – 15 березня 2011 р.
61. Уманець М. Словарь російсько-український / М. Уманець, А. Спілка. – К. : «Держвидав», 1925. – 1149 с.
62. Фасмер М.. Этимологический словарь русского язика : в 4 т. / Макс Фасмер. – 2-е изд. стер. – М. : Прогресс, 1987. – Т. 4. – 860 с.
63. Частотний словник української художньої прози : у 2-х т. – Т. 2 – К. : Наук. думка, 1981. – 856 с.
64. Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского язика : в 2-х т. / П. Я. Черних. – Т. 2. – М. : Рус. яз. медиа, 2006. – 559 с.
65. Чорногуз Олег. Відкритий лист до європарламенту. Копія – В. Ф. Януковичу / О. Чорногуз // Українське слово. – 2010 – № 12. – 24–30 березня. – С. 6.
66. Чубай Г. Плач Єремії / Григорій Чубай. – Львів : «Кальварія», 1998. – 321 с.
67. Ященко Анна. УНІАН. Табачник готує холуйський підручник історії? / А. Ященко // Шляхом перемоги. – 2010. – № 16. – 21 квітня.
68. http://slovnik.narod.ru/etim_prikl4.htm.
69. http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/kob/01.php.
70. http://www.v-otechestvo.com.ua/modules.php?name=Pages&page=106.
71. http://www.ukrcenter.com/Література/Дмитро-Донцов/25737-2/Россія- чи-Европа-та-інші-есеї.
72. http://www.ukrcenter.com/Література/Дмитро-Донцов/26079-4/Незримі- скрижалі-Кобзаря.
73. http://tarasua.com/index.php?option=com_k2&view=item&id=270:Portret_potvori& Itemid=10#.
74. http://www.radiosvoboda.org/content/article/927926.html.
75. http://www.radiosvoboda.org/content/blog/2031110.html.
76. http://slovokalinove.blogspot.com/p/blog-page_15.html.
77. http://www.unian.net/ukr/news/news-371969.html.
78. http://galinfo.com.ua/news/63974.html.
79. http://svobodavo.at.ua/news.
80. http://www.zaxid.net/newsua/2010/11/26/160544/.
81. http://waldi-pro.ucoz.ua/publ/1-1-0-19.
82. http://otherside.com.ua/news/detail.php?lang=1&id=93269.
83. http://www.volyn.com.ua/index.php?rub=22&article2=3&arch=879.
84. http://news.ukrhome.net/content/990694/BYUT%D1%96vets-rahunki-TRK.
85. http://www.politarena.org.ua/2009/09/08.
86. http://blogs.telekritika.ua/?id=122.
87. http://www.novasich.org.ua/index.php?go=News&in=view&id=5137.
88. http://www.v-otechestvo.com.ua/modules.php?name=Pages&page=106.
89. Бабій Степан. Холуйство / Степан Бабій // Літературна Україна. – 2004. – 27 травня.
90. Павличко Дмитро. Не скаржтеся! / Д. Павличко // Літературна Україна. – № 25. – 1.08.2004.
91. Лосєв Ігор. Компроміс зі смертю? / І. Лосєв // Шлях перемоги. – № 35. – 29.08.2012.
92. Ребро Петро. Козацькі жарти / П. Ребро. – Кн. 10. – С. 70.
93. Холуєві-початківцю // Літературна Україна. – 1.08.2009.

УДК81'373.45:82-92:821.161.2

Супрун Л. В.

НІМЕЦЬКА МОВНА МЕНТАЛЬНІСТЬ У КОНТИНУУМІ «ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВОГО ВІСТНИКА» ЛЬВІВСЬКОГО ПЕРІОДУ (1898–1906 РР.)

У статті йдеться про особливості параметризації у вісниківському дискурсі І. Франка фрагментів німецької мовної ментальності, яку розглянуто в аспекті європеїзаційного впливу на мовну ментальність читача-українофона.

Ключові слова: *часопис «Літературно-Науковий Вістник», німецька мовна ментальність, сугестія, менталема.*

В статье идет речь об особенностях параметризации в весниковском дискурсе И. Франко фрагментов немецкой языковой ментальности, которая рассматривается в аспекте европеизационного влияния на языковую ментальность читателя-украинофона.

Ключевые слова: *журнал «Литературно-Научный Вестник», немецкая языковая ментальность, суггестия, менталема.*

This article is about the peculiarity of parametrization of German language mentality fragments in the discurs of Ivan Franko as a member of Literary scientific circular movement. The parametrization is examined in the aspects of Europe influence over Ukrainian language mentality.

Key words: *Literary scientific circular, German language mentality, suggestion, mentality word.*

«Літературно-Науковий Вістник» (ЛНВ) львівського періоду (1898–1906 рр.) став об'єктом аналізу у працях О. Дея, М. Возняка, І. Дорошенка, І. Басса, І. Стебуна, Є. Кирилюка, М. Нечиталюка, І. Бацули, Ю. Шаповала, С. Костя, Г. Корбич та інших науковців, які заклали основи подальшого вивчення часопису в теорії масових комунікацій. Предмет нашого дослідження – німецька мовна ментальність у вісниківському дискурсі Івана Франка. Мету статті становить з'ясування шляхів європеїзації української мовної ментальності, здійснюваної головним редактором ЛНВ за допомогою німецьких менталем.

Інтенсифікуючи перлокутивну ефективність мас-медійного дискурсу, І. Франко залучає до «Літературно-Наукового Вістника» ті мовні засоби, що в узусі ідентифікуються як носії німецької мовної ментальності.

Відома польська дослідниця Анна Вежбицька, розглянувши німецькі «культурні сценарії», підсумовує: «Характерні для Німеччини способи мовленнєвого спілкування виявляють послідовну «культурну логіку» й указують на розпізнаваний набір цінностей, що можуть бути відображені у відповідних «культурних сценаріях» такого виду:

А. добре, якщо люди будуть знати
які речі вони повинні робити
яких речей вони не повинні робити
В. добре, якщо хтось скаже
які речі люди повинні робити
яких речей вони не повинні робити.

...Німецькі культурні сценарії можуть бути пов'язані з цінністю «суспільної дисципліни» й «Ordnung» (що відображено в поширеній німецькій приказці Ordnung muß sein 'повинен бути порядок') [4, с. 724]. Див. також: Ordnung ist das halbe Leben 'Порядок – це половина життя'; Alles in Ordnung 'все у порядку'.

З плином часу базові концепти німецької мовної ментальності не зазнають суттєвих трансформацій, про що свідчать результати сучасних досліджень компаративно-асоціативних концептополів носіїв віддаленоспоріднених німецької та української мов. Так, К. Мізін резюмує: «...Концепт «Fleiβ» був і залишається для німецької лінгвокультури одним із базових концептів, оскільки загальновідома старанність німців при виконанні будь-якої роботи залишається як ціннісний орієнтир актуальною і для німецької молоді. А серед антицінностей виокремлюється концепт «Dummheit»: тупість є найбільш негативною рисою молодої людини у Німеччині. Натомість наведений фрагмент експерименту нечітко демонструє ціннісні орієнтири української молоді, хоча серед антицінностей показовим є антиконцепт «Страх» [13, с. 275].

Ментальні особливості, значною мірою притаманні німцям, І. Франко розумів і цінував в інших людях. Вони були властиві йому самому. Згадаймо частково німецьке походження майбутнього журналіста європейського рівня («...Я русин і походжу, правдоподібно, від зукраїнщених німецьких колоністів...» [Цит. за: 7, с. 208], певні типові німецькі риси його характеру, а саме: надзвичайну працьови-

© Супрун Л. В., 2014

тість, точність, пунктуальність, які засвідчують спогади сучасників: «Франко був дуже працьовитий. Він читав книжки, робив нотатки цілими днями, писав прозаїчні чи поетичні й наукові статті. Навіть при гостях він не покидав своєї праці й, розмовляючи з ними, безупинно працював. От цим і можна пояснити велику кількість творів, що він написав, і широкі його знання. Він з усіх українських письменників найбільше плодовитий; своєю пильністю він набував знання найважливіших чужих мов, читав майже усіх авторів в оригіналах і вивчав мови сам із словарем і граматиками» [5, с. 291]; «Це було в нього звичайне: писав або читав і одночасно брав участь у балачці. Його питання, відповіді і пояснення були тоді звичайно короткі, лаконічні. Уривав він свою «другу» роботу тільки тоді, коли мав ширше щось пояснити або сконкретизувати. Взагалі треба сказати, що Франко майже ніколи не випускав олівця з рук» [14, с. 258]; «Своїх дітей батько (І. Франко. – Л. С.) завжди заохочував працювати, вчитися і всякими способами поглиблювати свої знання. Батько повторював залюбки, що не має прав той, хто не свідомий у ставленні до своїх обов'язків. Згідно з цим поглядом він особистим прикладом привчав дітей бути ретельними у своїй роботі. Терпіти не міг людей, які не додержували слова, не виконували обіцянок, не приходили в умовлений час» [16, с. 461].

Показове також щодо ментальної ідентифікації захоплення Івана Франка рибальством та збиранням грибів, які вважають явищами найбільш поширеними в німецькому та інших західноєвропейських соціумах [Див.: 8, с. 43]. «Збирання грибів та рибна ловля, – пишуть Р. Горак та Я. Гнатів, – були найбільшими пристрастями Франка. ...Пристрасть до риболовлі супроводжувала Франка все життя. Вільного часу мав обмаль, а тому, коли випадала вільна хвиля, не зволікаючи, брав рибацькі приладдя і їхав рибалити. Не було в радіусі 100 кілометрів навколо Львова жодного потічка, ріки чи озерця, де б не побував Іван Франко. Так принаймні твердять легенди про поета, а також мешканці сіл над тими потічками, річками та озерцями, хоч насправді так далеко він не був, і географія рибальства Івана Франка набагато менша, бо їздив він далеко не до кожної калабані, як комусь здавалося. Якщо у той час, коли випадала вільна хвиля, хтось приїздив до Франка у гості, щоб побачитись і поговорити з ним, він обов'язково тягнув його на риболовлю. І ніхто на світі не міг його від тієї затії відмовити, ані відірвати від ловлення риби» [6, с. 405–406].

Фактор впливу німецької культури на мовну ментальність Франка-публіциста безсумнівний. Німецькомовних часописів, у яких він був дописувачем, Б. Бендзар нараховує дев'ятнадцять [1]. Тільки в такому популярному віденському виданні, як «Die Zeit», І. Франко працював з 1895 по 1905 рр. А сукупний його німецькомовний доробок (художні твори, автобіографічні статті, переклади німецькою мовою, наукові й публіцистичні статті) складає 130 позицій [2, с. 263].

Усе це й дещо інше спонукало М. Грушевського виснувати, що «Франко був вихованцем західноєвропейської, передусім німецької культури; він володів німецькою мовою, як своєю; в німецькій літературі був у себе дома, проте ідеологію йому, як і мені, дало українське революційне народництво» [7, с. 217]. Можливо, певною мірою відчуваючи себе і «остеррайхером», австріяком [17, с. 253], Каменяр зробив болісне зізнання у вступі до своєї книжки «Obrazki galicyjskie»:

«Передовсім, признаюся до гріха, котрий багато патріотів уважає мені за смертельний: не люблю русинів. Супроти цієї гарячої любові, що бризкає часто для «братнього племені» із шпальт польських реакційних газет, моя сповідь може видатись дивною. А що ж робити, коли вона правдива? Я вже не в літах наївних і засліплених коханців і можу про таку делікатну матерію, як любов, говорити тверезо. І тому повторяю: не люблю русинів. Так мало серед них знайшов я справжніх характерів, а так багато дрібничковості, тісного егоїзму, дволичності й пихи, що дійсно не знаю, за що я мав би їх любити, навіть не звертаючи уваги на ті тисячі більших і менших шпильок, які вони, не раз у найкращому намірі, вбивали мені під шкіру. Розуміється, знаю між русинами декілька виїмків, декілька особистостей чистих і гідних усякої пошани (говорю про інтелігенцію, не про селян!), але ці виїмки, на жаль, тільки стверджують загальний висновок.

Признаюсь до ще більшого гріха: навіть нашої Русі не люблю так і в такій мірі, як се роблять, або вдають, що роблять, патентовані патріоти. Що в ній маю любити? Щоб любити її як географічне поняття, для сього я занадто великий ворог порожніх фраз, забагато бачив я світу, щоби твердити, що ніде нема такої гарної природи, як на Русі. Щоб любити її історію, для сього досить добре її знаю, занадто *гаряче люблю загальнолюдські ідеали справедливості, братерства й волі* (курсив наш. – Л. С.), щоб я не мав почувати, як мало в історії Русі прикладів справжнього громадянського духу, справжньої посвяти, справжньої любові. Ні, любити сю історію дуже тяжко, бо майже на кожному кроці треба б хіба плакати над нею. Чи, може, маю любити Русь як расу – сю расу отяжілу, незграбну, сентиментальну, позбавлену гарту й сили волі, так мало здатну до політичного життя на власному смітнику, а таку плідну на перевертнів найрізнорідніщого сорту?» [Цит. за: 7, с. 209].

Ці гіркі слова свідчать про те, що головний редактор ЛНВ не міноризував гострих кутів української ментальності й усвідомлюючи їх, шукав можливостей ментальних зрушень. Для цього він, будучи кореспондентом авторитетних іншомовних видань, використовував пропагандивний потенціал впливовішої на міжнародній арені німецької преси. Проте й у своєму україномовному публіцистичному дискурсі вісниківський куратор широко послуговується німецькими менталемами.

Розраховуючи на дію ментальної інтерференції, І. Франко насичує вісниківський дискурс німецькими словами, крилатими висловами, цитатами німецьких письменників, філософів та критиків. «Майже кожний більш або менш відомий німецький поет, письменник чи драматург має своє місце у творчості або листуванні Франка», – зауважує Л. Рудницький [15, с. 22].

Найбільші надії в «Літературно-Науковому Вістнику» на модернізацію інформаційного простору українців І. Франко пов'язує з іменем Гете (Тут і далі цитуємо, зберігаючи мовні особливості оригіналу), пор.: *Се в літературній сутолоці люде тихі; вони стоять осторінь, нікому, так сказати, не наступають на нагнітки і не мають ворогів; се ті, про яких мовив Ґете: Es bildet ein Talent sich in der Stille* (Ів. Фр., З ост.д.:119); *Д. Вергун висловлює їх коротше але не менше характерно в епіґрафі свого журнала «Любовью и силой». От молодець! зовсїм як Ґетевський Erlkönig: Und folgst du nicht willig, so brauch' ich Gewalt* (Ів. Фр., Сл.н.:103); *«Німецька література для мене кінчить ся Шіллєром і Ґете» – говорив менї один із редакторів «Зорі»* (Ів. Фр., З ост.д.:54); *Як у своїй статї він мішає декадентизм (хоробливий стан суспільности а далї й штуки) з символїзмом, напрямком чи звязком ідей, що по части належить до невідлучних прикмет штуки від самого початку її істнованя (Alles Künstlerische ist Symbol – сказав уже Ґете)...* (Ів. Фр., П. і б.:116); *Першим взірцем такого психольоґічного романа в европейській лїтературі були «Wahlverwandtschaften» Ґете; за ними пішов довгий ряд «психольоґічних» повістий та драм у всїх европейських лїтературах, в тім числї і в російській, яка видала навіть двох великих майстрів у тім родї – Достоєвского та Толстого* (Ів. Фр., П. і б.: 118).

«Квантитативно Франко найбільш цитує Ґете і Гайне, тобто тих двох поетів, які мали на нього найбільший вплив...» [15, с. 15]. Ймовірно, публіцист розраховував на те, що й у підсвідомість читача ЛНВ вони можуть здійснити певне європеїзуюче втручання. До речі, прецедентний текст Гейне: *Се був чоловік немов сотворений для перехідньої доби, для заповненя ріжних люк, «zur Bevölkerung der Widniss» – як каже Гайне* (Ів. Фр., З ост.д.: 57).

З аналогічною метою використовується творчість Чемберлена: *Mit einem Stich ins Unmögliche – як каже Чемберлєн – ось чим відріжняють ся культурні ідеали і пориви европейської цивілїзациї* (Ів. Фр., П.з.:9); *Я хотїв би виписати тут гарні слова нїмецького письменника Гаустона Чемберлєна про непрактичність і неутілїтарність чистої науки (див. його Grundlagen des XIX Jahrhunderts, m.I), та не роблю того, аби не побільшувати обєму статї, і відсилаю цїкавих до самої книжки* (Ів. Фр., Д.пр.:77).

Інтерес І. Франка до соціалістичного руху знайшов відображення й у вісниківському дискурсі. У юнацькі роки, як відомо, майбутній Каменяр захоплювався марксизмом. З часом він осягає справжню суть марксистського вчення. Прозрів публіцист ще 1897 року (до речі, філософ М. Бердяєв зрозумів те саме тільки після революції 1905 р.), а в 1904 р. у вісниківській статті «До історії соціалістичного руху» Франко здійснив ґрунтовний філософсько-світоглядний аналіз «Маніфесту комуністичної партії» К. Маркса і Ф. Енгельса, показовий щодо твердження: «Ментальне суціль вкорінене у Франкові, бо ментальність – це проблема якості мислення. Мислити інакше в етичному сенсі, мислити не як українець, він не міг. Процес інтро-екстраспекції різних сил у свідомості індивіда – невластивого (тут: пасіонарного і ментального) є у І. Франка. Недарма улюбленим його висловом-приповідкою було «екстреми ся стрічають» [10, с. 87]. А, отже, не все в німецькій ментальності І. Франко вважає гідним наслідування.

Німецький інтелектуалізм, причетний до багатьох винаходів людства, спромігся й *«на величню ідейну будову соціялїзму, здвигнену в другій половинї XIX віку головно завдяки працям двох нїмецьких Жидів, Карла Маркса і Фрідріха Енґельса, і покладену в основу великого масового руху в Нїмеччинї головно заходами третього нїмецького Жида Фердінанда Ляссаля* (Ів. Фр., Д.іст.:135). Проте, здійснивши услід за В. Черкезовим скрупульозне дослідження дискурсу маніфесту французького фур'єриста Віктора Консідерана і маніфесту К. Маркса і Ф. Енгельса, редактор ЛНВ доходить висновку, що останні *«черпали не лише зміст свойого манїфесту з манїфесту В. Консідерана, але навіть форму, титули роздїлів»* (Ів. Фр., Д.іст.:141-142). Це не єдине свідчення плагіату, вчиненого класиками марксизму, Франків дискурс презентує й інші: *Та коли Енґельс в увазї до Марксової брошури «Das Elend der Philosophie» (вид. 1885, стор. 26-27) пише про закон робітницької плати: «Сей закон «нормальної» плати, яка все вагаєть ся довкола тіпітит потрібного для піддержаня житя робітника та для продовженя його роду, уставлений був мною вже 1844 р. в моїх «Umrisse zu einer Kritik der Nationalökonomie, Paris 1844», значить, Маркс уже тодї знав той закон», – то се вже не будованє на ґрунтї сучасної науки, а просте присвоюванє собі відкритя, яке ще 1819 р. зробив Рікардо, тай то розвиваючи і докладнїйше формулюючи давнїйші погляди Тірґо* (Ів. Фр., Д.іст.:139). Здійснені запозичення видавали за свої, а теоретичне допрацювання чужих теорій далеко не завжди було їм на користь, як-от зміни, що внесли К. Маркс і Ф. Енгельс у дискурс маніфесту Консідерана, спровокували таку програму державного соціалізму, яка *«аж надто часто пахне державним деспотизмом та уніформізмом, що проведений справдї в житє міг би стати ся великою гальмою розвою або жерелом нових революцій»* (Ів. Фр., Д.іст.:151).

Раціоналізм та індивідуалізм мовної ментальності К. Маркса й Ф. Енгельса, які прозирають із процитованих дискурсів і викладених І. Франком фактів, споріднені з рисами мовної ментальності німецького

націонал-соціалізму. Тоталітарна мова нацистської Німеччини вражає раціоналістичною спрямованістю своїх менталем [Див., наприклад, 3].

Зрозуміло, що такі особливості мовної ментальності не могли імпонувати першому міжнародно визнаному українському журналістові, який «завжди виступав як публіцист-протестант, захисник скривджених і знедолених, як переконаний демократ, трибун бездержавної невизнаної нації» [9, с. 15]. Тому у його фінальному зверненні до читачів ЛНВ домінують нотки застереження: *«Все те, що тут сказано, не має на цїли вменшити наукові заслуги та історичне значінє Маркса й Енґельса. Але для сучасних і дальших поколїнь буде добре, коли буде розбита леґенда про їх месіянство й непомильність, про те, що вони майже з нїчого сотворили «науковий соціялїзм» і дали в своїх писанях нову обяву, нове євангеліє робучому нородови всього сьвіта. Добре буде, коли всї віруючі й невіруючі в нову релїґію почнуть на її творців глядїти як на людий даного часу й окруженя, що черпали свої ідеї з того окруженя і переробляли їх відповідно до складу свого ума, для людий свого часу. Таке глядїнє вменшить у вірних і в невірних партійну заїлість і фанатизм, улекшить порозумінє а через се й працю для осягненя великого ідеалу – соціяльної справедливости на ґрунтї гуманного чутя»* (Ів. Фр., Д.іст.:152).

«І. Франко особливо активно використовує прецедентні тексти в публіцистичному мовленні, – підкреслює Т. Космеда, – і, впливаючи на підсвідомість адресата через певні спогади, відчуття, асоціації, ці прецедентні тексти допомагають формувати громадську думку про явища, події, факти навколишнього світу» [11, с. 200]. На наш погляд, таким чином здійснюються також ментальні трансформації, адже іншомовні дискурси, що виконують роль прецедентних текстів, – носії певної мовної ментальності.

Особливий згусток енергії випромінюють на мовну ментальність реципієнта фольклорні ремінісценції, які Франко-журналіст залучає до вісниківського дискурсу: *Я тілько пізнїйше довідав ся, що тут було обопільне порозумінє, що бодай одна – польська – сторона поступала тут з гарно обдуманим пляном, який можна би висловити нїмецькою приказкою: reim dich, oder ich friss dich* (Ів. Фр., З ост.д.:63); *Певна річ, мужицька розмова знає також драматичну форму, короткі питаня і короткі відповіди, Schlag auf Schlag, як каже Нїмець* (Ів. Фр., Bel:284); *...до холоднїйшого та не менше рішучого вислову Драгоманова, що з ідейного погляду для нас, себ-то для чільної верстви українського народа Шевченко – ein überwundener Standpunkt* (Ів. Фр., Ш.л.:1); *«Die am Wege sterben» – отсе вірна характеристика таких ґенераций, що пізнали мету, рвуть ся до неї всею силою душі, чують її наближенє, але їм не судило ся дійти до неї, бо інертна сучасність занадто сильно держить їх у своїх пазурах* (Ів. Фр., З ост.д.:119); *Та, як сказано, Маркс пишучи з Енґельсом свій манїфест заявляв, хоч і не дуже виразно, що його постуляти і проєкти можливі до здїйсненя аж по побідї пролєтаріяту (такої побіди надїяв ся він у Франції) і то «nach und nach», ступнево, і то лише в краях більше розвитих, отже очевидно в Анґлії та Франції, а тілько потім у краях більше запізнених, до яких тодї належала Нїмеччина (W. Cohnstädt, op. cit.73)* (Ів. Фр., Д.іст.:138); *А ось недавно др. Вергун із Відня... хиба не радив у «Галичанинh» всїм москвофілам durch die Bank підшити свої полїтичні плащі червоною підшивкою...* (Ів. Фр., Щ.т.:112).

Носіями національних стереотипів виступають і власні назви, що особливо значеннєво у випадку номінацій етнічних культурних реалій. Знайомлячи адресатів ЛНВ з проблематикою німецьких та австрійських періодичних видань, І. Франко вводить їх у світ іноментальних цінностей: *...Львівська громада стояла під тероризмом провінциональної публїки, що не знаючи иньшої лїтератури крім польсько-шляхетської або нїмецької сентиментальної в родї «Gartenlaube» та «Buch für alle», тілько й ждала найменьшої причини, щоб звернути нумер...* (Ів. Фр., З ост.д.:56); *В тім же н-рі присьвятив д. Дорошенко статю відомому віденському виданю «Ruthenische Revue» з продовженєм «Ukrainische Rundschau»* (Ів. Фр., Укр.тр.:340); *...Підставу до помилки дала поява статї про Гуцулів з ілюстраціями в берлїнській Zeitschrift für Ethnologie...* (Ів. Фр., Д.пр.:179); *...Можна-б подумати, що др. Вергун справдї захотїв здвигнути в Віднї орґан... в родї колишнїх Йорданових «Slavische Jahrbücher» або пізнїйшого «Slavisches Centralblatt», чи в кінцї чеських «Slovanský Sborník» Єлїнка та «Slovanský Přéhled» Черного* (Ів. Фр., Сл.н.:101).

Бездоганне володіння німецькою мовою відкривало перед І. Франком широкі перспективи для застосування її семантико-стильового й виражального потенціалу з метою сугестії. Навіювання певних настанов намагався здійснити публіцист, послуговуючись німецькими номінантами, яким в українській мові не знайшлось абсолютних корелятів через відсутність тотожної реалії в українському ментальному світі, як-от: *Лиха доля змусила нас виростати і вчити ся в краю, де... панує тзв. Brotstudium, навчанє для хлїба, для карієри, навчанє тїсне та далеке від тої широкої гуманности, що лежить в основі західноевропейського, а подекуди навіть російського висшого шкільництва* (Ів. Фр., Отв.л.:18); *А дїєть ся там* (у Росії. – Л. С.) *щось таке, чому не легко приберешназву, чому паралєлї вказує історія хиба в перших віках християнства. Ми знаємо, що безмежність самовладства доводила тодїшнїх римських володарів до недуги, до спеціяльної форми божевілля, яку наука називає Cäsarenwahnsinn* (Ів. Фр., П.в.:145); *Сї відкритя, се матеріялїстичне розумінє історії і виясненє тайни капіталїстичної продукції через уставленє понятя надвишки вартости (Mehrwerth), тоб-то тої вартости, яку продукує робітник і яка лишаєть ся в руках капіталїста* (Ів. Фр., Д.іст.:139); *Головний винуватець виступив як судія, що авто-*

рітетним голосом розділює вину між обі сторони, і заразом як Beschwichtigungshofrat, що без огляду на причини і хід спору наказує обом сторонам мовчанє з огляду на народну карність (Ів. Фр., Д.пр.:68).

Отже, цивілізаційна функція «Літературно-Наукового Вістника» полягала, окрім іншого, й у долученні українського реципієнта до значного європеїзуючого потенціалу німецької мовної ментальності, проте із певними застереженнями.

Література:

1. Бендзар Б. П. Оповідання Івана Франка німецькою мовою / Б. П. Бендзар // Рад. літературознавство. – 1971. – №12. – С. 66–73.

2. Бендзар Б. Творча спадщина І. Франка німецькою мовою / Б. Бендзар // Іван Франко – майстер слова і дослідник літератури. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 263–267.

3. Бенкендорф Г. Д. Семантичні особливості концепту вождь / Führer у російській і німецькій мовах періоду панування тоталітарних режимів / Г. Д. Бенкендорф // Мовознавство. – 2004. – № 2–3. – С. 25–33.

4. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / А. Вежбицкая. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 780 с.

5. Величко Г. Спомини про Івана Франка / Григорій Величко // Спогади про Івана Франка / [упоряд., вступ. стаття і прим. М. І. Гнатюка ; худож. оформл. Б. Р. Пікулицького]. – Львів : Каменяр, 1997. – С. 288–292.

6. Горак Р. Іван Франко / Кн. восьма. Роки страждань / Роман Горак, Ярослав Гнатів. – Львів : Видавничий центр імені Івана Франка, 2007. – 546 с.

7. Грушевський М. Апостолові праці / Михайло Грушевський // Спогади про Івана Франка / [упоряд., вступ. стаття і прим. М. І. Гнатюка ; худож. оформл. Б. Р. Пікулицького]. – Львів : Каменяр, 1997. – С. 199–220.

8. Донец П. Н. Основы общей теории межкультурной коммуникации: научный статус, понятийный аппарат, языковой и неязыковой аспекты, вопросы этики и дидактики / П. Н. Донец. – Харьков, 2001.

9. Дорофтей О. О. Концепція польськомовної та німецькомовної публіцистики і літературної критики Івана Франка: жанрово-стильові особливості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Дорофтей Орест Олексійович. – Кіровоград, 2006. – 20 с.

10. Коваль Т. Творчість Івана Франка у контексті проблеми культурної ідентичності / Тетяна Коваль // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: матеріали Міжнародної наукової конференції (Львів, 25–27 вересня 1996 р.). – Львів : Вид-во «Світ», 1998. – С. 84–89.

11. Космеда Т. Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри / Тетяна Космеда. – Львів : Видавництво «ПАІС», 2006. – 328 с.

12. Кость С. Західноукраїнська преса першої половини XX ст. у всеукраїнському контексті (засади діяльності, періодизація, структура, особливості функціонування) / Степан Кость. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 514 с.

13. Мізін К. Національна мовна свідомість крізь призму компаративно-асоціативних концептополів: психолінгвістичний експеримент (на матеріалі німецької та української мов) / Костянтин Мізін // Наукові записки. Серія: Філологія : збірник наукових праць / Вінницьк. держ. пед. ун-т імені Михайла Коцюбинського. – Вінниця, 2009. – Вип.11. – С. 271–275.

14. Остапчук Я. Із моїх споминів / Яків Остапчук // Спогади про Івана Франка / [упоряд., вступ. стаття і прим. М. І. Гнатюка ; худож. оформл. Б. Р. Пікулицького]. – Львів : Каменяр, 1997. – С. 255–266.

15. Рудницький Л. Іван Франко і німецька література / Л. Рудницький. – Мюнхен, 1974.

16. Франко Т. Мої спогади про батька / Тарас Франко // Спогади про Івана Франка / [упоряд., вступ. стаття і прим. М. І. Гнатюка ; худож. оформл. Б. Р. Пікулицького]. – Львів : Каменяр, 1997. – С. 460–465.

17. Rudnytsky L. The Image of Austria in the Works of Ivan Franko / L. Rudnytsky // Nationbuilding and the Politics of Nationalism: Essays on Austrian Galicia. – 2nd Print. – Cambridge : Harvard Univ. press, 1989. – P. 239–254.

Умовні скорочення:

Ів. Фр., Bel – Франко І. Bel parlar gentile / Іван Франко // ЛНВ. – 1906. – Річник IX. – Том XXXIII. – Книжка II. – С. 284–296.

Ів. Фр., Д.іст. – Франко І. До історії соціялїстичного руху / Іван Франко // ЛНВ. – 1904. – Річник VII. – Том XXV. – Книжка III. – С. 134–152.

Ів. Фр., Д.пр. – Франко І. Дещо про нашу пресу / Ів. Франко // ЛНВ. – 1905. – Річник VIII. – Том XXXI. – Книжка VII. – С. 62–81; Книжка VIII. – С. 174–188.

Ів. Фр., З ост.д. – Франко І. З остатнїх десятилїть XIX в. / Іван Франко // ЛНВ. – 1901. – Річник IV. – Том XV. – Книжка VII. – С. 1–19; Книжка VIII. – С. 48–67; Книжка IX. – С. 112–132.

Ів. Фр., Отв.л. – Франко І. Отвертий лист до гал. української молодїжи / Ів. Франко // ЛНВ. – 1905. – Річник VIII. – Том XXX. – Книжка IV. – С. 11–19.

Ів. Фр., П.в. – Франко І. Подуви весни в Росії / Іван Франко // ЛНВ. – 1904. – Річник VII. – Том XXVIII. – Книжка XII. – С. 141–168.

Ів. Фр., П.з. – Франко І. По за межами можливого / Іван Франко // ЛНВ. – 1900. – Річник III. – Том XII. – Книжка X. – С. 1–9.

Ів. Фр., П. і б. – Франко І. Прінціпи і безпрінціпність / Ів. Франко // ЛНВ. – 1903. – Річник VI. – Том XXI. – Книжка III. – С. 114–119.

Ів. Фр., С.акц. – Франко І. Соціяльна акція, соціяльне питанє і соціялїзм. Уваги над пастирським посланієм митроп. А. Шептицького «О квестії соціяльній» / Іван Франко // ЛНВ. – 1904. – Річник VII. – Том XXVIII. – Книжка X. – С. 1–23.

Ів. Фр., Сл.н. – Франко І. «Славянскія начала» д. Вергуна / Ів. Франко // ЛНВ. – 1901. – Річник IV. – Том XVI. – Книжка XI. – С. 100–103.

Ів. Фр., Укр.тр. – Франко І. Українська трибуна в Росії / Іван Франко // ЛНВ. – 1906. – Річник IX. – Том XXXV. – Книжка VIII. – С. 335–340.

Ів. Фр., Ш.л. – Франко І. Шевченко – Ляхам. Промова на вечерницях у 43 роковини смерти Шевченка у Львові д. 15 марта 1904 / Іван Франко // ЛНВ. – 1904. – Річник VII. – Том XXVI. – Книжка V. – С. 1–11.

Ів. Фр., Щ.т. – Франко І. Щирість тону і щирість переконань / Др. Іван Франко // ЛНВ. – 1905. – Річник VIII. – Том XXX. – Книжка V. – С. 101–112.

УДК 811.161.2:81'367.335

Христіанінова Р. О.

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ОЗНАКАМИ РІЗНИХ ТИПІВ

Статтю присвячено проблемі внутрішньої перехідності в системі складнопідрядних речень. Виявлено, що перехідність складнопідрядних речень постає або тільки у формально-граматичному чи семантико-синтаксичному, або одночасно у формально-граматичному та семантико-синтаксичному аспектах. Установлено, що найпоширенішою є перехідність складнопідрядних речень, яка постає одночасно у формально-граматичному та семантико-синтаксичному аспектах. Простежено умови, що сприяють появі перехідних конструкцій.

Ключові слова: *синхронна перехідність, синкретизм, формально-граматичний аспект, семантико-синтаксичний аспект, синтаксичний зв'язок, семантико-синтаксичне відношення.*

Статья посвящена проблеме внутренней переходности в системе сложноподчиненных предложений. Выявлено, что переходность сложноподчиненных предложений возникает либо только в формально-грамматическом или семантико-синтаксическом, либо одновременно в формально-грамматическом и семантико-синтаксическом аспектах. Установлено, что наиболее распространенной является переходность сложноподчиненных предложений, возникающая одновременно в формально-грамматическом и семантико-синтаксическом аспектах. Определены условия, способствующие возникновению переходных конструкций.

Ключевые слова: *синхронная переходность, синкретизм, формально-грамматический аспект, семантико-синтаксический аспект, синтаксическая связь, семантико-синтаксические отношения.*

The article deals with the problem of internal transitivity in the system of complex sentences. It has been discovered that the transitivity of complex sentences appears only in the formal-grammatical or semantic-syntactic aspects, or both in the formal-grammatical and semantic-syntactic aspects. It has been found that the most common is the transitivity of complex sentences, which appears simultaneously in the formal-grammatical and semantic-syntactic aspects. The conditions conducive to the emergence of transitional designs have been traced.

Key words: *synchronous transitivity, syncretism, formal-grammatical aspect, semantic- syntactic aspect, syntactic connection, semantic-syntactic relations.*

Перехідність – це «універсальна властивість мови, яка, відображаючи системний взаємозв'язок і взаємодію між мовними фактами, поєднує їх у цілісну систему» [1, с. 8]. Вона буває діахронною і синхронною. Унаслідок синхронної перехідності постають синкретичні одиниці, що мають ознаки двох або більше мовних одиниць. Синкретизм є багатоаспектним явищем, що скріплює мовні факти в цілісну систему, відображаючи взаємозв'язок і взаємодію між ними, а тому він пронизує всі рівні лінгвоструктури, виявляючи на кожному з них свої особливості [8, с. 133]. Притаманна перехідність і складним реченням. Оскільки ж складні речення бувають різних типів, то синхронна перехідність може бути між різними типами складних речень – між сурядними і підрядними реченнями, між підрядними і реченнями зі взаємозалежними частинами, а також у межах одного типу складних речень, наприклад між різними видами складнопідрядних речень. У зв'язку з цим синхронну перехідність у межах одного типу складних речень назвемо внутрішньою. Зазвичай внутрішня перехідність мотивована тим, що нетипове лексико-семантичне оформлення спричиняє невідповідність між семантикою структурної схеми та змістом конкретного мовленнєвого її вияву, унаслідок чого семантику структурної схеми ускладнюють інші типи формально-синтаксичних зв'язків та семантико-синтаксичних відношень.

На думку Н. Л. Іваницької, синкретизм мовних одиниць може виявлятися в плані змісту, плані вираження, а також у плані змісту й у плані вираження одночасно [5, с. 71]. З огляду на це серед синкретичних складнопідрядних речень логічно виокремлювати речення, що характеризуються формальним синкретизмом, значеннєвим синкретизмом та синкретизмом форми і значення.

У сучасній українській мові синхронну перехідність складнопідрядних речень частково досліджували В. Г. Зарицька [4], Л. В. Шитик [6; 7; 8]. Проте системного опису внутрішньої перехідності складнопідрядних речень немає, що й визначає актуальність пропонованої праці.

Метою цієї статті є дослідження внутрішньої перехідності різних типів складнопідрядних речень.

Перехідність між різними типами складнопідрядних речень постає або тільки у формально-граматичному чи семантико-синтаксичному, або одночасно у формально-граматичному та семантико-синтаксичному аспектах.

© Христіанінова Р. О., 2014

Синхронна перехідність складнопідрядних речень лише у формально-граматичному аспекті є явищем непоширеним. Ми зафіксували її між **катафоричними складнопідрядними реченнями симетричної та асиметричної структури**. Синкретичними постають конструкції, у котрих підрядну частину зі співвідносними займенниковими словами *той, такий* у головній частині поєднує сполучник *що*, який використовують завжди разом із анафоричним займенниковим іменником *він (вона, воно, вони)*, ужитим у певній відмінковій формі: *Серед очеретяного плетива стійко трималися кущі калини, проте годі було сказати, який із них* ***той, що до нього*** *торкалися Тимошеві руки* (І. Маценко); *Горять облиті мазутом корчомакуваті,* ***такі, що їх*** *і ліквідувати важко, так звані неліквідні верби…* (О. Гончар). Приєднання підрядної частини до співвідносного слова за допомогою сполучника характерне для складнопідрядних речень несиметричної структури. Водночас анафоричні займенникові слова відсилають до співвідносних слів або до означуваних співвідносними словами іменників у головній частині, а поєднання *що з ним, що його* тощо вступають у кореферентні відношення зі сполучними словами *який, котрий*. У цьому вбачаємо певні ознаки конструкцій симетричної структури. Отже, вищесказане дає змогу зарахувати описувані складнопідрядні речення до синкретичних.

Поширенішою є перехідність між окремими формально-граматичними типами складнопідрядних речень, яка постає одночасно у формально-граматичному та семантико-синтаксичному аспектах.

Перехідними між реченнями **з валентно зумовленими і валентно не зумовленими прислівними підрядними частинами** є конструкції з опорними віддієслівними іменниками. Для таких речень характерним є формально-граматичний синкретизм. Підрядна частина в них одночасно зумовлена і валентними характеристиками опорного віддієслівного іменника, який зберігає властивість вихідного дієслова відкривати правобічну об'єктну позицію, і морфологічними особливостями опорного слова-іменника мати при собі валентно не зумовлений прислівний поширювач з атрибутивним значенням. Водночас формально-граматичний синкретизм зумовлює семантико-синтаксичний синкретизм – у цих конструкціях поєднуються **об'єктне й атрибутивне значення**: *Існує* ***думка, що*** *XXI ст. стане віком кібернетики і лінгвістики, у межах якої комунікативна лінгвістика відіграватиме провідну роль* (Ф. Бацевич); *А мої люди привезли* ***звістку, що*** *у Мозирі й Турові на Білій Русі Януш Радзівіл вирізує селян, сотнями на палі садовить, вогню на поталу віддав села і міста* (Н. Рибак). Проте зауважимо, що синкретизм формальної структури і семантики в таких реченнях обов'язково має підтримувати зміст предикативних частин, особливо підрядної, пор.: *Якби знаття, я б зарані* ***заяву*** *написав до вищого командування,* ***щоб*** *мене ні в льотчики, ні в моряки не брали, а тільки в піхоту* (Г. Тютюнник); *Офіційною ж причиною розлучення в* ***заяві, яку*** *зірка подала до Верховного суду Лос-Анджелеса, Кардашян вказує стандартні «нездоланні протиріччя»* (Україна молода, 3 листопада 2011 року). Семантика підрядної частини першого речення підтримує об'єктну валентність віддієслівного іменника *заява*, тому воно є синкретичним, зміст підрядної частини другого речення не підтримує такої валентності, тому для нього синкретизм не властивий.

Перехідні типи спостережено також між складнопідрядними реченнями з **прислівними валентно зумовленими** та **приреченнєвими** підрядними частинами. В обстеженому матеріалові зафіксовано конструкції, у яких між предикативними частинами постають синкретичні об'єктно-причинові, об'єктно-часові та об'єктно-цільові семантико-синтаксичні відношення.

Синкретичні **об'єктно-причинові** складнопідрядні речення формують окремі дієслова та предикативи внутрішнього стану, предикативні частини поєднує сполучник *що*: *І плакала Марія Магдалина,* ***що*** *не подав ніхто йому руки* (Л. Костенко); *Певне, і йому трохи не по собі,* ***що*** *вони так далеко зайшли в море…* (О. Гончар).

Об'єктно-часові семантико-синтаксичні відношення виникають у складнопідрядних реченнях із опорними дієсловами внутрішнього стану, почуття, дієсловами сподівання, віри, подиву, стійкими сполуками з такими самими значеннями, які своїми валентними характеристиками передбачають об'єктного поширювача, та сполучними словами ***коли, доки, допоки*** – виразниками часового значення: *…молоді солдати* ***в захваті були, коли*** *вона вчепіриться котромусь у вухо і потягає, полоскоче своїми рученятами* (О. Гончар); *І* ***ждатиму, допоки*** *знов зійде моя душа, безсмертна і весела* (І. Жиленко); *Перед світлофором довелось* ***перечікувати, доки*** *проповзе трамвай* (О. Гончар).

Синкретичні **об'єктно-цільові** семантико-синтаксичні відношення передають складнопідрядні речення з опорними дієсловами мовлення та сполучником *щоб*: *Хто запалив світло в соборі душі і помолився,* ***щоб*** *воно через роки спалахнуло сяйливо і навколо нього перед своїм прийдешнім воскресінням об'єдналась Україна?* (Я. Гоян).

Рідше спостерігаємо перехідність між складнопідрядними реченнями з **прислівними валентно не зумовленими** та **приреченнєвими підрядними частинами.** У таких синкретичних реченнях виявлено означально-часові**:** *Україно! Тебе я терпіти не можу, Я тебе ненавиджу чуттями всіма,* ***Коли*** *ти примітивна й на лубок похожа,* ***Коли*** *думки у тебе на лобі нема* (В. Симоненко), а також означально-причинові відношення: *Калина кликала наполегливо й мов аж сміялася* ***з радості, що*** *така дорідна та пригожа* (І. Маценко).

Простежено перехідність і між складнопідрядними реченнями з **прислівними валентно не зумовленими** та **опосередкованими підрядними частинами**. У таких реченнях репрезентовані синкретичні означально-часові, означально-умовні та означально-просторові відношення.

Синкретичні **означально-часові** відношення виникають, якщо в головній частині опорними словами бувають іменники або семантично нерозкладні сполуки на позначення часу, а підрядну частину приєднує сполучне слово *коли*: *Навіть **у** темну, осінню **ніч, коли** крута, піднята степовими вітрами хвиля заплескує аж на палубу, не шкодує він, що обрав собі цей нелегкий фах* (О. Гончар); ***В наступну хвилину, коли** він удруге зиркнув на неї, той погляд був уже зовсім інший…* (В. Малик).

Коли в головній частині в ролі опорних маємо слова *за умови, у разі*, а в підрядній сполучники *якщо, коли*, між предикативними частинами фіксуємо синкретичні **означально-умовні** відношення: ***У разі, якщо** партія проходить до Верховної Ради, ці кошти їй повертають* (Україна молода, 10 жовтня 2007 року); ***За умови, коли** партія проходить до Верховної Ради, ці кошти їй повертають.*

Синкретичні **означально-просторові** відношення виникають у складнопідрядних реченнях, головні частини яких містять іменники, що функціюють як прислівні поширювачі або приреченнєвики з просторовим значенням, а підрядні частини приєднані сполучними словами *де, куди, звідки*: *Недумано, негадано забігла **в глухомань**, **де** сосни пахнуть ладаном в кадильницях світань* (Л. Костенко); *Зустрічали потім його наші хлопці-приписники **в** літніх військових **таборах** у лісах за Ворсклою, **куди** тернівщан відповідного віку щоліта брано було в терчастини на військовий вишкіл* (О. Гончар); *Тому міцно, нервово стиснувши Севера за руку, я разом з іншими втупила очі в сцену, **в** її лівий **кут**, **звідки** звичайно виходять артисти* (Ірина Вільде).

Подібну перехідність простежуємо **між катафоричними складнопідрядними реченнями** та **складнопідрядними реченнями з опосередкованими підрядними частинами.** У тому разі, коли в головній частині в ролі опорних слів функціюють іменники на позначення часових проміжків у поєднанні зі вказівними займенниковими прикметниками *той, цей*, а в підрядній – сполучні слова *коли, доки, поки*, тобто в головній частині маємо сполуки на зразок *у той час, у ту хвилину, у ту мить, у той момент, у той день, у той рік, тим часом* тощо, між предикативними частинами постають синкретичні **означально-часові** відношення: *Саме **в той час, коли** я вже вирішив повернути назад, у коридорі почулися чиїсь енергійні кроки…* (Ю. Збанацький); *І ось **у той момент, коли** перший боєць загнав свій заступ у землю, тут, у степу під Каховкою, зародився Каховський плацдарм* (О. Гончар); ***Тим часом, доки** відбувалася церемонія вручення кубка, Оксана Терентіївна на борту машини пришпилила «блискавку»…* (І. Маценко).

Якщо в головній частині опорними словами є *раз, випадок* у поєднанні із займенниковим словом *той*, а в підрядній частині вжито сполучники *коли, якщо*, варто говорити про синкретичні **означально-умовні** відношення між предикативними частинами: *Закрита система постає **в тому разі, коли** мова не дозволяє жодного розширення* (А. Загнітко); *…відношення в середині полісемантичного слова, особливості його організації і мовні засоби маніфестації окремих значень краще виявляються **в тому разі, якщо** аналізувати певну семантичну групу чи тип слів, де усі елементи групи є співмірними і перебувають у чітких смислових і граматичних відношеннях* (Л. Лисиченко).

Перехідними між **катафоричними складнопідрядними реченнями симетричної** та **асиметричної структури** постають конструкції, у яких у головній частині маємо співвідносне займенникове слово *тоді*, а підрядна частина приєднана сполучним засобом *коли*, який допускає потрактування його і як сполучного слова із часовою семантикою, і як умовного сполучника. Відповідно в семантико-синтаксичному аспекті таким реченням притаманні складні **темпорально-умовні** відношення: *Мале **тоді** смішне, **Коли** воно мізерне, **Коли** себе поставить над усе* (В. Симоненко).

Трапляються окремі випадки перехідності між складнопідрядними реченнями з **прислівними валентно не зумовленими підрядними частинами** та **приєднувальними складнопідрядними реченнями**, між предикативними частинами таких конструкцій виникають означально-наслідкові семантико-синтаксичні відношення: *А панські драгони бешкет учинили у селі, **що** замість хат тільки димарі стирчать серед садиб* (Н. Рибак).

Інколи перехідність охоплює три формально-граматичні типи. Зокрема, спостережуваний матеріал дає підстави говорити про синкретизм складнопідрядних речень із **прислівними валентно не зумовленими, опосередкованими** та **приреченнєвими підрядними частинами,** у семантико-синтаксичному аспекті в таких реченнях спостерігаємо складні означально-темпорально-умовні відношення: *А **вечорами, коли** тихо, виходять посидіти на своїй історичній лавці Іван та Вірунька* (О. Гончар), з **прислівними валентно зумовленими, валентно не зумовленими** та **приреченнєвими підрядними частинами** і складними об'єктно-означально-цільовими відношеннями: *Степногірський селищний голова Ірина Кондратюк запропонувала внести зміни до Конституції України, **щоб** сільських і селищних голів обирали на п'ять років, як і депутатів* (Запорізька правда, 7 квітня 2009 року).

Синхронну перехідність тільки в семантико-синтаксичному аспекті зафіксовано в деяких катафоричних складнопідрядних реченнях та конструкціях із приреченнєвими підрядними частинами. Зокре-

ма, у катафоричних реченнях можуть формуватися синкретичні субстанційно-атрибутивні, об'єктно-причинові, об'єктно-цільові та умовно-часові, а в реченнях із підрядними приреченнєвими частинами – умовно-часові і причиново-цільові семантико-синтаксичні відношення.

Субстанційно-атрибутивне значення представлене в катафоричних конструкціях симетричної структури:

зі співвідносним займенниковим словом *такий*, займенниковими поєднаннями на зразок *хтось такий, все те, все інше, щось таке*, що проектують атрибутивну семантику підрядної частини, та сполучним словом *що* у різних відмінкових формах, яке є виразником субстанційної семантики: *І тут вона почула* ***таке, чого*** *ніколи не сподівалася не те що наяву, у сні почути* (І. Маценко); *Багато бачили вони* ***такого, що*** *не забудуть і потомки в віках* (О. Довженко); *В зіщулених плечах, в жалібницькій позі її було* ***щось таке, що*** *пройняло Ягора* (О. Гончар);

зі співвідносним субстантивованим займенниковим прикметником *той* та сполучними словами *який, котрий, чий*: *Султан неблимно дивився на* ***ту, яку*** *звав Весняною Трояндою і Повелителькою Віку,* ***яку*** *ще зовсім недавно ставив понад усе, без якої не міг дихати* (П. Загребельний); *Вона одна з* ***тих, котрі*** *уособлюють свій час* (Слово і час, 2009, № 10); *Навіть* ***ті, в чиїх*** *душах живе поезія урбанізму, мріють хоч раз провести вихідний поза містом, з ночівлею на Скарбному* (О. Гончар). На противагу складнопідрядним реченням з корелятивними парами *той – хто, той – що*, у яких сполучні слова підтримують набуту субстанційну семантику означеного співвідносного слова, у розгляданих реченнях сполучні слова, навпаки, підтримують його первинне атрибутивне значення, унаслідок чого й постають синкретичні субстанційно-атрибутивні відношення.

Таке саме значення можливе і в катафоричних конструкціях асиметричної структури зі співвідносним субстантивованим прономінативом *таке*: *Уперше йому було на віку* ***таке, щоб*** *на його мову дівчина заломлювала брови* (І. Багряний).

Об'єктно-причинові семантико-синтаксичні відношення притаманні катафоричним складнопідрядним реченням симетричної структури, сформованим співвідносним словом *те* у родовому відмінку з прийменником *залежно від*: ***Залежно від того, що*** *взяте за орієнтир на небі, відрізняють сонячну і зоряну добу* (І. Климишин, І. Крячко). Прийменниково-відмінкові форми *залежно від + іменник у родовому відмінку* у простих реченнях функціюють як синтаксеми причинової семантики (виражають значення підстави). Причинового сполучника *залежно від того що* на сьогодні не зафіксовано [2; 3], отже, констатуємо, що в поєднанні *залежно від того* займенник зберігає свою предметну семантику, водночас загалом ця сполука передає значення причини-підстави, що і зумовлює синкретизм таких складнопідрядних речень.

Об'єктно-цільові семантико-синтаксичні відношення виникають із тих же причин, що й об'єктно-причинові. Їх зафіксовано у складнопідрядних катафоричних реченнях асиметричної структури, сформованих семантично нівельованим співвідносним словом *те* у знахідному відмінку з прийменником *на* та сполучними словами *щоб, аби*: *Злагоджена робота всіх служб санаторію дала змогу заощадити кошти* ***на те, щоб*** *у чудовому парку знову «ожили», запрацювали фонтани…* (Українське слово, 8–14 березня 2006 року).

Синкретичні **умовно-часові** відношення можливі в катафоричних реченнях асиметричної структури зі співвідносним займенниковим словом *тоді* в головній частині та сполучником *якщо* в підрядній частині. У таких реченнях опорний займенник у головній частині акцентує часове значення, а сполучник підрядної частини – умовне, унаслідок чого й виникає складне умовно-часове відношення: *Заняття у спортшколі можна відновити лише* ***тоді, якщо*** *зробити капітальний ремонт приміщення* (Запорізька правда, 15 січня 2011 року).

Поєднання умовного й часового значень констатуємо й у складнопідрядних реченнях із підрядними приреченнєвими частинами, зокрема в деяких реченнях зі сполучниками *коли, як:* ***Коли*** *я бачу жінку в любові, у святості чекання, мені хочеться вклонитися їй!* (П. Загребельний); *Навіть* ***як*** *зорі вмирають у ніч горобину, Пломінь душі осяває чертоги небес* (Б. Олійник). Синкретичні умовно-часові відношення притаманні також складнопідрядним реченням зі сполучниками *що… то, що не… то, що… так, що не… так, як тільки, як тільки… так, як тільки… то*: ***Що*** *підскочить,* ***то*** *впаде;* ***Що не*** *встане,* ***так*** *впаде;* ***Як тільки*** *візьме ніж у руки, поріжеться;* ***Як тільки*** *візьме ніж у руки,* ***так*** *поріжеться;* ***Як тільки*** *візьме ніж у руки,* ***то*** *поріжеться.* Синкретизм семантико-синтаксичних відношень у таких реченнях виникає на основі узагальненого характеру їхнього змісту, що сприяє абстрагуванню від конкретного часу виконання дії, унаслідок чого значення підрядної частини постає як умова появи дії головної частини.

Обстежений матеріал дає змогу виокремити синкретичні **причиново-цільові** відношення, що виникають у деяких конструкціях із приреченнєвими підрядними частинами, приєднаними сполучниками *бо, щоб, аби*: *…вдова… почала діставати зі скрині полотно,* ***бо*** *вже скоро треба білити його* (М. Стельмах); *Марко,* ***щоб*** *не нести всю дорогу торбину з харчами, примотузив її бикові до рога* (Г. Тютюнник); *Пріся плакала тихо,* ***аби*** *не зачув Явтушок…* (В. Земляк).

Отже, внутрішня перехідність різних типів складнопідрядних речень постає у формально-граматичному, семантико-синтаксичному або одночасно у формально-граматичному та семантико-синтаксичному аспектах. Зазвичай перехідність охоплює два формально-граматичні чи семантико-синтаксичні типи, зрідка в зону перехідності потрапляють три формально-граматичні чи семантико-синтаксичні типи складнопідрядних речень. Дослідження внутрішньої перехідності складнопідрядних речень є перспективним для вивчення цілісної системи цих речень, виявлення їхніх центральних, напівпериферійних і периферійних виявів.

Література:

1. Бабайцева В. В. Явления переходности в грамматическом строе русского языка и методика их изучения / В. В. Бабайцева // Явления переходности в грамматическом строе современного русского языка. – М. : МГПИ, 1988. – С. 3–13.

2. Городенська К. Г. Граматичний словник української мови: Сполучники / К. Г. Городенська. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2007. – 340 с.

3. Городенська К. Г. Сполучники української літературної мови : [монографія] / К. Г. Городенська. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 208 с.

4. Зарицька В. Г. Синкретичні типи підрядності в системі складного речення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. Г. Зарицька. – Дніпропетровськ, 2005. – 19 с.

5. Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові : [підручник] / Н. Л. Іваницька. – К. : Вища школа, 1986. – 167 с.

6. Шитик Л. В. Синкретичні складнопідрядні речення в українській мові / Л. В. Шитик // Вісник Черкаського університету. Серія: Філологічні науки. – Черкаси, 2004. – Вип. 54. – С. 135–143.

7. Шитик Л. В. Явища синхронної перехідності в системі складного речення / Л. В. Шитик // Українська філологія: теоретичні та методичні аспекти вивчення : зб. праць наук.-практ. читань до 80-річчя Г. Р. Передрій. – Черкаси : Брама–Україна, 2005. – С. 216–222.

8. Шитик Л. В. Феномен синкретизму в проекції на мовні рівні / Л. В. Шитик // Вісник Черкаського університету. Серія: Філологічні науки : наук. журнал. – 2009. – Вип. 169. – С. 132–146.

УДК 811.161.2'367.623:821.161.2.09

Адах Н. А.

ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКІ ПРИКМЕТНИКИ В ПОЕЗІЇ ВАСИЛЯ БАРКИ

У статті розглянуто індивідуально-авторські прикметники, зафіксовані в поетичному мовленні Василя Барки. Виокремлено основні лексико-семантичні групи прикметникових інновацій. Проаналізовано семантичні особливості авторських ад'єктивів.

***Ключові слова**: авторський лексичний новотвір, індивідуально-авторський прикметник, сема, лексико-семантична група.*

В статье рассмотрены индивидуально-авторские прилагательные, зафиксированные в поэзии Василя Барки. Выделены основные лексико-семантические группы прилагательных инноваций. Проанализированы семантические особенности авторских адъективов.

***Ключевые слова**: авторское лексическое новообразование, индивидуально-авторское прилагательное, сема, лексико-семантическая группа.*

The article considers the individual author adjectives recorded in poetic speech of Vasyl Barka. The main lexical-semantic groups of adjectives innovations are pointed out. The semantic features of author adjectives are analyzed.

***Key words**: author lexical new formation, individual author adjective, seme, lexical-semantic group.*

Вивчення проблем індивідуально-авторської номінації знайшло відображення в працях багатьох вітчизняних учених (Г. Вокальчук, Н. Гаврилюк, В. Герман, О. Жижома, Ж. Колоїз, Н. Сологуб, Г. Сюта та ін.). Опис словотворчих можливостей слів різних частиномовних класів є важливим завданням оказіональної номінації.

Із-поміж корпусу авторських новотворів вагоме місце займають лексичні інновації, що позначають статичні ознаки денотатів. Прикметник означає непроцесуальну ознаку (якість, властивість, відношення між предметами і явищами) і виражає її в синтаксично залежних словозмінних категоріях роду, числа й відмінка. Номінативну функцію прикметник реалізує через поєднання з іменниками [5, с. 526].

В українському мовознавстві семантиці, словотвірній структурі прикметників присвячено розвідки І. Бабій, А. Висоцького, О. Дзівак, В. Дятчук, С. Єрмоленко, Т. Ковальової, Л. Пустовіт, О. Рудь та ін. Індивідуально-авторські прикметники є об'єктом наукових досліджень Г. Вокальчук, О. Рудь, Н. Гаврилюк, О. Поліщук та ін.

Мета пропонованої статті – проаналізувати семантичні особливості оказіональних ад'єктивів, зафіксованих у поетичному мовленні В. Барки.

Оказіональні прикметники становлять 25% від усіх новотворів, представлених у поетичному словнику В. Барки. Вони не тільки характеризують, а й уточнюють ознаки предметів, явищ, понять, виражають різну міру вияву ознаки, суб'єктивну оцінку денотата: *громоглагольна* гроза, *сніжничний* туман, *біловівтарна* зірка.

Поняття ознаки (якості, властивості), що лежить в основі семантики кожного ад'єктива, створюється переважно через усвідомлення відношень між двома предметами – предметом означуваним і предметом, що має спільну з ним рису або якоюсь властивістю зв'язаний з ним [1, с. 94]. За спостереженням фахівців, прикметники за своєю семантикою становлять безперервний ряд від власне оцінних прикметників до прикметників, які позбавлені оцінного значення (відносні прикметники) [3, с. 6].

У сучасній українській мові прикметники розподіляють за значеннями і граматичними особливостями на якісні та відносні. Центр (ядро) категорії прикметника становлять якісні прикметники. Своїми граматичними формами вони відтворюють не тільки реальну ознаку, а також її об'єктивно наявні критерії: кількість і якість.

Якісні прикметники позначають ознаку предметів і явищ, зумовлених самою їхньою природою. У поезії В. Барки якісних прикметників мало: частина з них представлена формами вищого та найвищого ступенів порівняння, решта – похідні одиниці з семантикою кольору. Міра ознаки, що притаманна якісним прикметникам, є специфічним денотативним (реальним) значенням, ознака як властивість предмета неможлива без своєї якісної і кількісної градації – спеціального виміру інтенсивності й повноти [1, с. 101].

У мовотворчості В. Барки переважають якісні прикметники в найвищому ступені вияву інтенсивності ознаки: *найвсвітніші* барви, *найнеквітніший* край, *найніжноводніша* річка, *найпауковіша* подоба, *найпінкіше* пір'я, *найсвітляніший* цвітик, *найсемицвітніша* з'ява, *найсиньобровіші* тучі. Як відомо,

© Адах Н. А., 2014

поняття інтенсивності ознаки формується тоді, коли предмети порівнюють не за ознакою, а за мірою її вияву. Найвищий ступінь порівняння означає, що в одному предметі є найбільше певної якості: *найпекляніші* (дуже важкі) муки, *найпренесамовитіша* (дуже безтямна) міна, *найпроменистіша* (дуже осяйна) радість. Крім прикметників у найвищому ступені вияву інтенсивності ознаки, у словнику В. Барки виокремлюємо прикметникові новотвори вищого ступеня порівняння: *пребагряніший*, *світанковіший.*

Семантика названих ад'єктивів показує внутрішні й зовнішні характеристики денотата, напр.: *Ісус: за них* [кутнярів (жителі країни Кута, які переселені разом з вавілонцями до царства Ізраїльського. Уважалися войовничим народом [2, с. 240]). – Н. А.]*! найпекляніші муки відболів...*; *...руйнуйся, брамо / і башто міста, бо керує прямо / і тріскає зернина лиха, міна / найпренесамовитіша, – як і провина*; *...і сонечко до діда руки простягає / з найпроменистішою радістю на серці на своєму...*; *А пребагряніші рани краплють: / від гілок і на щирицю*; *Світанковіша від дзеркал, приходить, / притихши, течія в скелинки.*

Більшість представлених вище ад'єктивів мотивовані основами відносних прикметників, як-от: *найґранітніший, найзалізніший, найвечоріший.* Як бачимо, наведені інновації за граматичними показниками належать до якісних прикметників, а за значеннєвими – до відносних. Це означає, що в індивідуально-авторському словотворі немає чітких меж між якісними та відносними прикметниками, що значно ускладнює з'ясування семантики новотворів.

Оказіональні ад'єктиви саме з такими граматичними особливостями (найвищий ступінь порівняння) у поетичному лексиконі автора не випадкові. Їх поява значною мірою зумовлена особливостями релігійного світосприйняття поета: уживання прикметникових форм вищого та найвищого ступенів порівняння, що експліцитно виражають емоційно-оцінний значеннєвий компонент, характеризують ставлення віруючої особи до об'єктів поклоніння, притаманні саме для релігійних текстів [7, с. 9].

Серед прикметників важливу роль відіграють оказіональні композити, які в поетичній мові здатні конденсовано передавати зміст поняття, робити його різноплановим, сприяти економному вираженню думки, побудованої на асоціативних уявленнях. Віршовий розмір, ритм поетичного твору спричиняє утворення складного слова [9, с. 7]. Із-поміж оказіональних прикметників-композитів виокремлюємо одиниці із семою 'колір'. Колірні епітети служать яскравим словесно-зображальним засобом у змалюванні картин природи, у створенні влучних характеристик денотатів. Семантика прикметників, у яких поєднано колірний компонент з іншою ознакою денотата, є досить складною. У семантичній структурі новотворів перший компонент-кольоратив поєднано з другим компонентом, що містить такі семи:

'явище природи': *біловодний, сивохмарний*;

'назва предмета': *біловівтарний*, *синьовіконний, голубостріхий*;

'соматичне поняття': *зеленокрилий*, *синьогрудий*, *білоустий, блакитнокрильний, багрянорогий, зеленозубий, золотоустий, золотоокий*;

'рослина, її частини': *зеленотравий, білороменний, голубоцвітний, зеленоцвітний, пломіннолистий* та ін.

Варто зазначити, що серед складних прикметників-новотворів виокремлюємо групу композитів, в основі яких наявні два компоненти з семами кольору: *біловишневий, білосрібний, жовтосріблистий, рожевозолотий*. У поетичній мові колір може характеризувати ознаки індивідуального стилю автора.

У словнику В. Барки, крім якісних прикметників із семою 'колір', представлені також одиничними утвореннями лексико-семантичні групи (далі – ЛСГ) інновацій, що містять сему 'час': *бризно-бистрий, найвечоріший, світанковіший.*

Для ЛСГ новотворів, що містять сему 'метричний' характерне використання складних прикметників, перші основи яких співвідносяться з елементами *великий, високий, дрібний, малий, пишний, повний, широкий* та ін. і вказують (приблизно) на велику або малу кількість, розміри, достатність – недостатність щодо норми [6, с. 192], напр.: *великий-сонцеликий, великолюдний, високосвітний, пишноколірний, пишнопромінний.*

Відносні прикметники називають ознаки предметів не прямо, а через їх зв'язки, різного характеру відношення з іншими предметами або діями. У поезії В. Барки виділяємо такі ЛСГ відносних прикметників відповідно до змісту ознаки, закладеної в семантику твірної основи:

• прикметники, які містять сему речовинності (предметності): *грезетний* (від «грезет» – шовкова або шерстяна тканина з дрібним візерунком того ж кольору [8, т. 1, с. 478]), *стихарний* (від «стихар» – довгий, з широкими рукавами, звичайно парчевий, одяг дияконів і дяків [8, т. 3, с. 433]), *грезетноскатерний, димезний, димрявий*;

• ад'єктиви, які містять сему темпоральності: *щозимній, щовесінній, перводенний*;

• прикметники, які містять сему 'істота', 'кількість': *багатобджолий, восьмизвірний*.

Відносні прикметники-новотвори, представлені в мовотворчості В. Барки, в основному прості за структурою одиниці, які походять від твірної основи узуального слова й утворені за допомогою суфікса або префікса згідно з нормами українського словотвору: *грезет – грезетний, дим – димезний, стихар – стихарний.*

Майже всі з названих новотворів неекспресивні, основна їх функція – лаконічно назвати ознаку. Лише окремим інноваціям притаманна експресивність, при цьому важливу роль відіграє семантика мотивувального слова (слів). Так, новотвір *димрявий* є контамінованим утворенням від слів *дим + мряка*, значення новотвору розкрито в контексті: *В мережці димрявій! не погасивши / ні корабля: ліхтарний поблиск. Мережка димрява* – це невиразна мережка (марево), яка утворюється внаслідок густого дрібного дощу. Аналогійний за семантикою новотвір зафіксовано в Яра Славутича – *димляний*: [Джерела. – Н. А.] *Об'явіться – як мерехт марив! / Киньте тінь димляним горбам...* Н. Сологуб пояснює значення новотвору як «марево» (а не дим) [10, с. 90].

Отже, відносні прикметники є носіями лексико-семантичних значень, які виникли на основі значень лексем, об'єднаних у ряди за спільною семантичною функцією: відтворювати формами ад'єктива позамовну дійсність.

У поетичному мовленні, як уже зазначено вище, іноді виникають труднощі із розмежуванням оказіональних прикметників на якісні та відносні. Особливо це стосується ад'єктивних композитів, оскільки для таких новотворів характерна ускладненість семантики, мотивована двома основами. Якщо врахувати, що в складному слові здебільшого один із компонентів стрижневий, то умовно можна класифікувати складні прикметники за семантикою передусім стрижневого компонента. Згідно з цим в основу складних номінацій покладено такі ознаки денотатів (у контексті новотвори можуть бути вжиті в переносному значенні):

• назва істоти або частини тіла (організму) істоти (зокрема людини): *білоуста* (лілія), *високоброві* (вітерці), *зеленозубий* (рев), *куросліпий* (маляр), *огнерукий* (старчик), *кригоока* (красуня), *блакитнокрильна* (річка), *звірокрила* (спокуса), *голубинолебедине* (серце), *рибокровна* (в'ялизна);

• колір (відтінок кольору): *зеленосиня* (земля), *зимно-білий* (лоб), *бліднозолоте* (око), *пурпурнополум'яна* (глибочина);

• психічне сприйняття об'єкта: *доброструнні* (кобзи), *грізно-сизе* (мовчання), *милострунна* (лютня);

• матеріал, з якого виготовлений предмет: *бронзомедальні* (чиновники), *рудоцегляна* (стіна);

• форма, розмір предмета: *великолюдна* (площа), *високосвітні* (віки).

У ЛСГ інновацій, у семантичній структурі яких є сема 'частина тіла людини', виділяємо новотвори з диференційними семами:

'рука': *вогнерукий, громорукий, ніжнорукий, світлорукий;*

'око': *айстроокий, кригоокий, мерзоокий, тихоокий, шафраноокий, скалоокий;*

'уста': *золотоустий, пурпурноустий, стотисячоустий, білоустий.*

У ЛСГ номінацій з інтегрувальною семою 'частина тіла істоти (не людини)' виокремлюємо композити із диференційною семою 'крило': *звірокрилий, повнокрилий, яснокрилий, тисячокрилий, прозорокрилий.* Як бачимо, серед прикметникових композитів переважають інновації з компонентом на позначення кольору/відтінку кольору та інновації з компонентом, що містить соматичне поняття. Типове для української поезії XX ст. вживання інновацій з компонентом крило, напр.: у М. Зерова *крилоногий*: *Ще й не скінчив своїх слів, як юнак нерозважний благає / Дати йому колісницю і коней прудких, крилоногих*; у П. Тичини *крилоорлиний*: *Ти пізнаєш мій голос? Я – це ж я твоя крило орлина…* [4, с. 254].

В. Барка вдало також експериментував у створенні прикметникових новотворів, у яких перший компонент із семантикою 'число': *тривесний, трисвітлий, трихресний, восьмизвірний.*

Індивідуально-авторські прикметники беруть активну участь у створенні епітетів: *вихройдучий* рій, гора *шипшинноризa, трояндноліленний* едем, *рожевоцвітне* світання, *біловівтарна* зірка, туча *чорнокипуча.*

Ад'єктивні новотвори є також складовими частинами метафор і порівнянь: *Холодний ранок; вітер стих; на морі, / на зморенім – чайки срібнокольорові*; *І приграваали симфонічності солодкогрімні...*; *Палахкотять багристі смолоскипи, / і видно: проти ніші судді стали, / цареприслужники пишноколірні...*; *Зима замучить! Хитра та жорстока зима – ота красуня кригоока – тут замордує пуп'яночок мій...*; *З громів надхідно в осуд сповістились: / зверхблискавичному орлові*; *Одна промовила слова ласкаві, / душа голубоцвітна, сонцю рідна / і місяцю, що ллє печаль на трави.*

Наявність значної кількості прикметникових новотворів у поетичному словнику В. Барки свідчить про активну і плідну увагу поета до пошуків нових виражальних засобів на позначення статичних ознак денотата. Подальше комплексне вивчення специфіки індивідуально-авторських прикметників є одним із перспективних напрямів дослідження неологічної лексики загалом.

Література:

1. Безпояско О. К. Граматика української мови. Морфологія : [підручник] / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – 336 с.

2. Библейская энциклопедия / [рук. проэкта В. Бутромеев]. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2002. – 768 с.

3. Висоцький А. В. Склад та структура лексико-семантичних груп якісних прикметників в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / А. В. Висоцький. – 1998. – 20 с.

4. Вокальчук Г. М. Короткий словник авторських неологізмів в українській поезії ХХ століття / Г. М. Вокальчук // Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект) : [монографія] / Г. М. Вокальчук ; за ред. А. П. Грищенка. – Рівне, 2004. – С. 94–524.

5. Грищенко А. П. Прикметник / А. П. Грищенко // Українська мова. Енциклопедія / [редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 2004. – С. 526–527.

6. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові / Н. Ф. Клименко. – К. : Наук. думка, 1984. – 251 с.

7. Лук'янчук С. В. Епітет у конфесійному стилі сучасної української мови (функціонально-семантичний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / С. В. Лук'янчук. – К., 2008. – 19 с.

8. Новий словник української мови : у 3 т. / [В. Яременко, О. Сліпушко] – К. : Аконіт, 2006.

9. Рудь О. М. Структура, семантика та функціонування складних прикметників в українському поетичному мовленні ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. М. Рудь. – К., 2002. – 21 с.

10. Сологуб Н. М. Мовний портрет Яра Славутича / Н. М. Сологуб. – К. : Дніпро ; Вінніпеґ : Українська Вільна Академія Наук, 1999. – 152 с.

УДК 811.161.2'38

Бибик С. П.

РЕГІОНАЛЬНА ВАРІАНТНІСТЬ СТИЛЬОВОЇ НОРМИ В ДИСКУРСІ РАДІО «FM ГАЛИЧИНА»

У статті проаналізовано мову ефірів регіонального мовника «FM Галичина» щодо насичення її лексичними, граматичними, орфоепічними та акцентними діалектизмами. Відзначено їхній вплив на посилення регіональної варіантності стильової норми мови публіцистики. Схарактеризовано процеси модифікації усної літературної мови, увиразнення її територіальних різновидів.

Ключові слова: *мова радіоефіру, усна літературна мова, діалектизм, варіантність стильової норми.*

В статье проанализирована речь эфиров регионального вещателя «FM Галичина» по насыщению ее лексическими, грамматическими, орфоэпическими и акцентными диалектизмами. Отмечено их влияние на усиление региональной вариантности стилевой нормы языка публицистики. Охарактеризованы процессы модификации устной литературной речи, усиление выразительности ее территориальных разновидностей.

Ключевые слова: *речь радиоэфира, устная литературная речь, диалектизм, вариантность стилевой нормы.*

The article analyzes the speech of esters of regional broadcaster «FM Galicia» to saturate its lexical, grammatical, and pronouncing dialectism. Noted their impact on the strengthening of the regional variance stylistic norms of the language of journalism. Described the process of modification of oral literary speech, increased expression of its territorial species.

Key words: *radio speech, oral literary language, dialecticism, stylistic variation of the norm.*

За останні 5–10 років у лінгвістиці актуалізовано увагу до усної літературної мови, і пов'язано це з новою хвилею (пригадаймо низку монографій з цієї проблеми, виданих у 60-х роках минулого століття) посилення взаємодії норм усної та писемної практики у зв'язку з розширенням функцій і сфер української літературної мови. У попередній період основний акцент ставили на виробленні теоретичних засад літературно-мовного розвитку, на соціальних чинниках розширення сфер, форм, просторового континууму реалізації мови, на питаннях єдності норм в усній і писемній практиці на Сході та Заході України. Нині дедалі більшу увагу привертають питання модифікації та варіантності стильових норм літературної мови, обґрунтування засад стилістичного розвитку жанрових різновидів усної і писемної практики та їхньої взаємодії.

Як правило, процеси кореляції усної та писемної мови в публіцистичному тексті вивчають за фактами взаємодії лексики та синтаксису розмовного (розмовно-побутового) й публіцистичного стилів літературної мови (М. М. Пилинський, К. В. Ленець, Н. М. Сологуб, Т. А. Коць, О. А. Стишов, І. Я. Завальнюк, М. І. Навальна та ін.), впливу елементів субмов на комунікативну практику ЗМІ (Г. Я. Солганик, Б. О. Коваленко, Л. В. Супрун, Т. В. Глушкова та ін.), а також в аспекті культури мови сучасної преси (М. А. Жовтобрюх, О. Д. Пономарів, О. А. Сербенська, Л. Т. Масенко, Г. П. Євсєєва, В. С. Єгорова та ін.). Попри це зазначена проблема ширша: у сучасній мові радіо, телебачення, друкованих ЗМІ відбуваються інтенсивні процеси варіювання, модифікації відомих жанрово-стильових різновидів публіцистичного стилю під впливом психологічного феномена інтерактивності; 'усність' інтегрується з 'писемністю' (книжністю) на структурно-змістовому, композиційному та лексико-синтаксичному рівнях.

За культуромовними параметрами прийнято розрізняти елітарну (повно- та напівфункційну) та середньолітературну мову сучасної журналістики (Г. В. Осіна). Вибраний для аналізу ефір регіонального каналу трансляції «FM Галичина» (Львівщина, Рівне, Тернопіль, Волинь) відображає неоднорідну середньолітературну мовну норму: її перетин з периферією елітарної мовної норми, з західноукраїнським варіантом літературно-розмовної та фамільярно-розмовної норми повсякденно-побутової культури.

Нагадаємо, що взаємодія усного та писемного в мові публіцистики зумовлена визначальними ознаками цього стильового різновиду літературної мови:

1) *дискурсивність* журналістського тексту. Опис, коментар, повідомлення, певна інформація тощо підпорядковані адекватному відображенню реальності, що визначає сутність і мовного матеріалу, орієнтованого на *соціальне сьогодення*; 2) орієнтація на *повсякденну* мовну практику: «Яких би складних предметів і явищ журналістика не торкалася, вона повинна спростити своє повідомлення про них до рівня *повсякденної свідомості* [курсив наш. – С. Б.] більшості громадян. Інакше вона залишиться не-

© Бибик С. П., 2014

зрозумілою, а її мета (повідомити про новину) недосягнутою. Щоб бути зрозумілою, мова журналістики мусить бути ***повсякденною*** [виділення автора. – С. Б.]»; 3) *універсальність* лексико-тематичного діапазону; 4) *інноваційність* мови журналістського тексту [11, с. 32, 35, 36, 37, 38]; 5) переважання «в стилетвірній категорії автора *людини приватної* [курсив наш. – С. Б.]» [7, с. 13]; 6) *діалогічність* як специфічна й фундаментальна риса сучасного публіцистичного тексту у значенні таких її складників, як вплив/переконання. Діалог у газетно-журнальному дискурсі постає як взаємодія між автором тексту статті та читачем, як відображення діалогів в іншому комунікативному просторі із залученням висловлень інших людей, «чужої мови», як «полівекторна палітра» [7, с. 33]. Завдяки діалогу радіо-телевізійна та газетно-журнальна публіцистика набуває ознак аргументативного дискурсу, мета якого – ефективний вплив на аудиторію (Т. П. Третякова, А. В. Смирнова та ін.); 7) дифузія елементів *усності* в газетно-журнальному дискурсі – необхідний компонент аргументації та документальності факту, події, про яку йдеться в повідомленні. «Чужа» усна мова може бути представлена у формі цитати, висловлення, власне діалогу, полілогу.

Ці всі ознаки – дискурсивність (зокрема орієнтація на усність та діалогічність), повсякденність, універсальність, інноваційність – виражені в мові аналізованого радіоефіру, орієнтованого на масового споживача новинної інформації. Підтвердженням цього є коментарі в Інтернеті на сторінках ретрансляторів: «Гарне радіо!!! Море позитиву!!!!!!! Слухає Вінниччина!!!!! ☺», «Слухає Харківщина, м. Ізюм!!!!! :)» і под.

Саме намагання зробити мову радіоефіру привабливою, «своєю» для певного регіону, виокремитися на тлі інших мовників із залученням лексико-граматичних та фонетико-орфоепічних маркерів західноукраїнського побутового повсякдення і стало причиною модифікації стильових норм радіомовлення. Це означає, що в прямому ефірі зросла кількість діалектизмів, елементів койне, для яких ще 5–10 років тому була закрита пряма дорога до елітарної мови радіо. Комерціалізація ж ефіру стимулює творчі пошуки журналістів не лише щодо форми репрезентації інформації, розваг, але й щодо мовного наповнення – стилістичних прийомів індивідуалізації радіомовлення.

Ключовий концепт мови ефіру на радіо «FM Галичина» – ‘файний’: *файна музика*, *файні знімки, файний настрій*… Вторинна номінація цього мовника – *файне радіо*. Самореклама організована так, що цей концепт пронизує ефір: *Привітанка! Файно буде!*; *Файнютке радіо!*; *Найфайніші слова та музика на сайті «FM Галичина»* і под. Лексема *файний*, як відомо, має ремарку *зах*. і означає ‘гарний, добрий’ (ВТССУМ, с. 1314).

За нашими спостереженнями, найбільше «західних» слів як лексичних, синонімічних регіональних варіантів до ядра загальнолітературної норми зафіксовано в мові ведучих, які виголошують рекламні тексти, а також у розважальних та культурно-мистецьких передачах «Міський клюб» (клюб, *діал*. Те саме, що клуб), «Всьо на глянц» (всьо, *діал*. Те саме, що все; глянц, *зах*. Порядок, блиск), «Не грай вар’ята» (варіат, *діал*. Те саме, що божевільний (ВТССУМ, с. 75); Вар’ят (варія́т; від пол. wariat) – слово галицького діалекту української мови і львівської ґвари, що означає «ненормальний, несамовитий, божевільний». Уживане у Львові та Галичині // http://uk.wikipedia.org/wiki/Вар’ят), «Галицька пательня» (пательня, *діал*. Сковорода (ВТССУМ, с. 710).

Так, диктори в рекламних мінітекстах, а також у новинних блоках припускаються до побудови висловлення за аналогією до діалектних синтаксичних структур, пор.: Якщо автомобіль *не є забрудненим* (4.09.14), *...мають брати участь* обласні чільники (5.09.14) і под.

Найвиразніше ознаки регіональної відмінності усної літературної мови пов’язані зі специфічним наголошуванням деяких слів, до якого звикли диктори в повсякденному побутовому спілкуванні, а тому і в новинних блоках, і в рекламних ведучі програм вимовляють: Завітайте у *фірмо́ві* магазини (5.09.14), «Моршинська» – джерело *тво́го* здоров’я (11.09.14), Оця акція, про яку я *ка́жу*, саме до 30 вересня (11.09.14), Потім іще вам *ска́жу* (12.09.14), *фа́хові* лікарі (11.09.14), Треба прислухатися до *громадськи́х* організацій (10.09.14), Ви знаєте її з *віршів* (10.09.14) та ін.

Питання варіантності у вимові дикторів «FM Галичина», тобто орфоепічної норми, неоднозначне. У наведених вище прикладах швидше маємо справу з помилками в усній офіційно-діловій комунікації (мова реклами), оскільки така вимова не кодифікована, а зберігає (крім слів *фа́ховий, вірші́*) виразні ознаки діалектної. У мові ж передач культурно-мистецького циклу орфоепічні, акцентні регіоналізми стилістично марковані – вони репрезентують культурно-етнічний колорит побуту Галичини. Так, у передачі «Галицька пательня» традиційно кажуть *ді́люся* замість літературного *ділю́ся*. В одному з рекламних оголошень про виступ Ореста Лютого диктор стилізував таку особливість діалектної вимови, як «шепелявість» (галицьке м’яке шепеляве) ([ш] замість [с], [ч] замість [ц]), напр.: Улюбленець галичанок *ушіх дванайчатого верешня*... Або в рекламі музичної передачі – *наше затєгнем* ([е] замість [а] після м’якого приголосного).

Лексичні діалектизми – жанрово-стильова норма розважальних передач (див. ще приклади вище в назвах передач). Автори програм стилізують усно-розмовну побутову стихію, насичуючи мову галичанізмами – *пе́репис* (‘рецепт’), *баня́к* (‘каструля’), *два кі́ля* (‘два кілограми’), *обца́си* (‘каблуки’), *най* (‘хай’).

Отже, яка мовно-естетична картина постає з ефірів «FM Галичина» за такими прикладами регіональної варіантності стильової норми?

Погоджуємося з висловленим С. Я. Єрмоленко міркуванням про мову індивідуумів: «Навряд чи можна робити висновок про дезінтегрований характер української літературної мови на підставі сприймання її усного різновиду, за яким часто можна пізнати належність мовців до певних ареалів, рідше – соціальних прошарків» [9, с. 10]. Коли ж ідеться про мистецький витвір, який звучить щодня для аудиторії близько 2 мільйонів слухачів, то йдеться, справді, не про намагання дезінтегрувати загальнолітературні норми, а про прагнення (1) максималізувати культурно-етнічний колорит, що єднає цільову аудиторію слухачів, а також (2) заінтригувати тих, хто прилучається до усно-розмовного продукту через інтернет-мовлення, популяризувати «своє» для всіх, хто сприймає українськомовний продукт.

Цілком об'єктивно, що «в умовах лібералізації суспільних відносин, зростання ролі різновидів, жанрів усно-розмовного спілкування збільшується кількість варіантних засобів мовного самовираження, проте вони підпорядковані основній вимозі – бути зрозумілими для якомога більшого числа носіїв національної мови, виявляти належний ступінь освіченості, мовної компетентності» [9, с. 11–12]. Саме глобалізаційні процеси зумовлюють посилення уваги до етномовного масиву, який «зорієнтований на звичаї, побут, етнічну окремішність і менталітет носія мови» [1, с. 31].

Насичення мови ефірів «FM Галичина» галичанізмами різного рівня лише посилює соціальну престижність західноукраїнського варіанта літературної мови, тих його елементів, що теоретично належать до нижнього функційно-стильового регістру в межах нормованої мови. Ідеться про популяризацію для загальнонаціональної аудиторії та зближення зі «своїми» за рахунок використання в стилістиці цього мовника територіального варіанта усної літературної мови: усі розуміють один одного завдяки переважанню мікроконтекстів з репрезентованим у них загальнонаціональним літературним стандартом, що склався в мовному просторі України як результат загальної освіти. При цьому пам'ятаймо, що ще в 60-х роках XX століття З. Т. Франко виділила три типи усної літературної мови із застосуванням територіально-діалектного (відповідно до роздрібненості мовно-етнографічної території), соціально-професійного (відповідно до соціальної структури суспільства) та інтелектуального (тобто поділ мовців за культурним рівнем і освітнім цензом) критеріїв, на засадах лексико-граматичної диференціації індивідуальної мови [12, с. 171].

Отже, стилістично марковані регіоналізми (лексичні, граматичні, орфоепічні. акцентні) надають стильовій нормі мови публіцистики, ЗМІ варіантності, посилюючи тенденцію до змінюваності норм в усній і писемній мовній практиці [5; 2]. Радіо динамічно актуалізує соціально-культурні та культурно-етнічні маркери повсякдення, сприяє колоквіалізації усної публічної мови. І в цьому процесі певну участь беруть автори передач «FM Галичина».

Література:

1. Баранник Д. Х. Три складові частини літературної мови (етнохарактеристичний аспект) / Д. Х. Баранник // Лінгвістика : зб. наук. праць. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – Вип. 1. – С. 30–36.

2. Бибик С. П. Колоквіалізація мови преси: мовна норма чи саботаж культури спілкування? / С. П. Бибик // Культура слова. – 2013. – Вип. 79. – С. 133–135.

3. Бибик С. П. Усна літературна мова в українській культурі повсякдення / Бибик С. П. – Ніжин : Вид-во «Аспект-Поліграф», 2013. – 589 с.

4. Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд : монографія / Єрмоленко С. Я. – К. : НДІУ, 2007. – С. 113.

5. Єрмоленко С. Я. Розмовна мова / С. Я. Єрмоленко // Українська мова. Енциклопедія. – К. : Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 584.

6. Жовтобрюх М. А. Поняття норми в літературному побутовому мовленні / М. А. Жовтобрюх // Усне побутове літературне мовлення. – К. : Наук. думка, 1970. – С. 15–33.

7. Завальнюк І. Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку XXI століття: функціональний і прагмалінгвістичний аспекти / Завальнюк І. Я. – Вінниця : Нова книга, 2009. – 400 с.

8. Коць Т. А. Літературна норма у функціонально-стильовій і структурній парадигмі / Коць Т. А. – К. : Логос, 2010. – 303 с.

9. Літературна мова і мовна практика : монографія / [Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Коць Т. А. та ін.] ; за ред. С. Я. Єрмоленко. – Ніжин : Вид-во «Аспект-Поліграф», 2013. – 320 с.

10. Матвіяс І. Варіанти української літературної мови / Матвіяс І. – К., 1998. – С. 124–150.

11. Михайлин І. Якою мовою говорить журналістика? / І. Михайлин // Незгасимий слово світ : зб. наук. праць на пошану проф. Володимира Семеновича Калашника / [уклад. Філон Микола та ін.]. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. – С. 28–39.

12. Франко З. Т. Стилі усного мовлення / З. Т. Франко // Закономірності розвитку українського усного літературного мовлення / [Баранник Д. Х., Білодід І. К., Близниченко Л. А. та ін.] ; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1965. – С. 165–189.

УДК 81'2'44:81'42:82-31

Врублевська Т. В.

НОМІНАТИВНЕ ПОЛЕ КОНЦЕПТУ «ПОДІЛЛЯ» В ХУДОЖНІХ ТВОРАХ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА: ЦІЛІСНА НОМІНАЦІЯ

У статті описано цілісну номінацію номінативного поля концепту «Поділля» в художніх текстах Михайла Стельмаха. Проаналізовано основні лексичні репрезентанти предмету концептуалізації, які формують цілісну (холістичну) номінацію концепту та похідні від них відтопонімні іменникові та прикметникові вербалізатори.

Ключові слова: *номінативне поле, цілісна (холістична) номінація, ознакова номінація, партитивна номінація, вербалізатори.*

В статье описано целостную (холистическую) номинацию номинативного поля концепта «Подолье» в художественных произведениях Михаила Стельмаха. Проанализировано главные лексические репрезентанты предмета концептуализации, которые формируют целостную (холистическую) номинацию концепта и производные от них существительные и прилагательные вербализаторы.

Ключевые слова: *номинативное поле, целостная (холистическая) номинация, признаковая номинация, партитивная номинация, вербализаторы.*

The article describes the holistic nomination of the nominative field of the Podillya's concept in the Mykhailo Stelmach's fiction works. The article analyzes the main lexical representation of the conceptualization subject which form the holistic nomination of the concept and their derivative elements expressed by nouns and adjectives.

Key words: *holistic nomination, attribute nomination, partitive nomination, verbalizators.*

Концепт як фундаментальне поняття лінгвоконцептології користується популярністю серед лінгвістів. Актуальними та невирішеними до кінця залишаються питання, пов'язані з етимологією терміна, його зв'язком із суміжними термінологічними одиницями, типологією та структурою. Не менш важливою є проблема вираження мовних засобів концепту в художніх текстах та побудова його номінативного поля.

Проблему вербалізації концептів у своїх наукових розвідках порушували А. Вежбицька, В. Маслова, В. Старко, О. Бабушкін, С. Воркачов, О. Селіванова, Л. Чернейко, О. Кубрякова, З. Попова, І. Стернін, В. Яковлєва та інші.

Номінативне поле концептів детально описав І. А. Стернін у праці «О лингвокогнитивном подходе к языку» [4, с. 8–11]. Науковець запропонував класифікувати номінативне поле концепту на три типи номінації: цілісна (холістична), ознакова та партитивна номінації. Цілісна (холістична) номінація – це номінація концепту власним ім'ям, абстрактною чи родовою назвою та їхніми похідними дериватами, метафорами, евфемізмами та ін. Ознакова номінація концепту містить лексичні одиниці, які своїм значенням характеризують предмет концептуалізації чи його окремі ознаки. Партитивна номінація складається із репрезентативних, типових, упізнаних мовних репрезентантів – складових частин концепту, що актуалізують у свідомості носія мови уявлення про концепт загалом. Використовуючи цю типологію мовних одиниць, Л. М. Авдоніна проаналізувала концепт «Петербург» у художній картині світу О. Блока [1].

Актуальність наукової розвідки зумовлена необхідністю детального вивчення та аналізу номінативних полів предметів концептуалізації на матеріалі художніх творів українських та закордонних письменників.

Метою статті є репрезентація й аналіз лексичних одиниць, які формують цілісну номінацію номінативного поля концепту «Поділля» в художніх творах Михайла Стельмаха. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**, як виокремлення вербалізаторів холістичної номінації концепту «Поділля» із прозових текстів Михайла Стельмаха й опис номінативного поля концепту.

Номінативне поле концепту «Поділля» формують лексичні репрезентанти, виокремлені із текстів Михайла Стельмаха шляхом суцільної вибірки. До вербалізаторів концепту в широкому розумінні відносимо (за В. Старко) *«етимології слів, що виражають те чи інше поняття, синонімія, антоніми, коло сполучуваності, типові синтаксичні позиції, контексти вживання, семантичні поля, оцінки, образні асоціації, метафорика, фразеологія, мовні шаблони»* [3, с. 25].

Поділля як історико-етнографічний регіон України мав для Михайла Стельмаха велику цінність. Поділля – це мала Батьківщина письменника, край, де він народився і виріс, тому не дивно, що в усіх своїх прозових творах (за винятком повісті «Над Черемошем», що описує соціалістичну перебудову

© Врублевська Т. В., 2014

радянського Прикарпаття) автор зображає життя, побут, культуру подолян, а дія тією чи тією мірою локалізована географічною територією рідного Поділля.

Цілісна (холістична) номінація концепту «Поділля» представлена в художніх творах письменника такими лексичними одиницями:

Поділля: *«**Поділля** моє дороге, краса України! Чи живий твій шофер Ганник, чи водить машину десь над Дінцем, щоб довести її до зеленого Бугу, до порога своєї хати, що пахне сухими чорнобривцями, купчаками і паністкою»* [1, с. 276]. *«**Поділля** моє, смутком прибите! Ще усміхнуться тобі вечори ясним місяцем, світанки – зірницею, а глибокі дні – красним сонцем; і в села твої, і глибокі яри прибудуть вояки-сини з далекого краю, **Поділля** моє»* [1, с. 277]. *«**Поділля** моє, добрий зелений світ садків і пшениць, материних рук і дівочих ясних очей! Де б я не був – мій шлях до тебе прийде, хіба що загину»* [1, с. 281]. *«Після розкішної і ласкавої природи **Поділля** його все дивувало в глибині поліських древлянських нетрів: і гнилий завітрений камінь, на якому виростали соснові бори, і мармурове родовище біля Дякової дубини, і лісові каменярі, де, схиливши спини, довбалися красиві засмаглі каменярі нащадки колись вивезених сюди італійців, які давно зріднилися з українцями»* [6, с. 54]. *«…Маєш ти всього дві когорти – «Нахтігаль» і «Ролланд», а говориш, як Наполеон», – він жбурнув газету на заднє сидіння, втупив очі в скло, за яким спадало в долинки, у виярки й вибігало на пагорби його рідне **Поділля**»* [5, с. 311]. *«Чого тільки не вчинить війна. Чував, що вона переїхала вчителювати на **Поділля**, – наче зітхнув усередині і зразу ж махнув лопатою руки, ніби вигрібаючи свої жалі»* [9, с. 155]. *«Сяючи рудим півмісяцем бороди, старий Щербина, бувало, обдурював на ярмарках тертих продавців: і степових, наче з бронзи відлитих, згонщиків, і чорних, мов гайвороння, молдавських ліверантів, і неспокійнооких поліських конокрадів, і кучматих румунських циган-переводчиків, які нерідко з краденими кіньми перебиралися з королівства на **Поділля**»* [8, с. 63]. *«Забравшись у розкішний липовий парк, що розрісся недалеко від дороги, полягали на сонці, поговорили трохи, а потім Дмитро вийняв топографічну карту, розстелив на траві, і обидва з цікавістю почали вивчати «легенду» та розшифровувати місцевість рідного **Поділля**»* [2, с. 313]. *«В душі він твердо вирішив: доведе свою супутницю до її дому – не кидати ж ворогам на поталу, а потім почне партизанити в лісах **Поділля**»* [3, с. 150]. *«Коли на **Поділлі** почала встановлюватися Радянська влада, Шевко, як постраждалий, об'явився аж на політичному обрії волості»* [4, с. 523].

Від назви Поділля утворено відтопонімний іменник **подоляни:** *«Коли присяжник султанський – гетьман Петро Дорошенко почав стверджувати своє гетьманування ятаганом Магомета IV, **подоляни**, щоб не попасти в турецьку кормигу, стали тікати на Слобідську Україну»* [8, с. 154]. *«В прадавні часи **подоляни** торгували пшеницею аж з Грецією або через Аккерман вивозили за Дунай… Іще що ви чували про Ярила?»* [8, с. 356].

Відтопонімні прикметники, що належать до холістичної номінації концепту «Поділля», утворені суфіксальним способом творення слів. У художніх текстах письменника вони виражені за допомогою різних відмінкових форм прикметника подільський: *«Який же це уряд народної республіки, коли в столиці його – в Кам'янці-Подільському – **подільський** староста на нашій-таки землі садовить в тюрму, як злодіїв, одразу трьох наших міністрів?»* [6, с. 64], *«А той понуро зупинився біля яток, де ніжно тремтіли дівочі стрічки, квітував у сувоях барвистий крам, поблискували золотом і камінчиками сережки й недостиглою шипшиною червоніли оті коралі, що й спати по ночах не дають **подільським** дівчатам»* [8, с. 480], *«Листівки, передруковані Туром, як скарб, переходили з рук до рук, вивчалися напам'ять, як вивчаються вірші, і визволені підмосковні міста сузір'ями надій сяяли **подільським** селам»* [3, с. 240], *«Тут, між високими, як дуби, **подільськими** глеками, примостилися старенька, облуплена дощами і часом столярня»* [6, с. 59], *«Хіба не краще спом'янути часи, коли в **подільських** лісах менше було всякої погані, а бджоли носили мед прямо на землю, бо не вистачало для них ні бортів, ні дупластих дерев»* [6, с. 137], *«Хтось, і вмираючи, буде думати про тебе, тиха зоре **подільських** степів»* [5, с. 337], *«На Великдень саме зацвіли сади, вакханалія вишневого цвіту прямо-таки приголомшила її, а найбільше дякували величезні, мов столітні дуби, **подільські** груші – вони білими горами підіймались над селом і, здавалось, підводили його ближче до сонця чи місяця й обтрушували на нього пташиний спів»* [7, с. 136–138], *«Переджнивність лягла на засмучені **подільські** ниви, а трохи далі – на захід ішли жнива, невблаганно жорстокі жнива»* [9, с. 304], *«Вже кілька днів співуча мідь бентежить **подільські** села, вже кілька днів попи у великодніх золотистих ризах правлять молебні над криничкою, і сюди з усіх усюд стікаються прочани, стікаються хворі на невигойні й погані хвороби, поспішають дрібні торговці і дрібні злодії, строгі, в усьому чорному, ченці й черниці, і навіть з'являються в білому облаченії святі»* [2, с. 65], *«І от сьогодні дивізія після кількох днів оборони сама вдарила на ворога, на світанку вона зім'яла його центр і резерв і покотилася в долину, де раптом запалали **подільські** біленькі хати: втікаючи, фашисти мстилися, випалюючи села і вбиваючи людей»* [3, с. 51], *«Якого високого чина заколисуєш ти на курнім **подільськім** путівці? Чи не того барона, що приїхав міряти тлустий чорнозем для свого маєтку?»* [9, с. 385], *«Тільки-тільки наважився щось таке оригінальне сказати їй, аж тут вигулькнув редактор, якого я сам нацькував на тебе, схопив мене за руку і мало не відірвав її: так дякував, що наслав його на літературну перлину, яка вилузилась із надр **подільської** тверді і хлябі»* [5, с. 163], *«Демид*

навіть не зважив на те, що його Софія дуже худа, а це вже була чи не найбільша гандж для ***подільської*** *нареченої»* [8, с. 265] та багато інших.

Другою за чисельністю (налічує 2 лексичні одиниці) номінативною назвою холістичної номінації концепту «Поділля» є **Подільська губернія**: *«На погибель собі, я мушу навести вам перевірені статистичні дані: ви краса й окраса усіх теперішніх областей, що входили колись до складу* ***Подільської губернії****!»* [5, с. 84], *«Це не дівчина, а мрія усіх теперішніх областей, що входили колись до складу* ***Подільської*** *губернії!»* [5, с. 162].

Третя репрезентативна одиниця – **Подільська земля**: *«Війна вже не тривожила ні подільську землю, ні небо, тільки тривожила людську думу, яка більш вразлива, ніж уся природа, навіть разом із своєю найкращою дитиною сонцем…»* [7, с. 26], четверта – **Подільський укріпрайон:** *«Стаю фахівцем по травах, бо* ***Подільський укріпрайон*** *теж травами обріс»* [2, с. 450]. Третя та четверта репрезентативні одиниці налічують у текстах Михайла Стельмаха по одній номінації. Це найменші групи за кількістю лексичних одиниць, які зазвичай належать до крайньої периферії концепту «Поділля».

Спостереження над мовним матеріалом засвідчує, що холістична номінація номінативного поля концепту «Поділля» виражена власним ім'ям предмета концептуалізації. Окрему категорію лексем утворюють відтопонімні іменники (лексема подоляни) та відтопонімні прикметники, які характеризують локалізацію особи, речі, абстрактного поняття, предмета і т. д.: подільський староста (чорнозем, губернатор), подільським дівчатам (дідичам, селам), подільськими глеками, подільських лісах (вечорів, хлібах, степів, партій, рябцунів, ланів), подільські груші (ниви, рівнини, села, хати), подільській дорозі, подільської нареченої (тверді), подільського привілля, подільську часничину.

Ґрунтуючись на зазначеному вище, робимо висновки, що: 1) дослідження номінативного поля концепту має важливе значення для його детального опису та аналізу; 2) холістична номінація концепту «Поділля» у прозових творах М. Стельмаха виражена лексемами Поділля, Подільська губернія, подільська земля, Подільський укріпрайон та похідними від них відтопонімними іменниками та прикметниками; 3) усього в текстах М. Стельмаха зафіксовано 97 фрагментів тексту, що об'єктивують цілісну номінацію номінативного поля концепту «Поділля».

Подальших наукових студій у плані вивчення номінативного поля концепту «Поділля» в текстах М. Стельмаха потребують ознакова та партитивна номінації, що будемо досліджувати в перспективі.

Література:

1. Авдонина Л. М. Лексическая обьективация концепта «Петербург» в художественной картине мира А. Блока [Электронный ресурс] / Л. М. Авдонина. – Режим доступа : http://cheloveknauka.com/leksicheskaya-obektivatsiya-kontsepta-peterburg-v-hudozhestvennoy-kartine-mira-a-bloka.

2. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 336 с.

3. Старко В. Ф. Концепт гра : [монографія] / В. Ф. Старко. – Луцьк : РВВ «Вежа», Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 2004 с.

4. Стернин И. А. О лингвокогнитивном подходе к языку / И. А. Стернин // Значение. Смысл. Концептосфера : межвузовский сборник научных трудов / [под. ред. И. А. Стернина, А. С. Кравеца]. – Воронеж : Истоки, 2009. – С. 8–11.

5. Стернин И. А. Методика исследования структуры концепта / И. А. Стернин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики : научное издание / [под. ред. И. А. Стернина]. – Воронеж, 2001. – С. 58–65.

Джерела дослідження:

1. Стельмах М. П. Березовий сік : оповідання / М. П. Стельмах // Твори в 6-ти томах. – Т. 6. – К. : Дніпро, 1973. – С. 271–335.

2. Стельмах М. П. Велика рідня : роман-хроніка. Книга перша / М. П. Стельмах. – К. : Веселка, 1981. – 525 с.

3. Стельмах М. П. Велика рідня : роман-хроніка. Книга друга / М. П. Стельмах. – К. : Веселка, 1981. – 413 с.

4. Стельмах М. П. Гуси-лебеді летять / М. П. Стельмах // Вибрані твори. – К. : Сакцент Плюс, 2005. – 736 с.

5. Стельмах М. П. Дума про тебе / М. П. Стельмах // Твори в 7-ми т. – Т. 5. – К. : Дніпро, 1983. – 360 с.

6. Стельмах М. П. Кров людська – не водиця / М. П. Стельмах // Твори в 7-ми т. – Т. 2. – К. : Дніпро, 1982. – 592 с.

7. Стельмах М. П. Правда і кривда (М. Безсмертний) / М. П. Стельмах // Твори в 5-ти т. – Т. 4. – К. : Державне видавництво худ. літ., 1962. – 452 с.

8. Стельмах М. П. Хліб і сіль / М. П. Стельмах. – К. : Дніпро, 1978. – 576 с.

9. Стельмах М. П. Чотири броди / М. П. Стельмах // Твори в 7-ми т. – Т. 6. – К .: Дніпро, 1983. – 606 с.

УДК 81'1=161.2

Дудник О. М.

ТЕРМІНОРОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ *НОМЕН – ОНІМ.* НАУКОВИЙ НОМЕН ТА ЗАГАЛЬНОВЖИВАНИЙ ХУДОЖНІЙ

У статті здійснено спробу вирізнити поняття «номен» із-поміж інших терміноокреслювальних груп лексики. Студіювання поглядів відомих лінгвістів призводить до розуміння особливостей, функцій, призначення номенклатурних одиниць та онімів, а також до потреби розмежування номена наукового від загальновживаного художнього.

Ключові слова: *номен, онім, номенклатура, загальновживаний художній номен, науковий номен.*

В статье делается попытка вычленить понятие «номен» среди других специальных групп лексики. Изучение взглядов известных лингвистов ведёт к пониманию особенностей, функций, назначения номенклатурних единиц и онимов, а также к необходимости дифференциации номена научного от общеупотребляемого художественного.

Ключевые слова: *номен, оним, номенклатура, общеупотребляемый художественный номен, научный номен.*

This article attempts to isolate the concept of nomen from special lexical groups. The studying of the views of well-known linguists leads to understanding the features, functions, purpose of nomenclature units and onims. Also it impulses us to separate the scientific nomen from the commonly used literary nomen.

Key words: *nomen, onim, nomenclature, commonly used literary nomen, scientific nomen.*

Дослідження таких класів спеціальної лексики, як *номен, онім, термін,* неодноразово опинялися в центрі уваги багатьох науковців-лінгвістів. Проте нерідко в мовознавчих працях натрапляємо на відсутність чіткого теоретичного розрізнення й диференціації цих груп.

Номенклатурна лексика споріднена з терміносистемою певної галузі, або ж, більше того, є її складником. У такому разі вона віддзеркалює певний фрагмент наукової картини світу й фіксує об'єктивні наукові знання про предмет. Потрапляючи в художню канву літературного твору, номени на позначення живих організмів нерідко набувають метафоричного звучання, виконують роль певних культурних кодів нації, інформаторів особливого авторського світосприйняття, втілюють найрізноманітніші типи оцінки об'єктів.

Проблема чіткого наукового окреслення поняття «номен», лінгвістичного розмежування термінолексем «номен» – «онім» на сьогодні актуальна й потребує осмислення та подальшого вивчення. Варто зазначити, що в такому зіставленні досліджувані дефініції не вивчали раніше, натомість до явища кореляції *номена й терміна* українські та закордонні мовознавці зверталися неодноразово.

У мовознавчій літературі побутують різні думки щодо опису сутності поняття «номен». Нерідко номенклатурні одиниці ототожнюють із термінами, між ними знаходять багато схожого (О. Моїсеєв, Б. Головін, Р. Кобрин, Н. Родзевич). З іншого боку, номени не можна віднести до складу термінологічної лексики, оскільки вони вирізняються предметністю (співвідносяться з предметом, не з поняттям), описовістю (словесне вираження реалій має описовий характер). На цьому наголошували Г. Винокур, О. Реформатський, О. Суперанська, В. Лейчик, Л. Туровська, Н. Нікуліна та ін. Хоча у визначенні номена немає цілковитої одностайності (кожен науковець формулює це поняття, зважаючи на власну поінформованість та обізнаність у своїй галузі знань), проте всі без винятку лінгвісти сходяться на тому, що номенклатура – це лексика спеціальна.

Отже, маємо на меті здійснити спробу терміноокреслення поняття «номен» та відстежити, завдяки яким ознакам, особливостям номени вирізняють із-поміж інших груп лексики спеціального призначення. Звідси завдання – студіювання поглядів відомих українських та закордонних лінгвістів щодо досліджуваного різновиду лексики; визначення місця номенів у структурі мови; лінгвістичне тлумачення номенклатурної одиниці наукового стилю та загальновживаного художнього номена.

В українському мовознавстві ідея виокремлення спеціального лексичного ряду мови – номенів належить І. Г. Верхатському. Своєю працею «Початки до уложення номенклатури й термінології природописної, народної» (1864–1879) мовознавець заклав основи науково-природничої термінології.

О. В. Суперанська зауважує, що номенклатурні найменування є одиницями винятково лексичного ряду для спеціальних цілей, а тому їх не можна ототожнювати із власними назвами. Бо власні назви, на думку дослідниці, можуть входити до складу і спеціальної, і загальної лексики. «Поділ лексики на власні та загальні назви відбувається незалежно від поділу на загальну та спеціальну лексику» [11, с. 25].

© Дудник О. М., 2014

Відомий російський термінолог В. Лейчик визначив місце номенклатури як проміжної ланки між термінами і власними назвами: «Номенклатурою може бути названо систему позначень класів предметів, що входять до однорідного ряду, на основі свідомо вибраних зовнішніх ознак цих предметів. Планом змісту номенклатурних одиниць, як і термінів, є загальні поняття; планом вираження, як і власних назв, слугують приватні ознаки» [5, с. 24]. Дослідник уважав, що до номенклатурних одиниць належать списки назв, виробів будь-якого підприємства, товарів будь-якого магазину, сортів тощо. Номенклатурні знаки, на відміну від власних назв, не пов'язані з одиничними поняттями, а, подібно до термінів, позначають загальні поняття, але не будь-які, а особливі. Специфіка понять, які слугують планом вираження номенклатурних одиниць, полягає в тому, що вони (ці поняття) обов'язково є членами ряду однорідних понять, які різняться неістотними, другорядними, зовнішніми ознаками [5, с. 17–20].

Якісно іншою, порівняно з поглядами проаналізованими вище, видається нам теза О. Герда: «До номенклатури, незважаючи на усталене професійне слововживання, не належать загальні назви риб, звірів, птахів у зоології, рослин у ботаніці, елементів, сполук і речовин у хімії, ліків у медицині, машин, станків та їх деталей у техніці. До ідентифікаторів слід відносити тільки власні назви географічних об'єктів, людей, тварин, марок автомобілів, приладів, назви закладів та організацій тощо» [1, с. 6]. Наслідуючи погляди мовознавця А. Шайкевича («Проблемы терминологической лексикографии». – М., 1983), О. Герд указує на те, що, зокрема, у науково-технічній практиці номени зазвичай називають ідентифікаторами. На багаторівневій ієрархії, як зазначає дослідник, кожне родове слово (н-д, гіперонім) є ідентифікатором щодо підпорядкованих йому видових слів (н-д, гіпонім) [1, с. 58]. Зважаючи на всі авторські формулювання, робимо висновок про те, що з ряду терміноокреслювальних лексем О. Герд виокремлює повноцінно функціонувальний шар слів-ідентифікаторів, що є особливим різновидом номенклатурних одиниць. Уважаємо, що таке іменування номенів потребує окремого, докладнішого й аргументованого вивчення.

Влучно зазначає Т. Кияк, що норми в царині номенклатури насамперед мають установлювати фахівці науки й техніки, а потім уже лінгвісти. Автор стверджує: номен – це відносно довільний «ярлик» предмета, «прикріплений» представниками відповідної галузі знання, що не потребує «розкриття» або хоча б часткового тлумачення його у формі лексичного значення [3, с. 78]. Крім того, Т. Кияк припускає, що номенклатура належить до напівтермінів або професіоналізмів, зауважуючи при цьому, що професіоналізми, на противагу номенклатурним одиницям, здебільшого можна тлумачити [2, с. 3-4].

А. М. Письмиченко визначає номенклатуру як систему слів і словосполучень на позначення конкретних предметів певної галузі науки, а функцією номенів називає маркування окремих об'єктів [8, с. 14].

Продовжуючи тему позиційної спорідненості чи різнорядовості власної назви й номена, яку започаткували О. Суперанська та В. Лейчик, вартими уваги є думки українського термінознавця Нелі Нікуліної. Дослідниця зазначає, що «власні назви неодноразово ставали й стають номенами, потім можуть переходити в терміни. …власна назва може бути складником (елементом) номенклатурної одиниці» [6, с. 58]. Поміж тим, лінгвіст здійснила комплексний добір варіацій найменувань *номенів* та їхніх типів у кількості 20 одиниць [6, с. 59–60]. Цілком погоджуючись із дослідницею та її прагненням до єдиного найменування, уважаємо за доцільне з-поміж усіх дефініцій домінантною визнати назву *номен*, а *номенклатуру* – системою назв об'єктів певної науки.

Деяку схожість номенів таки вбачають з власними назвами. Перехідною ланкою між номенами й онімами, на нашу думку, можна вважати таку категорію, як номенклатурна назва, яку сформулювала російська дослідниця М. В. Садохова. За її словами, під терміном номенклатурна назва об'єднані загальні назви (*беломорина, жигуленок, копейка, девятка*), а також власні назви (*«Ласточка», «Мишка на севере», «Аленка»*). Останні належать до «пограничного» розряду лексем, що займають периферійний місток в ономастичному полі. До основних властивостей такого розряду номенклатурних назв належать багатоплановість семантики, слабка структурованість і системність, орфографічна нестабільність, недовговічність та змінність [10, с. 8].

Особливий статус онімів завжди породжував суперечності між дослідниками щодо їхньої схожості й відмінності з апелятивами, а також відповідності системі мови. Крім того, онімний склад мови в декілька разів перевищує за кількістю й розмаїттям апелятивний, що також ускладнює їхній аналіз.

Один із провідних теоретиків вітчизняної ономастичної науки М. М. Торчинський виклав у монографії «Структура онімного простору української мови» (2008 і 2009 рр.) сучасні погляди на ономастику й власні теоретичні узагальнення Згідно із запропонованим визначенням, оніми, або власні назви – це «периферійно найбільш поширені у мові і мовленні одиниці, якими можуть бути субстантиви, що використовуються для індивідуального називання одиничних денотатів, є соціально зумовленими і суспільно закріпленими, вторинними, генетично переважно похідними від апелятивів; вони виконують передусім номінативну й інформаційну функції, характеризуються опосередкованим зв'язком із поняттями і мають специфічні семантичні, граматичні, функціональні та інші особливості» [12, с. 7].

Оніми – мовні одиниці, які використовують для індивідуального найменування окремих одиничних об'єктів. Із грецької мови словоформа «онім» означає *ім'я, назва*.

Власна назва завжди вирізняється тим, що індивідуалізує, конкретизує, виокремлює об'єкт з-поміж інших. Тому основною функцією онімів можна вважати називну, виокремлювальну (називаючи істоту, людина індивідуалізує її, виокремлюючи з-поміж інших). Водночас, коли пропріатив чи апелятив виконують роль ядра тропа або стилістичної фігури, вони стають засобами характеристики, оцінки об'єкта художнього зображення, виконуючи при цьому ще й описову, оцінну функції.

Що ж до призначення номена, то він, як і онім, виконує номінативну функцію, а також предикативну та семасіологічну (здатність виражати відмінні риси, змістовне поняття про певний клас предметів). А. О. Білецький стверджує, що для класів апелятивної та онімної лексики характерні дві полярні функції – узагальнення та індивідуалізації.

У художньому тексті всі оніми утворюють ономастичний простір, який досліджують з огляду на те, як семантичні можливості власних назв реалізовані в поетичному тексті, виявляючи додаткові (конотативні) значення, що надають художнім образам більшої інформативності, емоційності та експресивності. Це уможливлюють тропи, метафори, персоніфікації, символи, порівняння, перифрази. Вибір форми найменування залежить передусім від ставлення автора до названого, комунікативної ситуації, соціального статусу носія.

Власні назви – це факт мови, а не географії і не історії безпосередньо [7, с. 5]. Номени ж – це галузеві лексеми, які безпосередньо є частиною не мовознавчої науки, а, наприклад, природничої, технічної, математичної. Цілком імовірно, що функціювати вони можуть не лише на сторінках наукової чи навчальної літератури, а й у художніх текстах. Проте відбувається це за інших обставин та умов слововживання, поміж іншого мовного оточення, й, нарешті, із зовсім іншою виражальною метою. Технічні, біологічні чи будь-які інші наукові номени, уплітаючись в канву поетичного слова, можуть частково трансформуватися (усікатися). Для прикладу візьмемо номени *заєць звичайний* або ж *полин однорічний* – у такій формі на ці видові назви майже ніколи не натрапляємо в літературних творах. Зазнавши усічення (відтинання другої частини словосполуки) й залишивши лише стрижневу (основну ідентифікувальну – із прикладів це *заєць*, *полин*) складову, наукові номени опиняються в полі художньому.

Отож, спостереження над формою, змістом, функціюванням номенів та онімів у літературних текстах дають можливість провести паралель схожості між парадигмами «номен – онім» й «апелятив – пропріатив». Можна припустити, що в художньому мовленні номен прирівнюють до загальної назви (апелятива), тоді як власна назва (пропріатив) ідентична поняттю онім.

Насправді майстру пера зовсім не важлива первинність і наукова істинність номена-словоформи. Для номінування об'єктів, досягнення експресії, створення неповторних літературних образів письменник використовуватиме загальновідомі лексеми, бо саме вони відкривають зрозумілий кожному читачеві шлях до асоціацій.

Такий спосіб номенклатурного слововживання з погляду лінгвістики дає змогу констатувати те, що в текстах художньої літератури власне наукові номени не трапляються (або майже не функціюють). А отже, уважаємо за доцільне диференціювати науковий номен від іншого – літературного; а до термінознавчої бази української мови пропонуємо ввести дефініцію «загальновживаний художній номен».

Ще О. В. Суперанська наголошувала, що науковий номен більш уніфікований і більш наближений до терміна (за характеристиками) [11, с. 231]. На різницю між науковою ботанічною номенклатурою та загальновживаною літературною ботанічною лексикою вказує і провідний український мовознавець, діалектолог І. В. Сабадош, який зауважує, що синонімія, омонімія зовсім не бажана для наукових номенів, оскільки вони покликані забезпечувати абсолютну точність у найменуванні. Мовознавець також зазначає, що в науковій номенклатурі помітнішим є іншомовний елемент [9, с. 2].

За переконанням М. Курушиної, наукова номенклатура – сукупність назв об'єктів окремої галузі науки; це відносно замкнена система стабільних утворень, яку використовує обмежене коло мовців; а наукові номени позбавлені емоційності, оцінності [4, с. 128].

Загалом, зважаючи на аналіз провідних досліджень у галузі термінознавства, сформулюємо власне визначення поняття «номенклатура»: це група слів спеціального призначення (номенів), що функціює окремо, випадає з ряду термінів та онімів, вирізняючись своїми ознаками.

Що ж до загальновживаної художньої номенклатури з погляду її поширення, призначення та сфери вживання спробуємо виокремити основні властивості, що будуть де в чому суміжні, а почасти й відмінні від найсуттєвіших властивостей поняття «номен»: 1) предметна закріпленість; 2) лексична зрозумілість, використання великою кількістю мовців; 3) маркування окремих об'єктів, що є членами ряду однорідних понять; 4) функціювання в мові художньої літератури; 5) додаткові семантичні нашарування; 6) прихований прагматичний зміст або культурні смисли; 7) здатність виконувати роль структурно-семантичних елементів фразеологічних одиниць, паремій, тропів.

Література:

1. Герд А. С. Формирование терминологической структуры русского биологического текста / А. С. Герд. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1981. – 112 с.

2. Кияк Т. Р. Вузькогалузеві терміни як основа формування та квазіреферування фахових текстів / Т. Р. Кияк // Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2008. – № 620. – С. 3–5.

3. Кияк Т. Р. Семантичні аспекти нормалізації термінологічних одиниць / Т. Р. Кияк, О. І. Каменська // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2008. – № 38. – С. 77–80.

4. Курушина М. А. Визначення понять «комерційна», «технічна» й «наукова» номенклатура у дослідженнях із термінознавства [Електронний ресурс] / М. А. Курушина. – Режим доступу : http://keui.files.wordpress.com/2013/12/40_kurushina.pdf.

5. Лейчик В. М. Номенклатура – промежуточное звено между терминами и именами собственными / В. М. Лейчик // Вопросы терминологии и лингвистической статистики. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1974. – С. 13–24.

6. Нікуліна Н. В. Дискусії щодо терміна «номен» в українському та зарубіжному мовознавстві / Н. В. Нікуліна // Проблеми української термінології : вісник. – Львів : Національний університет «Львівська політехніка», 2010. – № 676. – С. 56–61.

7. Никонов В. А. Ономастика / В. А. Никонов. – М. : Наука, 1969. – 261 с.

8. Письмиченко А. М. Номен і номенклатура (на матеріалі терміносистеми будівельної індустрії) / А. М. Письмиченко // Культура слова. – К., 1983. – № 29. – 1987. – С. 14–16.

9. Сабадош І. В. Народні назви рослин і наукова ботанічна номенклатура [Електронний ресурс] / І. В. Сабадош. – Режим доступу : http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine28-6.pdf.

10. Садохова М. В. Номенклатурные названия в современном русском языке : автореф. дисс. на соискание научной степени канд. филол. наук / М. В. Садохова. – Мурманск, 2011. – 23 с.

11. Суперанская А. В. Общая терминология: вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. – М. : Наука, 1989. – 246 с.

12. Торчинський М. М. Структура, типологія і функціонування онімної лексики української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : 10.02.01 / Торчинський Михайло Миколайович ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т філології. – К., 2010. – 35 с.

УДК 811.161.2'282:582.475 (477.81)

Кірілкова Н. В.

НАЗВИ СОСНИ ТА СОСНОВИХ НАСАДЖЕНЬ У ГОВІРКАХ РІВНЕНСЬКОГО ПОЛІССЯ

У статті на основі експедиційних записів, здійснених у селах Зарічненського району на Рівненщині, проаналізовано діалектні назви сосни та її насаджень, частин дерева з огляду на їхнє функціювання в сучасних говірках. Висловлено міркування щодо творення фітоназв та їхнього семантичного наповнення.

***Ключові слова**: фітоназви, діалектна лексика, поліські говірки.*

В статье на основе экспедиционных записей, сделанных в сёлах Заречненского района Ровенской области, проанализированы диалектные названия сосны и её насаждений, части дерева в функциональном аспекте. Высказаны предположения относительно их возникновения и семантического наполнения.

***Ключевые слова**: фитоназвания, диалектная лексика, полесские говоры.*

The paper gives the fragment of the subject group of the vocabulary trees from Rivne Polissya dialects. The effort of ethnolinguistic analyze of dialectal texts and stories, which are connected names of peen tree was made.

***Key words**: phytonym, semantic motivation, peen tree, Polissya dialects.*

У відомій українській пісні співають: *Ой дівчина по гриби ходила, в зеленому гаю заблудила*…, а вивести дівчину вже треба із *зеленого бору*. Під час експедиції у серпні 2014 року в села Зарічненського району ми не чули на позначення хвойного лісу ні першого, ні другого слова. Отже, метою розвідки є розглянути, які назви використовують поліщуки на позначення найбільш поширених лісових насаджень, адже сосна – широко розповсюджена основна лісотвірна порода.

Діалектна лексика флори та етимологія назв рослин були об'єктом лінгвістичних досліджень В. Л. Карпової, М. М. Фещенко, А. М. Шамоти, Н. Д. Черкес, І. В. Гороф'янюк, С. Л. Адаменко. Назви рослин Рівненського Полісся досі предметом систематичного лінгвістичного аналізу не були. Окремі фітоніми описані в етимологічних словниках, зокрема і в «Етимологічному словнику української мови», на який покликаємося в нашій розвідці. Залишається потреба у фіксації номенклатури фітонімів західнополіських і середньополіських говірок, вивчення їх семантичної наповненості, динаміки функціювання аналізованої лексики. Соціолінгвістичний аспект дослідження фітонімів також важливий, оскільки дерева, зокрема сосна, її гілки, назви плоду (шишка, шишки) фігурують і сьогодні в обрядовості поліщуків. Дослідження зазначеної лексики та її багатопланові змістові вияви здійснено на основі текстів, які автор записала під час експедиції. Цінний матеріал також містять етнографічні розвідки про народну культуру краю.

«Сосну зображали на писанках. Узор «сосонка» дуже стародавній і трапляється на виробах, краще сказати предметах бронзової доби» [6, с. 195]. Сьогодні дерево має широке застосування в господарській діяльності, у промисловості, медицині, народній зокрема, в обрядах.

У селі Млини Зарічненського району на запитання, яке це дерево, ми почули: *А ˈгет'і хвоˈйіна ми ˈкажем хв'іїˈник*. І ще: *ˈКажут' на йіх сосˈна ˈале ми коˈлис' каˈзали хˈв'іїники*. Цікавий запис був здійснений у с. Вежиця Рокитнівського району, де паралельно із *сосна* є слово *хойіна* і спільнокореневе дієслово *хойіл'і* – у значенні 'зверталися за допомогою, просили зцілення': *Хоˈд'іл'і з обˈрокам'и / ˈк'ідал'і туˈди і копиїˈк'і / і ˈв'ішал'і обˈрок'і…а йак уˈже сˈтал'і ˈл'уд'і / то ˈл'уд'і ўсе одˈно туˈди до сосˈни хоˈд'іл'і / хоˈд'іл'і до капˈл'ічк'і з обˈрокам'і // воˈна ї ж'іˈноч'і хойіˈл'і / ж'інˈк'і хойіˈл'і / і за мужиˈкоў хойіˈл'і … і воˈни йдут' туˈди до сосˈни / неˈсут' обˈроки / шоб Бог сцеˈл'іў… ˈранше хоˈд'іл'і на креш ˈчен'е туˈди / ˈводу с'аˈт'іл'і / до сосˈни / до капˈл'ічк'і… рушниˈки ў хустˈки / нам'іт ˈк'і і ўсе ˈвишал'і // і от воˈна ˈзаре ўˈсохла та кр'іˈн'ічка / ц'і ˈета ˈхоїна* (Вежиця Рокитнівського р-ну). Із контексту видно, що дерево не звичайне, називали цю сосну цар-деревом: *таˈка от сосˈна / воˈна ˈсама отˈм'етна оˈтето о / и н'еˈма таˈк'іх ˈсосон / г'іˈлок таˈк'іх неˈма на йуї … воˈна сч'іˈталас царˈдеревом / ˈйета сосˈна // таˈк'і ˈбуᵒл'ше н'е зˈнайу шо // н'еˈма / таˈк'іх о до ˈсамого Роˈк'ітно / а йа ˈдал'і не зˈнайу / ˈтако ˈдерева неˈма н'іˈде / йак ˈета сосˈна ў нас // йеˈйе гˈл'іца таш таˈка*. Учені пишуть, що звичайно висота дерева 25–30 метрів, але бувають і 50-ти метрові екземпляри, і живе рослина від 150 до 500 років. Фотографія згаданої унікальної сосни вміщена у праці «Етнокультура Рівненського Полісся» [4, с. 84]. Контекст указує на те, що поклоняються саме дереву, яке здатне дати здоров'я. «Декотрі з дерев, особливо великого розміру, сильно

© Кірілкова Н. В., 2014

поважалися ще з глибокої давнини, і то в багатьох індоєвропейських народів, – пише Митрополит Іларіон. Такі дерева як дуб, бук, липа й подібні, вважалися незвичайними, бо їх любили боги й жили на них… Деревопоклонство було у нас загальне» [5, с. 52].

«Етимологічний словник української мови» слово *хвоя* пояснює як ‘сосна, глиця, дрюк’, *хвойник*, *хвийняк, хвиняк, хвуойняк* – ‘сосняк’, *хвоїна* – ‘невеликий сосняк’. Слово *хвоя* виводять із праслов’янського xvoja; споріднене з литовським skuja ‘хвоя, шишка’, латинського skujas – ‘хвоя ялини’, де початкове х із ks, що виникло внаслідок давньої метатези ks на sk; індоєвропейське *sk(h)oui [3, т. 6, с. 170]. У польській мові *хвоя – choja , choina.* А слово *гай* виводять із праслов’янського gajь, очевидно, пов’язане з *gojiti, українське *гоїти*. Первісне значення – ‘залишати жити, вирощувати’[3, т. 1, с. 451].

Твори Лесі Українки могли б і певною мірою відобразити лексику волинсько-поліських говірок, проте вважають, що письменниця наслідує мову Тараса Шевченка. У її поезіях частотне слово *гай*, і трапився такий контекст: *Так одного разу ранком Наш поет лежав у гаю, Чи він слухав шум діброви, Чи пісні складав – не знаю!* (Давня казка). Отже, *гай* у поетеси те саме, що і *діброва.* Похідне від *гай* знаходимо в С. Килимника. Це *гаївк*а або *веснянка-гаївка*. Він пише, що в давнину веснянки-гаївки виконували в лісі чи на лузі над водою, а пізніше…близько XVI–XVII ст. перенесене на Великдень із тим, що відбувалося біля церкви» [6, с. 95]. Очевидно, місце виконання пісень і є мотивувальною ознакою слова. Із контексту не можна визначити, про який різновид лісу йдеться.

Сучасне слово *гай* у літературній мові не пов’язують із певним видом дерев, а в говірках Рівненського Полісся ми його засвідчили лише в с. Дібрівськ Зарічненського району зі значенням ‘невеликий листяний ліс серед соснових лісів’. Отже, *гай* – це і діброва, і бір, ліс, у деяких випадках з’являється сема ‘невеликий’. Значення ‘невеликий ліс’ подає у своїй праці і Б. Д. Грінченко [2, с. 265]. Похідних у говірках від слова *гай* немає. Цілком імовірно, що *гай* і *хвоїна* слова спільного кореня споріднених мов (у с. Нобель Зарічненського району – *сло*ˈ*нечник* але ˈ*сонце*).

У говірках Зарічненського району на Рівненщині *хвоя* – ‘глиця сосни’, сосна’; *хвоїна, хвійник* – ‘сосна’; *хвоїни* (форма множин и від *хвоїна*) – ‘сосни’, ‘сосновий ліс’; *хвійник, хвійники* – ‘сосновий ліс’. У морфемній будові лексико-семантичної групи «дерева і чагарники», до якої належить сосна, можна спостерігати системні зв’язки: *хвоїна*, *ольшина, осина*, *шипшина, ліщина* (с. Нобель Зарічненського р-ну).

На позначення листя сосни (голок, хвої) вживають слова *гліца* (Вежиця Рокитнівського р-ну), *голочки, хвоїни, хвоя* (Нобель Зарічненського): ˈ*Мама мо*ˈ*йа не* ˈ*йіла / бо то* ˈ*дике* (м’ясо дикого кабана) / ˈ*але йак* ˈ*жар’ат’*/ ˈ*вар’ат’ / то* ˈ*чути х*ˈ*войу // чи во*ˈ*ни* ˈ*йіли йі*ˈ*йі / чи во*ˈ*ни* ˈ*може греб*ˈ*лис’ под* ˈ*тейу х*ˈ*войейу / под* ˈ*етим* ˈ*деревом / чи ночу*ˈ*вали / шо та*ˈ*ке бу*ˈ*ло / не з*ˈ*найу.* Голки сосни і соснові дерева сприймають як сукупність, на що вказують форми слів.

Бір – ‘сосновий ліс’, ‘дрібний сосноивй ліс’, ‘сосновий гай’ [3, т. 1, с. 200]. Давньоруське **борь** – ‘сосна, сосновий ліс’, старослов’янське **бориѥ** – ‘сосна’, праслов’янське borъ – ‘сосновий ліс’ (порівняйте berza). Назва однієї рослини похідна від назви сукупності рослин. О. С. Мельничук зазначає, що у слові маємо той самий корінь, що і в слові *борода.* Слово *бір* у досліджуваних говірках вживають як власну назву на позначення певної ділянки лісу (с. Дібрівськ Зарічненського р-ну), хутора (с. Млин Зарічненського р-ну). Жителька с. Млин розказує, що у них є хутір *Бір,* проте сосновий ліс називають *хвійник, ліс*. Назву хутора пояснює так*: То сп*ˈ*редку* ˈ*в’іку там та*ˈ*кий* ˈ*хутор Б’ір / а* ˈ*ето со*ˈ*б’і л’іс // там хв’ій*ˈ*ник* ˈ*видно буў // хв’ій*ˈ*ник то там бу*ˈ*ло* ˈ*пару хат // во*ˈ*ни ж по*ˈ*том пересе*ˈ*лилис’а у се*ˈ*ло / а так той хв’ій*ˈ*ник і ос*ˈ*таўс’а.* Є похідне утворення – *Боро*ˈ*ве,* назва села Рокитнівського району; біля с. Дерть Рокитнівського району є урочище *Борови*ˈ*на.*

Думаємо, що той самий корінь у слові *борть.* Ірина Несен зазначає, що бджолярів на території Центрального Полісся називали *бортниками* або пасічниками залежно від того, як утримували бджіл: «у колодах» чи «у скриньках», і засвідчує назви колодкових вуликів *борть, бортяк, дуплянка* у середньополіських говірках Житомирщини. Виготовляли вулики-колоди *із забердкової, тавотної і ситової* деревини. Першу назву вживали щодо сосни. Сосну вважали оптимальним матеріалом за всіма показниками, які задовольняли всі вимоги щодо утримання бджіл у колодах. Вибирали не лише колоду, а й дерево, на яке кріпили вулик-колоду. Найчастіше це знову ж таки була сосна [8, с. 2]. У селах Рівненщини також є слово *борть і бортник.* У Познані Рокитнівського району Алла Українець записала наступне: *Стойіт’ сосна / то там ў сосн’і так / ў стойачуї / д’ілайеца / так називайеца / борт’ // а ул’еї ўже / значит’ / ч’іпл’аўс’ просто до сосни* (Познань Рокитнівського р-ну) [9, с. 46]. Текст засвідчує, що *борть* – архаїзм, який сьогодні витіснило слово *улєй. Борть* – перший тип вулика, придуманий самою природою (дупло в дереві) і пристосований бджолами під житло [4, с. 83]. В обстежених говірках Зарічненського району цього різновиду збирального промислу не знають, оскільки, за розповідями місцевих жителів, до шістдесятих-сімдесятих років довкола було болото, лісу не було.

У записах Ю. І. Крашевського, датованих серединою XIX століття, знаходимо текст пісні з Пінського повіту (Заріччя на той час було його «половиною»): *Сосьніна* дерево щасьлівоє…З кореня єго чорниє соболі, З сєрєдини єго *боровиє* пшчоли, А з вєрху єго райскєє пташкі. Чорниє соболі поседіти хочут, *Боровиє* пшчоли полетіти хочут, Райскіє пташкі то заспєваті хочут [7, с. 122]. У контексті прикметник

боровие означає ‘бджоли, які живуть у природному дуплі сосни’, утворений від *бор(ь)*, а не від *борть*. *Боровиє*, вірогідно, постійний епітет до іменника *бджоли* й указує на те, що вони дикі, лісові. У згаданій праці «Етнокультура Рівненського Полісся» є сполуки *борть у дубі*, *бортний дуб* у селі Вежиця Рокитнівського району (очевидно, це місцеві назви) [4, с. 84], у яких відбувається актуалізація значення ‘природнє дупло (у дубі), де поселилися бджоли’ [порівняйте 1, с. 200]. Алла Українець також покликається на працю К. Мошинського, який засвідчував побутування на Поліссі двох назв: *сосна* – дерево з бортю та *хвуйка* (*хвойна*) – звичайне дерево [9, с. 48]. У сучасних записах діалектних текстів цієї диференціації не спостерігаємо. *Сосна* сприймають як загальновідоме сучасне слово, а *хвоїна, хвійник* – діалектне, застаріле: *Хво|йіна / |ето сос|на у|же // осноў|не ў |л’і’сі йак ми |кажем хво|йіна* (Нобель Зарічненського р-ну).

ЕСУМ зазначає, що слово *сосна* загальновизнаної етимології не має, найбільш вірогідним вважають зв’язок із давнім звуконаслідувальним утворенням індоєвропейської мови *kops-na (*sop-sna / sop-snь), від якого виводять також праслов’янське sosna і його первісне значення ‘дуплисте дерево’ [3, т. 5, с. 359]. Етнографи дослідили, що для виготовлення колодкового вулика використовували сосну, якій не менше ста – ста п’ятдесяти років, бо саме вона мала відповідну серцевину [8; 9].

Про сосну пишуть як про ритуальне дерево. Ю. І. Крашевський спостерігав «коровай, у який була вткнута гілка сосни, перев’язана рушником і стрічками. В гілки цього дерева через його вічну зеленість прийнято вбирати і тут, і на Поділлі весільний пиріг, але що сосна на Волині вже не росте, чумаки, повертаючись із Полісся й Литви, привозять галузки сосни як гостинці додому» [7, с. 222]. Сьогодні в с. Головин Костопільського району *гольки* (‘гілки’) також згадують як атрибут весільного короваю: *Та|к’і |л’енти пона|чипл’айут’ на той |гол’ки / бо ка|зали на т’і |гол’ки // а то|д’і т’і |гол’к’і у|же йак |посл’а ве|с’іл’л’а розби|рали даї на |гору // ўже |буде |іншому де|т’ат’і // |будут’ т’і |гол’ки*. У селі Нобель Зарічненського району гілки, що ставлять у весільний коровай, із лози, вони мають по дві і три галузки, які називають *дубцями*, а самі прикрашені галузки називають *шишками: У нас |йолки н’і|йак не бе|рут’// у нас бе|рут’ з ло|зи шиш|ки та|к’і ви|р’ізвайут’ ... // а то|д’і ўже вен|ки чип|л’айут’ на ти шиш|ки*. Отже, слово *шишки* у вербальному компоненті обряду має значення ‘гілки, що ставлять у весільний коровай’: *Ло|за / то |само со|бойу ло|за //але так йак |вирезати / то |кажут’ / а де ж на шиш|ки на|р’ізати чо|го? // оі |каже / йди до / у ло|зу / да там ў|с’ак’е йе / і з тр’і|ма дуб|ц’ами і з дв’і|ма // ето з|разу посере|дини с|таўл’айут’ / шоб |д’ітки бу|ли / уже у тих моло|дих // а по|том ста|ноўл’ат’ по дв’і / шчоб до |пари бу|ли* .

Шишка – ‘суцвіття шпилькових та деяких інших рослин’; ‘тістечко особливої форми (у весільному обряді тощо)’ – засвідчує ЕСУМ [3, т. 6, с. 422]. У записаних текстах *шишка* – це саме розгалужена гілка, різноманітними способами прикрашена, спочатку – стрічками, зеленню (с. Млин Зарічненського р-ну), згодом – випеченим тістом, солодощами (с. Дібрівськ Зарічненського р-ну). На наш погляд, існує певний паралелізм символіки обряду куща і спорудження прикраси весільного короваю – шишок або шишки. Соснові шишки стали символом родючості та плодючості [5, с. 54]. Назва зазнала метонімічного перенесення (соснова гілка – місце, де росте шишка). Як видно з останнього контексту, соснова гілка замінена на вербову. Вербу також із дохристиянського часу вшановували і наділяли магічною силою. Сьогодні можна лише простежити предметний план вираження обряду і співвідносний із ним вербальний компонент та, нагромаджуючи матеріал, уявити розвиток символічних значень.

На позначення соснових насаджень у говірках сіл Зарічненського району на Рівненщини поряд зі словом *ліс* уживають *хвійник* і *хвоїна*. Слова *гай* і *бір* функціюють як власні назви.

Література:

1. Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики / П. Ю. Гриценко. – К. : Наукова думка, 1990. – 269 с.
2. Грінченко Б. Д. Словарь украинского языка. – Т. 1–4 / Б. Д. Грінченко. – К., 1958– 1959.
3. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / [за ред. О. С. Мельничука]. – Т. 1–6. – К. : Наукова думка, 1982–2012.
4. Етнокультура Рівненського Полісся / [упор. В. П. Ковальчук]. – Рівне : ПП ДМ, 2001. – 376 с.
5. Іларіон митрополит. Дохристиянські вірування українського народу / Митрополит Іларіон. – К. : Обереги, 1991. – 424 с.
6. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні : у 3 кн., 6 т. – Кн. 2. Т. 3: Весняний цикл; Т. 4 : Літній цикл / С. Килимник. – К. : Обереги, 1994. – 524 с.
7. Крашевський Ю. І. Спогади з Полісся, Волині і Литви / Юзеф Ігнацій Крашевський ; перекл. з польської та прим. В. В. Шабаровського. – Луцьк : Твердиня, 2012. – 244 с.
8. Несен Ірина. Релікти поліського бортництва [Електронний ресурс] / Ірина Несен. – Режим доступу : http://www.lit-jarmarok.in.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=153&Itemid=30.
9. Українець Алла. Бджільництво на Рівненському Поліссі. До характеристики сучасного стану / Алла Українець // Етнокультурна спадщина Рівненського Полісся. Випуск ІІ. – Рівне : Перспектива, 2002. – С. 46–51.

УДК 811.161.2'271.12

Коць Т. А.

ЛІТЕРАТУРНА НОРМА І СУЧАСНІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

У статті проаналізовано лексико-семантичні, морфологічні та словотвірні процеси в українській мові у зв'язку з тенденціями динаміки літературної норми. Особливу увагу звернено на функціювання варіантів, узагальнено основні напрямки лексичних і граматичних змін, зокрема взаємодії власне української і запозиченої лексики, розкриття внутрішнього словотвірного потенціалу. На основі зіставно-порівняльного аналізу даних історичних та сучасних граматик і функційних особливостей різнорівневих мовних одиниць простежено зміни в нормативному статусі, визначено загальні принципи їх кодифікації.

Ключові слова: *мовна норма, літературна мова, прескриптивна норма, кодифікація, варіант.*

В статье проанализированы лексико-семантические, морфологические и словообразовательные процессы в украинском языке в связи с тенденциями динамики литературной нормы. Особенное внимание обращено на функционирование вариантов, обобщено основные направления лексических и грамматических изменений, в частности взаимодействия исконно украинской и заимствованной лексики, раскрытия внутреннего словообразовательного потенциала. На основе сопоставительного анализа данных исторических и современных грамматик особенностей разноуровневых языковых единиц отслежено изменения в их нормативном статусе, определено общие принципы их кодификации.

Ключевые слова: *языковая норма, литературный язык, прескриптивная норма, кодификация, вариант.*

The research presents an analysis of lexical, semantical word-formative and morphological processes in Ukrainian language in accordance with the tendencies of the literary norm dynamics. Special attention is paid to the functioning of variants. The main trends of lexical and grammatical changes, and the interaction of originally and borrowed grammatical, the disclosing of inherent laws of development of word-building, have been generalized. The juxtapositive and comparative data analysis of functional peculiarities of neutral and stylistically marked words show the changes in the normative status of lexical units and determine the general principles of their codification.

Key words: *language norm, literary language, prescription norm, variant, codification.*

Інформаційні технології сучасного світу – це не лише визначальні чинники розвитку економіки, а й невід'ємний елемент формування масової свідомості, мовної компетенції суспільства. Перед мовознавчою наукою постають питання повноцінного впровадження української мови в усі сфери життя суспільства, зокрема в середовище програмного забезпечення способом локалізації, що актуалізує питання суспільних функцій і характерних ознак мовної норми. Репрезентуючи нові сфери спілкування, інтернет-комунікація помітно змінює природу мовної системи. Інтернет сьогодні є не лише об'єктом дослідження мови, а й інструментом кодифікації літературної норми. Динамічний характер норми передбачає і традиційне відтворення мовних одиниць, визначених мовною практикою як правильні, і фіксацію постійно породжуваних в процесі живої комунікації мовних явищ, які орієнтовані і на систему, і на реалізований зразок. Мовна ситуація в Україні потребує детального вивчення лінгвальних процесів, особливо тих, що відбуваються в цифровому середовищі, а аналіз культуромовних проблем сприятиме утвердженню єдиного взірцевого літературного стандарту і консолідації національного простору.

Актуальність вивчення тенденцій літературної норми визначають, по-перше, мовні потреби суспільства в умовах глобалізаційного простору, по-друге, завдання якнайповнішого аналізу літературної норми на всіх мовних рівнях з метою визначення шляхів оптимізації україномовної локалізації програмного забезпечення. Актуальна також проблема лінгвоекології, оскільки в умовах розширення інформаційного поля мова не лише розкриває свої потенційні можливості, а й вбирає невиправдані іншомовні одиниці, що негативно впливає на стан мовної системи.

Тенденції літературної мови вивчають С. Я. Єрмоленко, К. Г. Городенська, О. О. Тараненко, Г. М. Яворська, С. П. Бибик, Г. М. Сюта, Т. А. Коць та ін. Аналізові глобалізаційних процесів сьогодення і їх відбиття в Інтернеті присвячені праці С. Г. Чемеркіна, К. А. Булаховського та ін.

Диференційними ознаками літературної мови є *відповідність мовній системі, стабільність, кодифікація, поширеність в узусі, культурно-історична традиція, естетичне сприймання.* У лінгвістиці диференційовано поняття *мовна норма і літературна норма*. Категорія мовної норми передбачає розрізнення понять «національна мова» і «літературна мова». Часові і просторові параметри норми національної мови ширші; вони охоплюють діалектні ознаки і не позначені впливом соціально-культурних чинників.

© Коць Т. А., 2014

«Специфіку національної мови, - зазначає С. Я. Єрмоленко, - визначають не лише одиниці структурних рівнів, відмінні від одиниць іншої, передусім спорідненої, мови, а й цілий комплекс комунікативних ознак, залежних від етнокультурних, соціолінгвальних, психолінгвальних характеристик мовної діяльності представників етносу» [7, с. 256]. Літературна норма динамічна і залежить від мовної практики соціуму на певному етапі історичного розвитку.

Мовна практика часто демонструє низьку культуру мови. К. А. Булаховський зазначає, що із 1600 слововживань зафіксованих у 29-ти найпопулярніших комп'ютерних програмах 1265 не відповідають літературній нормі [1, с. 8]. Це розхитує мовну норму і негативно впливає на формування мовної свідомості суспільства.

Серед різноаспектних завдань сучасної лінгвістики особливої уваги вимагають питання кодифікації, яка не завжди встигає вчасно реагувати на запити мовної практики. Прийняті норми через певні проміжки часу потребують перегляду, переоцінки. Кодифікація – це ретроспективна, найбільш експліцитна й об'єктивна форма суспільного прийняття мовних норм. Вона систематизує літературну норму в граматиках, підручниках, словниках і довідниках [7, с. 22].

Неякісне україномовне середовище більшості комп'ютерних програм є наслідком низького рівня освіти суспільства, незнання літературного стандарту, а також з відсутністю рекомендацій мовознавчої науки, особливо у складних випадках слововживання.

Неусталеною залишається інформаційно-технологічна термінологія, що пов'язано з відсутністю в Україні єдиного глосарія інформаційно-технологічних термінів.

Лінгводидактична й довідкова література не завжди встигає фіксувати відповідні зміни, які відбиває мовна практика. І тому в певні періоди розвитку літературної мови варто говорити про існування прескриптивної і дескриптивної мовної норми. Стабільність прескриптивної норми залежить від культурно-історичної ситуації, мовної структури та особливостей генези її літературної форми. Реально вживані в мові словоформи, лексеми, мовні конструкції не завжди відповідають установленим зразкам, адже на них позначаються і стилістичний потенціал, і екстралінгвальні чинники, і постійні внутрішньосистемні пошуки. Мова ЗМІ, текстових інтерфейсів тощо відбиває типові помилки мовної практики загалом. У правописі вони, як правило, виявляються у варіантному написанні закінчень іменників чоловічого роду другої відміни однини (*автореферата – автореферату, сектора – сектору, документа – документу*). Це так звана слабка норма впродовж усієї історії літературної мови. Недотримання правил правопису виявляємо в написанні складних слів, особливо з компонентами нових запозичень (*відео-опис, медіа програвач, анти-вірус*, правильно: *відеоопис, медіапрогравач, антивірус*). Динамічний характер лексичної норми позначається на входженні до ужитку великої кількості іншомовних слів, які не завжди виправдані, адже засмічують мову, а іноді руйнують і її структуру. На лексичному рівні помітне поширення росіянізмів, що залишається проблемою уже не одного століття, напр., *слідуючі статті – такі статті, список виключень - список винятків*.

До вічних проблем граматичної норми належить також уживання активних дієприкметників на **-уч(ий), -юч(ий)**, хоч Агатангел Кримський ще 1901 року пророкував їм «повну загибель», а О. Синявський 1931 році твердив, що вони зникли [5, с. 41; 9, с. 58]. Мовці не завжди диференціюють прикметники дієприкметникового походження і прикметники, утворені від основ дієслів або віддієслівних іменників прикметниковими суфіксами, напр.: *блискучий, колючий, підписний, перекладний*, які засвоїлися в літературному вжитку. На сьогодні питання статусу дієприкметникових форм поки що залишається відкритим. Як слушно зауважують мовознавці, «дієприкметники на **-чий** в українській мові – явище надто складне, щоб його простим запереченням можна було викинути з мови або, навпаки, визнаючи правомірним, беззаперечно творити такі дієприкметники в усіх можливих і неможливих випадках» [8, с. 175]. У мові є свої відповідники до багатьох дієприкметників на **-уч(ий), -юч(ий)**: *сплячий режим – режим сну, попереджуюче декодування – попереджувальне декодування* тощо. Але є випадки, коли без цих форм обійтися важко, напр.: *діючі відеокарти*, пор. також *діючий завод*.

Мовна практика засвідчує неправильне вживання прийменників *по, при*. Типовим є неприйнятне вживання прийменника *при* в значенні *під час* (*при аналізі – аналізуючи, при зміні – унаслідок зміни, при виконанні службових обов'язків – під час виконання службових обов'язків)*.

На синтаксичному рівні важливе правильне вживання активних і пасивних конструкцій. Мова ЗМІ, Інтернету тощо часто перенасичена пасивними мовними одиницями, які прескриптивна норма рекомендує послідовно уникати. Поширені трикомпонентні конструкції із суб'єктом дії в орудному відмінку в функції додатка, дієсловами пасивного стану з постфіксом **-ся** в функції присудка, об'єктом дії в називному відмінку (підмет). Такі синтаксичні одиниці рекомендовано трансформувати в активні (підмет, виражений іменником у номінативі, присудок у формі особового дієслова і додатка у формі знахідного відмінка [2, с. 12]. Наприклад: *Словник використовується користувачем – Користувач послуговується словником; Ця програма захищається законами про авторське право – Цю програму захищають закони про авторське право.*

На стилістичному рівні спостерігаємо витіснення з ужитку сурядного сполучника *і* сполучником *та*. Такі тенденції, очевидно, відбуваються в усіх стилях, в усіх сферах мови одночасно, що є наслідком явища мовного гіперизму. Це негативно впливає на синтаксичні зв'язки в реченні, зокрема в мережі Інтернету дослідники фіксують 92,3% вживання сполучника ***та*** і лише 7,7% сполучника ***і*** [1, с. 92]. Наприклад: *Програма є простою та зручною у використанні; Оновлення антивірусних баз та програмних модулів відбувається швидко.*

Перед мовознавчою наукою постають проблеми багатозначності, дублетності, словотвору термінів із різних галузей знань, які через ЗМІ входять до загального вжитку. Варіантність лексичних одиниць – це різні вияви тієї самої сутності, видозміни того самого слова, що за будь-яких модифікацій залишається самим собою. Варіантні форми лексеми різняться або фонемним складом (фонематичні варіанти), або формотворчими афіксами (морфологічні варіанти). Хронологічно варіантність слова – це прямий наслідок історичного розвитку, еволюції мови, зміни мовних смаків. Тому варіанти слова маркуються насамперед за часовою шкалою (зникає – з'являється), потім із погляду критеріїв норми (нормативні – ненормативні) і лише після цього – з соціального і стильового боку.

Сучасні тенденції свідчать насамперед про дію закону мовної економії, що виразно простежуємо на активному функціюванні віддієслівних іменників, напр.: *злокалізування, убезпечення, активування*. Актуальною є проблема розмежування явищ синонімії й дублетності в терміносистемі мови, зокрема іменникових і дієслівних одиниць – віддієслівний іменник позначає результат, а саме дієслово – тривалу дію, напр.: *вибір режиму екрана – вибрати режим екрана, експорт до країн ЄС – експортувати до країн ЄС*.

Важливою сьогодні є проблема мовного пуризму або лінгвоекології, у якій потрібно знайти доцільний вихід – вдало поєднувати питомі словотвірні можливості мови і за потреби залучати іншомовні елементи, які з'являються в мові разом із новими реаліями і є наслідком глобалізаційних процесів.

Якісні зміни в адаптації запозичень виявляються у передаванні номенів (назв програм, сайтів, імен файлів) у процесі українізації: додаванні до них родового поняття, пошуку правильної морфологічної форми, яка б не порушувала внутрішніх законів мови, зокрема у відмінюванні, відтворення кириличною графікою.

Вибрати правильну форму слова допомагає знання внутрішніх законів мови, її функційно-семантичних особливостей, лексикографічних джерел – і звичайно, мовне чуття. Відкритість мовної системи, її динаміка спричинює появу в мові не лише нових слів, а й значень, семантичного перерозподілу. Системне осмислення літературної норми у зв'язку з мовним узусом, який в умовах комунікаційних технологій відбиває і закономірні, і тимчасові, випадкові зміни, дозволяє накреслити основні тенденції мовного розвитку.

Література:

1. Булаховський К. А. Українська мова в локалізації програмного забезпечення : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 / Кирило Анатолійович Булаховський. – К., 2014 – 198 с.

2. Городенська К. Г. Синтаксична специфіка української наукової мови / К. Г. Городенська // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць / [відп. ред. Л. О. Симоненко]. – К. : КНЕУ, 2001. – Вип. IV. – С. 11–14.

3. Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк. – К., 2008. – С. 23–31.

4. Коць Т. А. Літературна норма у функціонально-стильовій і структурній парадигмі : [монографія] / Т. А. Коць. – К. : Логос, 2010. – 304 с.

5. Кримський А. Про нашу літературну мову / Агатангел Кримський // Літературно-науковий вісник. – Львів, 1901. – Річник IV. – Т. XVI. – С. 31–49.

6. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови : [монографія] / О. Курило. – 3-е вид. – К. : Книгоспілка, 1925. – 246 с.

7. Літературна норма і мовна практика : [монографія] / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик та ін. ; [за ред. С. Я. Єрмоленко]. – Ніжин : Видавництво «Аспект-Поліграф», 2013. – 320 с.

8. Морфологічна будова сучасної української мови : [монографія]. - К. : Наукова думка, 1975. – 208 с.

9. Синявський О. Норми української літературної мови : [монографія] / О. Синявський. – Х., 1931. – 224 с.

10. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / [за ред. І. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1969. – 386 с.

УДК 811.161.2'37 (477.41–44)

Краєвська Г. П.

ГІПОНІМІЯ ЯК ВИЯВ СИСТЕМНОСТІ ЛЕКСИКИ ТРАДИЦІЙНИХ НАРОДНИХ РЕМЕСЕЛ

У статті розглянуто гіпонімію як вияв системності мови на прикладі лексики традиційних народних ремесел говірок Центрального Поділля. Досліджено особливості структури гіперонімів та гіпонімів. Установлено, що аналізованій лексиці властива складна семантична структура.

Ключові слова: *лексика, говірки Центрального Поділля, гіперо-гіпонімічні відношення, гіперонім, гіпонім.*

В статье рассматривается гипонимия как показатель системности языка на примере лексики традиционных народних ремесел говоров Центрального Подолья. Описано особенности структуры гиперонимов и гипонимов. Установлено, что анализируемой лексике присуща сложная семантическая структура.

Ключевые слова: *лексика, говоры Центрального Подолья, гиперо-гипонимические отношения, гипероним, гипоним.*

The article is devoted hyper-hyponymic relations as a manifestation of systemic vocabulary as an example of language of traditional folk crafts dialects of Central Podilla. Structure of the hyperonyms, hyponyms has been analyzed. It has been found that analyzed vocabulary is inherent semantic structure.

Key words: *language, dialect Central Padilla, hyper-hyponymic relations, hyperonym, hyponym.*

Мова – це система, структурована на підставі парадигматичних, синтагматичних та епідигматичних зв'язків між різними її елементами.

Одним із виявів системності є гіпонімія, дослідження якої дає можливість краще усвідомити мову як систему ієрархічних відношень. М. П. Кочерган зауважує: «Гіпонімія – це найбільш фундаментальні парадигматичні відношення, за допомогою яких структурують словниковий склад мови. На основі гіпонімії лексичні одиниці об'єднують у тематичні й лексико-семантичні групи і поля. Саме тому, що панівними в лексико-семантичній системі є родо-видові відношення, превалюючим типом опозицій тут є інклюзивні, тобто відношення слабкого ...й сильного ...члена. Це надає лексико-семантичній системі домінантно-підпорядкованої впорядкованості (послідовне включення слів нижчого рівня абстракції до вищого)» [6, с. 269].

Проблемі гіпонімії присвячено чимало праць, які описують цей вияв мовної парадигматики на прикладі літературної мови, усталених терміносистем (Л. О. Новіков [9], М. П. Кочерган [8], Д. С. Лотте [6], Б. М. Головін, Р. Ю. Кобрін [2], Т. І. Панько, Г. П. Мацько, С. І. Іскарінова [10], О. П. Єрмакова [4], О. Чорна [14], Н. Руколянська [12], І. В. Волкова [1], М. Гонтар [3], О. Є. Котцова [7], М. С. Рибалка [11]). Проте не була гіпонімія об'єктом ґрунтовного дослідження на матеріалі діалектної лексики, зокрема народній виробничій термінології.

У розвідці маємо мету виявити родо-видові відношення в термінології традиційних народних ремесел, проаналізувати особливості структури лексики у складі різних родо-видових груп.

Джерельною базою слугує лексика традиційних народних ремесел центральноподільських говірок, а саме деревообробленняи, ковальства, каменярства та плетіння, зібрана впродовж 2006–2009 років.

Гіпонімія – це вияв мовної парадигматики, наявність у мовній системі родо-видової ієрархії позначень понять, що ґрунтується на відношеннях несумісності як відсутності перетину обсягів цих понять. Гіпонімія передбачає наявність гіпоніма та гіпероніма. Гіперонім – це родове поняття для певного класу об'єктів та його мовне позначення, а гіпонім – це назва видового поняття одного класу об'єктів [13, с. 85].

Гіпо-гіпонімічні відношення формуються без наявності родової назви: *драч'іў'н'а* : *пило'рама* 'місце, де здійснюють розпилювання колоди на дошки вручну' : 'місце, де здійснюють розпилювання колоди на дошки механічним способом'; *'боднар* : *боч'кар* 'майстер, який виготовляє різні види дерев'яного посуду' : 'майстер, який виготовляє один вид дерев'яного посуду'; *гвоз'д' : 'тибел'* 'металевий цвях' : 'дерев'яний цвях'.

Гіперо-гіпонімічні відношення формуються за наявності родової назви. У гіперо-гіпонімічній групі одна лексема називає родове поняття й одна або кілька позначають видові назви, тобто є гіпонімами. Гіпоніми, логічно підпорядковані одному й тому самому гіпероніму, один відносно одного є «співгіпонімами», тобто однорідними гіпонімами [9, с. 241].

© Краєвська Г. П., 2014

Найширше гіперо-гіпонімічні відношення представлені у лексиці стельмаства та бондарства. У решті груп досліджуваної лексики гіперо-гіпонімічні відношення виявлено фрагментарно. Так, лексема *в'із* є гіперонімом до номенів *ˈбуда* 'циганський критий віз', *ˈбочка* 'віз для перевезення води', *бесˈтарка* 'віз для перевезення зерна', *гарˈба* 'віз із глибоким невшальованим ящиком для перевезення снопів, соломи', *розˈвора* 'віз для перевезення дощок'; термін *пл'іˈт'ух* 'майстер, який виготовляє плетені вироби' є гіперонімом до лексем *кошинˈкар* 'майстер, який виготовляє кошики', *корˈзин:ик* 'майстер, який виготовляє корзини', *лапˈт'ожник* 'майстер, який виготовляє лапті'; лексема *ˈбочка* – до номенів *ˈ баˈрило, ˈкад'іб;* термін *соˈкира* – до лексем *ˈбарда, тоˈпор, коˈлун.*

Іноді гіпонім може ставати гіперонімом, за умови створення родо-видових груп на нижчому рівні. Так термін *маїсˈтер* має гіпоніми *бодˈнар, пˈлотн'ік,* а лексема *бодˈнар* є гіперонімом до гіпоніма *бочˈкар.*

А. Вербицька виділяє серед гіпонімів таксономічні, псевдорахункові, узагальнено-функційні та збірні [13, с. 85].

В аналізованій лексиці найширше репрезентовані узагальнено-функційні гіпероніми.

Лексеми *маїсˈтерн'я* (21, 26, 31, 33, 36, 40, 41, 43, 44, 48, 62), *масˈтерн'а* (17, 23, 24, 53), *мастерс'ˈка* (30), *мас'т'ерс'ˈка* (66) є гіперонімами до назв майстерень із виготовлення дерев'яного посуду (*бодˈнарн'а* (19, 20), *бодˈнарка* (25), *бонˈдарн'а* (4, 5, 9, 12, 16, 32, 34, 38, 54, 59, 64), *бонˈдарс'ка* (18, 20), *бочˈкарн'а* (29)); мастерні для первинної обробки деревини (*пˈлотн'а* (21, 25, 38, 61), *пˈлот'н'а* (19, 18, 24, 28, 48, 49), *пˈлотн'іцка* (33, 47)); майстерні, де виготовляють вози (*стел'ˈмашн'а* (29, 30), *строˈіт'ел'на* (20), *штел'ˈмашн'а* (3, 39, 42, 52, 57, 60, 66)).

Номен *маїсˈтер* є узагальнено-функційним гіперонімом до лексем *сˈтол'ар* (1-66) – майстер, який виготовляє дерев'яні вироби, *ˈбоднар* (19-21, 26, 44, 45, 47-49), *ˈбондар* (1-18, 22-24, 27, 28, 31-43, 46, 51-66), *бочˈкар* (29, 30, 50) – майстер, який виготовляє дерев'яний посуд, *сˈтел'мах* (2, 6, 7, 16, 21, 22, 24, 26, 30, 34, 38, 44, 54), *шˈтел'ман* (62, 66), *шˈтел'мах* (1, 3-5, 8-15, 17-20, 23, 25, 27-29, 31-33, 35-37, 39-53, 55-61, 63-66) – майстер, який виготовляє дерев'яний транспорт.

Лексема *пиˈла* (1-66) є узагальнено-функційним гіперонімом до назв малої пилки (*жаˈхоўка* (11, 20, 38, 43), *мелкоˈзубка* (40), *ноˈжовочка* (6), *паˈсоўка* (4, 10, 14, 32, 37, 46, 52, 55), *паˈсовочна ноˈжоўка* (56), *поджеˈгоўка* (8), *таˈсовочка* (66), *фаˈсоўка* (18, 21, 26, 53), *хваˈсоўка* (45) *маˈла ноˈжоўка* (39, 57)), *маˈлен'ка ноˈжоўка* (19, 42, 63), *саˈдова ноˈжоўка* (17), *р'іˈзуха* (66); пилки для розпилювання колод (*дˈрачка* (6, 36, 46), *драˈчоўка* (20), *драˈчун* (5), *тˈрачка* (25, 26, 30, 65), *драч* (48), *драˈчова ˈпилка* (2, 10, 11, 28), *тˈрачна ˈпилка* (26), *ˈпилка з ˈмаўкою* (64), *поўзˈдоўжн'а ˈпилка* (45, 49, 50), *поˈдоўжн'а ˈпилка* (29), *проˈдол'на ˈпилка* (60), *ручˈна ˈпилка* (39, 42, 55)) тощо.

Термін *в'із* (1-66) є узагальнено-функційним гіперонімом до назв циганського воза із критим верхом: *ˈбуда* (12, 18), *балаˈгура* (53), *галаˈбуга* (49), *каˈб'ітка* (45, 64), *киˈбитка* (50), *к'іˈб'ітка* (3, 4, 8, 11, 14-15, 17, 19, 20, 25, 30, 33, 36, 37, 44, 51, 52), *халаˈбуда* (21, 29, 30, 34), *фурˈгон* (66), *шаˈганка* (60), *шараˈбан* (22, 65), *шатˈро* (35); воза для перевезення води: *ˈбочка* (1-3, 7, 9-13, 16, 18-27, 29, 31-37, 39-43, 45-51, 53, 55-62, 63-66); *водоˈв'із* (4), *водоˈвоз* (5, 8, 30), *водоˈвоска* (14, 17, 38, 52); воза для перевезення зерна: *бесˈтарка* (1, 2, 4-7, 9-47, 49-59, 61, 62, 64-66), *гаˈбарка* (60), *ˈгара* (48), *гарˈба* (3), *граˈбарка* (8); воза з глибоким невшальованим ящиком для перевезення снопів, соломи: *ˈгарба* (17, 18, 22, 29, 32, 34, 35, 41, 64, 66), *гарˈба* (1, 3, 4, 6, 7, 12, 14-16, 24, 28, 30, 31, 33, 36-40, 42, 43, 45, 47, 48, 53, 56, 57, 59-63, 65), *гараˈба* (20, 21, 25, 26, 44, 46, 48, 49, 51, 57, 58), *с'іноˈвоз* (8); воза для перевезення землі – *граˈбарка* (11, 16, 18, 20, 29, 31, 33, 40-43, 53, 57, 64, 66), *гарˈбарка* (63); воза для перевезення великих вантажів – *бин'ˈд'уг* (3, 7, 11, 20, 29, 37, 59), *вагоˈвоз* (35), *платˈформа* (63).

Лексема *моло́ток* (1–66) є узагальнено-функційним гіперонімом до назв 'молотка з одним бойком' : 'молотка з двома бойками' : 'молотка з плоскою робочою поверхнею та заокругленим краєм': відповідно *ˈмолот з ˈфаною : ˈмолот бес ˈфани : глаˈд'ілка* (66), *ˈмолот : кулаˈчок : глаˈд'ілка* (9), *ˈмолот: накуˈвалда : глаˈд'ілка* (4), *ˈмолот : шуˈт'іл'н'ік : глаˈд'ілка* (38).

Звичайно, ієрархія гіпонімічних відношень дуже розгалужена і може мати кілька рівнів: найвищий, базисний, нижчий. Проведене дослідження свідчить, що у діалектній виробничій лексиці найбільш уживаними є базисний та найнижчий рівні. Це репрезентує представлена вище лексика. На прикладі термінів *в'із → розˈвора*, *гарˈба,* що засвідчують гіперо-гіпонімічні відношення, представлено базисний та нижчий рівні, а лексема *тˈранспорт,* що маніфестувала б найвищий рівень, не зафіксована.

Отже, проаналізувавши фактичний матеріал, можемо констатувати, що народній виробничій термінології притаманні гіпо-гіпонімічні та гіперо-гіпонімічні відношення. Найуживанішими в аналізованій лексиці є базисний та найнижчий рівні родо-видових відношень.

Лексиці народних ремесел говірок Центрального Поділля властива складна семантична структура. Аналізована термінологія – це системно-структурне утворення, вивчення якого повинно ґрунтуватись на усвідомленні семантичної структури лексеми як цілісного об'єднання у парадигмі взаємопов'язаних компонентів.

Література:

1. Волкова І. В. Гіперо-гіпонімічні відношення в сучасній українській фізичній термінології / І. В. Волкова // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2006. – № 745. – Вип. 49. – С. 27–30.

2. Головин Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах : учеб. пособие / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. – М. : Высшая школа, 1987. – 105 с.

3. Гонтар М. Родо-видові відношення в терміносистемі журналістики / М. Гонтар // Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: Проблеми української термінології. – Львів, 2010. – № 675. – С. 83–86.

4. Ермакова О. П. Семантические процеси в русском языке на рубеже веков / О. П. Ермакова // Acta Neophilologica. – Olsztyn, 2006. – VIII. – С. 23–32.

5. Искаринова С. И. Гипо-гиперонимия как тип регулярной лексической полисемии / С. И. Искаринова // Вопросы функциональной лексикологии : межвуз сб. научн. тр. – М. : МГПИ им. В. И. Ленина, 1987. – С. 78–86.

6. Как работать над терминологией. Основы и методы : [пособие сост. по трудам Д. С. Лотте и Ком. научтехн. терминологии АН СССР. – М. : Наука, 1968. – 76 с.

7. Котцова Е. Е. Гипонимы в системе лексических лакун русского языка / Е. Котцова // Вестник Нижегородского унивеситета им. Н. И. Лобачевского. – Нижний Новгород, 2010. – № 4 (2). – С. 564–567.

8. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник / М. П. Кочерган. – [2 вид., випр. і доп.]. – К. : Академія, 2006. – 464 с.

9. Новиков Л. А. Семантика русского языка : учеб. пособие [для филолог. спец. ун-тов] / Л. А. Новиков. – М. : Высшая школа, 1982. – 272 с.

10. Панько Т. І. Українське термінознавство : підруч. [для студ. гуманітар. спец. вищ. навч. закл.] / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Л. : Світ, 1994. – 216 с.

11. Рибалка Н. С. Гіперонімічний та еквонімічний різновиди мотивації як відображення способів категоризації у номенклатурі ссавців / Н. Рибалка // Записки з романо-германської філології : зб. наук. праць. – Одеса, 2009. – Вип. 24. – С. 221–228.

12. Руколянська Н. Гіперо-гіпонімічні відношення в термінології кримінально-процесуального права / Н. Руколянська // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К., 2007. – Вип. VII. – С. 118–120.

13. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.

14. Чорна О. Гіперо-гіпонімічні відношення у податковій термінології / О. Чорна // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К., 2009. – Вип. VIII. – С. 102–106.

Перелік обстежених населених пунктів:

1. Громадське Літинського р-н. 2. Багринівці Літинський р-н. 3. Лука-Барська Барський р-н. 4. Жигалівка Калинівський р-н. 5. Іванів Калинівський р-н. 6. Кам'яногірка Калинівський р-н. 7. Микулинці Літинський р-н. 8. Майдан Вінницький р-н. 9. Медвеже Вушко Вінницький р-н. 10. Щітки Вінницький р-н. 11. Котюжинці Калинівський р-н. 12. Брицьке Липовецький р-н. 13. Писарівка Вінницький р-н. 14. Обідне Немирівський р-н. 15. Вербівка Липовецький р-н. 16. Скала Оратівський р-н. 17. Лопатинка Оратівський р-н. 18. Комарівка Барський р-н. 19. Журавлівка Барський р-н. 20. Котюжани Муровано-Куриловецький р-н. 21. Вербовець Муровано-Куриловецький р-н. 22. Біляківці Жмеринський р-н. 23. Потоки Жмеринський р-н. 24. Кам'яногірка Жмеринський р-н. 25. Кукавка Могилів-Подільський р-н. 26. Хоменки Шаргородський р-н. 27. Гнівань Тиврівський р-н. 28. Пилява Тиврівський р-н. 29. Мухівці Немирівський р-н. 30. Рахни Лісові Шаргородський р-н. 31. Торків Тульчинський р-н. 32. Дубовець Немирівський р-н. 33. Чуків Немирівський р-н. 34. Клебань Тульчинський р-н. 35. Воловодівка Немирівський р-н. 36. Василівка Ілінецький р-н. 37. Красненьке Ілінецький р-н. 38. Ометинці Немирівський р-н. 39. Зяньківці Немирівський р-н. 40. Кунка Гайсинський р-н. 41. Бубнівка Гайсинський р-н. 42. Гранів Гайсинський р-н. 43. Кивачівка Теплицький р-н. 44. Яришів Могилів-Подільський р-н. 45. Гонтівка Чернівецький р-н. 46. Буша Ямпільський р-н. 47. Русава Ямпільський р-н. 48. Саїнка Чернівецький р-н. 49. Стіна Томашпільський р-н. 50. Вільшанка Крижопільський р-н. 51. Велика Кісниця Ямпільський р-н. 52. Болган Піщанський р-н. 53. Журавлівка Тульчинський р-н. 54. Заболотне Крижопільський р-н. 55. Капустяни Тростянецький р-н. 56. Ободівка Тростянецький р-н. 57. Гонорівка Піщанський р-н. 58. Оляниця Тростянецький р-н. 59. Тростянчик Тростянецький р-н. 60. Баланівка Бершацький р-н. 61. Червона Гребля Чечельницький р-н. 62. Тартак Чечельницький р-н. 63. Мала Мочулка Теплицький р-н. 64. Пологи Теплицький р-н. 65. Поташня Бершацький р-н. 66. Димівка Чечільницький р-н.

УДК 811.161.2'367

Леонова Н. В.

ОГОЛОШЕННЯ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ В МЕТРО, ЇХ СИНТАКСИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

У статті розглянуто синтаксичні особливості оголошень та повідомлень у метро. Проаналізовано ці конструкції як один із різновидів малих жанрових форм інформації (МЖФІ) серед інших синтаксичних одиниць. Визначено види номінативних і вокативних речень як моделей, у яких функціюють розглянуті структури.

Ключові слова: *повідомлення в метро, оголошення в метро, малі жанрові форми інформації, вокативні конструкції, номінативні мінімальні побудови, віртуально-фактичні соціумні пари-моделі А – П, А – УП.*

В статье рассматриваются синтаксические особенности объявлений и сообщений в метро. Проанализировано эти конструкции как один из разновидностей малых жанровых форм информации (МЖФИ) среди других синтаксических единиц. Определены виды номинативных и вокативных предложений как моделей, в которых функционируют рассмотренные структуры.

Ключевые слова: *сообщения в метро, объявления в метро, малые жанровые формы информации, вокативные конструкции, номинативные минимальные построения, виртуально-фактические социумные пары-модели А – П, А – УП.*

The article N.V. Leonova considered syntactic features announcements and advertisements in the subway. Also defines the place of messages and ads in the subway as a form of small genre forms of information (MZHFI) among other similar syntactic units. The kinds of nominative and vocative proposals as models in which the function considered structure.

Keywords: *posts in the subway, the subway ads, small genre forms of information vocative construction nominative minimal construction, virtually – actual society a pair of model A – P, A – UP.*

Дослідження структури та синтаксичних особливостей повідомлень і оголошень у метро, що за основними граматичними й стилістичними ознаками належать до малих жанрових форм інформації (МЖФІ) і функціюють в інформаційному стилі, є актуальним із погляду синтаксису сучасної української мови, а також сучасної теорії синтаксичних міні-структур, яку запропонувала Л. Копєйцева [4, с. 117, 119]. Це питання розглянуто в статті на основі специфіки виконуваних функцій та структурування зазначених синтаксичних моделей у межах усного мовлення. Також проаналізовано номінативні та вокативні конструкції, що активно діють у досліджуваній мовленнєвій площині. Проблематиці та класифікації усного варіанту мовленнєвих актів присвячено велику кількість сучасних наукових досліджень [3; 4;6; 8; 10; 12 та ін.].

Малі синтаксичні структури в сучасній мовознавчій науці набули нового осмислення. Термін на їх позначення має різні дефініції у працях І. Вихованця, А. Загнітка, Г. Золотової, Н. Кадомцевої, Н. Шведової та ін. Якщо зараховувати певну синтаксичну конструкцію до розряду мінімальних необхідно враховувати формально-синтаксичні, семантико-синтаксичні, комунікативні, мовні й мовленнєві чинники.

Повідомлення та оголошення в метро належать до усних мовленнєвих (вербальних) актів. Метою статті є дослідження особливостей функціювання цього типу побудов МЖФІ в усному мовленні сучасної української літературної мови, аналіз деяких особливостей та специфіки їх синтаксичної будови, оскільки в сучасному мовознавстві немає класифікації, згідно з якою виділяють основні типи зазначених конструкцій.

Тою чи тою мірою аналізовані побудови представлені в кожному усному мовленнєвому висловленні, а, отже, у повідомленнях та оголошеннях у метро теж. Серед них слід виділити *фонаційні засоби* – гучність, тембр, темп мовлення, специфічне експресивно-емоційне забарвлення, типи заповнювання пауз, особливості вимови звуків.

Найбільш продуктивні такі різновиди мінімальних конструкцій: іменні, дієслівні, прислівникові, вигукові, та слова-речення. Усі вони є експресивними засобами і за умов умілого, ситуативно доречного використання засвідчують мовну майстерність мовця, накладають відбиток на його індивідуальний стиль [9, с. 155].

Окличні речення відіграють роль сигналів – указують на важливість інформації й надають особливої експресивності оголошенню чи повідомленню. Наприклад: *Шановні пасажири! Будьте уважні! На станцію прибуває електропоїзд! Відійдіть від краю платформи!; Шановна молодь! Зайшовши до ва-*

© Леонова Н. В., 2014

гону, не поспішайте зайняти вільне місце! Поступіться особам похилого віку, вагітним! [7]. Використання окличних речень, як і експресивних звертань, сприяє підготовці адресата до здійснення певної дії.

Оскільки малі жанрові форми інформації також є виражальними засобами емотивної та волюнтативної функцій мови, ми можемо виділити в них такі ж, як і в інших схожих випадках (оголошеннях у залізничному транспорті, у трамваях і тролейбусах), мінімальні формально-структурні та семантичні моделі іменного класу: номінативні та вокативні [5, с. 265, 292, 337, 349].

Номінативні (називні) речення становлять активну й дедалі більш уживану синтаксичну конструкцію. Вони втілюють у собі функцію номінації (називання) і реалізуються у відповідній номінативній, номінативно-вказівній чи ланцюговій номінативно-спонукальній інтонації. Номінативні мінімальні побудови можуть бути спонукально-бажальними: «Білет!», «Пропуск!» тощо. Номінативні мінімальні структури є активно вживаною синтаксичною формою в оголошеннях і повідомленнях автоінформатора в метро.

Називні речення, використані на позначення аналізованого місця чи предмета, репрезентовані в усному мовленні моделями, у яких подано, наприклад, назву станції метро (модель СМ-1): *Станція «Комунарівська»!*; *Станція «Хрещатик»!*; *Станція «Гідропарк»*!, *Станція* «*Площа Революції»*; чи модель, у якій препозиційно вказана назва станції метро, а відразу після неї – спонукально-пропозиційно-вказівна частина (СМ-2 +), у якій зазначено подальший напрямок руху пасажирів:. *Станція метро «Університет». Перехід на станцію «Держпром»; Станція метро «Золоті ворота». Перехід на станцію «Театральна»; Станція метро «Хрещатик». Перехід на станцію «Майдан Незалежності»* [7].

Серед номінативних структур, у яких презентовані повідомлення та оголошення в метро, виокремлюють вокативні речення, що можуть бути реалізовані в кількох варіантах. Вокативному реченню притаманна спонукальна модальність, яка відображає емоційно-вольові стосунки, зумовлені особистісними, соціальними та ситуативними факторами комунікації. Зміст вокативних речень порівняно зі звертанням – компонентом структури спонукальних речень – значно ширший, переважно він модально й емоційно забарвлений; передає складніше уявлення про адресата спонукання. Тому граматично оформлені звертання-вокативи не тільки називають адресата мовлення, але й стають своєрідними центрами висловлення, що акумулюють у собі варіативність семантичних відтінків [11, с. 221]. Це вокативні речення-повідомлення та оголошення в метро, що вимагають від адресата виконання певної дії, переважно зрозумілої з попереднього контексту, а саме конструкції з виразними спонукальними функціями:

– попереджувальною: *Шановні пасажири, будьте обережні! При вході і виході з ескалатора піднімайте поли довгого одягу, не допускайте їх влучення в частини ескалатора, що рухаються. Це небезпечно для життя*!; *Обережно! Двері зачиняються!*; *На електропоїзд, що прибуває, посадки не буде!* [77];

– заборонною: *Стрибати сходинками заборонено!*; *Пасажири! Будьте уважні! Не підходьте до краю платформи!*; *Робити висадку та посадку після оголошення про закриття дверей заборонено!* [1];

– наказовою: *Поступіться місцем людям похилого віку, вагітним жінкам, інвалідам!*; *Черговий медперсонал, терміново підійдіть до електропоїзду!; Увага! Терміново звільніть дорогу медичним працівникам!* [7].

Такі вокативні речення-повідомлення та оголошення в метро одночасно є засобом вираження категорії директивності в мові та яскравою ознакою соціально-рольових статусів комунікантів у нерівноправних комунікантних ситуаціях. Жодна компліментарність у таких ситуативно-комунікативних актах неприпустима апріорі, або умовна, розмита [11, с. 45].

Залежно від стосунків між комунікантами, ступеня категоричності, авторитетності джерела спонукання, зацікавленості комунікантів у виконанні дії та ін. можна виділити такі види директивних речень:

– наказ, розпорядження, заборона, інструкція (директиви зі спадним тоном);

– власне спонукання, прохання, дозвіл, порада, пропозиція, запрошення (директиви зі спадно-висхідним або висхідним тоном) [11, с. 100]. Для кожного з них характерні особлива соціально-рольова структура комунікативної ситуації, умови вживання та засоби вираження.

Розглядаючи синтаксичні особливості оголошень та повідомлень у метро, бачимо інституйовану сферу комунікації (метрополітен.), у якій соціально-домінантною є сторона, що реалізує усні директивні мовленнєві акти за допомогою сконденсованих форм, зокрема спонукальних вокативних речень із пролонгованою пропозиційною частиною. Серед них можна виділити такі віртуально-фактичні соціумні пари-моделі:

– автомат-диктор – пасажир (А – П): *Увага, шановні пасажири! З технічних причин станція тимчасово закрита! Користуйтесь наземним транспортом!; Шановні пасажири, з технічних причин припинена подача електроенергії* [1].

– автомат-диктор – умовний пасажир (А – УП):*; Увага, пасажири! Якщо ви побачили залишені чи покинуті речі у вагоні електропоїзда, негайно повідомте про них працівникам метрополітену!; Не залишайте дітей без догляду! Малолітніх дітей тримайте на руках чи за руку!* [7].

Отже, можемо зазначити, що соціально-домінантний адресант – автоінформатор в умовах однобічного усного мовленнєвого контакту (а саме повідомлення інформації в метро) опосередковано використовує спонукальні вокативні речення з різними наказовими інтонаціями, тому що ситуативний вищий соціально-рольовий статус дозволяє:

– керувати діями співрозмовника, не пояснюючи свої вчинки – його правота та авторитет не підлягають обговоренню чи сумніву;

– керувати діями співрозмовника вербально, виходячи з міркувань впливовості вербального висловлення на цільову аудиторію.

Як засіб вираження директивних та спонукальних мовленнєвих актів розглянуті номінативні та вокативні побудови найчастіше функціюють у нерівноправних комунікативних ситуаціях, виконуючи роль ретрансляторів інформації адресантів із вищим соціальним статусом [4, с. 72, 75]. Нижчий статус адресанта (у розглянутому випадку – пасивний статус) накладає обмеження на вживання цих синтаксичних структур у мовленні. Тому такі конструкції варто розглядати також як один із синтаксичних засобів позначення соціальних статусів комунікантів.

Література:

1. Голосовые сообщения на станциях [Электронный ресурс] // Харьков траспортный. Метро. Аудио. – Режим доступа : http://gortransport.kharkov.ua/subway/sounds/.

2. Гринишин М. Оцінні мовленнєві акти в асиметричних ситуаціях спілкування / М. Гринишин // Вісник Львів. ун-ту. Серія «Філологічна». – 2009. –Вип. 46. – Ч. 1. – С. 70–78.

3. Карасик В. Язык социального статуса / В. Карасик. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2002. – 333 с.

4. Копєйцева Л. Синтаксичні міні-структури як виразники емотивної мовленнєвої експресії (на прикладі творчості Т. Г. Шевченка) / Л. Копєйцева // Шевченкознавчі студії : зб. наук. праць. – 2005. – Вип. 7. – С. 116–120.

5. Мацько Л. Українська мова : посібник / Л. Мацько, О. Сидоренко – К. : Либідь, 1995. – 432 с.

6. Остин Дж. Д. Слово как действие / Дж. Д. Остин // Новое в зарубежной лингвистике. – 1986. – Вып. 17. – С. 23–130.

7. Офіційний сайт КП «Харківський метрополітен» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.metro.kharkov.ua.

8. Почепцов О. Комунікативний статус як параметр мовної взаємодії / О. Почепцов // Мовознавство. – 1989. – № 4. – С. 40–45.

9. Серль Дж. Что такое речевой акт? / Дж. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. – 1986. – Вып. 17.

10. Скаб М. Прагматичні функції номінацій адресата мовлення / М. Скаб // Українська мова. – 2003. – № 2(7). – С. 71–77.

11. Шульжук К. До питання про вокативні речення / К. Шульжук // Граматика мови і граматика слова. – Донецьк : ДонНУ, 2005. – С. 218–228.

12. Drabik B. Kompliment i komplimentuwanie jako akt mowy i komunikacyjna strategia / B. Drabik. – Kraków : Universitas, 2004.

УДК 81:82.161

Мазур Н. В.

МОВНО-СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ МЕМУАРНОГО ТЕКСТУ ДМИТРА ДОРОШЕНКА (НА МАТЕРІАЛІ «МОЇХ СПОМИНІВ ПРО ДАВНЄ МИНУЛЕ» (1901-1914 РР.))

У статті проаналізовано мовно-структурні особливості мемуарного тексту на матеріалі «Моїх споминів про давнє минуле» (1901–1914 рр.) Дмитра Дорошенка і висвітлено специфіку мовної організації цих текстів; зафіксовано активізацію синонімічних лексем; відзначено взаємодію образних й емоційно-оцінних лексем; наведено контексти із синтаксичними архаїзмами й суспільно-політичною лексикою.

Ключові слова: *мемуаристика, спогади, мовно-структурний зміст, суспільно-політична лексика, культурно-історична дійсність, синонімічні лексеми.*

В статье проанализированы языково-структурные особенности мемуарного текста на материале «Моих воспоминаний о давнем прошлом» (1901–1914 гг.) Дмитрия Дорошенко и освещено специфику речевой организации этих текстов; зафиксирована активизация синонимических лексем; отмечено взаимодействие образных и эмоционально-оценочных лексем; приведены контексты с синтаксическими архаизмами и общественно-политической лексикой.

Ключевые слова: *мемуаристика, воспоминания, языково-структурное содержание, общественно-политическая лексика, культурно-историческая действительность, синонимические лексемы.*

In the paper the language-structural features of a memoirs text on the material of Dmytro Doroshenko's «My memories about the ancient past (1901–1914)» are analyzed and the specific of language organization of these texts is elucidated; the activization of synonymic lexemes is fixed; the interaction of figurative and emotionally-estimated lexemes is observed; the contexts with syntactic archaisms and political lexicon are given.

Key words: *memoirs literature, memoirs, language-structural content, socially-political lexicon, culturally-historical reality, synonymic lexemes.*

Мова мемуаристики становить важливе джерело вивчення історії української літературної мови. Лінгвостилістичний інструмент аналізу мемуарних текстів спирається на розуміння стилю не як техніки мовної майстерності чи засобу прикрашання мови, а як тип суспільно усвідомленого використання функціональних різновидів літературної мови. «Мої спомини про давнє минуле» (1901–1914 рр.) Дмитра Дорошенка становлять цінний фактичний матеріал для аналізу мовно-структурних особливостей мемуарного тексту.

Мемуарна література ставить перед дослідниками завдання вивчення особливостей автокомунікації, проектованої на певні часові зрізи української літературної мови. Українську мемуаристику досліджують такі науковці, як Т. Радзієвська, Т. Космеда, Ю. Сорокін, Ф. Бацевич, Ж. Колоїз, Н. Видашенко, М. Федунь, О. Пискач, В. Різун, Л. П'яста, Л. Масенко, Ю. Маркітантов, М. Степаненко, А. Вежбицька та ін.

Мета статті – проаналізувати мовно-структурні особливості мемуарних текстів Дмитра Дорошенка та висвітлити специфіку їх мовної організації.

У сучасній лінгвістиці на перший план виходять проблеми прагматичного комунікативного дослідження мови. Функційна стилістика, ще більшою мірою жанрологія, найтісніше пов'язана з прагматичною комунікативною лінгвістикою. У жанрах мемуарної літератури простежуємо виразну взаємодію книжних і усних мовних стилів, поєднання ознак публіцистичного стилю з розмовним [1].

Документальна природа мемуарів визначає їх текстову будову і форми словесного відображення змісту. Мемуари містять авторські повідомлення, супроводжувані документами або посиланнями на чужі твори. Власне інформативний текст – емоційно нейтральний, наближений до зафіксованих документів. Його мета – переконати читача в достовірності того, що стало об'єктом відображення в мемуарах [7, с. 141].

Спогади утворюють численний клас текстів зі значним діапазоном варіювання як тематики, так і стилістичних ознак. Існують спогади про своє життя (дитинство, життєвий період), спогади про певну особу, найчастіше – відомого письменника, художника суспільного діяча. Одні пишуться емоційно, динамічно, жваво, другі – академічно, сухо, лаконічно; оповідь у мемуарах можне бути фрагментарною і детальною, серйозною і легковажною, документальною і «художньою». Існують спогади, що лише описують життя особи, інші ж містять роздуми, оцінки, аналіз і трактування подій. Мемуари створюють різні автори – і за своєю професійною належністю, і за характером мовної і комунікативної компетенції,

© Мазур Н. В., 2014

і за схильністю до писемної творчості. Тому мемуарна література являє собою доволі строкату картину, а окремо взяті тексти постають як текстові «індивіди», погляд на які може викликати сумніви щодо доцільності їх розгляду як єдиного жанру [5, с. 255].

Серед мовно-структурних особливостей спогадів Дорошенка варто звернути увагу на синтаксичні архаїзми на зразок: «Вивіски (шільди) на крамницях були *у двох мовах:* російській і польській» [2, с. 43]; «Воно [російське правительство] не вірило, що українці обмежаться тільки народною школою *в українській мові,* і вважало, що навіть скромний розвиток української літератури, театру, приведе логічно до сепаратизму себто до відокремлення України від Росії» [2, с. 53–54]; «Це вже була вповні українська газета «Полтавщина», хоч *виходила* ще *в мові російській*» [2, с. 97]; «Кушнір *редагував* тоді український місячник *у німецькій мові* «Ruthenische Revue», заложений Романом Сембратовичем, що саме перед роком помер» [2, с. 100].

Документальна література предметом свого зображення має не тільки суспільно-політичні та культурно-естетичні події епохи, через що її іноді називають «дзеркалом доби», а й намагається заглянути в середину цих подій та явищ, вловити іноді невловимі їх детермінанти, а також аналізувати, структурувати та інтерпретувати культурно-історичну дійсність із максимально зниженим коефіцієнтом суб'єктивності [3, с. 1]. Розвиток суспільної думки, громадські рухи, зокрема студентські, знайшли своє відображення у споминах Д. Дорошенка, напр.: «Тут [у Петербурзі] кувалася доля величезної імперії, в тім числі й України, і звідти йшли царські накази й міністерські циркуляри, які *мали своєю метою спинити розвиток* українського національного життя...» [2, с. 48]; «Він [Дятлов] сидів на еміграції аж до 1923 р. і, зустрічаючись зі мною у Відні і в Берліні, все умовляв мене вертати на Україну, щоб *узяти участь в праці над відбудовою рідного краю*» [2, с. 78]; «Восени 1904 р., особливо після убивства Плеве, визвольний рух у цілій Росії набирав усе більшої сили, і *молодь,* як звичайно, *вела* в ньому *перед*» [2, с. 95]; «З ініціативи Лащенка було вирішено вислати львівським студентам адресу з заявою про нашу з ними солідарність, а також *зробити збірку грошей,* які мали піти у фонд на допомогу львівським студентам» [2, с. 46]; «В кінці літа 1903 року сталася подія, яка відіграла *до певної міри* переломну роль в діях українського руху в Росії: це було урочисте відкриття у Полтаві пам'ятника батькові нової української літератури Івану Котляревському» [2, с. 67]; «…прекрасні статті на теми *біжучої політики*, земельної справи, фінансів і статистики писали Лотоцький, Стебницький і Русов…» [2, с. 112]; «Отже, цілу весну до мене придивлялись, *я перебув* непомітний для мене *іспит*, і аж тоді, коли я цей «іспит» склав, я став членом Громади» [2, с. 52]; «Цей рух [революційний рух в Росії] розпочався фактично вже в перших десятиліттях 19-го віку, переходив ріжні форми й етапи, але весь час *змагав д*о одного й того самого: повалити царське самодержавіє й запровадити в Росії конституційний устрій; крайні ж, «ліві» революційні партії *змагались до запровадження* відразу *соціалістичного ладу*» [2, с. 52]; «І українські патріоти не бачили іншого виходу для українства, як тільки прилучитися до загальноросійського революційного руху і, піддержуючи цей рух, *причинитися до визволення рідного народу.* Вони вважали, що у вільній обновленій Росії й Україна знайде свою долю» [2, с. 54]; «Почувалося, що має наступити певна *зміна політичного курсу.* І вона справді наступила» [2, с. 93].

Як відомо, специфікою мемуарних текстів є їх наповнення інформацією про конкретних людей. Вони цікавили автора як люди, прихильні до національної ідеї, як національно свідомі українці. Тексти Д. Дорошенка можна назвати асоціативними реакціями, пор. визначення Т. Космеди: «Один із напрямів дослідження мовної особистості – вивчення асоціативних реакцій на мовні феномени різного рівня: слова, словоформи, словосполучення і под.» [4, с. 25].

К. Сардарян зазначає, що «епізоди та обставини особистого життя, пов'язані з ним подробиці творчого життя, а також суспільного життя та політичної ситуації в країні – все тут мінливе та неоднозначне» [6, с. 65]. З досліджуваного матеріалу звертаємо увагу на персоналії – це власні імена викладачів, науковців, загальну оцінку яким дає Д. Дорошенко, напр.: «Безперечно великим фаховцем у своїй ділянці – слов'янська мова – був *білорус проф. Карський. Але він викладав страшенно монотонно і в'яло*» [2, с. 47]; «Мені припало їхати в одному човні з *Василем Сімовичем, головою чернівецької «Січі», якого ми вважали спеціально за нашого гостя!*» [2, с. 71]; «*...викладав Грушевський князівську добу і викладав страшенно нудно,* не давав ширших узагальнень, а переказував, і то дуже одноманітно, саму лишень фактичну історію, коли який князь панував, з ким воював або переговорював» [2, с. 87]; «Нам [студентам] була *дуже симпатична сама особа старого професора [Вовка]*, і ми дуже тішилися, коли він часом ходив з нами на прогульку в околицях Львова і оповідав і нам про пригоди зі свого життя» [2, с. 89].

У текстах Д. Дорошенка інформацію про державних, громадсько-політичних, культурних діячів обов'язково доповнено емоційно-експресивними характеристиками людей, описами особливостей їхньої вдачі пор.: «Тепер ми зустрілись з Петлюрою вже як товариші по роботі в «Раді». *Петлюра виявився людиною дуже приємної товариської вдачі, був живий, веселий, дотепний, мав гарний голос і любив співати*» [2, с. 122]; «Серед українських кругів *був він* [Данило Мордовець] *дуже люблений за свою м'яку, лагідну вдачу й готовність помогти землякові у кожній справі.* Був популярний «дід Мордовець» і серед молоді, як її приятель і опікун» [2, с. 56]; «Він [О. О. Русов] мусів покинути наукову й

журналістичну діяльність і віддався статистиці. На цім полі він поклав великі заслуги, ставши творцем т. зв. Земської статистики. *Була це людина дуже спокійної лагідної вдачі і уміркованих поглядів*» [2, с. 63]; «Це була людина [Стебницький] *зовсім відмінної вдачі,* ніж Лотоцький: наскільки *Лотоцький був повний життя, експансивний, веселий,* настільки *Стебницький був завжди замкнений в собі, задуманий, ніби чогось засмучений*, – і літературний псевдонім, під яким він найчастіше писав, був «П. Смуток» [2, с. 81]; «*Селяни Катеринославщини відріжнялися* від селян, яких я знав на Київщині та й на своїй Чернігівщині, *сміливою, незалежною вдачею,* з великим почуттям своєї особистої гідности. В значній мірі це були нащадки запорожців, вони зберігали *козацьку вдачу* своїх предків. Коли я побував на підміських селах і познайомився з селянами, *мене приємно здивувала їх висока національна свідомість,* нічого подібного я досі не бачив» [2, с. 147]. Модель опису людської вдачі поєднує нанизувані характеристичні прикметники і звороти двох типів: *хтось має вдачу; хтось є певної вдачі.*

Специфіка мемуарних текстів виявляється в згущеній інформації, коли в одній фразі поєднано значний фактографічний матеріал, пор.: «Цікаво було мені подивитися на це місто [Ніжин], що колись в 17–18 століттях було осередком української торговлі, де в 1663 році відбулася «Чорна рада», де вибрано гетьманом Брюховецького, де з початком 19 століття князь Безбородько заложив ліцей, в якому вчилися Гоголь, Гребінка, Глібов, де інспекторами були Морачевський, *перекладчик* Св. Письма на українську мову, і Чалий, біограф Шевченка...» [2, с. 68].

Конкретне слововживання Дорошенка засвідчує активізацію синонімічних лексем, напр., до стилістично нейтрального в сучасній мові дієслова *вирішити* є рідше вживане слово *урадити*, зафіксоване в аналізованому тексті: «…співали хором українських пісень, згадували наше петербурзьке життя, і тут хтось сказав, що в Полтаві проектується з'їзд української молоді, та що слід, щоб і від нас хтось туди поїхав. *Урадили,* щоб поїхав я і ще один товариш» [2, с. 69].

Отже, у досліджуваних текстах Дмитра Дорошенка зафіксовано синтаксичні, лексико-синтаксичні застарілі звороти, пов'язані з незвичними для сучасного слововжитку випадками синтаксичного керування, узгодження тощо. Мемуарні тексти Дмитра Дорошенка найбільшою мірою виявляють світогляд автора, оскільки про свої погляди і ставлення до суспільних подій автор висловлюється безпосередньо, демонструючи свої оцінки, прихильності і несприйняття згадуваних явищ і подій.

Література:

1. Взаємодія усних і писемних стилів мови / М. А. Жовтобрюх, М. М. Пилинський / [відп. ред. М. М. Пилинський]. – К. : Наук. думка, 1982. – 180 с.

2. Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901–1914 роки) : науково-популярне видання / Дмитро Дорошенко. – К. : Темпора, 2007. – 272 с.

3. Ільків А. В. Жанр щоденника в українській літературі другої половини XX – початку XXI століть : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / А. В. Ільків. – Івано-Франківськ, 2008. – 20 с.

4. Космеда Т. А. Ego і Alter Ego Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу : монографія / Т. А. Космеда. – Дрогобич : Коло, 2012. – 372 с.

5. Радзієвська Т. В. Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту. Текст – соціум – культура – мовна особистість : монографія / Т. В. Радзієвська ; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потепні НАН України. – К. : ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2010. – 491 с.

6. Сардарян К. Г. Колективний портрет доби (на матеріалі книги спогадів «Homoferien» І. В. Жиленко) / К. Г. Сардарян // Вісник Маріупольського держ. ун-ту. Серія: Філологія / [гол. ред. К. В. Балабанов ; відп. ред. серії С. В. Безчотнікова]. – Маріуполь : МДУ, 2013. – Вип. 9. – С. 63–70.

7. Симонова Т. Г. Стилистика мемуарной прозы В. Катаева / Т. Г. Симонова // Мова і культура : науковий щорічний журнал. – К., 2002. – Вип. 4. – Том IV. – Ч. 2. – С. 141–147.

УДК 811.161.2'373.43:81'373.221

Максимчук В. В.

ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКІ ФЛОРОЛЕКСЕМИ СУЧАСНИХ ПОЕТІВ РІВНЕНЩИНИ

У статті проаналізовано семантичні особливості індивідуально-авторських флоролексем у словотворчості сучасних поетів Рівненщини. Схарактеризовано інновації, утворені від назв рослин, що ростуть на території краю (просторова прикріпленість) і закорінені в етносвідомості українського народу загалом та мешканців Рівненщини зокрема (міфологічна прикріпленість).

***Ключові слова**: авторський лексичний новотвір, індивідуально-авторська флоролексема, локальна мовно-поетична картина світу, сучасна поезія Рівненщини.*

В статье проанализированы семантические особенности индивидуально-авторских флоролексем в словотворчестве современных поэтов Ривненщины. Охарактеризованы инновации, образованные от названий растений, растущих на территории края (пространственное прикрепление) и укорененных в этносознании украинского народа в целом и жителей Ривненщины в частности (мифологическое прикрепление).

***Ключевые слова**: авторское лексическое новообразование, индивидуально-авторская флоролексема, локальная языковая поэтическая картина мира, современная поэзия Ривненщины.*

The article is devoted to the semantic peculiarities of individually-author florolexemes in the modern Rivnenshchyna poets' word-creation. The innovations, created from the names of plants that grow on territory of region (spatial attachment) and engrained in ethnical consciousness of Ukrainian people and Rivnenshchyna habitants in particular (mythological attachment) have been characterized.

***Key words**: author lexical neologism, individually-author florolexeme, local language-poetical worldview, modern Rivnenshchyna poetry.*

Природа рідного краю – важливий чинник, який впливає на формування мовно-поетичної картини світу. Відображення рослинного і тваринного світів у поезії часто базоване на народнопісенних традиціях, елементах давніх слов'янських вірувань, християнських мотивах і підпорядковане авторському осмисленню. У мові кожного народу віддзеркалено важливі для етносвідомості явища природи, особливості поведінки тварин, специфіку росту рослин. Слушно зауважує П. П. Кононенко про тональність, характер мови: «в одній будуть образи, що відбиватимуть наявність верб, ставів, тополь, річки чи моря; в іншій – евкаліптів, верблюдів, оазисів чи пустель; в одній пануватимуть образи безмежного високого неба, безкрайого степу, таємничо піднесених у височінь гір, а в іншій – стиснутість джунглями чи ущелинами, безмовність льодовиків чи тундр» [6, с. 43]. Такі тенденції спостерігаємо не тільки в мовах цілих народів, а й певних етнографічних і географічних місцевостей, що відповідно накладає відбиток на локальну мовно-поетичну картину світу. Своєрідним відображенням «природного впливу» на мову є словотворчість, яка закодовує реалії (й уявлення) світобачення й світосприйняття поета.

Рівненська область орографічно неоднорідна й поділена на дві частини: Волинську височину й Поліську низовину [8, с. 8], де живуть відповідні представники фауни і ростуть типові рослини. Словотворчість поетів Рівненщини ввібрала в себе все природне багатство краю, яке в народній етносвідомості тісно пов'язане з язичницькими й християнськими віруваннями.

В україністиці чимало уваги приділено семантиці назв рослин (С. Л. Адаменко, А. І. Капська, Л. О. Симоненко, І. І. Коломієць). На специфіку відображення флоролексем у лінгвокультурній традиції звертали увагу В. І. Кононенко, С. Я. Єрмоленко, В. В. Жайворонок, Н. О. Данилюк, С. А. Шуляк та інші вчені.

Мета статті – проаналізувати семантичні особливості індивідуально-авторських флоролексем, засвідчених у словотворчій практиці сучасних поетів Рівненщини.

Науковці пропонують різні терміни на позначення номінацій рослинного світу – фітоніми, флоризми, флоролексеми, ботанізми, ботаноніми [10, с. 158]. Найбільшого поширення набуло поняття «флоролексема», під яким зазвичай розуміють окрему видову назву, що відповідає конкретним рослинним реаліям, в основному ціннісним об'єктам флори [5, с. 6]. Індивідуально-авторську флоролексему (ІАФ) трактуємо як авторський лексичний новотвір (АЛН), який містить у значеннєвій структурі сему 'рослина'. На основі цього до ІАФ належать не тільки іменникові інновації на зразок *сосненя* (О. Богачук), *флейта-тополя* (Г. Чубай), а й прикметникові, прислівникові та дієслівні одиниці, як-от: *тюльпанно-гарячий* (О. Богачук), *хризантемно* (Л. Пшенична), *яблунити* (Ю. Береза).

© Максимчук В. В., 2014

І. І. Коломієць, досліджуючи флоролексеми в українській поезії ІІ половини ХХ ст., зазначає, що для функційної активності лексико-семантичної групи флоролексем (ідеться про узуальні одиниці) характерні такі дані: дендролексеми – 56%, назви трав'янистих рослин (трав, дикорослих і декоративних квітів) – 32%, назви сільськогосподарських культур – 12% [5, с. 13]. У словотворчості поетів Рівненщини частотність творення ІАФ має такі числові показники: дендролексеми становлять 55% від усіх авторських флоролексем, назви трав'янистих рослин – 35%, назви городніх культур – 10%. Як бачимо, відсоткове співвідношення узуальних флоролексем в українській поезії ІІ половини ХХ ст. й ІАФ поетів Рівненщини цього самого хронологічного відтинку практично збігається, що свідчить про певні закономірності в уживанні флоролексем й наштовхує на думку про те, що словотворчість територіальних угруповань безпосередньо залежить від розвитку узуального лексикону.

Згідно з давніми уявленнями, наші предки вважали тотемами окремі рослини, наділяючи їх магічними властивостями [2, с. 540]. Культ рослин (передусім дерев) знайшов свій вияв у словотворчості поетів Рівненщини. Деякі ІАФ, представлені здебільшого одиничними утвореннями, поряд із інтегрувальною семою 'рослина' містять у значеннєвій структурі семи, які одухотворюють рослини і зближують їх із людиною: а) 'мати': *береза-мати* (А. Матчук); б) 'брат': *братик-барвінок* (Л. Белеля), *брат-подорожник* (М. Пшеничний); в) 'сестра': *береза-сестричка* (Г. Дячок), *сестричка-ромашка* (Л. Пшенична); г) 'друг': *друг-клен* (П. Рачок), *клен-друзяка* (Є. Цимбалюк), *пролісок-друг* (М. Береза); ґ) 'парубок': *клен-парубок* (Р. Балахно); д)'дівчина': *дівча-берізка* (Д. Федорович), *дівчатко-береза* (В. Ящук) тощо. Остання група новотворів має тісний зв'язок із фольклором давніх українців, оскільки, за легендою, береза – це дівчина, яка, незважаючи на застереження брата, хотіла перейти через кладку й упала у воду [7, с. 83–84].

Загалом у семантичній структурі ІАФ поетів Рівненщини репрезентативні ті назви рослин, які ростуть на території краю (просторова прикріпленість) і водночас мають важливе значення в символіці українського народу (міфологічна прикріпленість), тобто стали своєрідними етнознаками, напр.: *береза, калина, верба, терен, дуб; полин; пшениця, жито*.

Згідно з уявленнями наших предків, береза – символ чистоти, світла, дівчини, дівочої ніжності [2, с. 131; 7, с. 83]. Березами також називали хлопців і дівчат, яких обирали за ватажків у спільних молодіжних розвагах, на вечорницях [4, с. 34–35]. Припускаємо, що таке ставлення до цього лісового дерева породило в психолінгвальній уяві поетів Рівненщини АЛН, у яких березу наділено додатковою красою, напр.: *береза-краля* (М. Захарчук), *берізонька-красуня* (Ж. Андрусік), *красуня-береза* (П. Рачок).

Символічним змістом наповнено ІАФ *берізка-лебідка*, у якому дендролексему поєднано з орнітонімом *лебідка*, що в народних уявленнях традиційно символізує жінку [4, с. 330]. АЛН виник унаслідок одухотворення дерева й метафоричного наділення його антропоморфними властивостями, тобто юкстапозит *берізка-лебідка* асоціюється з образом самотньої сумної жінки: *То інше – берізка-лебідка / Ген, в далині – в самоті…* (Г. Дячок).

Українці вірили в лікувальні властивості берези: до неї зверталися з проханням про зцілення, під березу виливали воду після купання хворої дитини [2, с. 132], що також не могло залишитися поза межами світосприйняття поетів Рівненщини. Власне в ІАФ *береза-медсестра* автор наділяє березу антропоморфними рисами й лікувальними властивостями. Поєднання компонентів у цьому новотворі могло також відбутися за зовнішньою ознакою – біла кора / білий халат: *Нині тиша дзвінка – / Вже березимедсестри / Скрізь загоїли рани…* (О. Ундір).

У лексиконі рівненських письменників зафіксовано юкстапозити, у яких указано на вікові особливості або зовнішні характеристики берези, напр.: *До мами берізка-підліток тулиться* (В. Кучерук); *Берези, берізоньки, березенята, / Добридень вам, рідні!* (М. Береза); *Дві берізки-свічки / Мріють у завулку* (Є. Шморгун). У цих одиницях також простежуємо явище персоніфікації.

Своєрідним символом у народних уявленнях є калина, яка наділена потрійною символікою: ягоди, цвіт, рослина загалом. У словотворчості поетів Рівненщини лексема *калина* набуває додаткових семантичних відтінків за зовнішніми ознаками як символ краси, напр.: *Зацвітай, красо-калино, / Під високим чистим небом* (А. Листопад), *...Диво-калина край вікон буя…* (Н. Сафонік). Трапляються поодинокі ІАФ, у яких калина має антропоморфні ознаки й символізує самотність, як-от: *Калинонька-вдова біля вікна / Тоненькі руки гірко заломила…* (М. Пшеничний).

У деяких інноваціях ягоди калини традиційно асоціюються з вогнем, Сонцем, пор.: *Бо є ще сива мати, / яка для нас живе / і свічечку-калину / поставила в саду…* (В. Фем'як); *О рідний краю мій, / Мій милий і ласкавий, – / Пшенично-золотий, / Калиново-яскравий* (М. Луцюк).

У сучасному художньому дискурсі одиниці *калинова*, *калиново* стали своєрідними епітетами української мови, що відповідно знайшло віддзеркалення в АЛН поетів Рівненщини, напр.: *Сіє рідною, не латиною, / Зерна духу, а ще – душі: / Вербоярово і калиново – / Не позичені, не чужі* (Л. Пшеничний); *Як ти звучиш калиново-дубово, / Рідна моя, моя матірна мово!* (О. Ірванець) тощо.

Флоролексема *калина* була основою для творення індивідуально-авторських прикметників, синонімічних до узуального ***калиновий***, поява яких зумовлена версифікаційною метою: *З-під коріння знову линуть ручаї на злість / біді, / І регочуться калинні листенята молоді* (М. Пшеничний); *В повітрі ж*

дзвенять снігурі, / Й червоні калинині сльози / Як жар на розпутті вітрів. (С. Бабій). В ад'єктиві *калининий*, утвореного суфіксальним способом, простежуємо певну антропоморфізацію об'єкта, оскільки афікс -ин- в узуальному словотворенні служить для конструювання присвійних прикметників від істотових іменників І відміни [9, с. 374], напр.: Миколин, сестрин, свашин, а також Калинин (від запозиченого з грецької мови імені Калінікія (Калина) [3, с. 350], що в українській мові співзвучне з аналізованою флоролексемою).

Поряд із калиною в уявленнях українців важливе місце посідає верба як символ надзвичайної життєвої сили [2, с. 132]. У словотворчості рівненських авторів мовний образ верби насамперед опоетизовано за зовнішньою ознакою – довгими зеленими гілками, напр.: *Зазеленіли вербокоси, / Звисають пасмами до ніг* (В. Ярмолюк); *Вербокосся з-під моста вирвавшись, / розправляє чуби під сонцем* (В. Кучерук).

У новотворі *верба-мавка*, окрім зовнішніх характеристик компонентів (мавка в народних традиціях – лісова істота з довгим зеленим волоссям [4, с. 347]), простежуємо зв'язок і на рівні міфологічної етносвідомості. Науковці зазначають про уявлення наших предків, за якими боги й духи живуть у деревах та їхніх кронах біля цілющих озер [2, с. 131]: *Хмільний дивограй / Із вербами-мавками снить / Про любисткову звабливу днину* (С. Матвійчук). Оскільки верба в українській етнокультурі тісно пов'язана з водою, виникає дієприкметникове означення заверблена ріка, пор.: *Ріка текла по викрутах віки, / Заверблена така над берегами* (М. Тимчак); *Над завербленою Устею / шерх сухої лепехи…* (М. Пшеничний).

Згідно з народними та християнськими уявленнями, найчастіше *терен* – символ страждання, оскільки вінець Христовий було зроблено з цієї деревної рослини. У новотворах поетів Рівненщини терен зазвичай набуває негативних значеннєвих відтінків, напр.: *Тільки душу терновиння коле, / Бо на світі є Афганістан* (Є. Шморгун); *Розквітле терняччя тендітний промінчик торка.* (Н. Диб'як); *Мовчання – моя погуба, / Що мучить мене терново* (В. Романюк).

В індивідуально-авторському прислівникові *теренно*, у якому актуалізовано семи 'страждання', 'занедбаність', терен постає своєрідним негативним знаком України: *На теренах України / Терну більше, ніж калини – / Недаремно, недаремно / В Україні так теренно* (Є. Шморгун). Окрім реалізації символічних значень ключового слова *терен*, автор використав стилістичний засіб паронімічної атракції (*на теренах – терну – теренно*), а зіставлення слів-понять *терен* і *калина* (символ щастя, любові) дає змогу припустити, що АЛН *теренно* означає 'важко', 'стражденно'.

У словотворчій практиці поетів Рівненщини поширені інновації, що стали індивідуально-авторською трансформацією фразеологічних одиниць із флоролексемою *терен*, які увиразнюють контекст і надають йому етнокультурного забарвлення, напр.: «терновий / лавровий вінець» – *Та як увінчана / Не лавро-тернами, / А – вічна дівчинка / Поміж мегерами* (В. Климентовська); «терен у нозі» – *Зла на тебе, мила, не таю. / Це лише терняткова колючка* (А. Криловець); «як терен» – *Дай ру-ку! – / гукнула мені терноока пташина* (М. Тимчак); пор. фольклорне «чорні очі, як терен». В. В. Жайворонок зазначає, що тернова ягідка символізує ідеальні очі [4, с. 593].

Дендролексема *сосна*, незважаючи на значне поширення цього дерева на території краю, увіходить до структури поодиноких новотворів. Певного етнокультурного змісту набуває прикметниковий АЛН *сосново-солом'яний* як атрибут традиційної української дерев'яної хати із солом'яним дахом: *Гарно в сосново-солом'яному дусі / Двом нам у тім лоскітливому шересі / Легко сп'янілим від поцілунків; Я пригортаю тебе до грудей своїх / В цьому сосново-солом'янім дусі* (С. Бабій). У семантиці інших АЛН відбито вікові особливості сосни, а також її антропоморфні риси, напр.: *Сосни, / сосонки / та сосненята – / Височіє в три поверхи дах; Сосни, / сосонки / та сосненята, / І живиці терпкий аромат…* (О. Богачук); *Сосниночка-дівчинятко на галявину / вибігла* (В. Кучерук).

Дуб – довговічне й велике дерево – споконвіку поважаний у народі [4, с. 203], що й відображено в лексиконі рівненських авторів, пор.: *І хрипко, натужно, надривно / У кронах дубів-старожилів голосять вітри* (Ю. Бондючна); *Тут думається якось дуже легко, / Де велетнів-дубів могутній рід…* (Б. Білецький).

У сатирично-гумористичному тексті Ю. Берези згрубіла форма *дубисько* набуває іронічного забарвлення, оскільки її вжито на позначення громадян, які досягають стрімкого кар'єрного росту незаконним шляхом: *Є дубиська-громадяни / (Їх чимала купка), / Котрих вгору стрімко тягне / Кланівська прорубка*.

Інші дендролексеми не репрезентативні в словотворчості поетів Рівненщини, що частково пояснюємо меншим поширенням їх на території краю, а також порівняно слабшим відображенням у міфології давніх українців. Поодинокі ІАФ містять у значеннєвій структурі семи 'молодий', 'недорослий', напр.: *вишенятко* (С. Бабій), *яблунятко*, *ясеня* (М. Береза). Також трапляються прислівникові деривати, первинно мотивовані дендролексемами, подекуди вжиті в переносному значенні, як-от: *Усе, що в житті допікає ожинно, / Десь там, за блаженством оцим залишив* (Б. Боровець); *Ой затріщало три деревини, / затріскотіло. / Що перша – явірно, / що друга – ясенно / засокоріли…* (М. Тимчак); *У білих днях, у снах, / ледь-ледь тривожних, / Цвіту каштанно в білому саду* (В. Лящук) тощо. Усі ці номінації мають етнічно-культурну конотацію й певною мірою естетизують поетичний текст.

Показовими в плані конструювання дієслівних ІАФ є пародії Ю. Берези, у які автор уводить низку віддієслівних безособових одиниць, пор.: *Зі мною ж, волинянином-поетом, / Що любить слово тихе*

і щемке / (Скажу для читачів це по секрету), / Нечасто, але робиться таке: / Березіє мені і акаціє, / Калиніє, яблунить, тополить, / Вербичить, осокорить, грушевіє, / Сосніє, каштаніє, яворить. // А далі фази настають останні – / Грабіє, липеніє, дубенить. Поява АЛН такого зразка зумовлена прагненням автора створити номінацію з високим ступенем експресивності й образності, емоційно вплинути на читача, акцентувати увагу адресата на нестандартній формі нового слова, заповнити наявну словесну нішу, зберегти ритмомелодику вірша.

У словотворчості письменників Рівненщини ІАФ на позначення трав'янистих рослин представлені одиницями, які містять у своїй структурі лексему *полин*. У народних уявленнях полин – символ суму, печалі, душевних мук, гіркої долі [4, с. 465], що відповідно увиразнено в поетичних текстах, де превалює сема 'гіркота', напр.: *Я вовк-одинак, моя ḍọḷẹ ǵірḳіщ̣ẹ билини-полині*... (В. Марценковський); ... *Сторінки виповнялись, писалась / великая книга / Долі людської, / як полин-гіркота* (М. Яковчук); ...*Лиш легенда залишилась, / І ǵірḳẹ полин-страждання* (Р. Балахно). Різновид полину – *чорнобиль*, який, згідно з легендою, називають ще *забудьком* [2, с. 441], *забудкою* [1, с. 288], репрезентовано АЛН, у структурі яких наявні семи 'пам'ять', 'забуття', пор.: *Мої жили тупа гіркота розрива: / Я – трава забуття, / я – непам'ять-трава*... (Є. Шморгун); *Закопав я думку, / Накрив полиною, / Пересипав стежку / Скрізь забудь-травою* (В. Марценковський).

Флоролексема *кульбаба* послужила основою для творення прислівникових АЛН, у семантиці яких переважають відтінки невпевненості, швидкоплинності, зумовлені спостереженням за пухнастим насінням цієї рослини, яке стрімко розносить вітер: *З якого часу, земле-мати, /.../ Себе ти стала почувати / Отак невпевнено, / Кульбабно?* (М. Пшеничний); *А вітер мов не знає щастя – / кульбабокрилено несе* (В. Кучерук). За продуктивною словотвірною моделлю сконструйовано прикметниковий АЛН *кульбабчастий* зі значенням «подібний до кульбаби»: *Лишаю над тобою небокрай / І променів кульбабчасте суцвіття*... (О. Заїка).

Репрезентативні в словотворчості поетів Рівненщини іменникові ІАФ, утворені за традиційними моделями, як-от: *Тишу в залі сколихнули / Голоси дівочі. / В душу впали й спалахнули / Незабудки-очі; Таке у юності бувало. / Очей-волошок не забуть!* (А. Григорук); *В ніч на Івана Купала / Папороть-цвіт стережу* (М. Яковчук). Такі одиниці мають низький ступінь новизни і вжиті в текстах, стилізованих під народнопоетичне мовлення.

ІАФ на позначення городніх культур представлені незначною кількістю інновацій, із-поміж яких найчастіше трапляються *жито*, *пшениця*, що в народних уявленнях символізують достаток, заможне життя, багатство [4, с. 221], як-от: *Мати житом-життям з порога / В довгу благословля дорогу...; Карі під веселками / грають злотодзвонними, / І дороги стеляться / житом-перепонами*... (С. Бабій). Від іменника пшениця утворено художній атрибут-прислівник із позитивним забарвленням: *Душа народу при німих гарматах / Цвіте собі пшенично-барвінково*... (В. Романюк).

Інші номінації городніх культур репрезентовані одиницями, у семантичній структурі яких увиразнено значення флоролексеми з використанням таких сем: а) 'зовнішня характеристика': *Карапуз-гарбуз один / Навесні поліз на тин* (Л. Куліш-Зіньків); *Ще колись розказали столітні дуби, / Золотисті жита й вусані-ячмені*... (В. Лящук); *От вистрибує за тобою / Дивень-сонях, неначе внук* (М. Береза); б) 'малий', 'недорослий': *І соняхи, й малі соняшенята / Водночас всі над шляхом зацвіли*... (С. Бабій); в) 'функційна специфіка' (в АЛН такого типу назва рослини часто набуває антропоморфних ознак): *Вусами пестив стан пахучої м'яти / Молодий залицяльник-горох*. (Г. Дячок) тощо.

Незважаючи на те, що природу краю представляють назви грибів: боровики, лисички, маслюки, опеньки тощо [8, с. 90], у словотворчості поетів Рівненщини зафіксовано лише 2 АЛН із лексемою *гриб*: демінутив *грибенята* (Ю. Береза) і юкстапозит *красень-гриб* (І. Сидорчик). Це мотивуємо тим, що в міфологічній свідомості нашого народу гриб не був наділений ні анімістичними ознаками, ні магічними властивостями. Зауважимо, що в лексиконі українських поетів ХХ ст. не зафіксовано жодної інновації з семою 'гриб'.

Отже, у словотворчості поетів Рівненщини поширені типово українські рослинні реалії як естетичні деталі краєвиду. ІАФ тісно пов'язані з традиційними уявленнями українського народу й мають етнічно-культурну конотацію, просторову й міфологічну прикріпленість.

Література:

1. Булашев Г. О. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях: космогонічні українські народні погляди та вірування / Георгій Булашев. – К. : Довіра, 1992. – 415 с.

2. Войтович В. Українська міфологія / Валерій Войтович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.

3. Етимологічний словник української мови : у 7 томах. – Т. 2: Д – Копці / [гол. ред. О. С. Мельничук]. – К. : Наукова думка, 1985. – 570 с.

4. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : [словник-довідник] / Віталій Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.

5. Коломієць І. І. Флоролексеми в українській поезії ІІ половини ХХ століття: функціонально-стилістичний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. І. Коломієць. – К., 2003. – 18 с.

6. Кононенко П. П. «Свою Україну любіть…» / П. П. Кононенко. – К. : Твім Інтер, 1996. – 224 с.

7. Костомаров М. І. Слов'янська міфологія : вибрані праці з фольклористики й літературознавства / М. І. Костомаров ; [упоряд., приміт. І. П. Бетко, А. М. Полотай ; вступна ст. М. Т. Яценка]. – К. : Либідь, 1994. – 384 с. – (Літературні пам'ятки України).

8. Природа Ровенської області / [за ред. К. І. Геренчука]. – Львів : Вища школа, 1976. – 156 с.

9. Сучасна українська літературна мова : підручник для студентів філол. спеціальностей вищих навч. закл. / [А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. ; за ред. А. П. Грищенка]. – 2-ге вид., переробл. і доп. – К. : Вища школа, 1997. – 493 с.

10. Шуляк С. А. Флоролексеми на позначення образів духовного світу людини у поетичній мові Євгена Гуцала / С. А. Шуляк // Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки». – Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2008. – Вип. 132. – С. 157–162.

УДК 81'26

Мамич М. В.

КУЛЬТУРОМОВНИЙ КОНТЕНТ ЖУРНАЛУ «ЖІНКА» 50-Х РОКІВ XX СТОЛІТТЯ

У статті представлено культуромовний контент журналу «Жінка» середини XX століття з погляду історичної динаміки лексичних, правописних, граматичних норм сучасної літературної мови. Проведено зіставний аналіз вибраних рядів слів, синтаксичних конструкцій, які засвідчують ядерну якість норми в означений період функціювання офіційної української мови – орієнтація на зниження варіантності, зближення в писемній практиці означених норм із нормами російської літературної мови.

Ключові слова: *мова журналу, культуромовний контент, норма літературної мови.*

В статье представлен культурно-речевой контент журнала «Женщина» середины XX века с точки зрения исторической динамики лексических, грамматических норм современного литературного языка и правописания. Проведен сопоставительный анализ выбранных рядов слов, синтаксических конструкций, свидетельствующих о ядерном качестве нормы в указанный период функционирования официального украинского языка – ориентация на снижение вариантности, сближение в письменной практике указанных норм с нормами русского литературного языка.

Ключевые слова: *язык журнала, культурно-речевой, норма литературного языка.*

The article presents a cultural-speech content of the magazine «Woman» of the mid twentieth century in terms of the historical dynamics of lexical, grammatical rules of modern literary language and spelling. A comparative analysis of selected series of words, syntax, indicating the nuclear as a norm within the specified period of operation of the official Ukrainian language – focus on the reduction of the variance, the convergence in the writing practice these standards with the standards of the Russian literary language.

Key words: *language of magazine, cultural-speech content, norm of the literary language.*

Як відомо, будь-який об'єкт дослідження може бути повернутий до дослідника з боку певної «проблемної ситуації». Так, у сучасній лінгвістиці за останні п'ять років з'явилося чимало публікацій про змістове наповнення такого медійного продукуту, як журнал (Н. Баландіна, Н. Олійник, І. Дяченко, О. Логвиненко та ін.). Зазвичай питання культури мови ставлять у статичному аспекті, тобто в проекції на порушення норм слововживання, граматики, пунктуації в конкретному виданні. Натомість мова, контент медіаресурсу – це і джерело вивчення історії літературної мови. У такому разі питання «культура мови видання» можна розв'язувати в комплексі аспектів: власне мовного, комунікативно-прагматичного, етичного, лінгвокультурного. Стилістичні норми виявляються на рівні індивідуально-авторської репрезентації, специфіки мікрожанрів, що складають основу журнального контенту. Загальнолітературні ж норми відображають стійкість традицій спілкування в окремий період історії комунікування. Вони виконують основну регулятивну функцію в конструкті «літературна мова», що перебуває у стані динамічної стабільності. У межах певного дискурсу саме загальнолітературні норми віддзеркалюють і припустиму варіантність, що відображає мовні смаки доби, прихильність соціуму до певних складників для вираження смислів, на зміну яким у наступні періоди історії мови можуть прийти інші. Варіантність загальнолітературних норм – ніша для модифікування мови на різних рівнях її системи. Дослідження *загальнолітературних норм у контенті журналу* «Жінка», або ж *культуромовного контенту*, є актуальним і перспективним саме з практичного погляду: воно уможливлює фіксацію явищ мови, залежних від мовної політики суспільства, пуристичних орієнтирів спільноти в кожний конкретний період часу. Обраний часовий відрізок – 50-і роки XX століття – це час, коли в газетно-журнальній публіцистиці прогресувала орієнтація на певні зразки слововживання російської книжної мови, на характерні правописні норми. З погляду сьогодення культуромовний контент журналу «Жінка» (тоді – «Радянська жінка») зазначеного часу має специфічні відмінності від утрадиційнених за останнє десятиріччя способів вираження смислу.

Отже, **об'єкт дослідження** – тексти громадсько-політичного журналу «Жінка». Предмет – культуромовні принципи організації контенту громадсько-політичного журналу «Жінка» на тлі сучасних норм правопису, граматики, слововживання. Мета дослідження полягає у спробі систематизувати культуромовні маркери середини XX століття в контенті масового видання та пропагування з використанням контрастного зіставлення з сучасними загальнолітературними нормами. Методи дослідження: загальнонаукові – аналіз, узагальнення, класифікація (класифікація культуромовного контенту), описовий, порівняльний (під час опрацювання масиву журнального матеріалу та викладення результатів).

Пізнання мови українських газетно-журнальних видань у контексті історії літературної мови – це одна зі сходинок у піраміді осмислення феномена «масова мовна свідомість». Упродовж тривалого часу

© Мамич М. В., 2014

(40 – початок 90-х років XX століття) мова перебувала у стані динамічної стабільності, оскільки практично не змінювалися суспільно-політичні орієнтири в запроваджуваній мовній політиці радянської спільноти. Роль зразка виконували стандартизовані тексти підручників, культуромовне наповнення текстів масово тиражованих газет і журналів, книжкової продукції широкої тематики, мова дикторів радіо й телебачення. При цьому писемний текст був найбільшим орієнтиром у формуванні й регулюванні мовота слововживання. Це спричинено тим, що, за висловленням С. П. Бибик : «Оволодіння нормами усної літературної мови через освіту пов'язане з формуванням та розвитком суспільної свідомості, закріплених культурою типів мовомислення як систем універсальних, стійких схем побудови міжособистісного спілкування в різних ділянках суспільної діяльності людей, що формуються історично в результаті постійного зв'язку ситуативного послуговування мовою і виконуваних нею численних соціокультурних функцій» [1, с. 558]. Саме прескриптивна репрезентація літературного стандарту і виконує законодавчу функцію [9]. Простір культурного, унормованого спілкування, який забезпечують друковані видання, спрямований на цілісний розвиток масової свідомості, зокрема й мовної [6, с. 138].

У межах журнального контенту співіснують різні культуромовні ситуації, що можуть бути об'єктом лінгвістичних і соціальних, суспільно-політичних, історичних зацікавлень. Ті зміни, що відбуваються у структурі мови, пов'язані зі змінами в суспільстві, оскільки ЗМІ – засоби соціальної трансляції, державні ЗМІ – засоби контролю й підтримки культури мови на високому рівні, що й забезпечувала газетно-журнальна публіцистика попереднього періоду в історії української літературної мови. Щодо аналізованого контенту, його культуромовного наповнення, то важливо, на нашу думку, відзначити, що в редакційній колегії журналу були знакові для середини XX століття мовні особистості – Ванда Василевська, Ірина Вільде, Любов Забашта.

Аналізу мови жіночого журналу «Жінка» 50-х років XX століття не пов'язаний із вивченням відхилень від норм усної чи писемної мови, уживання ненормативної лексики чи жаргону, надлишку іншомовних запозичень, що, як правило, привертають увагу дослідників сучасних ЗМІ. На тлі багатожанровості, політематизму аналізованого мовного матеріалу, який становить культурну цінність, простежуємо стабільність мовних норм (лексичних, граматичних, правописних) із виразними ознаками часової інваріантності.

Так, у мовному матеріалі журналу виокремлено лексеми, які мають синонімічні відповідники в сучасній літературній мові, але в той період на них накладали своєрідне табу, й у масову мовну свідомість вкорінювали варіанти, наближені за звучанням до характерних для російської мови. Це стосується послідовного вживання слів: ***процент*** 'відсоток' (*Уряд асигнує 61* ***процент*** *державного бюджету на потреби освіти (червень, 1959), пор. сучасну оцінку норми: «У сучасній українській мові закономірно активізовано слово відсоток (калька з латинської procentum), яке протягом десятків років було відсунуте на периферію запозиченою назвою процент» [5, с. 45];* ***сітка 'мережа' (****У кожній області, в кожному районі намічено* ***сітку*** *восьмирічних, середніх, вечірніх, змінних загальноосвітніх шкіл та середніх трудових політехнічних шкіл з виробничим навчанням. Семирічним планом передбачено широке розгортання сітки шкіл-інтернатів, цих навчальних закладів нового типу (червень, 1959);* ***ряд 'низка'(****Перша сесія Верховної Ради Української РСР п'ятого скликання обговорила* ***ряд*** *питань, зв'язаних з перебудовою школи в нашій республіці (червень, 1959);* ***просьба 'прохання' (****Міський відділ народної освіти Кривого Рога, який розглядав на* ***просьбу*** *редакції цю справу, повідомив, що директора школи № 37 зобов'язано переглянути розподіл навчальних годин між вчителями (квітень, 1959);* ***учбовий 'навчальний' (****Після шостої години вечора на «Точелектроприладі» починає свою роботу* ***учбовий*** *комбінат* (лютий, 1955) [див. ще коментар: 2, с. 49]; ***виключно 'винятково' (Виключно*** *велика роль комсомолу в організації культурного дозвілля молоді (січень, 1956);* ***слід 'треба, варто' (****Шовкові та шерстяні речі з бавовною білизною прати* ***не слід (червень, 1959); вірно 'правильно' (****Усі доручення, виконувані дітьми, вихователька обов'язково перевіряє і прагне* ***вірно*** *оцінити роботу (червень, 1959). Щодо мови публіцистичного стилю кінця XX ст. Т. А. Коць відзначала актуалізацію в ній пар таких слів, питомих українських основ, що є «атрибутами культурно-літературної спадщини»* [3, с. 114, 115].

Як росіянізми сприймаємо з погляду сучасної мовної практики слова роди, родильний, післяродовий зам. пологи, пологовий, післяпологовий (Тут нема ні лікарень, ні ***родильних*** *будинків, ні навіть медичних сестер для надання швидкої допомоги (червень, 1959); по-перше,* ***післяродовою*** *відпусткою за рахунок коштів державного соціального страхування тривалістю 56 календарних днів (при ненормальних* ***родах****, а також при народженні двійні – 70 днів (квітень, 1959), здравниця зам. оздоровниця (І тут з кожним днем все збільшується кількість дитячих ясел і садів, все більше відкривається шкіл, дитячих бібліотек, театрів,* ***здравниць (червень, 1959),*** *всемірно зам. цілком (Партійні організації повинні* ***всемірно*** *підвищувати ідейний рівень політичної роботи в масах (січень, 1956), загородний зам. заміський (Ми всі збираємося в* ***загородному*** *ресторані на терасі, де святково прибрані столи (березень, 1957), черенок зам. живець (Іде Магдаліна Сергіївна Ткачук вулицею, побачить в чиємусь* вікні *кактус, якого у* неї *нема, і обов'язково зайде, попросить* ***черенок (березень, 1957),*** *юбка зам. спідниця (Частіше його*

роблять скромним: короткий жакет, вузька чи трохи розширена ***юбка (березень, 1957),*** *лозунг зам. гасло (З'їзд проходив під* ***лозунгом (лютий, 1955)*** тощо.

У культуромовному контенті журналу «Жінка» середини XX століття є чимало прикладів стереотипних книжних формул, зворотів, штампів (*Ці гриби з'являються тільки весною і восени,* ***головним чином*** *на гнилих стовбурах повалених дерев, на старих пнях, на купках гнилого листя* (січень, 1956), прийменникових конструкцій, характерних для публіцистичного стилю. Зафіксовані мовні факти виявляють провідні зміни, що відбулися в літературній мові наприкінці 50-х років XX століття, порівняно з періодом 20–30-х років [7, с. 104], пов'язані з калькуванням і порушенням питомих граматичних норм літературного керування. Пор.: ***Заходи по дальшому поліпшенню (пор. сучасне:*** *заходи щодо подальшого поліпшення) умов праці та побуту радянських людей, передбачені в семирічному плані* (червень, 1959); *У Сталіно працюють сім* ***магазинів по продажу півфабрикатів*** (пор. сучасне: *магазини напівфабрикатів*), *чотири домові кухні* (червень, 1959); *Значні кошти – 27,9 мільярда карбованців спрямовуються на* ***заходи по дальшому збільшенню*** *виробництва товарів народного споживання, а також* ***по розширенню торговельної сітки*** (пор. сучасне: *заходи щодо подальшого збільшення; заходи щодо розширення торговельної мережі)* (березень, 1955); *Партійна організація України провела велику* ***роботу по*** (пор. сучасне: *робота щодо*) *мобілізації робітничого класу, колгоспного селянства, всіх трудящих республіки* (січень, 1956); *Груню так навантажували* ***завданнями по*** (пор. сучасне: *завдання щодо*) *встановленню зв'язків на рудниках і заводах Донбасу, що вона весь час була в русі* (серпень, 1957); *Адже людина сприймає красу природи* ***в міру*** *свого особистого* ***розвитку*** (пор. свчасне: *відповідно до розвитку*) (квітень, 1959); *Цього року* ***по путівках профспілок*** (пор. сучасне: *за путівками профспілок) у санаторіях і будинках відпочинку оздоровиться і відпочине півмільйона робітників і службовців* (серпень, 1957) тощо.

Навиразніше відхилення в граматичних нормах порівняно із сучасною мовною практикою [8, с. 69–70] виявляються у формах іменників 2-ої відміни одн. чоловічого роду. Засвідчено своєрідне «акання» в іменниках *магазин, центр, теніс, клуб, інфаркт: Приміщення* ***магазина*** *«Кулінарія», їдальні № 32 на проспекті Маяковського не просторіше за попереднє, проте покупців тут значно більше* (червень, 1959); *У великому магазині «Кулінарія» вул. Артема, 112, ми зустріли вчительку Луїзу Олексіївну Лях, яка приїздить у цей магазин з* ***центра*** (червень, 1959); *Стіл для настільного* ***теніса*** *можна виготувати в кожному низовому фізкультурному колективі підприємства* (січень, 1956); *На адресу* ***клуба*** *надходять листи* (серпень, 1957); *Експертиза встановила, що смерть наступила від* ***інфаркта*** *міокарда* (листопад, 1958) та ін.

Упадають в око словоформи з активними у 50-х роках словотворчими засобами [пор.: 7, с. 105, 113], а саме: 1) з суфіксом -очн- *(У* ***розфасовочному*** (нині нормативне – *розфасувальний) відділенні Керченського консервного цеху гостро пахне томатним соусом* (березень, 1955), *робітниця* ***рейкобалочного*** (нині нормативне – *рейкобалковий*) *цеху* (листопад, 1958); *Новикова готує їжу в* ***електроварочному*** (нині нормативне – *електрозварювальний) казані* (листопад, 1958); 2) з суфіксом -уч-/-юч- у субстантивованих дієприкметниках (*Розмовляємо з* ***завідуючим (нині нормативне –*** *завідувач) їдальнею № 32 Андрієм Павловичем Гончаровим, оглядаємо цехи, де виготовляють півфабрикати (червень, 1959);* 3) віддієслівними утвореннями з суфіксом -к- (*Ленін від душі радів добре виданим книгам і обурювався поганим добором матеріалу та поганою* ***брошуровкою (нині нормативне –*** *брошурування) книг* (квітень, 1959); *Ділянка точної* ***штамповки (нині нормативне –*** *штампування)* (січень, 1956); *Євген Якович, незважаючи на свої 72 роки, продовжував 'викладати* ***ліпку (нині нормативне –*** *ліплення) студентам Косівського училища прикладного мистецтва* (квітень, 1959); 4) з суфіксом -щик- замість -ник-/-ниц- *(Тут працювала лише одна бригада, до якої входило дев'ять монтажників, зварників і* ***крановщиків*** (лютий, 1955); ***Натурщицею*** *вона навряд чи піде. Соромлива, з провінції* (березень, 1955); 5) префіксальними утвореннями з суфіксом про- замість ви- *(Спілкуючись між собою ще в дитячому віці, діти не* ***проявляють*** *статевої цікавості* (листопад, 1958).

В аналізованому культуромовному контенті відзначаємо виразні ознаки дотримання тогочасних норм графіки та орфографії і одночасний незбіг із сучасними нормами «Українського правопису» (1993 р.). Ідеться про:

1) відсутність графеми **ґ** (***Грунт*** *для квітника треба добре обробити і внести добрива, але для цього не можна використовувати свіжий гній* (квітень, 1959); ***Грунтовність*** *і солідність – ось характерні риси польового стану* (серпень, 1957); *Вивчаючи креслення,* ***грунтовно*** *освоюючи технологію виготовлення Інструментів, дівчина день у день вдосконалювала свій виробничий досвід, який вона незабаром застосувала при розробленні виробничо-технічних інструкцій* (лютий, 1955);

2) особливості написання іншомовних слів, власних назв, зміни до графічного оформлення яких внесено в 90-х роках [8, с. 10, 102; 2, с. 18] *(уперед нескінченна стрічка* ***конвейєра*** (нині нормативне – *конвеєр)* (квітень, 1959); *Слава і* ***Вячеслав*** (нині нормативне – *В'ячеслав*) *помаленьку обставляли свою простору і сонячну кімнату* (березень, 1955); *Мороз розмалював вікна візерунками, на вулиці завірюха, в навкруги кактуси, наче ти не в Києві, а десь в* ***Арізоні*** (нині нормативне – *Аризона*), *в горах Чілі (нині*

нормативне – Чилі) або саванах Африки (березень, 1957); *Нещодавно в* ***Чікаго*** (нині нормативне – *Чикаго*), *в одній з таких шкіл сталася пожежа, в результаті якої загинуло багато школярів* (червень, 1959);

3) відмінності в написанні деяких власних назв *(На XVI* ***Олімпійських Іграх*** (нині нормативне – *Олімпійські ігри), що відбулися в австралійському місті Мельбурні, блискучої перемоги добилися українські спортсмени* (березень, 1957).

Статті журналу не відбивають орієнтацію на послідовне дотримання правила чергування у//в, а тому поширений прийменник **в** на початку (***В*** *нашій сім'ї всі механізатори, люблять машини, техніку* (квітень, 1959); ***В*** *шкільних підручниках говориться, що кисень застосовують тепер у виплавці чавуну з руд (січень, 1956), у середині (У жовтні 1917 року профспілкові організації Росії взяли активну участь* ***в*** *збройному повстанні,* ***в*** *боротьбі за перемогу соціалістичної революції (серпень, 1957) речення, уживають прийменник* **у** там, де мав би бути варіант з **в** (*Ненависть, пекуча ненависть до проклятого ворога заповнює серце* ***у*** *такі хвилини* (квітень, 1959).

Правила чергування порушено й у скалькованих відмінкових формах із закритим складом, як-от: *У 1894 році робітники Києва вперше провели* ***майовку*** *в Голосіївському лісі* (квітень, 1959); *Грошовий* ***доход*** *перевищив 2 мільйони карбованців* (лютий, 1955).

У культуромовному контенті журналу «Жінка» збереглися й порушення норм пунктуації, пов'язані з відокремленням членів речення, що не є вставними (*Для цього треба,* ***насамперед****, документально підтвердити безвісну відсутність дружини* (червень, 1959), помилковим відокремленням звороту у значенні «в ролі чого» *(У своїх наступних творах вона продовжує викривати кріпацтво****, як ганебне й нестерпне явище****, виводить нові образи людей, що протестують проти кріпосного права* (серпень, 1957), неправильним виокремленням означальних слів перед займенником ***(Наполеглива і вимоглива,*** *вона йде до адміністрації, в завком, у партійний комітет доводить, переконує і завжди добивається необхідного рішення* (січень, 1956).

Отже, мова такого популярного жіночого журналу, як «Жінка», у середині XX століття відбивала мовні смаки редакторів, читачів того часу, а також ідеологічні настанови на зближення мов. Її лексико-фразеологічне наповнення регулювала тоталітарна мова, оскільки воно було призначене виконувати в контексті масово тиражованих газет, журналів, книжок різного жанрово-стильового спрямування тотожні соціокультурні завдання: демонструвати, відображати ідею внутрішньої єдності спільноти, пор.: «У цьому розумінні роль письма аналогічна ролі прапорів, гербів та інших культурних символів» [9, с. 233]. Відзначені «незбіги» з усталеними в сучасному мовному повсякденні, офіційному та напівофіційному, нормами – лексичними, граматичними, словотвірними, правописними – це приклади «раціонального» вибору під впливом ідеологічних вимог часу. На мовну свідомість спільноти завжди один із найбільших впливів справляють засоби масової інформації, що формують зразки літературної мови відповідно до комунікативних потреб суспільства, мимоволі надаючи їм символічної часово-просторової ваги [пор.: 4, с. 235, 24–31].

Представлений матеріал засвідчує, що в історії української літературної мови ще багато непізнаних текстів, які б відкривали перед нами систему і структуру мови в кожний конкретний період її розвитку, унаочнювали динамічні процеси культуромовного контенту писемної мови.

Література:

1. Бибик С. П. Усна літературна мова в українській культурі повсякдення / Бибик С. П. – Ніжин : Вид-во «Аспект-Поліграф», 2013. – 589 с.

2. Городенська К. Г. Українське слово у вимірах сьогодення / Городенська К. Г. – К. : ТОВ «КММ», 2014. – 124 с.

3. Коць Т. А. Літературна норма у функціонально-стильовій і структурній парадигмі / Коць Т. А. – К. : Логос, 2010. – 303 с.

4. Літературна мова і мовна практика : монографія / [Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Коць Т. А. та ін.] ; за ред. С. Я. Єрмоленко. – Ніжин : ТОВ Вид-во «Аспект-Поліграф», 2013. – 320 с.

5. Ожигова О. В. Українська мова: зворотний зв'язок / Ожигова О. В. – К. : Грамота, 2007. – 184 с.

6. Прохоров Е. П. Введение в теорию журналистики / Прохоров Е. П. – М. : Аспект Пресс, 2009. – 384 с.

7. Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Українська мова 1945–1995 рр. / [за ред. С. Я. Єрмоленко]. – Opole, 1999. – 268 с.

8. Український правопис / АН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; Інститут української мови. – 4-те вид., випр. й доп. – К. : Наук. думка, 1993. – 240 с.

9. Яворська Г. М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс / Яворська Г. М. – К., 2000. – 288 с.

УДК 81'37:161.126(=112.2;=161.2;=511.141)

Марусинець М. М.

ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ СЕМАНТИКИ МОДАЛЬНИХ ЧАСТОК (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ, НІМЕЦЬКОЇ, УГОРСЬКОЇ МОВ)

У статті опрацьовано комплексну методику аналізу семантики модальних часток із застосуванням концептуального апарату теорії релевантності. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що в семантиці модальних часток закодовано процедурні значення, які обмежують інференційну частину інтерпретації висловлення; вони контролюють вибір слухачем контексту, у якому висловлення є релевантним.

Ключові слова: *модальна частка, інваріантне значення, теорія релевантності, концептуальне значення, процедурне значення.*

В статье рассматривается комплексная методика анализа семантики модальных частиц с использованием концептуального аппарата теории релевантности. Проведенное исследование дает основания утверждать, что в семантике модальных частиц закодировано процедурные значения, которые ограничивают инференционную часть интерпретации высказывания; они контролируют выбор слушающим контекста, в котором высказывание является релевантным.

Ключевые слова: *модальная частица, инвариантное значение, теория релевантности, концептуальное значение, процедурное значение.*

The article suggests a comprehensive approach to analyzing modal particle semantics on the basis of the conceptual apparatus of Relevance Theory. The research findings show that modal particles encode procedural meanings which constrain the inferential phase of utterance interpretation; they guide the hearer towards selecting relevant contexts for the utterance.

Key words: *modal particle, invariant meaning, Relevance Theory, conceptual meaning, procedural meaning.*

Проблеми, які ставить перед науковцем дослідження модальних часток, настільки багатогранні, що кількість праць, присвячених їм, стрімко зростає. Увагу вчених привертають різноманітні аспекти дослідження часток: синтаксичний [6; 9], семантичний [4; 7; 8;], комунікативно-прагматичний [1; 3; 10] та ін. Незважаючи на велику кількість ґрунтовних досліджень, природа цього класу слів залишається дискусійною і тому не може вважатися до кінця теоретично осмисленою. **Актуальність** дослідження обумовлена потребою у визначенні прагмасемантичного інваріанту кожної модальної частки. **Мета** дослідження полягає в опрацюванні комплексної методики аналізу семантики модальних часток із застосуванням концептуального апарату теорії релевантності.

Дослідження значення часток умовно можна поділити на дві тенденції: пошук семантичного інваріанту [8; 9] та докладний опис усіх контекстуальних варіантів значень [2; 5; 6; 7]. Деякі дослідники зводять пошук значення частки до утвердження всеохопної ролі контексту для реалізації цього значення. Наприклад, Е. Гентшель [8] наводить сім варіантів частки *doch* залежно від контекстів, у яких її можна вживати. Уважаємо, що причиною цього є недостатнє розмежування між лексичним значенням, яке незмінне в усіх контекстах, та прагматичними або комунікативними функціями, які виявляються у результаті взаємодії лексичного значення з елементами контексту. У результаті різні аспекти контексту помилково представляються як значення часток.

У деяких дослідженнях значення та функції часток не відмежовують від значень структурно-семантичних типів речень, у яких їх уживають, унаслідок чого ознаки речення подають як значення часток. Наприклад, згідно з Г. Гельбігом, *doch* у наказових реченнях виражає бажання змін: *A: Ich habe schreckliche Schmerzen. У мене сильні болі. B: Geh* ***doch*** *zum Arzt!* ***Ну то*** *піди до лікаря!* [7, с. 113]. Однак, бажання змін є невід'ємною характеристикою наказових речень і без частки *doch*: *Geh zum Arzt! Піди до лікаря!*

Окрім того, часто не беруть до уваги те, що емоційний план у висловленні створює головно його лексико-граматичний склад (модальні дієслова, експресивно забарвлена лексика, модальні слова, експресивний синтаксис), а також особливий інтонаційний контур. Так, на думку В. Чолкан, модальні частки *як, ще й як, яка, ото мені можуть передавати у реченні найрізноманітніші почуття і відчуття (наприклад,* страху, фізичного болю, жалю, радості, щастя, іронічної самооцінки *тощо), що стосуються суб'єкта. Напр.: Як* ***страшно самотньо жити! (О. Кобилянська)*** */*відтінок страху*/; Ох, як болять груди!.. (Ю. Федькович) /*відтінок фізичного болю*/ [6, с. 10].* Однак, без частки *як* ці речення також виражають страх та фізичний біль.

© Марусинець М. М., 2014

Уважаємо, що модальна частка має основне інваріантне значення, яке може бути представлене як спільне для всіх контекстуальних значень або функцій, які є результатом комбінацій лексичного значення з аспектами контексту, в яких їх ужито. Інваріантне значення часток можна описати, якщо чітко відрізняти лінгвістичні контексти їх уживання від значень самих часток. Опис значення модальної частки має базуватися на виявленні співвідношення мовленнєвої ситуації з попереднім вербальним та невербальним контекстом.

Мета дослідження – аналіз семантики модальних часток української, німецької, угорської мов із застосуванням концептуального апарату теорії релевантності.

Згідно з теорією релевантності, у висловленні закодовано два види інформації: концептуальна інформація про поняттєві репрезентації, якими маніпулюють та процедурна інформація про те, як ними маніпулювати [11, с. 2]. Іншими словами, концептуальне кодування робить внесок у побудову поняттєвих репрезентацій, а процедурне кодування обмежує інференційні операції, які над ними проводять. Процедурне значення посилює релевантність акту комунікації за допомогою особливих процедурних інструкцій для адресата.

Д. Спербер та Д. Вілсон пропонують такі критерії розмежування концептуального та процедурного значення: доступність інформації, що міститься у свідомості (accessibility to consciousness), можливість здійснити оцінку істинності інформації (truth-evaluability), композиційність (compositionality) [11]. По-перше, концептуальні значення є легко доступними у свідомості комунікантів: наприклад, мовцеві нескладно пояснити значення слів *кіт* чи *будинок*. Однак, важко дати визначення словам, які мають процедурні значення, наприклад, *ж, адже*. По-друге, концептуальні значення можливо оцінити як істинні чи хибні, оскільки вони відображають стан речей в об'єктивному світі: наприклад, слово *старий* впливає на умови істинності висловлення *Цей будинок – старий* (це висловлення може бути істинним або хибним залежно від того, якого будинку стосується слово *старий*). Проте процедурне значення слова не впливає на умови істинності висловлення, у якому воно вжите: частка *же* у висловленні *Він же твій друг* не змінює його істинність чи хибність. По третє, концептуальним значенням властива композиційність, тобто можливість утворювати більш комплексні поняття: наприклад, концепти ЧЕРВОНИЙ та ТРОЯНДА можна поєднати, утворивши більш широкий концепт ЧЕРВОНА ТРОЯНДА. Проте критерій композиційності не може бути застосований, зокрема, для розрізнення між словами з концептуальним та процедурним значеннями в українській мові. Процедурні значення також можуть модифікувати інші процедурні значення: наприклад, можливо поєднати *все-таки* та *ж*, утворивши *все-таки ж*.

У модальних частках закодовано процедурні значення, оскільки частки скеровують слухача до очікуваного контекстуального ефекту та зменшують зусилля на оброблення інформації, що міститься у висловленні. Наприклад, інваріантним процедурним значенням української частки *що*, німецької частки *einfach* та угорської частки *hát* є конфлікт аксіологічних підходів комунікантів до мовленнєвої ситуації.

Розглянемо приклад:

– Ні, ви мені скажіть, хто цей балакучий юнак, котрий сидить отут, серед нас? – дещо гостріше, ніж перед тим, запитав Гриць.

– Старий, ми, здається, домовлялися, – нагадав Білинкевичу Хомський.

– Вибачаюся ще раз, але з вами так цікаво, що я не можу…

– Він ***що****, запрошений в наше товариство? – з'ясовував для себе Гриць* [12].

У прикладі мовець уживає частку *що* не з метою запитати дещо, оскільки певною інформацією він уже володіє, а для того, щоб висловити незгоду зі станом речей.

У наступному прикладі німецьку модальну частку *einfach* реалізовано в мовленнєвому акті репрезентативного характеру, де мовець на основі свого розуміння ситуації (яке відмінне від розуміння адресата), констатує, повідомляє щось. Таке твердження не має відтінку категоричності, а відбувається стримано і м'яко. Розглянемо приклад:

«Er hat eine Glückliche Hand», sagte Druot, «er hat ein gutes Gefühl für die Dinge.« Und manchmal dachte er auch: «Er ist ganz ***einfach*** *viel begabter als ich, er ist ein hundertmal besserer Parfumeur.« Und zugleich hielt er ihn für einen ausgemachten Trottel, da Grenouille, wie er glaubte, nicht das geringste Kapital aus seiner Begabung schlug, er aber, Druot, es mit seinen bescheideneren Fähigkeiten demnächst zum Meister bringen würde* [114].

Мовець констатує, що його товариш більш талановитий, але цей факт його не засмучує. Модальна частка *einfach* стимулює імплікацію: очевидним є те, що для мовця важливіше, як до цього факту він сам ставиться, тому в нього немає бажання доводити чи нав'язувати адресату свою думку.

У наступному прикладі (розмові незадоволеного клієнта з директором ресторану) ми спостерігаємо класичну ситуацію реалізації угорською модальною часткою *hát* свого інваріантного процедурного значення у вигляді протиставлення очікуваного та реального стану речей. Відвідувач ресторану не міг пригадати назву страви, яка йому дуже сподобалася і яку він раніше куштував у Жербо (відоме кафе в Будапешті, одна з найбільших та найвідоміших цукерень у Європі). Директор ресторану пояснює: ***Ну***

та *зрозумійте, що Жербо – категорія вищого класу. Ми тільки другокласна цукерня*. Крім того, цей факт мовець оцінює негативно (не знати таких речей – погано), що виражено в емоційній реакції докору.

– És hol tetszett azt legutóbb fogyasztani?

– A Gerbeaud-ban.

– Sejtettük! – nevetett egy jót a pincérkisasszony. – ***Hát,*** *kérem, a Gerbeaud osztályon felüli luxus kategória. Mi pedig, tessék* megnézni a táblát, másodosztályú cukrászda *vagyunk* [13].

Таким чином, під час дослідження модальних часток слід розмежовувати їхню мовну сутність, яка обумовлює їхню функційну специфіку в мовленнєвій комунікації. У семантиці модальних часток закодовано процедурні значення, які обмежують інференційну частину інтерпретації висловлення; вони контролюють вибір контексту, у якому висловлення релевантне.

Література:

1. Бацевич Ф. Частки як прагматичні складники комунікативного смислу / Флорій Бацевич // Мова у дзеркалі особистості : філологічні дослідження, присвячені ювілею доктора філологічних наук, професора, академіка НАПН України Кононенка Віталія Івановича. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського нац. університету ім. Василя Стефаника, 2013. – С. 181–195.

2. Загнітко А. П. Словник часток : матеріали і статті / Анатолій Загнітко, Анна Каратаєва. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – 381 с.

3. Заикин А. Е. Коммуникативно-прагматические функции немецких модальных частиц : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 «Германские языки» / А. Е. Заикин. – М., 1985. –16 с.

4. Ополовникова М. В. Модальная частица denn и проблема ее синонимов : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 «Германские языки» / М. В. Ополовникова. – Иваново, 2004. – 138 с.

5. Пророкова В. М. Слова-«приправы», слова-«заплаты». Модальные частицы в немецкой разговорной речи : учеб. пособие / В. М. Пророкова. – М. : Высшая школа, 1991. – 127 с.

6. Чолкан В. А. Речення з суб'єктивно-модальними формами в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. А. Чолкан. – Івано-Франківськ, 2001. – 19 с.

7. Helbig G. Lexikon deutscher Partikeln / G. Helbig. – Leipzig : Enzyklopädie, 1988. – 258 S.

8. Hentschel E. Funktion und Geschichte deutscher Partikeln. Ja, doch, halt und eben / E. Hentschel. – Tübingen : Niemeyer, 1986. – 291 S.

9. Kriwonosow A. Die modalen Partikeln in der deutschen Gegenwartssprache / A. Krivonosow. – Göppingen : Kümmerle, 1977. – 332 S.

10. Péteri A. Abtönungspartikeln im deutsch-ungarischen Sprachvergleich / A. Péteri. – Budapest : Asteriskos, 2002. – 279 S.

11. Wilson D. Linguistic form and relevance / D. Wilson, D. Sperber // Lingua. – 1993. – Vol. 90. – p. 1–25.

Джерела ілюстративного матеріалу:

12. Андрухович Ю. І. Рекреації [Електронний ресурс] / Ю. І. Андрухович. – Режим доступу : http://ukrlit.org/Andrukhovych_Yurii_Ihorovych/rekreatsii/5/.

13. Örkény I. In our time [Electronic resource] / I. Örkény. – Mode of access : http://mek.niif.hu/06300/06345/06345.htm#51.

14. Suskind P. Das Parfum [Electronic resource] / P. Suskind. – Mode of access : http://www.uchiyaziki.ru/index.php/knigi-na-nemeckom-yazike/2757-das-parfum-die-geschichte-eines-morders.

УДК 81'373.23:81'366.52(070)

Маслова Ю. П.

СПЕЦИФІКА НАЙМЕНУВАНЬ ОСІБ ЖІНОЧОЇ Й ЧОЛОВІЧОЇ СТАТІ ТА КАТЕГОРІЯ РОДУ В ГАЗЕТНИХ ТЕКСТАХ

У статті йдеться про домінування в газетних текстах назв професій, звань, посад, які для обох статей мають лише форму чоловічого роду: капітан, економіст, декан, академік, пілот, юрист та ін. Описано лексичні лакуни, морфологічну та семантичну асиметрії, що трапляються в мові ЗМІ.

***Ключові слова**: стать, гендер, гендерна нерівність, газетні тексти.*

В статье речь идет о доминировании в газетных текстах названий профессий, званий, должностей, которые для обоего пола имеют лишь форму мужского рода: капитан, экономист, декан, академик, пилот, юрист и др. Описаны лексические лакуны, морфологическая и семантическая асимметрия, которые случаются в языке СМИ.

***Ключевые слова**: пол, гендер, гендерное неравенство, газетные тексты.*

The article is devoted to prevailing in newspaper texts of the names of professions, ranks, positions, having for both sexes a form of masculine only: captain, economist, dean, academician, pilot, lawyer and other. The lexical lacunas, morphological and semantic asymmetries of newspaper language have been described.

***Key words**: sex, gender, gender inequality, newspaper texts.*

Здебільшого в кожній мові стійко зберігаються і відтворюються культурні стереотипи про *жіночі* й *чоловічі* види діяльності. Яскраво вираженою є гендерна упередженість слів, що позначають різні види професійної діяльності. Це досить чітко спостерігаємо в оголошеннях про найм на роботу (потрібен *директор, викладач, столяр*, *менеджер, юрист, брокер, пілот* і т. д.). Актуальність звернення в науковому дослідженні до газетних текстів зумовлена тим, що реальний гендерний дисбаланс у суспільстві найкраще відображено за посередництва засобів масової інформації (далі – ЗМІ). В українських друкованих ЗМІ чималу частку займають статті, у яких змальовано образи сучасного чоловіка та сучасної жінки, створені відповідно до гендерних стереотипів. Адже вони беруть активну участь в організації соціальних відносин, за їхньою допомогою встановлюють відносини ієрархії, оскільки маскулінність та її характеристики оцінюють в системі координат влади та політики вище, ніж фемінність. Відтак, не лише в публіцистичному, але й в офіційному та науковому стилях домінують *чоловічі* назви, тоді як *жіночі* назви професій і посад майже відсутні, а якщо й є, то «статус» їх незначний. Так, професії *покоївка, манікюрниця, ліфтерша, прибиральниця, куховарка, няня, кранівниця* за статусом украй низькі порівняно зі статусом *чоловічих* професій і посад: *президент, міністр, директор, завуч, керівник, головний лікар, пілот, ректор, декан, депутат*. Тобто самі назви ніби припускають задіяність осіб чоловічого роду. Слова *депутатша, президентша* та інші належать до розмовної або ж стилістично зниженої лексики [1; 6].

Аналізуючи назви професій та посад у газетних текстах, спостерігаємо лексичні лакуни (відсутність форм жіночого роду – напр.: *хірург, диригент*), морфологічну асиметрію (вторинність форм жіночого роду – напр.: *поетка, лікарка, борчиня*), семантичну асиметрію (форма чоловічого роду має позитивне значення, а форма жіночого роду зазнає пейорації – напр.: *професіоналка*), що свідчить про залежність і вторинність форм жіночого роду:

1) лексичні лакуни: «***Хірург** Іван Яворський повернув до життя сотні пацієнтів»* (Хрещатик. – 2010. – 15 черв.); «*Після операції до палати зайшла **жінка-хірург**, яка оперувала Тетяну*» (Волинь. – 2009. – 4 черв.); «*Сучасні **дівчата-музиканти** під керуванням азартного **диригента** Тетяни Калиниченко запалили публіку не менш яскраво*» (ДТ. – 2007. – 10 лют.);

2) семантичну асиметрію: «*Діло говорить. Він же у нас у цій справі **професіонал***» (Рівне вечірнє. – 2004. – 21 трав.); «*А **професіоналки** запевняють: стриптиз для коханого – це спектакль чуттєвості і еротичності*» (Ого. – 2010. – 28 черв.);

3) морфологічну асиметрію: «***Поетка** не сходила з телеекранів і газетних шпальт, їй освідчувалися в коханні і присвячували вірші колеги-**поети***» (ДТ. – 2002. – 21 вер.); «*Цей випадок надзвичайно вразив **лікарку**. Вона зрозуміла, що біль відступив під впливом енергії її рук. Колеги-**лікарі** поставилися до цього скептично*» (Медична газета України. – 2009. – 1 груд.); «***Борчиня**-відкриття*» (Львівська пошта. – 2009. – 26 лют.). Сюди ж належать утворені суфіксальним способом фемінітиви-неологізми типу: *критикеса, фотографеса*, напр.: «*Видатна **критикеса** Раїса Беньяш про нього якось сказала*» (ДТ. – 2007. – 12 трав.); «*Успішна **фотографеса** Світлана Вольнова, амбітний молодий маляр Майкл Мерфенко...*» (ДТ. – 2004. – 11 груд.).

© Маслова Ю. П., 2014

Пейоративну конотацію таких новотворів підкреслено написанням з подвоєним ***с***, напр.: «*Одна розкута московська* ***критикесса****, виходячи після перегляду, гучно зауважила вголос…*» (ДТ. – 2004. – 3 лип.).

У сучасному геополітичному становищі України найбільший вплив і навіть тиск на українську мову справляють російська та англійська мови. Якщо українсько-російська мовна взаємодія має вже тривалу історію, то безпосередні українсько-англійські мовні контакти активізувалися на початку 90-х рр. XX ст. з набуттям Україною незалежності.

У російській мові існують семантико-стилістичні обмеження на вживання багатьох агентивно-професійних назв «жіночих» видів діяльності, переважно утворених за допомогою форманта -ша (напр. профессорша, директорша тощо). В українській мові стилістичні та інші обмеження в утворенні та вживанні назв *жіночих видів діяльності не так яскраво виражені. Саме у впливі російської мови вбачають чи не основну причину посилення тенденції маскулінізації в українській мові.*

Дослідження в цій сфері проводили в кількох напрямках: теоретично осмислював проблему граматичного роду О. Єсперсен [13], на матеріалі української мови ці питання ґрунтовно дослідив А. П. Загнітко [2], зверталися до зазначених проблем М. І. Степаненко [8], Н. Ф. Клименко [4], О. О. Тараненко [9] та інші науковці.

Інтерес до способів номінації осіб різної статі і до категорії роду як такої має глибоке коріння: співвідношення категорії граматичного роду та екстралінгвальних категорій статі розглядали в лексикології, морфології, синтаксисі задовго до появи і розвитку гендерних досліджень. Приміром, у семітських мовах всі імена (nomina) розподіляють на два великих розряди, які різняться тим, що слова, які узгоджуються з ними граматично, мають дві форми закінчень – по одній формі для кожної із цих груп.

Оскільки до однієї з цих груп належать слова, що позначають осіб чоловічої статі або самців тварин, незалежно від закінчень цих слів, а до іншої – усі назви осіб і тварин жіночої статі, то ці групи відповідно сприймаються як *чоловіча* (masculinum)[1] та *жіноча* (femininum). Подібний поділ на розряди (або на роди) існує і в індоєвропейських мовах, однак у більшості індоєвропейських мов є ще й третій розряд – так званий середній *рід* (neutrum). У семітських мовах середнього роду немає.

Отже, категорія роду в семітських мовах (так само, як і в індоєвропейських) умовна, оскільки до розряду чоловічих або жіночих іменників увіходять слова, ніяк не пов'язані зі статевою ознакою. *Чоловічим* чи *жіночим* розряд імен є не тому, що до нього належать тільки слова, що позначають осіб чи тварин чоловічої чи жіночої статі, а через те, що слова зі справді «чоловічим» значенням увіходять до одного розряду, а зі справді *жіночим* – до іншого.

У деяких мовах категорія чоловічого, жіночого і середнього родів відсутня взагалі. Так, наприклад, у мові *фул* (хамітська сім'я, етимологічно близька до семітської) імена розподілені на більш як десять класів: до 1-го класу належать назви людей в однині; до 2-го – назви людей у множині; до 3-го – назви великих тварин; до 4-го – назви рідин; до 5-го – птахів; до 6-го – предметів, знарядь праці й частин тіла і т. д. Імовірно, що в семітських мовах первинно класів/розрядів імен було більше, ніж два, однак на певному історичному етапі розвитку кількість класів скоротилася до двох розрядів [3, с. 119].

Отже, виникає запитання, за яким принципом одні імена, що не стосуються статі, належать у семітських мовах до *чоловічого* розряду, а інші – до *жіночого*? Аналіз закінчень іменників чоловічого та жіночого родів у семітських мовах демонструє, що до другого (*жіночого*) класу первинно були віднесені іменники зі значенням чогось слабкого, підрядного, другорядного, неосновного [3, с. 120]. До *жіночого* розряду належать також номени абстрактні та запозичені з інших мов. Хоч згодом деякі з цих імен набули вагомого значення, однак вони залишилися в другому розряді. Так, наприклад, такі терміни в давньоєврейській мові, як: הרות/*tôrā* (*закон*), העושי/*yəšû'ā* (*спасіння*), חור/*rû*^{a} (*дух*) та ін., позначають надзвичайно важливі релігійні поняття, однак всі вони належать до *жіночого* розряду.

Категорію роду і питання її співвідношення з категорією статі системно висвітлює М. В. Ласковая [7] А. М. Шахмайкін [10, с. 226–273], Н. А. Янко-Триницька [12] та ін. Зокрема у працях А. М. Шахмайкіна наведено дані про назви іменників, що позначають осіб чоловічої і жіночої статі, розглянуто їх походження та час виникнення у системі мови у зв'язку з явищами синонімії і дублювання, процеси метафоризації у взаємозв'язку з категорією роду, вплив екстралінгвальних чинників на розвиток системи найменувань осіб жіночої статі, історію розвитку таких найменувань, функції категорії роду.

Н. А. Янко-Триницька [12, с. 83–97] зазначає, що в дорадянські часи існували номінації особи з урахуванням статі (селянин/селянка), а після революції громадський дискурс поступово перейшов до переважного вживання форм чоловічого роду стосовно особи будь-якої статі.

М. П. Кочерган указує, що поява значень назв спорідненості частково зумовлена системними зв'язками. Так, російські слова *батюшка* і *матушка* спочатку функціювали як пестливі форми називання батька й матері. Згодом батюшкою стали називати попа. Це вмотивовано тим, що піп є пастором, батьком для своєї пастви. Матушкою стали називати дружину попа, хоч до пастви вона не має прямого стосунку [5].

[1] Використовуємо тут латинську термінологію.

В українській мові тривалий час функціювало праслов'янське слово *муж* (прикметник – *мужественный*). Візьмімо до уваги вислови *быти за одинь муж*, тобто бути в згоді; *за мужь ити* – виходити заміж. Згодом, наприкінці XVII ст., згадане слово витіснила лексема *чоловік*, що має кілька значень: особа чоловічої статі (побутує, крім української, у сербській мові); одружена особа стосовно до своєї дружини; людина, селянин; також цю лексему вживають під час лічби, указівки на певну кількість людей.

Жіночий рід на позначення професійної діяльності представниць жіночої статі в мас-медіа переважно вживають у випадках, коли йдеться про так звані *жіночі професії*. Серед них виокремлюють, як правило, такі сфери професійної реалізації, у яких частка жіночої зайнятості перевищує або й повністю елімінує чоловічу – ведуча, піонервожата: «*Що я, як і раніше, –* ***піонервожата****. І коли чоловік інколи їздить зі мною по покупки, в чомусь допомагає, – то ця сімейна «простота» і є щастя...*; «*А сама* ***ведуча,*** *зі швидкістю реактивної ракети, відірвавшись від свого телеминулого, тепер опинилася в «топі» головних українських телезірок*» (ДТ. – 2010. – 13–19 бер.).

Ситуація гендерної асиметрії в мові справляє враження, ніби форма жіночого роду є меншовартісною, хоч вона чітко ідентифікує жінку в професійній діяльності. Невдячність подібної практики позначається на зменшенні ролі жінки з професійного погляду. «Функції жінки не вичерпуються лише репродуктивно-побутовими й виховними цілями в суспільстві; поблажливе ставлення до її лідерства й визнання в «інтер'єрі» власної родини вже давно переросло ці межі й перейшло у політично-економічну площину.

Потрібна загальна переорієнтація суспільства та свідомості кожного, одностайне порозуміння, що не варто ділити проблеми і професійний досвід на *чоловічу* й *жіночу* частини, не шукати тут суперечностей і боротьби інтересів. Невикористаний резерв приспаної жіночої енергії мусить виявитися найближчим часом» [див.: 11]. Це підтверджують такі номінативні одиниці: «*Взагалі слабка стать тут має досить великий авторитет, адже президентом країни вже чотири роки поспіль є Елен Джонсон – перша в історії Африки* ***жінка-глава держави****, яка вирізняється «крутим» характером і рішучістю, зокрема, в боротьбі з корупцією*» (День. – 2010. – 12 бер.); «*Чи дійсно вони без внутрішнього опору ставляться до тієї обставини, що на роботі ними керує* ***жінка – «шеф в спідниці»?***» (Українське слово. – 2010. – 22 квіт.).

Однак у мовленні спортивних коментаторів функціює бінарність номінацій спортсменів – чоловіків та жінок, зокрема*: лижник – лижниця, спортсмен – спортсменка, біатлоніст – біатлоністка, гірськолижник – гірськолижниця, бобслеїст – бобслеїстка, бігун – бігунка* та інші, напр.*:* «*Українська* ***лижниця*** *Шевченко посіла 7 місце у гонках на 30 км*» (Високий вал. – 2006. – 25 лют.); «***Баскетболістки*** *команди «Сузір'я-НУВГП» здобули дві перемоги»* (Рівне вечірнє. – 2010. – 4 бер.); «*Рівненська* ***гімнастка*** *виграла Кубок України*» (Рівне вечірнє. – 2010. – 4 бер.); «*...****Біатлоністка*** *Віта Семеренко визнана спортсменкою березня*» (Хрещатик. – 2010. – 7 квіт.); «*...саме* ***бігунки*** *виглядають найеротичніше...*» (Львівська газета. – 2006. – 15 черв.); «***Футболістка*** *Надія Баранова: Від гарного життя з дому б ніхто не їхав*» (Високий вал. – 2009. – 12 трав.); «*...У суботу українські* ***футболістки*** *зіграють проти Боснії та Герцеговини*» (Хрещатик. – 2010. – 16 черв.); «*...знаменита* ***плавчиня*** *Яна Клочкова*» (Волинь. – 2008. – 23 вер.).

Проаналізуємо заголовки загальноукраїнських і регіональних друкованих видань, де згадано жіночі назви професій. З пейоративно презирливим відтінком використано:

– номен *секретарка*: «***Секретарка*** *шефа: помічник у роботі чи сторожовий пес?*» (Медична газета України. – 2006. – 17–23 бер.); «*Судимості Януковича скасувала «семирічна* ***секретарка»***?» (Хрещатик. – 2006. – 26 січ.); «*Дніпропетровські* ***секретарки*** *вже не виглядають спокусливо*» (Хрещатик. – 2008. – 11 квіт.); «***Секретарка*** *Віка – стерва лише на перший погляд*» (Рівненська газета. – 2005. – 28 жовт.);

– назва посади *прем'єр-міністра* у зневажливому тоні: «***Прем'єрка*** *прогнозує кризу до 2011 року*» (Львівська газета. – 2008. – 25 лист.); «*Чому розплетена коса?* ***Прем'єрка*** *показала «дульку»* » (Високий замок. – 2009. – 7 трав.);

– номени *директор*, *друкар*, *начальник* в іронічному тоні: «***Директорка*** *звільнилася напередодні «боїв» за право торгувати пивом на парковій землі*» (Програма плюс. – 2010. – 6 трав.); «*Для набору секретних документів терміново потрібна* ***друкарка****, що не вміє читати*» (Чернігівський монітор. – 2009. – 30 серп.); «***Начальниця*** *пошти*» (Буковина. – 2009. – 6 бер.).

Ще однією суспільною «нормою» залишилася в наш час зміна прізвища жінкою після заміжжя, хоч вже не діють патріархальні закони, які зобов'язують жінку брати прізвище чоловіка. Жінки здобули право залишати після шлюбу своє дівоче прізвище з 1926 року, коли було затверджено новий сімейний кодекс. Однак цим правом досі користується мало жінок. Практика доводить, для більшості жінок питання про зміну прізвища просто не має значення. Проте існує категорія жінок, які категорично заперечують прийняття прізвища чоловіка після одруження, позбавляючи таким чином чоловіків засобу для самоствердження. Це свідчить про руйнування традицій та гендерних стереотипів, що є помітним кроком до подолання гендерної асиметрії в суспільстві.

Аналізуючи газетні видання, спостерігаємо: а) лексичні лакуни (відсутність форм жіночого роду – наприклад, *хірург, диригент*), б) морфологічну асиметрію (вторинність форм жіночого роду – *поетка,*

лікарка), в) семантичну асиметрію (форма чоловічого роду має позитивне значення, а форма жіночого роду зазнає пейорації – пор.: *професіонал – професіоналка, майстер – майстриня*), що свідчить про залежність і вторинність фемінативів. Тому для номінації професій у газетних текстах найчастіше використано маскулінативи, що, на нашу, думку, свідчить про гендерну асиметрію професійних наративів. На шпальтах сучасної української преси поступово формується асиметрична лексико-семантична група наративів, що характеризує представників протилежних статей за різними ознаками, тим самим осмислюючи соціальний зміст основних гендерних понять.

Література:

1. Іващенко В. Л. Конотативно-оцінний аспект семантики назв осіб за родом діяльності, місцем проживання та національною належністю : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Іващенко Вікторія Людвігівна. – К., 1997. – 178 арк.

2. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Синтаксис : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 2000. – 662 с.

3. Гранде Б. М. Введение в сравнительное изучение семитских языков / Б. М. Гранде. – М. : Восточная литература, 1998. – 440 с.

4. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові / Н. Ф. Клименко. – К. : Наук. думка, 1984. – 252 с.

5. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : [підручник] / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 1999. – 288 с.

6. Пузиренко Я. В. Агентивно-професійні назви осіб жіночої статі в лексикографічному описі та узусі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 / Я. В. Пузиренко. – К., 2005. – 21 с.

7. Ласковая М. В. Грамматическая категория рода в аспекте гендерной лингвистики / М. В. Ласковая. – Ростов-на-Дону : Ростовский государственный экономический университет, 2001. – 188 с.

8. Степаненко М. І. Історія української мови / М. І. Степаненко // Український мовно-інформаційний фонд. – К., 1998. – 150 с.

9. Тараненко О. Українська мова в умовах сучасної мовної ситуації в Україні / О. Тараненко // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2001. – № 5. – С. 6–19.

10. Шахмайкин А. М. Проблема лингвистического статуса категории рода / А. М. Шахмайкин // Актуальные проблемы современной русистики. Диахрония и синхрония. – М. : Изд. МГУ, 1996. – С. 226–273.

11. Сидоренко Н. М. «Гендерний монолог» української «урядової преси» / Н. М. Сидоренко, Н. Ф. Остапенко // Наукові записки Інституту журналістики. – К., 2002. – Т. 6. – С. 61–65.

12. Янко-Триницкая Н. А. Закономерность связей слово образо-вательного и лексического значений в производных словах / Н. А. Янко-Триницкая // Развитие современного русского языка. – М. : Наука, 1963. – С. 83–97.

13. Jespersen O. Language: its nature, development and origin Text. / O. Jespersen. – New-York : H. Holt, 1922. – 448 p.

УДК 811.161.2'367

Мединська Н. М.

ВАЛЕНТНІСНІ ВЛАСТИВОСТІ ОЗНАКОВИХ СЛІВ

У статті проаналізовано валентнісні властивості ознакових слів, кількісний і якісний склад лексико-семантичних груп предикатних синтаксем, закономірності їхньої реалізації у структурі речення.
Ключові слова: *ознакові слова, валентність, предикат, дієслово, лексико-семантичні групи.*

В статье проанализированы валентные особенности признаковых слов, количественный и качественный состав лексико-семантических групп предикатных синтаксем, закономерности их реализации в структуре предложения.
Ключевые слова: *признаковые слова, валентность, предикат, глагол, лексико-семантические группы.*

The article analyzes the valency properties of attribute words, quantity and quality composition of lexical-semantic groups of predicate syntax patterns for their implementation in the structure of sentence.
Keywords: *attribute words, valency, predicate, verb, lexical-semantic groups.*

У наукових дослідженнях із сучасної лінгвістики важливе місце посідає теорія валентності мовних одиниць. За період свого існування вона оформилася в один із найважливіших напрямів сучасного синтаксису, зокрема у дослідженні плану змісту і плану вираження в процесах мовлення, сполучуваності слів і у формуванні структури речення-висловлення.

Різноаспектному вивченню валентності та визначенню її складників: семантичного (у різних концепціях – логічної, семантичної, логіко-семантичної, лексико-семантичної, змістової) та синтаксичного (морфолого-синтаксичної, формальної, реляційної, конфігураційної) присвячено праці С. Д. Кацнельсона, Ю. Д. Апресяна, В. Г. Гака, Б. А. Абрамова, Г. Хельбига, М. Д. Степанової, І. Р. Вихованця, А. П. Загнітка, К. Г. Горденської, М. Я. Плющ, М. В. Мірченка, Т. Є. Масицької та ін.

У статті поставлено за **мету** з'ясувати валентністні властивості ознакових слів та їхню реалізацію в структурі речення.

В енциклопедії «Українська мова» валентність визначено як здатність слова відкривати певну кількість і якість залежних від нього словоформ, зумовлену його семантичними і граматичними властивостями [19, с. 59].

Поняття валентності лінгвістика запозичила з хімії, у якій воно слугує для опису здатності хімічних елементів утворювати поєднання тої чи тої структури. З його виникненням у 30-ті роки XX ст. поняття валентності вживали в лінгвістиці тільки щодо дієслівного компонента в позиції предиката, що визначає певну структуру фрази, в якій іменні елементи прогнозуються дієсловом і перебувають у граматичній залежності від нього, утворюючи структурну єдність з цим ядром (Л. Теньєр, Ж. Фурке, Й. Ербен, І. Вайсгерб, Г. Хельбиг та ін.). На думку Л. Теньєра, валентність реалізується в кількості актантів (усього того, що пов'язано з актом здійснення дії), як і дієслово може притягувати й утримувати біля себе. Це сила «при тяжіння», закладена в семантиці дієслова. Тому на позначення такої дієслівної властивості було обрано термін «валентність» (лат. valentia – сила): «Кількість актантів, якими [дієслово] має здатність керувати, і є сутністю того, що ми будемо називати валентністю дієслова» [17, с. 250]. Отже, основоположне визначення валентності було пов'язано з вербоцентричним напрямом у синтаксисі і виникло на його основі. Валентність розглядали як синтаксичну властивість дієслова – ядерного компонента речення-висловлення. Пізніше лінгвісти заговорили про валентність іменників, прикметників, числівників, і почали застосовувати цей термін і щодо до інших частин мови.

Водночас в українському мовознавстві визнають, що хоч валентність властива всім словами, але закономірності сполучуваності слів треба розглянути насамперед в аспекті характеристики предикативної лексики або ознакових слів. Основним носієм валентності є дієслово, а решта ознакових слів набуває валентнісних властивостей у зв'язку з дієсловом. Адже предикат – організаційний та найголовніший компонент семантичного речення, який своїм значенням пов'язує денотативну ситуацію, логіко-мисленнєву діяльність мовця, його комунікативну настанову та граматику мови, створюючи навколо себе валентне поле [4, с. 87].

Валентність є невід'ємною ознакою поняття «предикат», її враховують, класифікуючи предикати та визначаючи їхні найістотніші характеристики.

На думку С. Д. Кацнельсона, валентнісні властивості предиката, що реалізуються в реченні, у самому предикаті є у вигляді «місць», що підлягають заповненню «прогалин». Кожен предикат ніби відкриває

© Мединська Н. М., 2014

«вакансії» для інших членів пропозиції [11, с. 177]. Тобто вчений розширює поняття валентності, зауваживши, що валентність – це властивість значення, «закладена у лексичному значенні слова синтаксична потенція«, «це щось більше, ніж здатність вступати в синтаксичні відношення з іншими словами», її слід розуміти «як передбачувану значенням слова вказівку на необхідність доповнення його словами певних типів у реченні» [10, с. 20–21].

Кількість ситуацій дійсності, які потрібно позначити й описати мовними засобами, можна вважати безкінечною. Лінгвісти здійснювали не раз спроби провести класифікацію ситуацій, позначуваних реченнями, основою яких є або семантичний тип предиката (типологія Н. І. Алісової, Т. В. Булигіної, Л. М. Васильєва, Є. В. Кузнєцової), або семантичний тип суб'єкта (типологія Н. Ю. Шведової, О. О. Михайлової).

За сучасним потрактуванням дослідників синтаксису, кожне речення відображає деяку типізовану подію, або типову ситуацію, і одну типізовану подію, або одну типову ситуацію, які можна описати кількома реченнями. Загальними для всіх цих речень є учасники певної ситуації, які на «глибинному» рівні виконують ту саму роль, хоча на поверхневому рівні є різними членами речення і виступають у різних граматичних формах. Саме особи допомагають «упізнати» саму ситуацію, як типову, яку можна розглядати як одиницю мовного рівня, що відображає позамовну ситуацію. Причому кожна типова ситуація формується якісно і кількісно певним складом компонентів.

Концептуально важливим у теорії валентності постало питання про семантичні та синтаксичні критерії її визначення. На думку Ю. Д. Апресяна, семантичні валентності зумовлені безпосередньо лексичним значенням слова, характеризують його як конкретну, відмінну від інших лексичну одиницю. Змістові елементи, які їм приписують, або ролі (суб'єкт, об'єкт, інструменталь, засіб, місце та ін.) є частинами цього лексичного значення [2, с. 120]. Зокрема дослідник наголошує на необхідності відрізняти семантичні компоненти (актанти) від інших типів залежностей, зазначивши, що валентностей у більшості слів небагато, а їхнє морфологічне вираження часто ідіоматичне й залежить від того слова, до якого відповідна валентність належить. Семантичні компоненти (семантичні валентності) відображені в лексичному значенні, у структурі значення ознакового слова, кожному із яких відповідає «змінна величина у тлумаченні його значення» [2, с. 42].

Поняття семантичної валентності поєднує в собі два аспекти: логіко-семантичний, що виявляє позамовні відношення дії та її учасників, та лексико-семантичнй, який визначає поєднуваність між відповідними лексико-семантичними класами слів. Семантична валентність, на думку Ю. Д. Апресяна, постає як властивість предикатного слова певних семантичних класів, що позначають учасників відповідної позамовної ситуації. З одного боку, семантичні валентності зумовлені лексичним значенням слова, з іншого – установлюються шляхом аналізу позамовної ситуації, позначуваної предикатним словом. Семантичні валентності – це синтаксичні властивості дієслова: можливість приєднання до нього в реченні певної кількості актантів [2, с. 120].

Українські граматисти характеризують семантичну природу певного типу дієслівного предиката, що зумовлює кількісний та якісний склад речення, тобто набір субстанційних синтаксем та їхні семантико-синтаксичні функції [4, с. 269].

Синтаксична валентність предиката полягає в його здатності виступати в певному синтаксичному оточенні, заповнюючи відкриті ним позиції з погляду як облігаторних синтаксичних компонентів (аргументів). Аргументна структура предиката на семантичному рівні виявляє різну співвіднесеність із його актантною структурою на синтаксичному рівні. Синтаксична валентність розглядають як потенцію слова (словоформи) в плані сполучуваності з іншими словоформами, інакше – як здатність мати при собі деяку кількість відповідних словоформ, які пояснюють, розкривають, уточнюють відповідну семантику.

Дослідники типи валентності як здатності мовної одиниці сполучуватися з іншими одиницями розглядають: 1) активну й пасивну залежно від статусу слова (головного чи залежного); 2) обов'язкову й факультативну; 3) за кількістю приєднувальних аргументів виділяють одно- й більше валентнісні слова; 4) за напрямом – ліву та праву валентності; 5) за типом семантичного компонента при предикаті – суб'єктну, об'єктну, обставинну.

Г. Хельбиг, який увів терміни факультативної та облігаторної валентності, розмежував три групи компонентів речення, залежних від дієслова: облігаторні актанти, факультативні актанти та вільні поширювачі. Валентно залежними є факультативні та облігаторні актанти. Проте не всі облігаторні позиції, необхідні для формальної та змістової цілісності предикативної конструкції, залежать від валентностей дієслівної лексеми, як, наприклад, у реченнях *Він намилив мені обличчя, У нього померла мати*, відношення присвійності між додатком і підметом або між непрямим і прямим додатком встановлюються незалежно від значення дієслова [1, с. 93].

Суперечливі міркування вчених спостерігаємо і щодо визначення активної і пасивної валентності. Оскільки валентність дієслова-предиката може бути лише активною, як ядерного компонента, а не залежного компонента речення. «Пасивна валентність» характеризує синтагматичні особливості залежного компонента, а отже, є властивістю слова за ознакою сполучуваності. На означення цього явища

Ю. Д. Апресян, уживаючи термін «сполучуваність слова», зазначає, що «семантичний зміст валентності і сполучуваність слова за певною валентністю – це різні речі» [2, с. 142]. Н. П. Гальона слушно зауважує, що валентну структуру слова становить сукупність потенційних сполучувальних властивостей, які воно реалізує в реченні, виступаючи в ролі предиката. Слова, яким властива активна валентність, і є «носіями валентності». Це передусім дієслова, а також іменники, прикметники, прислівники, числівники, які можуть виступати в предикативній функції. Прислівники, безособові дієслова та форми на **-но, -то** у ролі предиката реалізують тільки правобічні активні синтаксичні валентності, а решта дієслів й іменні частини мови – ще й лівобічну [6].

Відповідно дослідники виділяють два типи валентності – ліву та праву. Дієвідмінюваному дієслову в особовій формі властива обов'язкова ліва валентність – здатність сполучатися зі словоформою називного суб'єкта. Перехідним дієсловам властива права валентність. У неперехідних дієсловах правої валентності немає *(Діти вже спали)*.

З часу першого визначення і на сьогодні «більшість лінгвістів валентність дієслова визначає як властивість зумовлювати наявність (чи відсутність), кількість і якість залежних від дієслова словоформ» [12, с. 32]. Дієслово як ознакове слово виходить на передній план та розглядається як структурний центр речення, який заповнює при собі інші «порожні місця», необхідні позначуваній ситуації. Набір та кількість таких «порожніх місць» залежить від типу ситуації, позначеної дієсловом, від семантичного типу предиката та його лексичного значення. Іншим повнозначним частинам мови валентність властива лише у зв'язку з дієсловом, і оскільки, займаючи позицію предиката, вони мають свої особливості вияву цієї категорії (І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, Т. Є. Масицька та ін.). За словами М. В. Мірченка термін валентність уживаний на позначення «семантико-синтаксичної категорії не лише дієслова, а й будь-якого предикатного (ознакового) слова, що виявляється в реченнєвій властивості своєю семантикою зумовлювати певну кількість субстанціальних (зі значенням предметності) синтаксем і формувати семантико-синтаксичну структуру простого елементарного речення» [14, с. 91].

Залежно від виконуваної функції Л. Теньєр виділяв трьох учасників комунікативного акту і зображуваної реченням ситуації. Кожен з учасників у такій ієрархії має власний номер і свою специфіку: «...перший актант», «другий і третій актант».

Із семантичного погляду першим учасником є той, хто здійснює дію, – суб'єкт (традиційно тлумачений як підмет), «другий учасник» – об'єкт, що відчуває на собі дію (традиційно кваліфікують як додаток).

Співвідношення між учасниками певної дії може змінюватися у структурному плані: під час трансформації активу в пасив «перший учасник» активної конструкції стає «другим учасником» пасивної конструкції. Семантика «третього учасника» визначена у загальному плані як той (те), кому (чому) адресовано певний процес. Кількість таких учасників у вербальній фразі завжди обмежена, піддається точному обліку. Ці властивості реченнєвої організації Л. Теньєр уважав підґрунтям для трактування теорії валентності. У подальшому окремі лінгвісти максимальну кількість дієслівних аргументів доводили до шести, і або тоді ієрархічна структура семантико-синтаксичної валентності постає в іншому вигляді.

Такий підхід, на думку А. П. Загнітка, ґрунтується на власне синтаксичному тлумаченні валентності [9]. Визначення парадигматики незайнятих позицій дієслова дає підставу для встановлення моделі речення. Поняття валентності, за Л. Теньєром, трактовано досить широко: до аналізу валентнісних ознак дієслів залучаються різні фактори, наприклад, контекстуальне оточення слова, його зв'язки і відношення на семантичному і синтаксичному рівнях, контекстуальна сполучуваність слів як семантичних і синтаксичних партнерів. Неврахування одного з них призводить до різнобою в класифікації валентності. Однак валентнісно характеризуються не всі повнозначні слова, а тільки ті з них, які «самі по собі дають відчуття неповноти висловлення і вимагають заповнення у висловленні» [10, с. 20]. Такими характеристиками наділені насамперед дієслова.

Аналіз української предикатної лексики, класифікованої за валентністю та її реченнєтвірним потенціалом, здійснено в роботах О. М. Галаган (тривалентні дієслова та прикметники), О. В. Куц (чотиривалентні дієслова), І. А. Пасічник (одно-, дво-, тривалентні прикметники), В. А. Тимкової (одно-, двовалентні прикметники).

Окремі лексико-семантичні групи дієслівних предикатів та їхні сполучувальні можливості проаналізовано в дисертаціях Н. Г. Ніколаєвої (мовлення), В. В. Гумовської (мислення), Н. О. Бондар (зміна якості), І. І. Овчиннікової (створення об'єкта), Л. О. Харченко (емоційного стану), С. В. Котляренко (вираження міжособистісних відношень). Досліджено структуру речень з предикатами посесивності, предикатами партитивних відношень, з предикатами відношення.

О. М. Галаган виділила шістнадцять лексичних дієслівних груп, що реалізують у реченні тривалентні предикати дії, та дев'ять прикметникових. До предикатів стану, на її думку, належать групи дієслів з семантикою емоційно-оцінного стану (почуття): *любити, кохати, ненавидіти, боготворити* та ін.; до предикатів процесу – дієслова, що вказують на динамічну ситуацію емоційно-психічної сфери діяльності людини, яка не передбачає активного виконавця: *сердитися, гніватися, подобатися*, та з семантикою визнання: *вважати, признавати* [5].

На основі дослідження чотиривалентних предикатів О. В. Куц зробила висновок, що такими в сучасній українській мові можуть бути лише предикати дії. Учена поділяє їх на дві семантичні групи: 1) руху (породжувачем і виконавцем є особа); 2) переміщення (під впливом особи дія спрямована на предмет) [13].

Інші чинники не завжди враховують. Так, В. А. Тимкова й І. А. Пасічник у своїх дослідженнях щодо предикатів якості не враховують пропозиційну логічну семантику предикатів-прикметників, яка увиразнила б їхню валентну характеристику. На думку В. А. Тимкової, лексико-семантична група прикметників загальної оцінки (позитивне або негативне ставлення до кого-небудь) типу *ненависний, милий, любий, смішний*, виступають як двовалентні з синтаксемами «суб'єкт ознаки» і «об'єкт обмеження» – *Петро любий Наталці* [18, с. 16]. На думку І. А. Пасічник, ці прикметники є тривалентними, через те, що певні контекстні умови передбачають одну облігаторну (суб'єктну) позицію і дві факультативні (об'єктні із семантикою уточнення й обмеження): ***Вона** (війна) **страшна і потворна (для людей)** своїм кривавим олов'яним **градом*** [16, с. 13]. У цих конструкціях ідеться не про семантичний предикат власне-якості, а про предикат-відношення в ситуації з оцінкою якості суб'єкта щодо певного об'єкта (частіше істоти, що, власне, й оцінює цю якість). Якщо якість = відношення в лексичній репрезентації має загальне значення, то за комунікативної установи реалізується компонент, що уточнює цю ознаку, пор.: *Одяг йому малий – Одяг йому невідповідний за розміром; Природа мила йому своїми барвами*. Третя валентність тут, імовірніше, факультативна, залежна від лексичної семантики конкретного прикметника та від комунікативної настанови.

До речі, Н. Г. Ніколаєва, досліджуючи предикати мовлення, указує на зближення їх у разі їхньої тривалентної реалізації з предикатами динамічних посесивних відношень у суспільно-матеріальній сфері [15, с. 6]. В. В. Гумовська на основі аналізу дієслів мислення виявила подібність семантичної структури речень предикатів мислення з предикатами матеріальної сфери – «створення об'єкта». Дослідниця розрізняє мислення-дію: суб'єкт + предикат (інформаційно творить) + матеріальний / інформаційний об'єкт (напр.: *Я переписував, перекладав, тлумачив книги*) та мислення-процес: суб'єкт + предикат (продукує думку) + зміст думки (напр.: *Нащадки будуть судити про людину нашої епохи)* [8, с. 13]

Ми виокремили своєрідні підгрупи й у лексико-семантичній групі тривалентних дієслів багатократно-дистрибутивної дії:

зіпсування об'єкта за допомогою чогось: *позамазувати, поздряпувати, позапаскуджувати, позасмічувати, позабруднювати, поздирати, позабризкувати.* Наприклад: *Сховайте (книжки) десь добро, на самісіньке дно в скрині, щоб не **позамазували їх руками** всякі нечепурні читальники та читальниці (Нечуй-Левицький, IV, 1956, 339). СУМ, т. VII, с. 791; Панки втирали полами роз'юшені види та носи**, позамазували кров'ю жупани;** декотрим шляхтичам довелось попадати й покачатись по піску (Нечуй-Левицький)*;

***цілеспрямовану результативну дію суб'єкта в багатьох місцях**: понасипати, понакидати, понагрібати, порозсівати. Наприклад: Коли ж бо **тут коло колії** та не знати якого лиха **понасипали каміння** (Март.)* Це дієслово у синтагматичних зв'язках може реалізовуватися як п'ятивалентне, вказуючи на мету дії, спрямування на об'єкт дії суб'єкта, за допомогою якого відбувається процес дії, та конкретне місце події. *Здавалось, ніби хтось **зумисне понасипав** здорові **сходи од палацу** до самого **берега** недбайливою **рукою**, обкутав їх зеленим оксамитом з старих дібров (Нечуй-Левицький)*;

цілеспрямовану тривалу дію суб'єкта з відтінком міри: *позманювати, попереманювати, поперейменовувати, понаполювати, понабріхувати, пообдурювати, пообпоювати, пообмовляти, пообріхувати, порозповідати, пороздзвонювати, порозляпувати.* Наприклад: *Куди ти?.. – каже Христя. – Та я тільки **худобу понапуваю (водою),** – обмовив він (Мирний, I, 1949, 307). Отакі самі, як Гризотенко, **понапоювали зеленим зіллям своїх сусідок і подружок**... Очамріли всі ... та жбурляють одне одним (Речмедін); (Мокрієвська) – Це, певно, та сухоребра **понабрехувала вам на мене** (Нечуй-Левицький)*;

процес розумової діяльності з відповідною метою: *попридумувати, понавчати, понаучувати, попригадувати, поперенаучувати.* Наприклад*: Якось Кузьма Власович, жартуючи чи не жартуючи, сказав, що навіть **попридумував** уже **імена** для Володиних **дітей** (Тихий)*;

дія, спрямована на об'єднання об'єктів чи суб'єктів докупи за допомогою чогось: *позаплітати, пообв'язувати, поскріплювати, позв'язувати.* Наприклад: *Якийсь чоловік ...щосили квапиться **позв'язувати всіх коней за шиї** (Фр., VIII, 1952, 273). СУМ, т. VI, с. 808.*

Семи дистрибутивності, які відображають сукупність ознак позначуваної дієсловом дії (процесу, стану) є мінімальними одиницями смислу номінативного словесного знака, ускладнюються у синтагматичних побудовах відповідно до орієнтації на виконання дієсловом предикативної функції. Валентнісні відношення загалом презентують характер семантичних відношень між елементарними семантичними віртуальними одиницями, трансформованими в реченнєву структуру (предикатами й аргументами).

Отже, дослідження валентнісних особливостей ознакових слів дає змогу констатувати, що основним носієм валентності є дієслово. Неодмірний характер валентності дієслова-предиката зумовлений з одного боку лексичним значенням, а з іншого пов'язаний із синтаксичними функціями, зокрема з первинною функцією дієслова як конструктивного члена структури речення. Решта ознакових слів набуває валент-

нісних властивостей у зв'язку з дієсловом, займаючи позицію предиката. Виділення відповідних лексико-семантичних груп ознакових слів (як репрезентантів семантичних предикатів) передбачає з'ясування обов'язкової валентності що є одним із критеріїв визначення типів пропозиційних структур з тим чи тим семантичним предикатом.

Література:

1. Алисова Т. Б. Опыт семантико-грамматической классификации простых предложений / Т. Б. Алисова // Вопросы языкознания. – 1970. – № 2. – С. 91–98.

2. Апресян Ю. Д. Избранные труды. Том I: Лексическая семантика (синонимические средства языка) / Ю. Д. Апресян. – РАН, 1995. – 408 с.

3. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка / Ю. Д. Апресян. – М. : Наука, 1974. – 368 с.

4. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : академ. граматика української мови / І. Вихованець, К. Городенська ; за ред. чл.-кор. НАН України Івана Вихованця. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 398 с.

5. Галаган О. М. Семантико-синтаксична структура речень з тривалентними предикатами : дис... канд. філол. наук : 10.02.01 / Галаган Олена Миколаївна. – Кіровоград, 2004.

6. Гальона Н. П. Лексико-семантичні властивості слова та його валентність / Н. П. Гальона // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : збірник наукових праць / [відп. редактор М. Я. Плющ]. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. – Вип. 3. – 261 с.

7. Грипас О. Ю. Вербалізація пропозиційних тривалентних предикатів в українській мові : дис... канд. філол. наук : 10.02.01 / Грипас Оксана Юріївна ; Ін-т укр. мови НАН України. – К., 2006. – 204 с.

8. Гумовская В. В. Семантико-синтаксическая структура предложений с глаголами мысли в современном украинском языке : автореф. дис. … канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Украинский язык» / В. В. Гумовская. – К., 1989. – 22 с.

9. Загнітко А. П. Система і структура граматичних категорій дієслова / А. П. Загнітко. – К. : НМК ВО, 1990. – 50 с.

10. Кацнельсон С. Д. О грамматической категории / С. Д. Кацнельсон // Вестник Ленинградского университета. – Л., 1948. – № 2. – С. 114–134.

11. Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление / С. Д. Кацнельсон. – Ленинград : Наука, 1972. – 213 с.

12. Кубик М. Модели двусоставных глагольных предложений русского языка в сопоставлении с чешским / М. Кубик. – Praha, 1977. – 241 с.

13. Куц О. В. Семантико-синтаксична структура речень з чотиривалентними предикатами : автореф. дис. … канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. В. Куц. – К., 2003. – 20 с.

14. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій : [монографія] / М. В. Мірченко. – 2-е вид., переробл. – Луцьк : РВВ «Вежа» ВДУ ім. Лесі Українки, 2004. – 394 с.

15. Ніколаєва Н. Г. Семантико-синтаксична організація речень з дієслівними предикатами мовлення : дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / Ніколаєва Наталія Геннадіївна. – К., 2003. – 236 с.

16. Пасічник І. А. Категорія валентності предикатних прикметників : [монографія] / І. А. Пасічник. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. – 184 с.

17. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер. – М. : Прогресс. – 1988. – 656 с.

18. Тимкова В. А. Семантико-синтаксична структура речень із предикатами якості в українській мові : [монографія] / В. А. Тимкова. – К. : Кондор, 2005. – 134 с.

19. Українська мова : енциклопедія / [редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін.]. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.

УДК 811.161.2'42

Мініч Л. С.

ЛІНГВОСИНЕРГЕТИЧНІ ІДЕЇ СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

У статті проаналізовано основні аспекти дослідження синергетики. Основну увагу зосереджено на з'ясуванні сутності синергетики.

Ключові слова: *синергетика, лінгвосинергетика, синергетичний напрям, духовно-синергетична сутність мови, енергетейність мови.*

В статье проанализированы основные аспекты исследования синергетики. Основное внимание сосредоточено на выяснении сущности синергетики.

Ключові слова: *синергетика, лингвосинергетика, синергетическое направление, духовно-синергетическая сущность языка, енергетейность языка.*

The article reveals main aspects of studying synergetics. The main focus is on clarifying the nature of synergetics.

Key words: *synergetics, lingvosynergetics, synergetic tendency, spiritual synergetic nature of a language, language energy.*

Синергетика – це науковий напрямок, що вивчає зв'язки між елементами структури (підсистемами), які утворюються у відкритих системах (біологічних, фізико-хімічних, економічних та інших) завдяки інтенсивному (потоковому) обміну речовинами, інформацією та енергією з навколишнім середовищем за нерівноважних умов [3, с. 38].

На сучасному етапі предмет вивчення синергетики (або новітньої загальнонаукової теорії самоорганізації) – дослідження законів та закономірностей глобальної еволюції довільних відкритих, складних систем, головною рисою яких – нестійкість, нерівноважність та нелінійність. Виникнення цієї науки зумовлено насамперед тим, що системний підхід застосовували в процесі дослідження високоорганізованих матеріальних систем (біологічних, технічних, соціально-економічних), але поза увагою залишалися процеси самоорганізації в цих системах. Результати, які здобули засновники синергетики Г. Хакен та І. Пригожин, виявилися настільки цінними, що це дало змогу поширювати їх на системи довільної природи. Синергетику можна розглядати як сучасний етап розвитку ідей кібернетики та системних досліджень. Кібернетика та різноманітні напрямки загальної теорії систем вивчають процеси підтримання рівноваги (гомеостазису) у системах за рахунок зворотних зв'язків, а також процеси управління системами. У лінгвістиці синергетику розглядають як саморушний процес становлення та виявів синергетичних властивостей концептів у когнітивному просторі художнього тексту, а також з огляду на універсальний та міждисциплінарний характер синергетика виступає методологічним компонентом лінгвокультурологічного дослідження та джерелом породження образності.

У цій науковій роботі ставимо за **мету** проаналізувати основні аспекти дослідження синергетики, з'ясувати сутність синергетики.

Поняття синергізму, синергії лежать в основі популярної нині науки – синергетики, яка з'явилась в останній третині XX століття. Синергетика вивчає системи, складені з багатьох підсистем різної природи (від атомів та електронів – до людей та космічних систем); досліджує їхню взаємодію; формує уявлення про альтернативність, поліваріантність шляхів розвитку складних відкритих систем; розглядає хаотичні процеси як потенційно впорядковані тощо. Синергетика – це також наука про несподівані явища. Насправді визначень синергетики десятки, а то й сотні (Г. Хакен [28], І. Пригожин [18], А. Жаботинський [12], С. Капіца [13], В. Василькова [9], Л. Бородкін [7], В. Аршинов [3] та ін.) Об'єднує їх те, що цей науковий напрям, який розробляють численні інститути синергетики, має міждисциплінарний характер і його використовують як у природничій, так і в гуманітарній сферах.

Зміни наукової світоглядної парадигми, істотні інформаційно-пізнавальні інновації кінця XX – поч. XXI ст., що відбуваються в сучасній науці, науковці характеризують, як радикальні зміни бачення природи, як парадигмальне зміщення і взагалі, – як зміна вектору руху наукової думки у зв'язку зі становленням синергетичної парадигми [24, с. 115]. Останнім часом з огляду на вивчення синергетичної міждисциплінарної парадигми в науці виформовується нова галузь когнітивних знань – *лінгвосинергетика*, коли мовно-мовленнєва система та мовна особистість розглядаються як складні відкриті, нелінійні системи, що функціонують за рахунок взаємодії власних підсистем та зовнішніх чинників етносу, його культури, свідомості соціуму і що перебувають у стані динамічної рівноваги, маючи регуляторні механізми. Підґрунтям лінгвосинергетичних і психолінгвосинергетичних ідей можна вважати положен-

© Мініч Л. С., 2014

ня щодо мови *ергон й енергея* В. фон Гумбольдта, розробок О. Потебні, І. Бодуена де Куртене, концепції асиметричності й умовності мовного знака Ф. де Соссюра, В. Скалічки, мовного дрейфу Е. Сепіра, теорії діалогічного тексту М. Бахтіна, сучасні розробки мовленнєзнавства й дискурсології.

Синергетичний міждисциплінарний напрямок поступово перетворюється на всезагальну теорію розвитку, тому є об'єктом дослідження науковців різних галузей знань В. Вернадський [10], П. Флоренський [27], Г. Хакен [29], Ф. Бацевич [5], І. Пригожин [19], В. Аршинов [4], Ю. Лотман [14], Р. Будагов [8], І. Ревзін [20], М. Алефіренко [1] та інші.

Синергетика розглядає пізнавальні здібності людини в гармонійно-когерентному, толерантному пристосуванні (адаптації) до світу. Особлива роль у цьому належить мові, хоч і потрібно завжди пам'ятати про принципову обмеженість людського тезаурусу сприйняття. Слово – це синергія того, хто пізнає, й речі, яка ним усвідомлюється через пізнання, особливо у вивченні тієї абсолютної субстанції, яку ми звикли називати словом Бог. Слово – це особлива форма життя. Воно є своєрідним синергеном, тому що заряджається енергетикою духу людини, а людина – від інноваційних знань, інформації, від Божественного Слова.

В. фон Гумбольдт у своїх працях подає синергетичне розуміння пізнання і мови, що потрактовано, як «вищий прояв душевно-духовного дійства, у якому людині вперше відкривається нова сторона дійсності, істинність речей…», відмінність між мовами – це не відмінність звуків чи знаків: це різниця «поглядів на світ» (Weltansichten) [11, с. 370]. У своїй книзі «Мова і філософія культури» В. фон Гумбольдт виводить три смислові центри вищеназваної проблеми: мова/культура/картина світу: «Мова – це об'єднана духовна енергія народу, яка дивним чином відображена у звуках…Мови – це ієрогліфи, в яких людина відображає світ та своє уявлення про нього…Через різноманітність мов для нас відкривається багатство світу та різноманітність того, що ми в ньому пізнаємо». Але В. Гумбольдт писав, що «ні у сфері понять, ні в мові як такій ніщо ніколи не буває відокремленим» [11, с. 349]. Смисловим унісоном звучать слова Ф. де Соссюра: «Вся моя думка полягає в тому, що чим більше вивчаєш мову, тим більше переконуєшся в тому, що все в мові *є історія*… Неможливо повністю пізнати народ, не знаючи його мови або не маючи хоча б загального уявлення про неї. Мова є важливою частиною духовного багажу націй і допомагає охарактеризувати *певну епоху, певне суспільство*» [199, с. 40].

Будучи послідовником В. фон Гумбольдта, О. Потебня у своїй праці «Мысль и язык» переосмислює нагромаджений європейською філософською думкою та мовознавством досвід досліджень у галузі мови. На його думку, «мова – це засіб не виражати уже готову думку, а створювати її, не відображення уже встановленого світогляду, а складова її діяльності. Щоб вловити свої душевні рухи, щоб осмислити свої зовнішні сприйняття, людина повинна об'єктивувати в слові дійсність і слово привести у відповідний зв'язок з іншими словами». Учений-лінгвіст розрізняє мову та дух мови (або народу). Дух для О. Потебні – це не вся психічна діяльність людини, не протилежність матерії, а лише «свідома розумова діяльність», яка передбачає поняття і відповідно, слова, вербалізована внутрішня мова (так термін «дух» потрактовуємо лише в праці «Мысль и язык»; в інших працях учений сприймає його в звичайному філософському значенні) [16]. О. Потебня переконаний, що «думка без мови, як дух без тіла, бути не може… Слово мов односкладових, як китайська, не виражає звуками відносин, це чітко неподільна одиниця, як в природі кристал. Слово мов префіксальних, які грубо виражають відносини самостійними словами, що додаються до невідомого кореня, є, швидше, підґрунтям для інших, неподільних, ніж суб'єктивна єдність членів, як в природі рослина. У мовах флективних, якими є індоєвропейські мови, у яких відносини передаються закінченням, не мають самостійного буття та змін у корені, слово знову є єдністю, як в односкладових, але уже єдність у різноманітності членів, як у природі організм» [17, с. 17].

Сучасні тенденції науки про мову зорієнтовані на антропологічний аспект вивчення мови, що дає змогу впевнено рухатися до розуміння сутності й природи мови як «оселі буття людини», її духу, коли все зрозумілішим стає той факт, що «сутність мови, – тією мірою, якою вона взагалі може бути виявлена, – відкривається не «інструментальному», а філософському погляду. Визначення мови як «оселі буття духу» в наші дні стало крилатим висловом. Усе частіше в лінгвофілософських і власне лінгвістичних працях мова постає як глибинне символічне середовище, синергетично пов'язане з глибинними виявами людського духу [6, с. 33].

Ідеї духовно-синергетичної сутності мови, окрім праць названих лінгвістів, значною мірою були закладені працями російських релігійних філософів (і лінгвофілософів) О. Лосєва, П. Флоренського, С. Булгакова та деяких інших учених.

У сучасній лінгвістиці ідеї енергетейного підходу до мови виявляють дві досить помітні тенденції. Перша з них пов'язана з розумінням енергетейного як власне *енергетичного*, що має свої кількісні виміри і реалізується, передовсім, у психофізіологічній діяльності людини. Так, український мовознавець В. Таранець [25] формулює енергетичну теорію мовлення. Термін «енергетичний» має таке значення: «певна кількість нервово-м'язової активності людини, потрібної для продукування одиниць звукового рівня мови – складів, словоформ, синтагм, фраз. Кожна згадана мовленнєва одиниця має свою енергетичну структуру, яка характеризується асиметричним рухом енергії й лежить в основі матеріалізації

думки, тобто процесах породження мовлення в лінійно розгорнутих артикуляційно-акустичних одиницях. Перерозподіл енергії в межах фонетичних структур також впливає на морфологічні процеси в досліджуваних мовах» [26, с. 127]. Другу тенденцію пов'язують із вищезгаданим трактуванням енергетейного насамперед як глибоко духовного в сутності людської мови. Ідеї енергетизму в розумінні сутності й природи мови, які опрацьовують сучасні дослідники в межах цієї тенденції, виявляють досить чіткі паралелі з реалістичними і номіналістичними напрямами філософії епохи Середньовіччя, філософськими доктринами В. Соловйова, О. Лосєва, С. Булгакова, П. Флоренського.

Розглянемо декілька концепцій сучасних дослідників, які працюють у світлі енергетейної теорії. Лінгвісти за об'єкт вивчення беруть різні аспекти людської мови: її звукову організацію, слово, закони сполучуваності слів (синтаксис) тощо. Водночас у цих концепціях помітна досить цілісна картина єдності Всесвіту, людини та її Мови, зокрема М. Ананов припускає, що кожен елемент Всесвіту – це втілення еталонного Звуку, оскільки, згідно зі Святим Письмом, «на початку було Слово», а значить було звучання [2, с. 121]. Істинна інформація про сутність і природу світу потрапляє до нас із Вищих Сфер, і її першооснова зосереджена у Звуці, який має свій код. Пошук «правильної» мови, точного визначення речей стосовно Вселенського Розуму має своїм вихідним пунктом еталонне звучання. Кожна річ, поняття концентрують навколо себе енергетичне поле, оскільки вони є породженнями (певною мірою) Еталонного Звука. Звук є не лише носієм інформації, втіленням образності, але й субстанцією, яка концентрує в собі Енергію, що має позитивні й негативні поля. Пошук єдино правильних звукосполучень у їхній чіткій послідовності – мета об'єднання усіх наявних мов у єдину Істинну мову [2, с. 121-123].

Російський лінгвіст В. Юрченко вважає, що погляд на мову – це одночасно погляд на світ. Мова, на думку вченого, віддзеркалює дійсність і, відповідно, у своїй будові «відтворює» структуру Всесвіту [30, с. 63].

Досліджуючи теоретичні засади онтологічного напрямку філософії мови, П. Флоренський указує на енергейність як атрибутивну особливість імені. На його думку, «слово є сама річ, тому воно завжди є ім'я. Філософія імені в його вченні є обґрунтуванням єдиносутності людини і Бога. Через Ім'я Боже людина сутнісно дотикається до надприродного. Проголошуючи формулу «в ім'я», людина відчуває свою єдність із Богом. Обґрунтування існування Бога як об'єктивно-істинного знання філософ замінює описуванням суб'єктивного переживання, сприйняття поняття об'єктивної істини. Слово, за П. Флоренським, є організмом, самозамкнутим світом, із тонкою структурою і складною будовою. Одна із його основних властивостей – магічність, тобто здатність впливати на світ особливим способом вібрації. Слово розуміється як міст між «Я» і не – «Я», слово є той, що говорить, є сама реальність [27, с. 194].

Важливим для розуміння енергейної природи мови є запроваджене П. Флоренським у центр його філософського символізму начало енергії. Вирішальна теза цього вчення стосується поєднання феномена і ноумена, що, на думку філософа, є поєднанням енергій того й іншого, в результаті чого і з'являється символ. Буття символу є буттям злиття енергій: «така сутність, енергія якої, зрощена з енергією деякої іншої, ціннішої, несе таким чином у собі цю останню» [27, с. 223]. На базі цієї концепції вчений розгортає нове витлумачення феномена мови, слова, імені.

Концепт енергії має важливе значення у філософії імені О. Лосєва: енергія є діалектичним синтезом тотожності та відмінності між сутністю та іменем речі, становленням їхньої одночасної тотожності і відмінності. Поняття енергії розвивав у XIV сторіччі у християнській патристиці Григорій Палама; він висвітлив питання про тварність чи нетварність Божих енергій; онтологічний статус самого поняття енергії, що мало рішуче вплинути на розв'язання питання про можливість спасіння для людини як істоти довершеної [див.: 6, с. 153; с. 156].

Сучасний український лінгвіст В. Манакін, аналізуючи теорії вчених, які висловлювали ідеї щодо енергетейної та енергетичної природи мови [15, с. 92], дотримується думки, що сучасне мовознавство вже повинне розпочати вивчення проблеми енергетики слова, морфеми, речення, звукового ладу мови, оскільки ключовою ланкою цієї парадигми виступає людина. При цьому вчений наголошує, що, незважаючи на фактичні прояви енергетичних властивостей мови, лінгвістика поки що не має відповідної апаратури для вимірювання мовної енергетики.

Отже, синергетичний підхід до вивчення мови – це стиль нової, відмінної від класичної, науки, це новий етап розвитку системного мислення з урахуванням нелінійності й відкритості реальних природних і соціально-гуманітарних систем. Синергетична методика принципово по-новому пояснює світоглядну теорію: у центр уваги ставляться не об'єкти, а *взаємодія між ними*, акценти зміщуються з аналізу стану речей, ситуацій на процеси, на дослідженні *спрямованості й незворотності змін*; акцентовано увагу на принципах взаємозв'язку й багатовекторного розвитку. Українські та зарубіжні вчені М. Алефіренко [1], О. Семенець [22], О. Селіванова [21], В. Аршинов [4] та інші впродовж останнього десятиріччя активно розробляють синергетичну методологію, беручи за основу те, що синергетичне світомислення дає можливість встановлювати й реально бачити процеси глибинної єдності закономірностей розвитку природи, планети, Сонячної системи і землян, діяльність якого відображена в мові.

Література:

1. Алефиренко Н. Ф. Поэтическая энергия слова. Синергетика языка, сознания и культуры / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Academia, 2002. – 394 с.

2. Ананов М. Г. Эталонный Звук как воплощение Понятия Абсолюта / М. Г. Ананов ; под ред. С. С. Дикаревой и В. М. Рогнинского // Когнитивные сценарии языковой коммуникации: CSC' 2001. – Симферополь : Изд-во Таврического нац. ун-та, 2001. – С. 121–123.

3. Аршавин В. И. Синергетическое движение в языке / В. И. Аршавин, Я. И. Свирский // Самоорганизация и наука: опыт философского осмысления. – М. : Наука, 1994. – С. 33–39.

4. Аршинов В. И. Синергетика как феномен постнеклассической науки / В. И. Аршинов. – М., 1999. – 203 с.

5. Бацевич Ф. С. Синергетика мови в концепції П. Флоренського / Ф. С. Бацевич // Філософська думка. – 2008. – № 1. – С. 101–110.

6. Бацевич Ф. С. Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень : [підручник] / Ф. С. Бацевич. – К. : Академія, 2008. – 240 с.

7. Бородкин Л. И. «Порядок из хаоса»: концепции синергетики в методологии исторических исследований / Л. И. Бородкин // Новая и новейшая история. – 2003. – № 2. – С. 98–118.

8. Будагов Р. А. История слов в истории общества / Р. А. Будагов. – М. : Просвещение, 1999. – 270 с.

9. Василькова В. В. Порядок и хаос в развитии социальных систем: Синергетика и теория социальной самоорганизации / В. В. Васильков. – СПб. : Лань, 1999. – 480 с.

10. Вернадский В. И. Научная мисль как планетное явление / В. И. Вернадский. – М. : Наука, 1991. – 271 с.

11. Гумбольдт В. Язык и философия культуры / В. Гумбольдт. – М., 1985. – 456 с.

12. Жаботинский А. М. Концентрационные колебания / А. М. Жаботинский. – М. : Наука, 1974. – 179 с.

13. Капица С. П. Синергетика и прогнозы будущого / Капица С. П., Курдюмов С. П., Малинецкий Г. Г. – М., 1997. – 285 с.

14. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история / Ю. М. Лотман. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 464 с.

15. Манакін В. Мова як енергетичний феномен / В. Манакін // Нова філологія. – Запоріжжя : Запорізький нац. ун-т, 2007. – № 27. – С. 91–97.

16. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня // Слово и миф. – М., 1989. – С. 17–200.

17. Привалова И. В. Интеркультура и вербальный знак (лингвокогнитивные основы межкультурной коммуникации) : [монография] / И. В. Привалова. – М. : Гнозис, 2005. – 472 с.

18. Пригожин И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс. – М. : Прогресс, 1986. – 432 с.

19. Пригожин И. Природа, наука и новая рациональность / И. Пригожин // В поисках нового мировидения. – М. : Знание, 1991. – №7. – С. 32–41.

20. Ревзин И. И. Структура языка как моделирующей системы / И. И. Ревзин. – М. : Наука, 1978. – 287 с.

21. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : [термінологічна енциклопедія] / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2006. – 716 с.

22. Семенець О. О. Синергетика поетичного слова / О. О. Семенець. – Кіровоград : Імекс ЛТД, 2004. – 338 с.

23. Серль Дж. Р. Метафора / Дж. Р. Серль // Теория метафоры. – М., 1990. – 543 с.

24. Степанян Л. Л. Синестезия и эмоциональность речи / Л. Л. Степанян // Вестник Московского университета. – 2004. – № 4. – С. 115–120.

25. Таранец В. Г. Энергетическая теория речи / В. Г. Таранец. – К. ; Одесса : Вища школа, 1981. – 149 с.

26. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М., 1996. – 284 с.

27. Флоренский П. Имена / П. Флоренский. – М., 2006. – 896 с.

28. Хакен Г. Синергетика. Иерархии неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах / Г. Хакен. – М. : Мир, 1985. – 423 с.

29. Хакен Г. Принципы работы головного мозга: Синергетический подход к активности мозга, поведению и когнитивной деятельности / Г. Хакен. – М. : Изд-во Per Se, 2001. – 351 с.

30. Юрченко В. С. Философские и лингвистические проблемы семантики / В. С. Юрченко. – Саратов : Изд-во СГУ, 1993. – 366 с.

УДК 811.161.2'373/21

Павлюк Т. П.

ПРЕДИКАТНЕ ОТОЧЕННЯ КОНЦЕПТУ 'КРИМ' У ЗАГОЛОВКАХ ЗМІ

Стаття присвячена моделюванню структури концепту 'Крим', репрезентованого в заголовках інформаційних ресурсів мережі Інтернет, які дають змогу описати предикатне оточення обраного концепту та оцінний потенціал інформації, покликаної формувати громадську думку.
Ключові слова: *концепт, предикат, семантика, значення, оцінка.*

Статья посвящена моделированию структуры концепта 'Крым', представленного в заголовках информационных ресурсов сети Интернет, которые позволяют описать предикатное окружения указанного концепта и оценочный потенциал информации, используемой для формирования общественного мнения.
Ключевые слова: *концепт, предикат, семантика, значение, оценка.*

This article is devoted to modeling the structure of the concept 'Crimea', which is presented in the Internet informational resources, that allow to describe the predicate environment of chosen concept and evaluative potential of information designed to shape public opinion.
Keywords: *concept, predicate, semantics, value assessment.*

Розуміння мови як засобу пізнання світу на сьогодні набуває дедалі більшого поширення, демонструючи здатність до реконструювання важливих конгломератів знання, закодованих у мовні одиниці. Уявлення про об'єкти та явища дійсності, удосконалюючись у процесі соціалізації людини, постають у вигляді концептів, що відповідають за змістове наповнення світогляду та поведінки індивідуумів у межах певного соціуму.

Одним із концептів, який у зв'язку з останніми суспільно-політичними подіями привернув увагу вітчизняної та міжнародної спільноти, є 'Крим'. Моделювання повної та вичерпної структури концепту є досить складною справою (до якої зверталася, зокрема, Н. В. Величко [1] у літературознавчому ключі), тому для досягнення мети цієї статті було обрано такий шар мовних явищ, як заголовки періодики та інформаційних видань Інтернет-мережі, які дають змогу охарактеризувати предикатне оточення обраного концепту та оцінний потенціал інформації, покликаної формувати громадську думку. До уваги взяті заголовки проукраїнських видань та блогів, натомість аналіз аналогічного предикатного аспекту в найменуваннях проросійських та зарубіжних джерел є **перспективою** цього дослідження, що уможливить розгляд концепту 'Крим' у лінгвокультурологічному та соціолінгвістичному напрямах.

Джерельну базу становить вибірка обсягом півтисячі заголовкових конструкцій із видань «Український тиждень», «Українська правда», «Високий замок», «Дзеркало тижня», «Голос народу», інформаційного інтернет-ресурсу «Uainfo» тощо періоду першої половини 2014 року.

Метою статті є аналіз предикатного оточення концепту, яке уможливить розуміння ціннісного аспекту, що його набуває Крим у засобах масової інформації, та моделювання структури концепту. Як відомо, заголовки формують у адресата певне ставлення та горизонт очікування до викладеного нижче матеріалу, а отже, можна легко простежити, яку модель концепту нав'язують інформаційні джерела застосованими у найменуваннях характеристиками.

Під предикатним оточенням розуміємо найважливіші, центральні ознаки концепту, які прив'язують його до навколишньої дійсності засобами реальної та ірреальної модальності. До групи предикатів зараховано не тільки дієслова, але й іменники з прикметниками у зв'язку з тим, що значна кількість заголовків частиномовно складається з останніх і теж репрезентує ознаки обраного концепту, наприклад: *Ультрас Крыма* (УП), *Несъедобный Крым* (Ua), *МЗС: Відвідування Медведєва Криму в день виборів – зухвалість і свідома провокація* (ДТ).

Серед когнітивних класифікаторів, які були застосовані до топоніму *Крим* у заголовках інформаційних видань, виявлені такі:

1. 'Крим' як територія: *Дорогой Крым: рынок заплатил 179 млрд. долларов за присоединение полуострова* (Крим_SOS).

2. 'Крим' як належність: *Крымский дефолт стал реальностью* (Ua), *Кримські відставки: авантюра Путіна триває* (Ua), *ФІФА заборонила кримським футбольним клубам грати за Росію* (tvi.ua), *Крымским пограничникам поручили не отпугивать туристов* (15 минут).

3. 'Крим' як люди (метонімія): *Крим пішов у прийми до Росії* (ВЗ), *Чому мовчить Крим?* (УТ), *Крым не поедет в Европу* (Ua), *Крим вирішив, що Україна йому воду не дасть – і занедбав канал* (УП).

© Павлюк Т. П., 2014

4. ‘Крим’ як населення: *Кримчан попередили про подальше зростання цін* (5.ua), *Перший день без гривні загнав кримчан у шок* (Ua), *Электронные паспорта крымчанам начнут выдавать с нового года* (KS).

Також було зафіксовано поодинокі вживання топоніма у значеннях, які не могли бути співвіднесені з певною групою запропонованих класифікаторів, наприклад: *Крим як «психоз» і технологія путінської Росії* (УП)*, У штурмі командного пункту»«Крим» беруть участь військові без розпізнавальних знаків* (УТ), *Крим – екзистенційний виклик для Обами* (ВЗ).

Межі статті не дозволяють розглянути предикатне оточення концепту в кожній групі окремо, тому зупинимось детально на першому класифікаторі, який є найбільш репрезентативним у нашій вибірці.

Передусім піддамо аналізу дієслівне наповнення заголовків. Здебільшого за семантикою у них використано активні дієслова (68 %), які передають значення дії, застосованої щодо Криму або у Криму, наприклад: *У Криму десятки тисяч жінок* ***вийшли на акцію протесту*** *проти російської окупації* (УТ), *«Ніколи, навіть у страшному сні, я не міг подумати, що доживу до того часу, коли російські війська* ***окупують*** *Крим»* (ВЗ), *Крим* ***захопили*** *не «вежливые люди», а параноидальные садисты* (Ua)*, РФ* ***відібрала*** *Крим і* ***вводить*** *нові* ***правила життя*** *тощо* (Ua). Також відзначено семантику стану процесуальності та модальність дієслів-присудків (32 %): *«Путіну наплювати на Крим, він* ***хоче мати*** *всю Україну»* (Ua)*, Військові спостерігачі ОБСЄ знову* ***не змогли потрапити*** *у Крим* (УТ), *У «російському» Криму* ***не хочуть відпочивати*** *навіть росіяни* (ВЗ), *Севастополь* ***хоче*** *окремо від Криму* ***приєднатися*** *до Росії* (УТ), *Крым постепенно* ***становится похожим*** *на Приднестровье* (Ua), *Як це* ***бути українцем*** *у Криму?* (ГН).

Аналіз оцінного компонента предикатів дав змогу поділити заголовки на дві групи – з позитивним або нейтральним (34 %) та негативним значенням (66 %). До першої групи увійшли такі: *МЗС: Росія* ***готується установити*** *системи протиповітряної оборони в Криму* (УТ), *Як Україна* ***відбудовувала*** *Крим після війни і депортації* (ВЗ), *У Криму замість Інтера* ***транслюють*** *НТВ* (УТ) тощо. До другої належать конструкції: *У Криму російські окупанти* ***захопили*** *відділ прикордонслужби і вигнали жінок і дітей з квартир на вулицю* (УТ), *МЗС Туреччини* ***засудило*** *референдум у Криму* (УТ), *У Криму* ***відключили*** *від мовлення ще 2 загальноукраїнські телеканали* (УТ), *Мін’юст* ***заблокував*** *Криму доступ до ряду реєстрів* (УТ), *За 10 років, що відпочивала у Криму, мені жодного разу* ***не дорікали****, що я бандерівка* (ВЗ), *Стало понятно, как в Крыму* ***будут отжимать*** *собственность в украинцев* (Ua)*, В ОБСЄ* ***засудили*** *побиття журналістів та цензуру в Криму* (УТ) тощо.

Темпоральність аналізованих предикатів представлена минулим, теперішнім, майбутнім часом дійсного способу, з переважанням минулого часу, адже інформаційні джерела покликані доводити до населення факти, які вже відбулися: *Україна* ***вивезла*** *з Криму військового майна на мільярд доларів* (УП). Утім, заголовки із теперішнім часом становлять трохи меншу групу, що свідчить про бажання ЗМІ інформувати людей про події, які досі не завершилися або тривають у довготерміновому «сьогодні»: *Росія просить KaZантип повернутися до Криму, щоб врятувати турсезон* (Insider).

Іменникове оточення концепту є не менш різнобарвним. Серед семантичних розрядів виділяємо такі: іменники на позначення істоти та неістоти, конкретні та абстрактні назви, власні та загальні іменники. Перша аналізована група містить одиниці з різним оцінним компонентом. Наприклад, у складі іменників на позначення істоти є нейтральні: *Військові* ***спостерігачі ОБСЄ*** *знову не змогли потрапити у Крим* (УТ), *В ОБСЄ засудили побиття* ***журналістів*** *та цензуру в Криму* (УТ) та негативні: ***Сепаратисти*** *хочуть в квітні перевести Крим на рублі* (Ua)*,* ***Ростовські «казаки»*** *вже обирають собі будинки у Криму, з яких збираються виселити місцевих* (ВЗ), *Кремль нагороджує* ***зрадників*** *і* ***окупантів*** *новою медаллю «За повернення Криму»* (Ua). Іменники-істоти з нейтральним значенням переважають.

У групі іменників-неістот спостерігаємо більшість одиниць із нейтральним значенням: *сценарій, будинки, крыло, вода, телеканали, гражданство, собственность, референдум, поезд, страницы в истории, рынок, полуостров, план дій, ситуація, вантажівки, вещи, овощи, флешмоб*, дещо меншу кількість із негативним: *плен, процес, заснований на беззаконні, можливість безкарно дебоширити, масові обшуки, недовольство Россией, гонка ядерних озброєнь, нарушение прав собственности, зброя, війна, депортація, проблема* та поодинокий – із позитивним: *Батьківщина*.

Низка іменників у заголовках пов’язана з топонімом *Крим* синтаксичним зв’язком прилягання та керування й утворює з ним вільні словосполучення: *міст у Крим, життя після окупації Криму, фальсифікації на референдумі в Криму, отжим Крыма, удар по Крыму, Крым под Россией, непогода в Крыму* тощо. Інші субстантиви функціюють як метафоричні порівняння, дейктичні маркери означуваного концепту та лексика суспільно-політичного характеру, що входить у коло «проблеми Криму»: *хроніка неоголошеної війни, пороховая бочка, рынок ритуальных услуг, рейдерство по-российски, вирус в активной фазе, свято непослуху, агітація, криза, українська юрисдикція, територія терору* тощо.

Другий семантичний розряд іменникових предикатів (конкретність/абстрактність) засвідчив такий розподіл лексем за заголовками: серед конкретних назв найчастотнішими виявилися *вода* (7 уживань) та *поїзди* (2 уживання), також у низці є *майно, вертольоти, материк, полуостров, деньги, судна, зброя, вокзал, маски, файери, реєстри, квартира, вагони, отель* тощо.

Абстрактної лексики в аналізованих одиницях використано значно більше, що свідчить про нематеріальну сутність конфлікту, який розгорнувся навколо Криму: *договір, помощь, мир, закон, хаос, репресії, ціна, полон, депортація, проблема, доступ, граница, цензура, союз, рекорд, правила, теракт, життя, Інтернет, рынок, акція, протест, свято, термін, агітація, криза, вирус, терор, инструкция, гражданство*. До слів-лідерів цієї групи належать: *референдум* (3), *оккупация* (3), *вибір* (2), *відпочинок* (2), *телеканал* (2), *вибори* (2), *війна* (2).

Концепт 'Крим' у заголовках інформаційних ресурсів функціює в оточенні великої кількості власних назв. Тут знаходимо і географічні топоніми, які переважають у складі класифікатора 'Криму' як території: *Україна, РФ, АРК, Росія, Польща, США, Київ, Феодосія, Євпаторія, Абхазія, Нагорний Карабах, Велика Британія, Приднестровье, Казантип, Львівська область, Донбас, Чонгар, Москва, Європа, Майдан, Керченська протока, Севастополь*, й антропоніми: *Путін, С. Аксьонов О. Турчинов, Л. Кучма, О. Скрипка, Б. Нємцов, В. Шендерович, А. Яценюк, Медведєв, Обама, Пєсков, Порошенко, Луценко, И. Чубайс, Джемілєв, Илья Пономарев, Л. Улицкая, В. Новодворская, В. Портніков*, назви економічних об'єктів: *ЄС, Інтер, НТВ, Центробанк РФ, «Надра банк», «Дождь», Wizzair, «Нафтогаз», «Ощадбанк»* та назви владних підрозділів*: МИД, Держдума, РНБО, ООН, Кремль, Мін'юст, ОБСЄ, МЗС Туреччини, ФСБ, ГПУ, Меджліс, МЗС, ЗНО*. Вибірка засвідчила, що протягом першої половини 2014 року Крим у заголовках однозначно пов'язаний із *Україною* – 19 уживань проти 16 зі словом *Росія.* Натомість антропонім *Путін* трапляється вдвічі частіше за *Порошенко* (7/3), що, безперечно, зумовлено появою імені Президента України на політичній арені лише в кінці травня 2014 року, після дострокових виборів очільника держави.

Третьою за чисельністю групою предикатів концепту є прикметникова. Сюди ввійшли не тільки одиниці, вжиті при топонімі *Крим*, а й усі інші прикметники, які логічно потрапляють у коло тяжіння концепту.

З граматичного боку прикметникове оточення концепту 'Крим' представлене всіма трьома розрядами:

– якісними: *Джемілєв: У складі Росії* ***туристичний*** *Крим буде збитковим* (УП);

– відносними: *Як живе Крим без* ***дніпровської*** *води?* (Ua);

– присвійними: ***Украинские*** *военные в Крыму. Сложный выбор* (Ua), ***Путинські*** *байки про Крим: військові, яких немає, «допомога» референдуму і загроза НАТО* (УТ).

Семантично аналізовані предикати можна розподілити на три групи:

1) з військовою тематикою: *РНБО просить ООН визнати Крим* ***демілітаризованою*** *зоною* (УТ), *Росіяни завезли у Крим* ***важку наступальну*** *зброю* (ВЗ), *Якщо Україна втратить Крим, це викличе гонку* ***ядерних*** *озброєнь, – експерт* (УТ), *МЗС: Росія готується установити системи* ***протиповітряної*** *оборони в Криму* (УТ), *У Криму* ***військові*** *вантажівки супроводжує російська автоінспекція* (УТ);

2) політичною тематикою: *Путін: Крим ніколи не буде* ***бандерівським*** (УТ), ***Санкционный*** *удар по Крыму* (Ua), *Крим:* ***російська*** *агітація і* ***гуманітарна*** *криза* (УТ), *ГПУ: Крим повернеться під* ***українську*** *юрисдикцію ще до завершення нового* ***президентського*** *терміну* (ДТ);

3) кономічною тематикою: *Джемілєв: У складі Росії* ***туристичний*** *Крим буде збитковим* (УП), *Аксьонов звинувачує Київ у* ***туристичних*** *проблемах Криму* (УТ), *Кремль намагається врятувати* ***курортний*** *сезон в Криму* ***дешевими*** *путівками для підприємств* (5 канал), *«Укринтерэнерго» начало поставки электроэнергии в Крым по* ***рыночным*** *ценам* (ДТ), *На руинах: как в Крыму исчезла* ***банковская*** *система* (Forbes), *Аксьонов офіційно визнав* ***продовольчу*** *кризу у окупованому Криму* (5 канал).

Аналіз семантики наведених груп предикатів дає змогу стверджувати, що 'Крим' як територія у заголовках інформаційних видань категоризований як господарчо-економічний, військовий, політичний об'єкт та ринковий товар.

'Крим' як господарчо-економічний об'єкт (35 %). – місце, де ведуть господарські та економічні справи: *«Нафтогаз» пропонує РФ компенсувати газ, який залишився в Криму* (УП); *Медведев приехал в оккупированный Крым искать воду. Обещает не пожалеть на это дело денег* (Ua); *Аренда в Крыму для курортников подешевела на 40 %* (Бизнес вести).

'Крим' як військовий об'єкт (22 %) є місцем, де відбуваються військові та окупаційні дії: *В Крыму оккупанты продолжают удерживать в плену украинского офіцера* (Ua)*; Чонгар: життя після окупації Криму* (УП); *З окупованого Криму на материкову Україну вивели кілька суден* (УТ).

'Крим' як політичний об'єкт (42 %) є найбільшою категорією серед зазначених і репрезентує місце реалізації політичних амбіцій російської держави: *Мусульмани Криму стали на захист УПЦ Київського Патріархату на півострові* (УТ); *Крим: російська агітація і гуманітарна криза* (УТ); *МЗС: Росія намагається реалізувати в Криму абхазький сценарій* (УТ); *За Крим у складі України виступають 85 % українців, 65 % громадян Польщі, 42 % –США, 7 % – Росії* (УТ).

'Крим' як ринковий товар (2 %) є об'єктом відношень купівлі-продажу: *Дорогой Крым: рынок заплатил 179 миллиардов долларов за присоединение полуострова* (Крим_SOS), *Крым: цена вопроса* (ВЗ), *Крим обійдеться Москві у 5 міліардів доларів на рік* (ВЗ). Ця категорія є найменшою за кількістю репрезентацій у заголовках, але в ній сконцентровано, на нашу думку, увесь обсяг політично-економічних евфемістичних формулювань – концепт подано без спекуляцій щодо культурно-історичної спадщини,

людей, які населяють півострів, морально-етичних моментів – усе скептично зведено до опції торговельної операції.

Семантичні конотації концепту ‘Крим’ посилюються у поєднанні з пунктуаційним оформленням мовних одиниць. Ідеться про синтаксис заголовків, а саме – вживання лапок. У контексті цей синтаксичний знак використовують на позначення зневажливого ставлення до предмета розмови та умовності згадуваної одиниці, якими є, зокрема: *«Ощадбанк» має намір судитися з* ***«владою»*** *Криму за вкрадені мільйони* (ДТ), *У* ***«російському»*** *Криму не хочуть відпочивати навіть росіяни* (ВЗ), ***«Верховна рада»*** *АРК приєднала Крим до Росії* (УТ), *Яценюк: Крим – це територія України, тому визнання* ***«референдуму»*** *немає і не буде* (УТ), *Путін дивується, що після* ***«порятунку»*** *Криму ЄС не хоче з ним працювати* (УП). Найчастотнішими олапкованими словами виявилися *влада* та *російський*, які засвідчують скептичність мовців/авторів щодо легітимності подій на півострові.

Значна кількість заголовків оформлена як пряма мова, що свідчить, що ‘Крим’ є предметом численних діалогів, а також демонструє необхідність представити особисту авторитетну думку з проблеми, яка викликає багато суперечностей.

Аналіз дав змогу розділити конструкції з чужим мовленням на власне пряму та непряму мову. Непряма мова належить юридичним та фізичним суб’єктам і має такі семантичні відтінки:

1) модальні: *У Росії гадають, що Порошенку не вдасться повернути Крим і відстояти схід* (УП); *У Путіна не знають, чи привітають Порошенка, і повторюють «Крим наш»* (УП); *Джемилев надеется, что оккупация Крыма закончится с уходом Путина* (Ua);

2) аксіологічні: *МЗС Туреччини засудило референдум у Криму* (УТ); *В ОБСЄ засудили побиття журналістів та цензуру в Криму* (УТ);

3) фактологічні: *Порошенко пообіцяв невідкладно зайнятися поверненням Криму Україні* (ДТ); *Пєсков назвав неможливим повернення Криму Україні* (ДТ); *Власть рассказала, как будет бороться с национализмом в Крыму* (15 минут).

У групі власне прямої мови виділяємо дві підгрупи, а саме: хто і про що говорить. До суб’єктів мовлення потрапили депутати (*М. Джемілєв, А. Яценюк, О. Ляшко*), аналітики (*Б. Нємцов, В. Шендерович, І. Чубайс, І. Пономарьов, В. Портніков, експерти*), політичні діячі (*Посол Великої Британії, Л. Кучма, В. Путін, Л. Кравчук, МЗС, ГПУ*) та артисти (*О. Скрипка*)/

До предмету мовлення належить тематика:

1) референдуму (12 %): *Игорь Чубайс: Референдум в Крыму как подготовка суицида России* (Ua); *Посол Великої Британії: референдум в Криму – частина процесу, «заснованого на абсолютному беззаконні»* (УТ);

2) військово-політична (44 %): *В. Шендерович: С аннексией Крыма мы, россияне, живем уже в другой стране* (УП), *В. Портніков: Путіну наплювати на Крим, він хоче мати всю Україну* (ВЗ);

3) про майбутнє Криму (44 %): *Експерт: Україна зможе повернути Крим лише ціною усунення Путіна від влади* (УТ); *И. Пономарев: В Крыму обязательно возникнет недовольство Россией* (Ua); *Л. Улицкая: Не думаю, что Крым под Россией будет процветать* (УП).

У заголовках простежуємо тенденцію до безликого або колективного органу мовлення (*експерт, МЗС, ГПУ*). Це пов’язано з тим, що читачі можуть бути необізнані з особистостями, але такі авторитетні установи привернуть їхню увагу та нададуть ваги висловленню.

Повторення предикатів у заголовках про ‘Крим’ як територію вибудовує таку картину: серед дієслів: *втратити* (5), *повернути* (6), серед іменників: *окупанти* (4), *референдум* (5), *Росія* (16), *Україна* (19), *окупація* (5), серед прикметників: *анексований* (4), *окупований* (4), *російський* (9), *український* (7).

Отже, ‘Крим’, який став у першій половині 2014 року головною темою світових новин, у проукраїнських інформаційних агенціях має певну структуру. Ядро концепту ‘Крим’ (70 %) становлять такі когнітивні ознаки: *Крим* є територією, яка у заголовках ЗМІ найбільше балансує між сигніфікатами *втратити* та *повернути*; територією, яка визнана *окупованою* внаслідок проведення нелегітимного *референдуму;* територією зіткнень інтересів *України* та *Росії*; і яка, врешті, виявляється *анексованою*, тобто повністю під *російською* юрисдикцією.

До ближньої периферії (14 %) увійшла когнітивна ознака *Криму* як політичного об’єкта реалізації амбіцій російської держави. Дальня периферія (9 %): *Крим* є предметом численних дискусій, які тривають в усіх сферах громадського життя: від політичної до мистецької. Крайня периферія (7 %) сформована когнітивною ознакою скептичного ставлення української спільноти до тривалого та успішного перебування *Криму* під російською окупацією.

Література:

1. Величко Н. Топонимический концепт ‘Крым’ как основа лингвокультурологического пространства Крым / Н. Величко // Материалы IV Международной научно-практической конференции, посвященной 45-летию кафедры методики преподавания филологических дисциплин и 40-летию международного образования в СГУ-ТНУ. – Симферополь, 2013. – С. 30–33.

Перелік скорочень:
УТ – Український тиждень
УП – Українська правда
ДТ – Дзеркало тижня
ВЗ – Високий замок
ГН – Голос народу
KS – Крим_SOS
Ua – Uainfo

УДК 811.161.2'367.634:81'28

Ричагівська Ю. Є.

ФУНКЦІЮВАННЯ СУРЯДНИХ СПОЛУЧНИКІВ У ДІАЛЕКТНОМУ МОВЛЕННІ (НА МАТЕРІАЛІ ГОВІРКИ С. БАРМАКИ РІВНЕНСЬКОГО РАЙОНУ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

У статті проаналізовано функції діалектних сурядних сполучників на прикладі однієї з говірок Рівненщини; авторка звернула увагу на частотність функціювання в діалектах асемантичних засобів зв'язку, на випадки полісиндетону, наголосила на відкритості розрядів сурядних сполучників.

Ключові слова: *діалектне мовлення, говірка, сурядний сполучник, асемантичний сполучник.*

На примере одного говора Ровенщины в статье описаны диалектные сочинительные союзы; автор обратила внимание на частые в диалектной речи случаи нетипичного функционирования асемантических союзов, на случаи их многократного повторения.

Ключевые слова: *диалектная речь, местный говор, сочинительный союз, асемантический союз.*

The article analyses functions of coordinate conjunctions illustrated by one of a local subdialects of Rivne region; attention was drawn to the frequent use of multiple conjunctions, to cases of atypical functioning undifferentiated conjunctions.

Key words: *dialect speech, local subdialect, coordinate conjunction, undifferentiated conjunction.*

Хоча українські діалекти активно вивчають упродовж тривалого часу, не можна стверджувати, що говіркове мовлення досліджене всебічно, ґрунтовно й системно, зокрема коли йдеться про граматичний рівень. Якщо морфологічні особливості діалектів певною мірою представлені в працях мовознавців, то діалектний синтаксис залишається однією з найменш досліджених ділянок [5, с. 9]. Живі автентичні тексти фіксують багатющий граматичний матеріал, який потребує аналізу з погляду семантики й функцій.

Ми зосередили увагу на специфіці функціювання сурядних сполучників у говірковому мовленні, матеріалом для спостережень послугували тексти, записані від носіїв говірки с. Бармаки поблизу Рівного. Згідно з сучасним членуванням діалектної території, населений пункт перебуває на межі південноволинських і поліських говірок [2; 10, с. 33–34], хоча в II половині XX століття цей мовний ареал ще відносили до поліського наріччя [3, с. 8; 7, с. 63].

Як засвідчили С. П. Бевзенко, В. І. Добош та інші науковці, система сурядних сполучних засобів у говірковому мовленні нечисленна, проте діалектні сполучники досить цікаві у функційному плані.

Мета статті – описати функції діалектних сурядних сполучників на матеріалі однієї з говірок Рівненщини; продовжити традиції наукового вивчення діалектного мовлення рідного краю.

Аналізуючи синтаксичну систему сучасної української мови, науковці звернули увагу на різні можливості сполучників щодо вираження семантико-синтаксичних відношень. Відповідно кваліфікували як семантичні ті сполучники, що одночасно маркують синтаксичний зв'язок і виражають певні відношення; до асемантичних (недиференційованих) віднесли сполучні засоби, які лише виражають формально-синтаксичні категорії сурядності чи підрядності. Асемантичність уважають наслідком багатозначності, тому семантико-синтаксичні відношення в конструкціях із недиференційованими сполучниками не можна ідентифікувати без допомоги інших засобів, зокрема контексту й лексичних актуалізаторів. Традиційно як асемантичні кваліфікують єднальні, приєднувальні засоби сурядності, а зіставно-протиставні, розділові вважають семантичними.

Найбільш розгорнутий ряд сурядних сполучників, як засвідчують записані тексти, представлений єднальними і приєднувальними засобами *і, й, та, та й, да, да й,ди й, а*:

[конóпл'і булú так'í з нас'íн'ем ***і*** *булú биз нас'íн'е];*

[виготоўл'áли тод'í самú ***ї*** *мукý /* ***ї*** *крупý /* ***і*** *чоботи];*

[одрúже такé јак на хýстку кусóк полотнá / ***та*** *трошки там скрáју вúсмиче / шоб булó бýд'бито јак прéнзл'і];*

[на л'удéї јíдут' на кон'í / јíде ос'íдланиї к'ін' ***і*** *скáче по л'ýд'ах* ***і*** *забивáли тих л'удéї* ***і*** *душúли* ***і*** *шо хóчиш];*

[йогó зéмл'у змáжат' / ***да*** *ўнéсут' солóму /* ***да ї*** *постéл'ат' тéјі солóми / бо ж увéчери понахóд'ат' бабú ї чоловикú].*

У мовленні інформаторів старшого покоління послідовно функціюють у ролі єднальних і приєднувальних засобів синтетичний сполучник *да*, аналітичні *да й, ди й.* Єднальні сполучники *да, да й* науковці тривалий час розглядали як одну з особливих синтаксичних рис поліського наріччя [3, с. 170; 8,

© Ричагівська Ю. Є., 2014

с. 302]. Г. Л. Аркушин і П. С. Лисенко у різних говорах північноукраїнського наріччя виявили сполучні засоби *да, да й, ди й*, які функціюють відповідно до сполучників *і, та, та й* [1, с. 123, 131; 9, с. 64]. Спостереження діалектологів засвідчили також послідовне вживання сполучника *да* в карпатському мовному ареалу [11, с. 72].

Примітно, що дослідники літературних текстів фіксують лише застарілий протиставний сполучник *да*, представлений переважно у творах українських класиків XIX століття, де він виражає відповідні семантико-синтаксичні відношення і є синонімом до сполучника *але* [4, с. 60].

Говіркове мовлення дає багато контекстів із повторюваними сполучниками *да, да й*, які поєднують однорідні члени речення (переважно дієслівні форми) або приєднують компоненти, рівноцінні простим реченням:

*[накладу́т' тудá от тóго плáт'а / **да** посúпл'ут' пóпе^{ц}лом / **да** пол'ýт' кúпјатком / ше на вéрс'і каменéц' // каменц'á нáшос' клáли / дóўше гарáче булó / чи шó / не^{и} знáју // мóже ў печи нагривáли / **да ў** клáли // **да ў** такé булó пран'é].*

Як фонетичний варіант, вочевидь, варто розглядати сполучний засіб *ди й*; у говірці він представлений рідше і зазвичай виконує приєднувальну функцію:

*[застáвиў максúма / ну ти його ни знајіш д'іда максима шоб по^{у}смалúў / **да** застáвили мáтиру шоб навари́ла јім ју́шки і напиклá пирог'íў / с тим / оі / с кáшо^{у}ју // **ди й** мýсила ро^{у}бúт' / ц'íлу н'іч пóралис'а ро^{у}бúли так'é шоб јім напиктú тогó ўс'огó].*

В аналізованій говірці сполучник *а* досить послідовно представлений як єднальний і приєднувальний засіб, хоча для нього типова функція – виражати протиставлення:

*[**а** до шкóли ходúли / то шó ж // бáбиｊна кацевéїка / бач типéр кáжут' куфáїка / **а** (протиставлення – Ю.Р.) ја кажý ўже кацевéїка / бо тод'í булá // о / бáбиｊну кацевéїку / **а** н'імéц'к'і дес' јак'іс' чиривúки^{і}знашлú / ти чиривúки^{і}ўзýју // по^{у}дпиризáц'а / јака ж та кацевéїка / јакраз захóдит' полá за полý // да крáїкоју].*

Відомо, що конструкції з приєднувальним сполучником *а* були «надзвичайно поширені в мові українських грамот XIV – XV ст.», де він «нанизував» речення і члени речення в процесі розгортання думки. Науковці переконані, що ці грамоти «реально відображають особливості синтаксичної структури» української мови згаданого періоду [12, с. 146]. А. П. Грищенко, автор відповідного розділу монографії «Історія української мови. Синтаксис», єднально-приєднувальне вживання сполучника *а* розглядав як «загальнослов'янське синтаксичне явище». Дослідник зазначив, що в цьому сполучному засобі «були закладені тенденції розвитку двох функцій – власне єднальної і зіставно-протиставної, – однак, очевидно, ще на праслов'янському грунті існували діалектні зони, яким була властива перевага однієї з двох згаданих функцій» [8, с. 295].

Зіставні й протиставні відношення інформатори виражають переважно за допомогою сполучників *а, але.* Ці засоби традиційно у сфері зіставних відношень позначають зв'язок неконтрастних явищ, понять, а в протиставних конструкціях кваліфікують відношення контрастності:

*[так'é ми óл'у то^{у}б'і наторочúли / шос' вúбиреш / **а** шос' ни вúбиреш / шос' так'е // а то јого багáто мóна // **але** јак каже д'ід / аби јогó ўсе такó / спочáтку да до к'íнц'а / то јогó мóна наговорúт' ц'íлу кнúшку / про тéје жит'é јакé воно́ булó];*

*[ну то спаднúц'а то је самó собóїу / **а** так јак он на мин'í то ўже то булá сук'éнка / **але** ж ја јіјі пор'íзала бо по^{у}гáно рукá / ни хóче ўд'агáт' чериз гóло^{у}ву то розрúзала ди й халáт].*

Непоодинокі конструкції, у яких протиставлені фрагменти мовлення пов'язує недиференційований сполучник *і*:

*[а с'огóдн'і ї матрáси / і на матрáс ше настéлиш / і шо хóчеш / **і** ў бóки мýл'аје / **і** спúна болúт' / **і** нóги крýтит'].*

Характер відношень у таких випадках допомагають установити лексичне наповнення компонентів, інтонація мовця, паузи.

Набір розділових сполучників, як свідчать наші записи, типовий (*чи…чи, то…то, а то… а то, або)*; вони функціюють порівняно нечасто, серед них переважають парні одиниці. Посилена роздільність у чергуванні фактів найчастіше позначається різними комбінаціями сполучників *то…то, а то… а то*:

*[а с'íко там ў ту шкóлу / **то** їдеш / **а то** ни їдеш / **а то** трéба коровú гнат' пáсти]*;

*[**то** жúта зилéного нарвýт' / пшинúц'і / да ў тóму крáс'ат' / **а то** бузинá / бузинý варúли / да ў тóму покрáс'ат' / шоб отакá булá].*

Взаємовиключення певних явищ у говірці передають за допомогою сполучників *чи, або*, які можуть бути й одиничними, і парними:

*[знáју шо росколóчували вáпну / **чи** ше сóл'і добаўл'áли / **чи** ни добаўл'áли / да ў бочку];*

*[а тáк то крéїдоју милúли **або** пóпилом].*

Отже, у говірковому мовленні характер структурних зв'язків і семантичних відношень, виражених сурядними сполучниками, тісно пов'язаний зі специфікою матеріалу. Оскільки діалектні тексти – це «живе» мовлення, то цілком закономірно, що тут переважають недиференційовані сполучні засоби, а ідентифікувати відношення допомагають контекст, інтонація, паузи, паралінгвістичні засоби.

Виокремлені в говірці розряди сурядних сполучників, за винятком розділових, відкриті для взаємопроникнення: однаковими засобами може маркуватися єднальний, приєднувальний, зіставний і протиставний зв'язок. Проте для діалектного мовлення такі функційні зміни, вочевидь, є природними. Ознакою проаналізованих текстів також є багаторазове повторення єднальних і приєднувальних засобів. Якщо в художньому тексті полісиндетон розглядають як композиційний прийом, зумисне використаний автором, то для наших бабусь – це звичний спосіб говоріння. Нанизування фрагментів мовлення за допомогою сурядних сполучників не лише допомагає пов'язати текст, а й забезпечує ритмічність говіркового мовлення, створює надзвичайну його мелодійність.

Ці висновки спонукають нас розширити джерельну базу дослідження для ґрунтовнішого аналізу сполучникової системи діалектів нашого краю, заохочують до пошуку критеріїв визначення меж синтаксичних одиниць в усному мовленні, що дало б змогу глибше вивчити питання про семантику і функції засобів зв'язку в діалектному тексті.

Література:

1. Аркушин Г. Словник західнополіських говірок : у двох томах / Г. Аркушин. – Т. 1. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волинського державного університету імені Лесі Українки, 2000. – XXIV+354 с.

2. Атлас української мови в трьох томах : [наукове видання]. – Т. 3. – К. : Наукова думка, 2001. – 640 с. – № IX.

3. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. Бевзенко. – К. : Вища школа, 1980. – 246 с.

4. Городенська К. Граматичний словник української мови. Сполучники / К. Городенська. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2007. – 340 с.

5. Гриценко П. Е. Грамматический портрет диалекта / П. Е. Гриценко // Исследования по славянской диалектологии. – Вып. 16. – М., 2013. – С. 9–36.

6. Добош В. І. Склад і синтаксичні функції сполучників сурядності в південнокарпатських говірках української мови / В. Добош // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі : тези доповідей і повідомлень XV Республіканської діалектологічної наради. – Житомир, 1983. – С. 138–140.

7. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови / Ф. Т. Жилко. – К. : Радянська школа, 1955. – 315 с.

8. Історія української мови. Синтаксис / Г. П. Арполенко, А. П. Грищенко, В. В. Німчук та ін. – К. : Наукова думка, 1983. – 502 с.

9. Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – К. : Наукова думка, 1974. – 260 с.

10. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори / І. Матвіяс. – К. : Наукова думка, 1990. – 168 с.

11. Николаев С. Л. Словарь карпатоукраинского торуньского говора с грамматическим очерком и образцами текстов / Николаев С. Л., Толстая М. Н. – М. : Институт славяноведения РАН, 2001. – 231 с.

12. Плющ П. П. Історія української літературної мови / П. П. Плющ. – К. : Вища школа, 1971. – 423 с.

УДК 811.161.2'373.46

Степанова О. І.

ДО ПРОБЛЕМИ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ НОРМИ

У статті висвітлено поняття термінологічної норми, проаналізовано особливості норм сучасних українських терміносистем, окреслено варіантність норм термінолексем, названі причини їхнього порушення, охарактеризовано джерела, шляхи і способи кодифікації.

Ключові слова: *термін, термінологія, терміносистема, термінолексема, мовна норма, професійний варіант норми.*

В статье освещается понятие терминологической нормы, анализируются особенности норм современных украинских терминосистем, очерчивается вариантность норм терминолексем, называются причины их нарушения, характеризуются источники, пути и способы кодификации.

Ключевые слова: *термин, терминология, терминосистема, терминолексема, языковая норма, профессиональный вариант нормы.*

The article clarifies the notion of terminological standards, analyzed the features of the norms of the modern Ukrainian terminology systems, outlines the variation of terms, called the reason of their violation, characterized sources, the ways of and means of codification.

Key words: *term, terminology, terminology systems, linguistic norm, the professional version of the norm.*

Поява нових термінів – активний і постійно діючий процес у будь-якій мові, зокрема українській, що зумовлено розвитком науки і техніки, удосконаленням уявлень людини про природу, частиною якої вона є, предметний світ та їхню взаємодію. Оновлення номінативного фонду сучасних мов для спеціальних цілей забезпечено дією механізмів мовної системи загалом.

Термінознавство – сучасна наукова дисципліна, предметом якої є терміни і терміносистеми. Воно виникло в середині XX ст. на межі лінгвістики, логіки, інформатики, психології та низки інших наук. Оскільки терміни в кожній мові – це здебільшого слова і словосполучення, підпорядковані практично всім закономірностям утворення і функціювання слів і словосполучень, предмет і методи термінознавства в значному ступені збігаються з предметом і методами мовознавства. Терміносистему разом із багатьма термінологами (Т. Кияком, І. Кочан, В. Лейчиком, Т. Панько, Л. Симоненко, О. Суперанською та ін.) розуміємо як упорядковану єдність термінів будь-якої галузі, що набуває ознак системності поступово із розвитком науки, техніки, мови. Вона є наслідком організованості термінології, якщо під термінологією розуміти сукупність термінів, що стихійно складаються у процесі пізнання певної галузі діяльності. Унормування терміносистеми відбувається під час безперервного комунікативного функціювання.

Мета нашої розвідки – з'ясування поняття термінологічної норми, специфіки її функціювання в українських різногалузевих наукових системах.

Термінологія має більшу незалежність, ніж інші мовні рівні. Можна виділити, наприклад, такі мовні рівні, де дозволені певні відхилення від норми, але при збереженні загальних принципів і закономірностей, властивих мові. У такому випадку сама термінологія може впливати на розвиток норм загальнолітературної мови. Найбільше це характерно для термінологічного словотворення.

Питання унормування термінологічної лексики складне й суперечливе. Як зазначає Т. Р. Кияк [4, с. 58], результати лінгвістичної нормалізації термінології повинні мати не більш, ніж рекомендаційний характер, оскільки лінгвіст не може стверджувати про правильність/неправильність побудови терміна, а може говорити про нього лише з погляду перспективності/неперспективності, доцільності/недоцільності.

Отже, ідеться про специфічну термінологічну норму, тоді як орфографічні, орфоепічні, акцентуаційні та граматичні норми в основному є загальнолітературними. Поява самостійних тенденцій термінотворення призвела до виникнення такого поняття, як професійний варіант норми.

У професійному варіанті норми необхідно враховувати і те загальне, що властиве мові науки (професійним мовам) і загальнолітературній, і те особливе, що існує в професійних, але відсутнє в загальнолітературній мові. Професійний варіант норми зовсім не протиставлений нормам загальнолітературної мови, проте для визначення його лінгвістичного статусу слід виявити умови, при яких можливе його утворення.

Необхідність в професійному варіанті норми виникає головно в двох типових випадках: 1) коли існують варіантні засоби вираження понять або реалій; 2) коли з'являються нові засоби вираження понять або реалій, типових для мови професійних сфер уживання, але відсутніх у загальнолітературній мові.

© Степанова О. І., 2014

У першому випадку варіантні форми вираження понять різняться за сферами вживання: загальнолітературної та професійної. Наприклад, форми множини чоловічого роду на *-á* дуже часто незвичні для вуха неспеціалістів: *стопорá, колерá, юпитерá* (освітлювальні прибори), *профіля́* (вертикальні розрізи, перетин), *тортá, кексá* (в мовлення кулінарів), *факелá* (у нафтовиків) та ін. Очевидно, спеціалісти повинні з'ясувати, наскільки такі варіанти допустимі в межах норми, чи вони є помилковими. На нашу думку, перелічені варіанти можуть буди віднесені до усного різновиду професійного варіанта норми. Показово, що в сучасних нормативних словниках-довідниках форми *штурманá, шпікерá, колерá* та ін. кваліфікують як факти термінологічного мовлення або професійного просторіччя, а не як відхилення від норми. Це підтверджує й офіційна кодифікація подібних форм у морській термінології, де спеціальним циркуляром закріплені деякі з них: *крейсера* (не писати *крейсери*), *лоцмана* (не писати *лоцмани*), *мічмана* (не писати *мічмани*) та ін. До професійного варіанту входять і акцентологічні норми слів: *ру́дник* (у гірників та шахтарів), *компáс* (у моряків), *агонія́, епілепсія́, інсульт* (у медицині) та ін. Типовими для термінологічного слововживання є граматичні варіанти професійних норм: *спазм – спазма*. Уживання форми жіночого роду можна вважати допустимим у межах норми.

У процесі визначення професійного варіанта норми дуже важливим є розуміння, що не всі професійні відхилення від правил літературної мови можуть бути віднесені до розряду допустимих у спеціальних сферах і кваліфіковані як професійний варіант. Іноді це помилки або відхилення від норми в термінологічному наголосі, словотворенні або слововживанні. Серед таких прикладів багато порушень як професійного варіанта норми, так і літературної норми наголосу загалом, напр.: *рефлексія́* (псих.), *пу́хівка* (орн.), *ґетерофорія́* (мед.) та ін.

Деякі форми, реалізовані винятково в усній формі професіоналів, у неформальному оточенні спеціалісти кваліфікують як професіоналізми: помилка – *ляп*, синхрофазотрон – *каструля*, внутрішні роботи нульового циклу – *нуль, нульовка* тощо. Різновидами професіоналізмів є професійні жаргонізми, наприклад: *наводнювання легенів* (мед.) – набряк легенів при обструкційному ателектазі. Якщо частина професіоналізмів цілком може мати нормативний характер, то умовність професіональних жаргонізмів досить відчувають мовці.

У межах норми в термінології є низка форм, які не властиві загальнолітературній мові. Наприклад, уживання тавтологічних словосполучень типу *одно-однозначні (співвідношення)*, *електронно-електронний (перехід)*, *адаптер канал-канал* є порушенням словотворення в мові науки, але цілком виправдане, оскільки репрезентують прийом, потрібний для відображення відповідного поняття. У професійному уживанні допускається і наявність речовинних іменників у множині, коли необхідно окреслити, наприклад, різновид, сорти: *корма* (для тварин), *мармури*, *спирти, чаї, тютюни* тощо. Можна використовувати в множині й деякі абстрактні іменники: *звучності, неоднорідності, вередливості* та ін.

Отже, процес кодифікації галузевої термінології вимагає всебічного вивчення джерел і способів її унормування, особливостей функціювання в науково-теоретичній та науково-практичній сферах [7, с. 116].

Аналіз наукової галузевої літератури свідчить, що певна частина понять підмови різних наук у фахових виданнях репрезентується по-різному, трапляються невдалі кальки з російської, ряд термінів через багатокомпонентність і багатозначність неточно називають поняття, для окремих із них характерна велика кількість синонімічних рядів тощо [1, с. 34].

Так, наприклад, уживання невдалих кальок із російської призводить до неточності усього тексту, наприклад: *Отже,* ***з одного боку****, державою створюються рівні стартові можливості для вступу на навчання за державним замовленням…* ***З іншої сторони****, особа наділена правом навчатися власним коштом* [3, с. 50]. Лексеми *бік* і *сторона* мають однакове переносне значення: «складник, елемент чого-небудь, окрема риса, властивість, яка характеризує що-небудь». Водночас, у діловому та науковому стилях усталено дві конструкції: «*з одного боку, з другого боку»* та «*з одної сторони, з другої сторони»*. Але ці словосполуки мають різний зміст. Першу уживають, коли зіставляють два факти, дві обставини. Другу використовують у договорах (угодах), коли йдеться про сторони договору. Очевидно, в аналізованому контексті доцільно вживати вираз «*з одного боку, з іншого боку»*.

Часто трапляються помилки, що пов'язані з прийменниково-відмінковим керуванням, наприклад: *За рахунок оплати за навчання* [3, с. 54], хоча правильно уживати: *за рахунок оплати навчання*.

Незважаючи на те, що дієслова о*платити* і *платити* синонімічні в значенні «вносити плату за щось», однак вони різняться керованими відмінковими формами іменників. Лексема *оплатити* вживається з іменником у знахідному відмінку без прийменника, тоді як до слова *платити* у складі об'єктного словосполучення додається прийменник *за*. Порівняйте: *Фірма вчасно оплачує рахунки* (з газети); *Біля собору цього дня знову з'явилися ті, що за висоту не платять* (О. Гончар).

Окремі терміни різняться й у значенні, і, відповідно, – здатністю сполучуватися з іншими словами. Так, іменник, *об'єм* – «величина у довжину, висоту й ширину, вимірювана в кубічних одиницях» уживається в сполученнях: *об'єм конуса, куба, циліндра, колби, посудини, приміщення, кімнати, вагона, котловану, печі, тіла, серця, мозку, повітря, рідини* тощо; *об'єм* може бути *великий, малий, невеликий,*

значний, повний, середній. Нормативними є вислови: *визначити об'єм чогось*, *циліндр об'ємом 400 кубічних сантиметрів*, *тіло в об'ємі має п'ять кубічних дециметрів*, *об'єм повітря збільшується під час нагрівання* та ін. Іменник *обсяг* – взагалі «розмір, величина, кількість, значення, важливість, межі чогось». Уживається зі словами: *обсяг роботи, капіталовкладень, будівництва, бюджету, заготівель, промислової продукції, знань, інформації, брошури, книжки, рукопису, поняття, слова, навантажень*, *обсяг* може бути *величезний, значний, невеликий, середній*. Можна сказати: *визначити обсяг*, *підраховувати обсяг*, *величезна за обсягом і значенням праця*, *у повному обсязі*, *брошура обсягом 20 сторінок*. Уживання таких словосполучень, як: *об'єм робіт, об'єм інформації* (потрібно: обсяг), а також, *розмір статті*, *розмір книги* є порушенням норми.

Основу термінологічних систем різних галузей наук становлять запозичення. Треба зазначити, що процес стабілізації іншомовних запозичень у терміносистемах відбувався не зразу. Це можна проілюструвати на конкретних прикладах.

Термін *аналіз* (гр. *analysis*) засвоївся без закінчення -*is*, правда спочатку цей термін виступав у двох варіантах: 1) з нульовим закінченням (як уживається і сьогодні); 2) із закінченням -*а* (*аналіза*).

Порушення мовних норм запозичених термінів пояснюється незнанням значення слів, частковим збігом обсягів сем іншомовізму з власне українським словом.

Наприклад: *Актуалізується необхідність скасування* ***пільг*** *та* ***преференцій*** *окремим суб'єктам господарської діяльності* [3, с. 49]. Уважаємо, що треба залишити тільки одне слово: або *пільги*, або *преференції*, оскільки: термін *преференція* має значення: 1) «особливі пільги, надані окремим державам, підприємствам, організаціям для підтримки окремих видів діяльності»; 2) «перевага, пільга» [9, с. 559].

Серед запозичень у системі термінів виділяємо росіянізми, граматичні форми яких не властиві нормам сучасної української мови, наприклад, російський активний дієприкметник *тлеющий* (пож.) перекладено як *жевріючий* або *тліючий*, відповідно до значення українського дієслова *жевріти*: «горіти без вогню», замість українського нормативного варіанту *жеврійний*.

Часто інтернаціоналізми та росіянізми співіснують як терміни-дублети, при відсутності національного відповідника. Запозичення із близькоспоріднених мов породжують побічні значення (конотації), або вони часто виступають міжмовними омонімами (причому в російській мові слово може бути багатозначним, тоді як в українській воно позбавлене полісемії). Саме тому в деяких випадках доцільно відмовитися від запозичень із близькоспоріднених мов на користь інтернаціоналізмів. У галузі термінології інтернаціоналізація словникового складу мов особливо помітна, оскільки й сама наука дедалі більше інтернаціоналізується. За традицією, інтернаціоналізмами називають лексичні одиниці, що становлять фономорфологічні варіанти слів або морфем, які поширюються зі спільного джерела в неспоріднені мови й мають у цих мовах ідентичну або схожу семантику та графіку, наприклад: *антагонізм, інвестиція, ініціатива, капітал, експорт, економіка, ініціатива* тощо.

Значна кількість запозичень у терміносистемах свідчить про те, що формування термінологій усіх галузей зумовлено екстралінгвальними (культурними, соціально-історичними, психологічними) та інтралінгвальними (внутрішньомовними та міжмовними) чинниками.

У термінології реалізуються потенційні можливості мови, які не завжди знаходять вихід у загальнолітературному словотворенні. Оскільки термінологія – це галузь, що перебуває в авангарді науки і безпосередньо відчуває на собі вплив екстралінгвальних чинників, тобто потребу в лексемах для нових явищ у науці й техніці, то в ній інтенсивно використовуються всі способи словотворення загальнолітературної мови і всі власне термінологічні моделі, яких не має у загальнонародній мові.

Крім засвоєння й дотримання норм літературної мови у професійній сфері, потрібно орієнтуватися в термінологічному комплексі обраного фаху, аналізувати специфіку термінів, дотримуватися національних стандартів щодо системи термінів.

Продуктивність кодифікації термінів та їхнє активне використання в усному та писемному фаховому мовленні залежить від вправ і завдань, спрямованих як на переклад та вдумливе засвоєння термінології, так і на активізацію вмінь говоріння та слухання, необхідних для застосування цієї термінології в конкретних ситуаціях спілкування.

Отже, засвоєння термінологічної норми передбачає обов'язкове володіння культурою фахового мовлення. Знання сучасних норм літературної мови, фахової термінології; уміння складати документи, вести міжособистісний діалог, виступати перед публікою, використовуючи різні тактики для досягнення комунікативної мети, є важливою умовою професійного успіху та фахового зростання.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в науковому опрацюванні термінів різних галузей, що становлять загальну картину розвитку української термінології як підсистеми загальнолітературної мови.

Література:

1. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 1990. – 232 с.

2. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови / В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

3. Вахович І. Функціонування ВНЗ приватної форми власності в умовах становлення соціально орієнтованої ринкової економіки вищої школи / І. Вахович // Економічні науки : зб. наук. пр. – Луцьк, 2008. – Вип. 5 (18). – Ч. 1. – С. 48–58.

4. Кияк Т. Р. Лингвистические аспекты терминоведения : учебн. пособие / Т. Р. Кияк. – К. : УМК ВО, 1989. – 104 с.

5. Кияк Т. Р. До питання про «своє» та «чуже» в українській термінології / Т. Р. Кияк // Мовознавство. – 1994 – № 1. – С. 34–37.

6. Культура мови на щодень / Н. Я. Дзюбишина-Мельник, Н. С. Дужик, С. Я. Єрмоленко [та ін.]. – К. : Довіра, 2000. – 304 с.

7. Панько Т. І. Українське термінознавство : підручник / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацько. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.

8. Пилинський М. М. Мовна норма і стиль / М. М. Пилинський. – К. : Наукова думка, 1978. – 288 с.

9. Словник іншомовних слів / [гол. ред. О. С. Мельничук]. – К. : Наукова думка, 1985. – 966 с.

10. Шевчук С. В. Українська мова за професійним спрямуванням : підручник / С. В. Шевчук, І. В. Клименко. – К. : Алерта, 2010. – 696 с.

УДК 811.161.2'373-119

Черемська О. С.

ЗАСАДИ ЛЕКСИЧНОГО НОРМУВАННЯ У ПРАЦЯХ МОВОЗНАВЦІВ ХАРКІВСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЧНОЇ ШКОЛИ (ПЕРША ТРЕТИНА XX СТ.)

У статті висвітлено погляди мовознавців Харківської філологічної школи щодо вироблення мовних стандартів у першій третині XX століття. Окреслено теоретичні засади лексичного нормування, виокремлено принципи нормалізації та критерії нормативності.

***Ключові слова**: Харківська філологічна школа, літературна норма, принципи унормування, критерії нормативності.*

В статье освещены взгляды языковедов Харьковской филологической школы на разработку языковых стандартов в первой трети XX века. Определены теоретические основы лексической нормализации, выделены принципы нормализации и критерии нормативности.

***Ключевые слова**: Харьковская филологическая школа, литературная норма, принципы нормализации, критерии нормативности.*

The article show the views of linguists Kharkiv philological school for the development of language standards in the first third of the twentieth century. Defined the theoretical basis of lexical normalization, normalization, and highlighted the principles of normative criteria.

***Key words**: Kharkiv philological school, literary norm normalization principles, criteria normativity*

Процеси унормування української літературної мови активізували на початку XX століття, що зумовлено пожвавленням суспільного життя. Серед фундаторів нормувального процесу такі імена, як М. Гладкий, О. Курило, С. Смеречинський, М. Сулима, К. Німчинов, О. Синявський, О. Ізюмов, М. Йогансен, Н. Малеча, Н. Солодкий, Б. Ткаченко, В. Сімович, Г. Сабалдир, А. Кримський. Історичні традиції і новаторство в цій ділянці мовознавчої науки пов'язані з Харківською філологічною школою.

Дослідженню мовознавчої спадщини харківських лінгвістів присвячені праці українських і зарубіжних учених І. К. Білодіда, Г. Бідера, С. П. Бевзенка, С. В. Вакуленка, В. А. Глущенка, А. П. Грищенка, С. Я. Єрмоленко, М. А. Жовтобрюха, В. С. Калашника, М. П. Кочергана, Л. А. Лисиченко, Л. Т. Масенко, М. Мозера, О. Г. Муромцевої, І. В. Муромцева, В. М. Русанівського, О. І. Скопненка, Л. В. Струганець, О. О. Тараненка, В. Ю. Франчук, Ю. В. Шевельова та ін. Особливо актуальним постає проблема нормування української літературної мови в активні періоди державотворення та розкриття участі в цьому процесі відомих представників Харківської філологічної школи.

Мета статті – з'ясувати підходи харківських лінгвістів щодо вироблення літературомовних стандартів, виокремити засадничі принципи лексичного нормування в окреслений період і критерії лексичної норми, що стали підґрунтям стандартизації і кодифікації.

Дослідження нормувальних процесів у працях харківських лінгвістів першої половини XX ст. пов'язані з такими іменами, як О. Б. Курило (другий період діяльності), О. Н. Синявський, М. Ф. Сулима, Л. А. Булаховський, К. Т. Німчинов, М. Ф. Наконечний, Б. Д. Ткаченко, М. Г. Йогансен. Їхній доробок окреслює теорію і практику вироблення мовних норм, а також усталення лексичних норм. В українському мовознавстві їх уважають представниками потужної наукової школи, яка виникла в Харківському університеті у XIX ст. і заклала основи для наукового розвою на подальші століття.

В історії мовознавства поняття школи пов'язують з різними дослідницькими реаліями. *Школою* традиційно називають коло науковців, які працюють в одному, географічно визначеному дослідницькому центрі або центрах – звідси назви Київська історико-філологічна школа, Харківська історико-філологічна школа, Львівська історико-філологічна школа та ін. Зі школою співвідносять наукові здобутки певного дослідницького центру або університету, що дозволяє розглядати такі результати пошукової діяльності вчених, як цілісність [18, с. 3].

Харківська філологічна школа (далі ХФШ) особлива тим, що була першою науковою лінгвістичною школою в Російській імперії [21]. Учені ХФШ зосереджували увагу на проблемі походження українського народу та його мови, визначенні вихідних рис української мови, її взаємодії зі спорідненими мовами. На початку XX ст. перед ними постало завдання визначити шляхи формування літературомовного стандарту в умовах державності: «У зв'язку зі становленням української мови як державної і виконання нею нових функцій у 20-і роки на передній план виходить практичний аспект мовознавчих досліджень, внаслідок чого з'являється велика кількість навчальної літератури, словників тощо… Так, 1926 р. з'являється підручник для вищої і середньої школи П. Горецького та І. Шалі «Українська

© Черемська О. С., 2014

мова. Практично-теоретичний курс» (за 1926–1929 роки він витримав 8 видань) і «Українська мова» М. Наконечного, потім колективний «Підвищений курс української мови» (автори Б. Ткаченко, М. Йогансен, М. Перегінцев, М. Наконечний, Л. Булаховський, К. Німчинов). Посібник був призначений для вищої школи і характеризував сучасну українську літературну мову, уперше містив розділи про лексику і фразеологію» [9].

Окреслюючи підходи мовознавців до нормування в цей період, Ю Шевельов виокремлював в Україні дві школи: крайню пуристичну (етнографічну, або київську) та помірковану пуристичну (синтетичну, або харківську). Перша представлена етнографістами (крайніми пуристами) – М. Гладкий, О. Курило (у ранніх працях), С. Смеречинський, І. Огієнко, Є. Тимченко, В. Сімович, А. Кримський. Помірковані пуристичні погляди висловлювали О. Синявський, М. Сулима, М. Наконечний, О. Курило в пізніших творах та ін. [19, 110–111]. І хоча «обидві школи не були оформлені за допомогою якихось програмних декларацій» [13, с. 169], однак своєю науковою діяльністю вони утвердили засадничі принципи нормування в мовознавчій науці й кодифікаційній практиці.

Найскладнішим періодом щодо розбудови української літературної мови, її нормалізації й стандартизації була саме перша третина ХХ ст. Це спричинено тим, що українська мова тривалий час функціювала в умовах диглосії на територіях, які ввійшли до складу кількох держав, що зумовлювало особливе ставлення до вибору шляхів розвитку літературної мови, бо проблема єдності українського стандарту в різних політико-культурних умовах набувала особливого звучання. «Це було надто актуальним для української мови, адже кодифікаційні заходи наприкінці 1920-х років полягали передусім у виробленні єдиного стандарту, узгодженні різних літературно-мовних практик, які умовно можна назвати західноукраїнською та наддніпрянською» [13, с. 172–173].

Харківські мовознавці висловлювали виважені погляди щодо питання про українські й галицькі елементи в літературній мові. М. Сумцов, учень О. Потебні, один із фундаторів і очільник Харківського історико-філологічного товариства, наприклад, вважав, що: «Сучасну українську мову неслід рахувати галицькою мовою… Літературна мова на Україні одна українська з де-якими незначними галицькими відмінностями, які незабаром зробляться непомітними. Коли охота поділити українську літературну мову на два великих відділи, то швидше можна її поділити на мову художню і мову наукову й публіцистичну. Що до першої, то, хвалити Бога, вона вже добре вироблена, барвиста, дзвінка і гнучка. Що до другої, то тут треба додати чимало праці: оброблення цієї мови залежить від тих обставин, які дасть нове українське життя у всіх його галузях...» [17, с. 16]. Мовознавець убачав вирішення проблеми з термінологією у створенні в усіх інституціях реєстрів потрібних для них термінів й дорученні «спеціальній комісії, яка прийме на увагу й розгляне усе, що потрібно, дещо залишить без перекладу, бо нащо перекладати такі слова, які мають міжнародне значення і по всіх усюдах уживаються однаково? Зовсім не треба. Далі комісія може ... придумати деякі нові терміни, відповідаючи потребам теперішнього часу» [17, с. 16].

О. Курило, говорячи про наддніпрянську мову, наголошувала на способі «російського думання», що найбільше виявився в творенні синтаксичних та фразеологічних зворотів. І хоч від 1917 року наддніпрянська мова збагатилася у своєму лексичному складі на багато «нововитворених слів», здебільшого наукового характеру, «але багато потрібних слів черпалося й із Галичини», бо тривалий час наукова мова могла розвиватися лише на галицькому ґрунті. Тому не дивно, що в термінах української наукової мови трапляється чимало українізованих польських термінів [8, с. 11], а вже практика вживання, «саме життя покаже, який принцип у термінології та науковій мові переможе, принцип народний чи принцип міжнародний, а певніше, що вони обидва матимуть однакову рацію існувати» [7, с. 6].

Отож, основне завдання для О. Курило, як і для М. Гладкого та М. Сулими щодо творення літературної мови загалом і наукової зокрема полягало не в стиранні відмінностей між наддніпрянською і галицькою мовою, а в тому, щоби позбутися російськомовних впливів. Свою діяльність мовознавці спрямовують на те, щоб стати у пригоді літературній мові й «на її характерні хиби вказавши, подати й поправні форми й звороти» [8, с. 77].

Так, аналізуючи лексику української преси початку державотворення, Микола Гладкий звертає увагу громадськості на часте вживання не властивих українській мові слів і конструкцій: (*відчит* замість *звіт*, *біжучий* замість *поточний* рік [1, с. 63]; відзначає як безпосередній вплив на нашу мову з боку російської, що виявляється у простому перейманні російських слів, що мають однак відповідні собі українські: *укрупненя* – ***побільшування***, *підйом* – ***піднесення***, *зекономлювати* – ***заощаджувати***, *замисел* – ***задум***, *звалка* – ***смітник***, так і посередній, що виявляється в намаганні перекладати слова, замість того, щоб знайти відповідне до цього розуміння українське слово, а часом цілий вислів: *довели яскраво* – ***цілком, безперечно довели***, *це приводить* – ***це призводить, викликає, спричинює*** [2, с. 23–24]. Зважаючи на це, особливу роль в унормуванні лексичної системи М. Гладкий відводить письменникам, які, спираючись на народну мову та літературні мовні традиції, повинні «уміти з сирого матеріялу селянських діалектів творити мовні форми, близькі й рідні духові й інтересам широких мас» [3, с. 159].

Варто зауважити, що за вихідний принцип в унормуванні мови більшість мовознавців ХФШ (М. Гладкий, О. Курило, М. Сулима) вважали поширеність лінгвального явища в народній мові й етнографічних

джерелах Так, нормативними, на думку М. Сулими, є слова, «що їх утворено в цілковитій згоді з системою народної мови, цебто утворені слова повинні бути подібними до вже наявних слів» [15, с. 31]. Такий же підхід ученого до новотворів: вони повинні відповідати системі мови, а інакше – є зайвими в українській мові.

Окрему увагу дослідник приділяє нормуванню лексико-семантичної системи української мови. На його думку, «дуже важко говорити про справи лексико-семантичні з погляду нормування їх» [14, с. 140]. Визначаючи лексичну норму, учений радить брати до уваги «спосіб вилучення». Подібні думки висловлював М. Сумцов: «взагалі без сумніву прийдеться незабаром викидати багато усякого словесного сміття, яке зараз набірається в охочекомонній словотворчості, наприклад, нове слово сміта (великоросійське смѣта), яке засмічує мову, такий же поганий новий кошторис – теж сміття, бо в українській мові слов «смѣта» й кошторис нема» [17, с. 14]. Однак мовна практика в цьому випадку засвідчує перевагу на боці терміна, запозиченого з німецької мови.

О. Синявський не абсолютизував значення народної творчості в розвитку мовних стандартів, уважаючи, що для постійного збагачення українська мова має спиратися й на інші джерела, наприклад, досвід інших країн, пов'язаний із різними виробничими сферами. Учений заперечував архаїзаторські тенденції примітизувати українську мову [5, с. 7]. Основними тенденціями у виробленні літературних норм учений вважав розвиток індивідуальних властивостей мови, а також поширення інтернаціональних елементів [6, с. 19].

«Конструктивним чинником» у розвитку української літературної мови О. Синявський уважав словник. Він вимагав від упорядників Російсько-українського академічного словника 1924–1933 рр. адекватного перекладу слів і словосполучень: наприклад, до російського слова «общежитие» запропоновано подати один із поданих варіантів перекладу (*гуртожиток, житлогурток, житлогурт*), а саме: *гуртожиток*, – оскільки воно активно функціює в народній мові й може стати нормативним [12, с. 57–66].

Отож, вихідним принципом в унормуванні мови, на думку О. Курило, є принцип «народності», а впливовим чинником її лексичного збагачення є мова українських класиків [8, с. 15]. Основними критеріями щодо нормалізації мовного явища на за О. Синявським є: функціювання мовного явища в мові письменників, закріплення у словниках і граматиках, поширення в народній мові [11]. М. Сулима називає такі критерії нормативності: найширша вживаність і природність факту в народній мові, зручність якогось факту з погляду мовного поступу («нюансація думки, економія енергії, а не паперу»), поширеність і потрібність якогось факту (коли він узгоджений із системою народної мови) в мові письменницькій, науковій [15, с.29]. Ці критерії є актуальними й сьогодні.

Як стверджує Ю.Шевельов, «заслугою Синявського й почасти Сулими було те, що вони підійшли до надбань і пропозицій етнографічної школи критично. Традиції народно-етнографічної мови вони піддали переглядові в світлі традиції нашої літературної мови і в світлі перспективи майбутнього розвитку» [20, с.6]. Саме цей поміркований підхід харківських мовознавців до мовних явищ і забезпечив виважені кроки щодо мовного нормування у початковий період стандартизації мови. «Теоретичні підходи науковців та практика укладання словників, а також підготовлений правопис засвідчують, що у 20–30 рр. XX ст. заперечують стихійні норми, а увагу дослідники зосереджують на системних засадах унормування літературної мови» [10, с. 8].

Отже, мовознавчі праці представників Харківської філологічної школи досліджуваного періоду є цінним джерелом вивчення нормативного процесу як невіддільного компонента історії української літературної мови. Теоретичні студії вчених заклали основи розвитку української літературної мови. Важливе значення має також практичний аспект лінгвістичних праць. Харківські мовознавці виокремили основні причини порушення мовних норм і вказали шляхи їх подолання Напрацювання вчених дають змогу застосовувати їхні підходи до нормалізації нової української літературної мови і накреслити перспективи мовного розвитку в Україні в сучасний період.

Література:

1. Гладкий М. Державна правописна комісія / М. Гладкий // Життя і революція. – 1926. – № 2–3. – С. 123–124.

2. Гладкий М. Наша газетна мова / М. Гладкий. – К. : ДВУ, 1928. – 174 с.

3. Гладкий М. Мова сучасного українського письменства / М. Гладкий. – Харків ; Київ : ДВУ, 1930. – 159 с.

4. Гладкий М. Стабілізація української мови / М. Гладкий // Життя й революція. – 1927. – № 4. – С. 70–78.

5. Грищенко А. О. Н. Синявський: місце в історії українського мовознавства / А. Грищенко // Українська мова. – 2005. – № 4. – С. 22–62.

6. Жовтобрюх М. А. визначний дослідник української мови (До 80-річчя з дня народження О. Н. Синявського) / М. А. Жовтобрюх // Українська мова і література в школі. – 1967. – № 132. – С. 18–25.

7. Курило О. Словник української фізичної термінології (проєкт) / О. Курило. – К., 1918. – 133 с.

8. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови / О. Курило. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 303 с.

9. Лисиченко Л. Харківська філологічна школа [Електронний ресурс] / Л. Лисиченко. – Режим доступу до статті : http://www.ukrmova.in.ua/history.html.

10. Мельник Т. П. Процеси унормування лексики української мови у 20–30 рр. ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. П. Мельник. – К., 2010. – 20 с.

11. Синявський О. Норми української літературної мови / О. Синявський. – Харків ; Київ : Книгоспілка, 1931. – 367 с.

12. Синявський О. Російсько-Український Словник ВУАН / О. Синявський // На мовознавчому фронті / [відп. ред. Г. Ткаченко]. – К. : ДВУ «Радянська школа», 1931. – Кн. 1. – С. 57–66.

13. Скопненко О. І. Засади кодифікації в українській та білоруській мовах (20-і – початок 30-х рр. ХХ ст.) / О. І. Скопненко // Мовознавство. – № 2–3. – С. 168–174.

14. Сулима М. Ф. Проблеми літературної норми в українській мові / М. Сулима // Шлях освіти. – 1928. – № 4. – С. 132–141.

15. Сулима М. З приводу наших мовних злиднів / М. Сулима // Радянська освіта. – 1927. – № 2. – С. 25–33.

16. Сулима М. Регулятори й дисонатори української мови / М. Сулима // Життя й революція. – 1927. – Ч. 1. – С. 74–78.

17. Сумцов М. Ф. Начерк розвитку української літературної мови / М. Ф. Сумцов. – Харків : Союз, 1918. – С. 6–16.

18. Шевченко Л. І. Дослідження Михайла Максимовича в контексті проблеми «Наукова школа/ школи» / Л. І. Шевченко // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика : зб. наукових праць. – Вип. 25. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. – С. 3–13.

19. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус / Ю. Шевельов. – Чернівці, 1998. – 294 с.

20. Шевельов Ю. Покоління 20-х років в українському мовознавстві / Ю. Шевельов // Слово. – 1993. – Число 6. – С. 6–7.

21. Українська мова : енциклопедія. – К. : Вид-во Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. – 750 с.

УДК 811.161.2'367.332

Щербачук Н. П.

СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ В ДІАЛОГІЧНОМУ МОВЛЕННІ, ЇЇ КОМПОНЕНТНИЙ СКЛАД

У статті проаналізовано типову компонентну наповнюваність семантично елементарного простого речення діалогічного мовлення. Установлено причини експліцитності/імпліцитності синтаксем у діалогічних єдностей на зразок питання-відповідь. Зазначено ряд чинників, що зумовлюють ущільненість речень-реплік.

Ключові слова: *предикат, валентність, репліка-стимул, експліцитність / імпліцитність, репліка-реакція, субстанціальні синтаксеми.*

В статье анализируется типичная компонентная наполняемость семантически элементарного предложения диалогической речи. Устанавливаются причины эксплицитности/имплицитности синтаксем в диалогической речи типа вопрос-ответ. Обозначено перечень факторов, что обуславливают уплотнённость предложений-реплик.

Ключевые слова: *предикат, валентность, реплика-стимул, эксплицитность / имплицитность, реплика-реакция, субстанциальные синтаксемы.*

The article analyzes the typical component occupancy semantically basic simple sentence dialogue speech. Are established causes of explicitness / implicitness syntaxemes in dialogical unity such as question and answer. Specified number of factors that contribute compactedness sentences-replicas.

Key words: *predicate valence, cue-stimulus explicitness / implicitness, cue-response, substantial syntaxemes.*

Кожне речення передає ту чи ту картину об'єктивної дійсності через компонентну наповнюваність, яка й реалізує загальне значення конструкції. Середина XX ст. позначилася мовознавчими розвідками у напрямку виявлення нових значень і функцій реченнєвих структур з орієнтацією на речення як основну синтаксичну одиницю мови, якій властива комунікативна функція.

Найкраще реалізує мову в дії діалог як форма мовного спілкування, який, відображаючи всі функції мови, забезпечує ефективність процесу мовлення. Основною його одиниця – діалогічна єдність, компонентами якої є змістовно залежні та структурно взаємозумовлені репліки.

Намагання лінгвістів систематизувати закономірності репрезентації семантичної структури речення формально-граматичними засобами були пов'язані з монологічним мовленням. Діалогічні ж побудови під впливом лінгвістичних і паралінгвістичних чинників, фіксують різні процеси модифікації мовних моделей речення, актуалізуючи й адаптуючи їх до умов спілкування та реалізації основних функцій. Виникає чимало запитань, пов'язаних із особливостями функціювання синтаксем у будовах діалогу, визначенням функції кожного елемента семантичної структури в мовленнєвій побудові, специфікою реалізації потенційних можливостей ознакових слів у реченнях-репліках, що визначає експліцитність / імпліцитність субстанціальних синтаксем.

Діалог у вигляді бесіди є основною сферою функціювання конструкцій, які мають своєрідну специфіку в організації компонентного складу. Єдності на зразок питання-відповідь виявляють закономірності змістового й граматичного співвідношення, що реалізується в найхарактерніших синтаксичних явищах. В основному це стосується репліки-реакції, яка або продовжує попередню конструкцію, або будується під впливом її структури. Змістова завершеність таких комплексів реалізується комунікативним блоком, а не складом окремої репліки.

Перший елемент діалогічного акту є повним за будовою і містить запит інформації. Структура питального речення схожа зі структурою розповідного речення, семантичні властивості питання наближаються до семантики розповіді. Однак вони відрізняються один від одного метою висловлювання. Більшість питальних речень будуються за тими ж моделями, що й розповідні. Центральним компонентом репліки-запитання є дієслово, яке вказує на модально-часові характеристики речення і робить його повноцінною синтаксичною будовою. Значеннєве навантаження такої питальної одиниці реалізується лише за наявності ознакового слова з погляду його окресленої валентної семантики, а також указує на певну ситуацію.

Потреби спілкування зумовлюють запитання, яке передає сильне комунікативне спрямування мовлення на наступне висловлення, створюючи особливий змістовий взаємозв'язок між ними. Адже питання служить не для передачі інформації, а для її отримання. Репліка діалогу орієнтована на конкретну

© Щербачук Н. П., 2014

ситуацію, конкретного співбесідника, конкретне ставлення мовця до предмета мовлення, тому, виражаючи запит, ці конструкції у своєму лексико-формальному складі містять лише те головне, про що необхідно запитати в кожному окремому випадку, уникаючи вживання зайвих у смисловому відношенні слів. Попередній контекст або ситуація зумовлюють імплікацію упущеного компонента. Із цим пов'язана неповнота реплік-реакцій і реплік-стимулів, яку слід розглядати не як «дефект», а як специфічність діалогічного мовлення.

Найчастіше репліка-запитання містить експліцитний предикат, оскільки він є головним у мінімумі інформації, заради якої будується структура. Однак у ролі перших компонентів мовленнєвих єдностей також уживають неповні речення з імпліцитним ознаковим словом на зразок: – *Що з тобою? – запитала Катя. – Я в'язну, – тихо прошепотів Жорка*; – *Ви ... чого? – схилився господар. – Мені б випити... – зніяковів Іван Семенович* (Є. Плужник), у таких структурах умови ситуації в момент діалогу використано із комунікативною метою, яка допомагає не реалізовувати в поверхневій будові і так все зрозуміле й очевидне; – *Хто куди? – сказав Ілько. – Піде кожний своєю дорогою, – казав Кіндрат* (Улас Самчук); – *Де вона? – Вона спить. – зупиняє Бориса Горнов* (М. Кропивницький), у наведених прикладах лексично не виражені локативні предикати зумовлюються будовою та семантикою самого речення; – *А взимку? – Ходжу по дрова* (О. Кобилянська); – *І що? – Замирив спорячих* (Б. Лепкий), формальна структура та зміст таких реплік-запитань реалізується тільки з урахуванням попереднього контексту.

Щодо другого компонента мовленнєвої єдності, то він містить у собі необхідне значення, яке передається завдяки цілісності всього діалогу.

Джерельна база засвідчує наявність значної кількості реплік-реакцій, у яких предикат імпліцитно представлений у формальній структурі, відсутність якого не ускладнює розуміння ситуації: – *Що здирають? – Шкіру на голові* (І. Білик); – *І хто платив? – Яремій* (Ю. Мушкетик); – *Про кого мовиш, княже? – Про сина Бориса...* (С. Скляренко); – *У чорну їх! – рішив старшина* (Панас Мирний). У таких репліках уявлення про імпліцитний предикат встановлюється з власного змісту, попереднього контексту й будови конструкції. Це стосується семантики суб'єктної синтаксеми та зумовлених семантико-синтаксичною валентністю нульового ознакового слова правобічних субстанціальних синтаксем у позиції другорядних членів речення, що є лексично вираженими.

Конструкції з відсутнім предикатом можуть виникати лише за умови належного володіння конкретною мовою, оскільки важливе значення має не тільки певна синтаксична форма, вибір якої зумовлює відношення до дієслова, але й валентні зв'язки, які підказує інтуїція мовця.

Якщо в реченнях монологічного мовлення відсутність ознакового слова порушує граматичність і комунікативність будови, то структури діалогічного мовлення з пропущеним дієсловом є повноцінними одиницями, які виконують свою інформативну функцію за наявності різноманітних компенсувальних формальних чинників.

Імпліцитність предикативного компонента речення-репліки стає можливою завдяки тому, що пропуск частин не тільки узгоджується з комунікативною метою речення, а й допомагає осягнути її найбільш зручним способом. Ця мета криється в потребі висловитись економно, без називання зрозумілого. Відбувається ніби скорочення форми за рахунок ускладнення змісту, яке призводить до так званого розуміння із півслова. Найчастіше в діалогах уживають неповні репліки-реакції на зразок: – *Про що ж він вам розповідав? – Про єгипетську неволю... – відповів рабин* (В. Малик); – *Хто тобі це казав? – спитав мене батько. – Дід* (О. Довженко); – *Хто платив? – запитує знову Володько. – Я. – каже Роман* (Улас Самчук), у яких не повторюються вже названі в запитанні предикатні компоненти, що є основою для відповіді. Функційна специфіка цих структур реалізується в актуалізації й експлікації очікуваного адресантом змісту – ремного компоненту, тоді як інші можуть залишатися невираженими. Керуючись настановою співрозмовника, адресат словесно позначає найбільш важливі, нові компоненти смислу.

Діалогічному мовленню властиві еліптичні речення-реакції з пропущеним ознаковим словом, яке найчастіше вказує на рух, побажання, наказ, місцезнаходження, а також значення буттєвого дієслова: – *Даєш мені на насіння? – сміється Текля. – Під церкву з рукою. – відказує Охрім* (М. Кропивницький); – *То ти йдеш? – Я на посту!* (А. Дімаров); – *Що там? – Козаки в морі! – засмаглий моряк крикнув у рупор* (З. Тулуб); – *Що ще? – Я вам наливочки, – турбувався той* (Панас Мирний). Такі речення з семантичного боку повні, а з формально-синтаксичного – неповні, оскільки присудок є імпліцитним. Його відсутність у таких реченнях надає дії відтінку швидкості, стрімкості, інтенсивності [1, с. 104].

Діалогічне мовлення багате репліками-відповідями з експліцитними предикатними компонентами. Наприклад: – *Не пізнаєте? – Не пізнаю* (О. Гаврилюк); – *Ти хочеш признатись їй? – подивився на нього Куниця. – Я не грішив, – відповів ясним поглядом* (Є. Плужник); – *Може, її хто інший сватає? – Я її сватаю* (М. Кропивницький); – *А що болить? – Я застудилась* (А. Іванова). Такі структури в контексті набувають додаткових функцій: уточнення, пояснення певних незрозумілих елементів ситуації, тим самим указуючи на новизну інформації.

Перша репліка діалогічного комплексу може виражати закінчену думку своїм словесним і граматичним складом на формально-граматичному рівні; на семантико-синтаксичному – лексично представлені

в структурі необхідні компоненти-синтаксеми. Щодо другого компонента єдності, то йому на формальному рівні притаманне явище й експліцитності, і імпліцитності ознакових слів. Однак порівняно з пропуском субстанціальних синтаксем відсутність цього компонента в репліках-реакціях є явищем менш поширеним, але характерним цим конструкціям.

Функціювання неповних мовленнєвих структур засвідчує, що вони є одним із головних синтаксичних засобів виділення висловлення, оскільки випускаються здебільшого синтаксично провідні ланки, залишаються синтаксично залежні. Такі конструкції надають мовленню «невимушеності, гнучкості та природного звучання, сприяють виділенню комунікативного центру висловлення» [1, с. 103].

Структурна неповнота реплік діалогу є для них синтаксичною нормою, відступ від якої призводить до стилістичного навантаження. Пов'язаність граматичної будови, відсутність чіткого синтаксичного членування, експресивність – ці риси неповноти закріплюють такі речення за стилями побутово-розмовного і художнього мовлення.

Найбільшу групу становлять конструкції з експліцитним предикатом, уживання якого в репліках-реакціях визначається метою комунікації. Саме він вказує на те нове, про що повідомляється в реченні.

Предикат є несамодостатнім із смислового боку компонентом, оскільки його валентність, регулюючи кількісно-якісний склад додатковими в змістовому плані елементами, створює семантико-граматичну конструкцію. «Валентні властивості предиката, які реалізуються в реченні, у самому предикаті подані у вигляді «місць», «прогалин», що підлягають заповненню» [3, с. 117]. Тому ознакове слово завжди супроводжується предметними субстантивними одиницями, іменами-субстанціями, які є між собою семантично сумісними.

Основною функцією непредикатних одиниць є диференціація окремого значення предиката, який, вимагаючи чітко визначеної форми залежного, мотивуючи це планом змісту, сполучається лише з тими класами іменників, що утворюють із ним насамперед семантичну єдність. Залежно від ступеня диференціації та певної семантики предиката виділяємо неоднакову кількість валентних позицій, актуалізації яких потребує ознакове слово в діалозі.

Непредикатні знаки в реченнєвій структурі набувають особливого значення, якого вони не мали поза конструкцією. У цьому випадку семантично релевантними для них є певні смислові функції ознакових слів, що функційно змінюють залежний компонент.

Субстанціальний залежний компонент уточнює граматично опорну синтаксему суб'єктними, об'єктними, адресатними, інструментальними та локативними характеристиками. Кожне з виділених семантико-синтаксичних відношень має свій діапазон змістових модифікацій, які яскраво реалізуються в діалогічному мовленні.

Характер інформації, умови її передачі визначають не тільки зміст діалогу, але й коло структур, що його обслуговують [4, с. 103].

Реалізація лівобічних і правобічних субстанціальних синтаксем у репліці-стимулі залежить від регулювання семантичних параметрів ознакових слів, що задають схему ситуації та є своєрідним контекстом для наступної структури. Мовець у цій репліці вживає ті значеннєві одиниці, за допомогою яких намагається підкреслити особливу значимість інформації, яку хоче отримати від співрозмовника. Елементи, які експліцитно представлені в репліці-запитанні, внаслідок своєрідних завдань є здебільшого синтаксично провідними. Наприклад: *– І ти вернулася? – гукнув Загнибіда*; *– Чого ж ви мене до себе прикликали?*; *– Де се ти підхопила сього жевжика? – суворо поспитався у Христі* (Панас Мирний); *– Я поведу Русь проти Візантії? – запально вигукнув Святослав* (С. Скляренко). У цих репліках-стимулах центральними компонентами є ознакові слова *вернулася*, *прикликали*, *підхопила*, *поведу*, які відображають ситуацію та програмують будову запитання, тим самим групуючи навколо себе певне іменникове оточення. Однак змістово-граматична основа діалогічного комплексу була б не зрозумілою без своєрідної логічної інтонації в структурі питальної модальності, яка виділяє найбільш значущі для відповіді аргументи несуб'єктного значення.

Щодо реплік-відповідей, то їх семантика та спосіб вираження залежить від форми питання.

Розвиток діалогу не міг піти шляхом, що створював багатослівність мовлення, чим ускладнював би процес спілкування. Наявність у репліках усіх можливих іменникових одиниць не обов'язкова, а в багатьох випадках зайва. Будова другого елемента діалогічної єдності проектується питанням за граматичною схемою повного речення, де пропускаються ті одиниці, які словесно оформлені у свідомості мовця або дублюють компоненти стимулу. Вони є повноцінними одиницями спілкування та найбільш продуктивними серед неповних структур.

У процесі комунікації мовець прагне до того, щоб слухач правильно сприйняв інформацію, тому репліка-реакція своєю структурою дає не тільки позитивну чи негативну відповідь, але уточнює певну думку. Вплив синтаксеми на семантичну структуру речення визначається значущістю повідомлення, яке вона вміщує в мовленнєву конструкцію. Наприклад: *– І хто ж тебе продав? – Чоловік* (В. Чемерис), у репліці-відповіді імпліцитні об'єктна (*мене*), ознакове слово (*продав*) та адресатна (*невідомій особі*) синтаксеми, серед яких про перші дві ми дізнаємося з попереднього контексту, а інформацію про остан-

ню отримуємо із ситуації; – *Кохаєш ти її? – задумливо запитав Куниця. – Ненавиджу... – стиха вронив Іван Семенович* (Є. Плужник), у другому компоненті цієї діалогічної єдності відсутньою є об'єктна синтаксема, тому що співрозмовники знають особу про яку йдеться, оскільки її згадували раніше; – *Що це таке? – запитала. – Вона віщує погоду* (Ю. Мушкетик), у цій репліці-реакції упущеною є адресатна синтаксема, яка є семантично надмірною в цій структурі; – *Що ж він робе? – спитав Книш. – Квартирант пише, – одказав Рубець* (Панас Мирний); – *Ти про що говориш? – Він оскопив мене, – сказав Роман* (С. Скляренко), в останніх двох репліках-відповідях інструменталь не має матеріального вираження. Ця категорія часто імпліцитно представлена. Другий елемент діалогічного комплексу містить лише те головне й нове, що повинне бути у відповіді. Пропущені одиниці посилюють комунікативне значення лексично виражених слів, що займають позицію реми.

Типовими для діалогів є граматичні конструкції, що складаються з субстанціальних синтаксем, яких немає в репліці-запитанні: – *А ти не боїшся тигрів? – Ми дивитимемося*; – *А чи вмієш ти стріляти? – запитав. – Не святі ж горшки ліплять... – почухав Григорій голову* (І. Багряний); – *Скільки коштувала? – шипів Ждан. – Я смертю не торгуватиму* (А. Іванова); – *Що там? – гучно сякається Клим Свиридович. – Непокоїть мене професор... – тихо відповіла Алла* (Є. Плужник). Вони не просто стверджують або заперечують висловлену в питальній структурі думку, але водночас служать його обставинним, рідше атрибутивним поясненням, уточненням або вказують на особу, дію чи стан, які хоч і допускаються здебільшого провідною питальною реплікою, навіть досить точно окреслюються її змістом і функцією, та все ж прямо не зумовлюються нею в царині лексичного значення [2, с. 154].

Імпліцитність та експліцитність у реченні-репліці тих або інших аргументів зумовлюється комунікативною настановою висловлення, намаганням мовця повідомити дещо про дійсність. Функціонування різних компонентів структури прогнозується ситуацією, яка лежить в основі висловлення. Мовець при безпосередньому спілкуванні має можливість передати значення слова через невербальні засоби комунікації.

Підсумовуючи, можна сказати, що предикат, субстанціальні синтаксеми, валентно-непов'язані одиниці створюють семантико-синтаксичний рівень речення, у якому кожному компоненту властива певна функція, реалізація якої створює значеннєвий план структури, що є основною синтаксичною одиницею. Л. В. Щерба зазначав, що «не бачачи зміст, не можливо встановлювати формальні ознаки, оскільки невідомо, позначають вони щось, а тому, чи існують вони як такі» [5, с. 65]. Із метою забезпечення співбесідника точною та швидкою інформацією речення-репліки тяжіють до ущільнення. Тому вибір і побудова певної конструкції в діалогах визначається рядом умов. Це передусім обсяг інформації, що закладений у компонентах, мета висловлювання та комунікативне завдання. А тому пропуск аргументів у конструкціях діалогічного мовлення – явище дуже поширене й природне, яке дозволяє стисло й динамічно викласти інформацію і є надзвичайно важливим для економії в мові, оскільки кількість мовних одиниць, можливих у спілкуванні, завжди лімітована.

Література:

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови: Синтаксис : [підручник] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.

2. Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення: (Просте речення: еквіваленти речення) / П. С. Дудик. – К. : Наукова думка, 1973. – 288 с.

3. Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление / С. Д. Кацнельсон. – Л. : Наука, 1972. – 216 с.

4. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : [підручник] / К. Ф. Шульжук. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 408 с.

5. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Л. В. Щерба. – Л. : Наука, 1974. – 428 с.

УДК 821.161.2–2.09

Кочерга С. О.

ЄРУСАЛИМСЬКИЙ ТЕКСТ У ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Статтю присвячено геокультурним вимірам творчості Лесі Українки. У ній охарактеризовано єрусалимський дискурс у творчості письменниці. Розглянуто топос Єрусалима, який моделюється у творах, написаних за біблійними, євангельськими та пост'євангельськими сюжетами («На руїнах», «Вавилонський полон», «Що дасть нам силу?», «Руфін і Прісцілла» та інші). Проаналізовано авторські особливості візії міста, семантичне багатство міфологеми «Єрусалим», ключові семіотичні знаки сакрального простору, численні асоціації в контексті світової традиції.

***Ключові слова**: геопоетика, топос, код, семантика, міф.*

Статья посвящена геокультурным измерениям творчества Леси Украинки. В ней охарактеризован иерусалимский дискурс в творчестве писательницы. Рассмотрен топос Иерусалима, который моделируется в произведениях, написаных по библейским, евангельским и постевангельським сюжетам («На руинах», «Вавилонский плен», «Что даст нам силу?», «Руфин и Присцилла» и другие). Проанализированы авторские особенности визии города, семантическое богатство мифологемы «Иерусалим», ключевые семиотические знаки сакрального пространства, многочисленные ассоциации в контексте мировой традиции.

***Ключевые слова**: геопоэтика, топос, код, семантика, миф.*

The article is dedicated to geo-cultural dimensions of Lesya Ukrainka's creative work. It describes Jerusalem discourse in the works of the writer. It is characterized the Jerusalem topos, which is modeled in the works written by biblical, evangelical and postevangelical stories («The Ruins», «Babylonian Captivity», «What Will Give us Strength?», «Rufin and Priscilla» and others). It is analyzed the author's specific understanding of the city, semantic abundance of the myth «Jerusalem», the key semiotic signs of sacred space, numerous associations in the context of world traditions.

***Key words**: geo-poetics, topos, code, semantics, myth.*

Здавна Єрусалим уважають містом трьох релігій. Його назва в перекладі з єврейської означає «житло світу», земля, що є святою водночас для юдаїзму, християнства й ісламу. Перші згадки про Єрусалим трапляються в єгипетських документах XVIII сторіччя до н. е. Сакральна аура міста передусім асоціюється з побудованим Соломоном храмом на священній горі Ізраїлю Сіон, якого вважали постійним місцеперебуванням Бога. Історія Єрусалима складається з численних етапів руйнацій і відроджень. Центром християнського світу він став за імператора Костянтина. Упродовж багатьох сторіч Єрусалим уособлював фантастичну мрію єврейського народу, якого спіткало трагічне вигнання за часів панування Риму. Особлива історіософська роль міста в культурі людства викристалізовується з біблійного погляду на минувшину. Як слушно зазначає Т. Возняк, Єрусалим завжди розглядають «як місто-організм, і як матеріальний чи фізичний об'єкт, і як сакральну вартість, і як буттєву одиницю, і як мітологему чи елемент культури» [3, с. 268–269]. Останнє переконливо підтверджує поширена міфологема «Небесний» або «Новий Єрусалим», якою позначають відображення земного міста в надприродних просвітлених сферах, символічний зв'язок землі і неба.

Світова література засвідчує глибинну традицію образотворення Єрусалима, що збагачується функціюванням утопічного символу міста. Свого часу С. Аверинцев зазначав: «Що є спільного між Афінами та Єрусалимом?». Це сповнене виклику питання колись поставив Тертуліан (De praescriptione haereticorum). Афіни означали філософію, світську культуру, розум, Єрусалим – віру. До цих символічних імен міст ми маємо додати третє ім'я – Рим, що уособлює державний порядок і закон [1]. Кожне з цих міст нині приваблює дослідників геопоетики як локальний топологічний текст і надтекст, що є наскрізним у багатьох національних літературах. Зауважмо, що наш національний досвід дав підстави вбачати в Києві «український Єрусалим»; інколи це маркування застосовують і до прадавнього Острога.

Витоки міфу про Єрусалим у письменстві Київської Русі переконливо доведено в працях відомого літературознавця П. Білоуса. Вельми цінний внесок у національну інтерпретацію топосу «Єрусалим» зробив Г. Сковорода. Український мислитель культивував «Горній Єрусалим», під яким розумів своєрідну духовну республіку, непроминальний зразок оновлення соціального устрою, вічну мрію, до якої людство приречене прагнути, проте реалізувати ідеали суспільної гармонії в земному житті неможливо.

© Кочерга С. О., 2014

«Блажен сыскавшїй Племя в Сіонѣ и Родню во Їерусалимѣ», – стверджував Г. Сковорода [2, с. 334]. Семантично місткий знак Єрусалима репрезентує творчість двох національних геніїв – Т. Шевченка і М. Гоголя. Власне, саме ним визначний вчений Ю. Барабаш об'єднав художні світи цих письменників у порівняльно-психологічних студіях «Коли забуду тебе, Єрусалиме…» [3].

Важливе місце Єрусалимський текст посідає у творчості Лесі Українки. Частково цієї теми торкалися дослідники, що вивчали біблійні образи в доробку письменниці, зокрема В. Антофійчук, Г. Левченко, М. Моклиця, Т. Свербілова та інші. Слід наголосити, що письменниця-мандрівниця створила цілу мережу семантичних констант, котрі стали провідними категоріями опису різноманітних топосів як локальних текстів культури, що заслуговує на цілеспрямоване й послідовне вивчення. Завдання цієї статті – виокремити єрусалимський текст у творчості Лесі Українки та з'ясувати природу його художньої енергетики.

Творча спадщина письменниці – це своєрідне свічадо історії Єрусалима, яку розпочинає образ одного з будівничих міста в давньоєврейському царстві Давид (легенда «Саул»). Загалом перший блок Єрусалимського тексту письменниці становлять інтерпретації біблійних сюжетів епохи великих біблійних пророків («Єврейські мелодії», «На руїнах», «Вавилонський полон»). Панівною темою цих творів стає єгипетсько-вавилонське рабство. Як відомо, 586 р. до н. е. Єрусалим завоював і зруйнував вавилонський цар Навуходоносор II, тисячі єрусалимців були виведені у полон. Першим передав цю трагедію художнім словом пророк Єремія з Єрусалима, якому приписують авторство книги «Плач Єремії», що містить описи руйнування міста. У «Єврейських мелодіях» Леся Українка слово про Єрусалим подає як визначальний компонент у спадщині «зловіщого пророка», створеній «*на звалищах міста».* Образ зруйнованого Єрусалимського храму, на олтарі якого «*неправдивим богам / чужоземці вогонь запалили*», постає в різнорівневій семіосфері поезії. Провідною у ній залишається думка про вірність рідному краю на чужині, впевненість у тому, що обране Господом за святиню «*довіку святинею буде!*».

У драматичній поемі «На руїнах» сакральний Єрусалим, спаплюжений вавилонянами, імпресіоністично фіксується вже в широкій панорамі першої ремарки: «*Ясна, місячна ніч. Далеко розляглась рівнина Іорданська, на видноколі мріють гори Морія і Сіон, поблискуючи срібним верхів'ям проти місяця. В глибині, але не так далеко, як гори, чорніють руїни Єрусалима, де-не-де поміж ними блима вогник, либонь, в якій позосталій хатині, де ще живуть люди*» [6, с. 167]. Дух зламаності, безсилля, покірності долі панує серед вигнанців. Тільки окремі з них не втратили духовні інтенції та біль за зневажене рідне місто:

Єрусалиме мій, Єрусалиме!
Ти, вічна рано рідної країни!
Гориш ти в мене в серці невгасимо!.. [6, с. 171].

На цю тугу пророчиця Тірца відповідає закликом до оборони руїни працею, бо «*земля єрусалимська не згоріла*», пощерблений меч вона радить перекувати на рало, щоб вирощувати збіжжя. Тірца далекоглядно застерігає: «*Чий хліб і праця – того і земля*». Вона вважає шкідливим непорушний культ пророка Єремії, якого «*в залізному ярмі виводили в полон з Єрусалима*», оскільки новий час вимагає нових співців. А відтак, «*строщену*» арфу Єремії вона викидає в річку Йордан. Цей вчинок схвально сприймає хіба що самарійський пророк, бо певен, що «*в Єрусалимі грали / ті струни на погибель Самарії! / Тепер вони загинули без сліду, / як і пиха царів єрусалимських!*». Натхненні цими словами самаряни виголошують своє прокляття батьківщині ворогів.

Сліпу любов до рідного міста уособлює Левіт, палкий прихильник канону. Для нього Єрусалим – «*одно на світі боже місто*», а побудований Соломоном храм, де кожний камінь безсмертний, – «*одна оселя божа*». Лише Тірца розуміє абсурд безкінечного протистояння нащадків Саула і Давида, які не припиняли свого конфлікту навіть ставши рабами вавилонян. Вона певна, що бранці повинні подати руку однин одному та розпочати будувати підмурівок споруди прийдешнього – «*в новім Єрусалимі храм новий*». Однак відчайдушний голос патріотки, усі помисли якої скеровані в прийдешнє, більшість полонених рішуче відкидають.

У драматичній поемі «Вавилонський полон» Єрусалим дистанційовано в часі і просторі від зображених подій, він постає як згадка-мрія бранців, стає символом втраченої батьківщини, загубленого раю, землі обітованої. Уособленням розпуки здається блукаюча між багаттями божевільна, розум якої потьмарився «*з того часу, як в Єрусалимі / її дитину вбито*». Тут – Єрусалим концентрує жах наруги рідного дому завойовниками. Пояснення цієї трагедії колишні єрусалимці вбачають у численних гріхах предків-співвітчизників («*За гріх батьків нам взяв господь святиню, / за нечесть прадідів забрав свій храм!*»). Пророки ж уважають знищення міста помстою люду, що не йняв віри їхнім словам.

Опинившись у вигнанні, багато єрусалимців починають адаптовуватися до чужих законів, стає помітною нехіть до віри свого поневоленого краю. Проте інші намагаються і в полоні жити за законами віри предків, щоб ніхто не сказав, що вони «*лишили правду на руїнах / в Єрусалимі*». Розкол серед бранців посилюють юдейські та самарійські пророки, які не можуть дійти згоди і відстоюють різні духовні центри єврейського народу. Опозицією до Єрусалима є Гарізім, на якому звели свій храм самаряни. Ще одна опозиція у складній потрійній системі Лесі Українки – потужна Вавилонська вежа, яку зводять у

неволі полонені. «Конотативна сила культуронімів Єрусалим та Вавилон, – як зазначає В. Мержвинський, – дає можливість створити панораму трагедії не тільки ізраїльсько-іудейського народу, а й надати їй глобальних обрисів» [6, с. 110]. Незавершені контури Вавилонської вежі візуально нагадують Єрусалимську руїну. Дивлячись на будову, де тяжко працюють полонені, Елеазар подумки переноситься до батьківського краю, за що над ним насміхаються вояки, які пишаються вавилонським розбоєм на єрусалимській землі. *«Хіба як-небудь зветься ще руїна? / Хіба ще ймення має дика пустка?»* [6, с. 159] – таким нікчемним постає священне місто в їхніх очах. Вавилоняни певні, що вони його стерли з пам'яті культури, а відтак єрусалимські пісні слави не викликають у них жодних емоцій. Талановитого співця вони просять возвеличувати інші предковічні святині – Едом, Мізраїм тощо. І той пристає на цю пропозицію, що викликає небезпідставний осуд співвітчизників, адже тепер співець не будить навіть «*думки про Єрусалим*». Брак мистецької відданості мотивам рідного краю веде до деградації, з одного боку, творчої особистості, а з іншого – народу. І цю закономірність у прикінцевому монолозі визнає Елеазар, колишня концепція самовиправдання якого повністю руйнується, адже під тягарем невільницької ганьби знищується національна пам'ять, а з нею зникає і сам народ.

Отже, Єрусалим у творі «На руїнах» – це культовий центр єврейського народу, що перетворився на «дику» пустку. Бранці вавилонян по-різному трактують це місто. Для одних Єрусалим – «святиня серед люду», а його храм – «улик», «матка», до якого збираються «пчілки». Для інших – слово, яке повинне бути «прокляте». Однак віра в майбутнє Єрусалима є серцевиною надтексту творів вавилонського циклу Лесі Українки. Ідею повернення до рідного міста афористично проголошує герой «Вавилонського полону»:

Нам два шляхи: смерть або ганьба, поки
не знайдем шляху на Єрусалим [6, с. 166].

У цьому заклику очевидним є утвердження національних цінностей усупереч асиміляційним процесам в умовах бездержавності, вплив яких відіграв неабияку роль в історії українського народу. «Вавилонський полон» та «На руїнах» варто розцінювати як своєрідний диптих. Разом у них топонім «Єрусалим» вжито 23 рази. У сукупності аналіз цих двох драм зумовлює розуміння того, що Леся Українка засуджувала національний консерватизм як малоефективний чинник гуртування та діяльності поневоленої нації, шукала шляхи оновлення ідеалів і відстоювала право на реконструювання культурної спадщини.

Вищевказаній тезі суголосний контекст згадки про єрусалимський храм у драматичній поемі «У пущі». Лідер пуритан Годвінсон налаштовує громаду супроти скульптора Річарда Айрона, спираючись на авторитет Біблії: «*За всі віки було лиш два майстри, / що з Божого шляху не ухилялись: / Веселіїл і Еліав, що в храмі єрусалимськім працювали...»* [т. 7, 87]. У повчаннях Годвінсона наявне звертання єреміївського штибу до Єрусалима як епіцентру Святої землі, але його заклики залишають відчуття фарисейської театральності.

Алюзії на українську дійсність, незаперечні у Єрусалимському тексті Лесі Українки, стають експліцитними у поезії «Де тії струни, де голос потужний...», де авторка проводить виразну паралель між богообраним та українським народами:

Єрусалим мав свого Єремію,
що голосив серед поля;
чом же свого Єремії не має
наша зруйнована воля? [9, с. 278].

Другий блок Єрусалимського тексту Лесі Українки наявний у творах, написаних за євангельськими мотивами (драматичні поеми «Одержима», «На полі крові», «Адвокат Мартіан», «Йоганна, жінка Хусова», апокриф «Що дасть нам силу?»). У драматичній поемі «Одержима» єрусалимський майдан стає місцем розгортання подій у четвертій частині твору. Місто, зображене в ремарці кількома штрихами, постає велелюдним і суєтливим, переповненим чутками про воскресіння Ісуса Христа. Околиці Єрусалима потрапляють у фокус авторських візій у творі «На полі крові» – там, побіля Єрусалимського шляху, розташована Юдина нивка. Саме цією дорогою йшло чимало прочан на прощу до Єрусалима. Питання одного з них про ціну землі біля Єрусалима переходить у сповідь Юди про вчинок, який у суспільній думці став апогеєм зради в міжлюдській комунікації. Показове питання і про те, чи Юда є з Єрусалима, що призводить до збентеження останнього. Непевність його відповіді викликана тим, що саме до єрусалимської події в історії культури буде прив'язане ім'я Юди, а його походження (людина з Крайота) зітреться нанівець у людській пам'яті. Юда згадує, що саме в Єрусалимі успіх Ісуса Христа-пророка був надзвичайно великим («*...був час, що на руках його носили…*»). За євангельськими текстами, урочисте входження Ісуса Христа в Єрусалим є важливою перемогою на його земному шляху, що викликало неабияке піднесення посеред єрусалимців. Однак Юда згадує цю тріумфальну подію у знижувальному тоні, намагаючись розвінчати образ Христа:

Ну й що ж? Він так проїхався по місту,
неначе для розривки римська пані
А люд єрусалимський розійшовся

одурений і гнівний по домівках [7, с. 143].

Сам Юда, зазнавши розчарування в товаристві Христа, не зміг повернутися до «сродної праці»: розпочавши «*щось в Єрусалимі*», він утратив всі свої статки за порадою Учителя. Тут Єрусалим марковано як жвавий торговельний центр, який давав можливість розбагатіти людям із підприємницькою жилкою. Навіть у храмі було чимало продавців і покупців, яких вигнав звідти Христос.

Основний семіотичний знак Єрусалима в рецепції Христа – терни єрусалимські (двічі використано в частині, вилученій авторкою). Відомо, що вінок із колючих чагарників Палестини, який став символом мучеництва схопленого Христа, зробила власноруч римська сторожа, щоб принизити пророка. Та все ж в'їзд Ісуса в Єрусалим чи не найяскравіша оповідь Біблії, її художній потенціал з поля естетичного сягає етичної екзистенції. Це вона зумовила славолюбство як основний стрижень вітальної енергії у Валента, сина Адвоката Мартіана з однойменної драматичної поеми Лесі Українки.

У мене дух займався, як я слухав
про вхід господній у Єрусалим,
коли юрба народу незчисленна
«*Осанна сину божому!*» *кричала,*
і віття ліс над нею колихався.
Се ж був тріумф! [7, с. 29].

Натомість для Мартіана тріумф був тоді, коли син Божий конав у терновому вінці на Голгофі.

Драматична поема «Йоганна, жінка Хусова» додає ще один штрих до Єрусалимського тексту Лесі Українки. Для представників римської еліти Єрусалим не представляє ніякої цінності. Скажімо, Марція згадує перебування у ньому як суцільну нудьгу, розп'яття Христа для неї видовисько, яке вона спостерігала «знічев'я». Це відсторонення пояснюємо тим, що християнську релігію переслідували в язичницькому Римі. До того ж Марція гордує «бешкетом», у якому брало участь тільки «простацтво».

Найяскравіший образ Єрусалима євангельських часів поетеса відтворила в триптиху «Що дасть нам силу?». Авторка розгортає панораму міста, де владарює римський центуріон, залитого яскравим сяйвом сонячного проміння. Перед читачем постає багатолюдне, гамірне поселення, яке готується до свята Песах. У євреїв відзначення Песаху було пов'язане з виходом єврейського народу з Єгипту. З нагоди цієї події люди приносили до Єгипетського храму в жертву ягнятко. Підготовка до свята припадала на плечі жінок, що майстерно передає Леся Українка:

Єрусалим готується до свята.
Жінки начиння миють у потоці,
бряжчать мідяні кухлі, грають іскри
від сонця на червоній мокрій глині.
Розбіглись діти по весняні квіти [10, с. 107].

У поезії підкреслено класове розшарування серед єрусалимців. Докладно описано вбогий побут теслі, що мешкає якраз навпроти єрусалимського храму. Йому довелося стати свідком масового супроводу схопленого Ісуса, якого вели на розп'яття. Останній земний шлях Месії проходив вулицею, яку зараз називають Via Dolorosa (вулиця Скорботи), хоча нині вчені заперечують цей маршрут. Усталеною в християнстві, починаючи з часів Середньовіччя, є думка, що відправною точкою Хресного шляху була Преторія – тимчасова резиденція римських намісників у Юдеї, де, власне, відбувався суд над Ісусом (знаходилася в північній частині Єрусалима). Леся Українка згадує в апокрифі Преторію як місце, біля якого збиралися місцеві мешканці й чужинці в пошуках роботи.

Загалом описи Єрусалима в Лесі Українки, окрім ілюстраційної точності мапи міста, етнографічної достовірності, приваблюють тим, що є напрочуд чуттєві, повнокровні, багаті на деталі та відтінки, серед яких домінує палко-гарячий спектр осяйної колористики. Симфонізм єрусалимських урбаністичних пейзажів авторки дозволяє читачеві відчути себе посеред єрусалимців у кульмінаційний історичний момент. Висока художність краєвидів переконливо засвідчує, що книжний досвід письменниця підсилює унікальною уявою, якою була щедро наділена природою.

Стиль змалювання останнього шляху Христа тяжіє до експресіоністичного. Остаточно закріплюється в партитурі Єрусалима основний символ цього міста, що утвердився на зорі нової ери, – хрест. Однак у трактуванні Лесі Українки хрест конотаційно виходить за межі страдництва, з часом поглинутого християнською однозначністю, яка подекуди межує з аплікаційністю; ним письменниця наголошує на складнощах історичних доль, феномені гідності людини, яка здатна нести свій і чужий тягар.

До третього блоку творів, що репрезентують Єрусалимський текст Лесі Українки, слід віднести тексти, у яких місто постає знаком утвердження християнської релігії після смерті Христа (драма «Руфін і Прісцілла», поема «Ізольда Білорука»). Події, змальовані в «Руфіні і Прісціллі», авторка відносить до II ст. по Р. Х., за точнішими спостереженнями науковців – після 178 р. до н. е. Так званий період Другого храму в Єрусалимі (516 до н. е. – 70 н. е.) завершився спаленням римлянами храму, перетворенням величного культурного центру в римську колонію. Тільки періодично юдеї повертали собі владу внаслідок повстань. Однак християнська релігія поступово поширювалася в Римі, переважно серед соціаль-

них низів. Для кожного християнина, незважаючи на місце його проживання, Єрусалим стає духовною столицею. Донощик Круста, що належить до опонентів християн, намагаючись принизити останніх, обзиває їх «бузувірною сектою», «слошанобливцями» (алюзія на входження в Єрусалим Ісуса Христа на ослиці, що спричинили численні анекдотичні чутки та карикатури, позаяк для римлян осел був символом ницості, хіті й дурості). Головний герой твору Руфін міркує над дилемою Рим / Новий Єрусалим з позиції патріота Риму. Йому суперечить Парвус як типовий фанатичний вірянин, переконаний, що в майбутньому воскресне слава Нового Єрусалима. Більш аргументована позиція оптимата Люція, який висловлює припущення, що якби жителі Риму стали такими порядними патріотами рідного краю, як Руфін, тоді б «*Рим зробивсь Новим Єрусалимом / без чуда божого*» (одне з найважливіших семіотичних зближень у тексті). Люцій не вважає ці символи духу полярними («*...ввижається там розбрат, де є згода*»), оскільки вбачає в колишній столиці Юдейського царства Єрусалимі не лише центр християнської релігії, що постав з божої волі, але й спільний центр надій людства. Ця думка суголосна поглядам багатьох відомих мислителів XX – поч. XXI ст. (С. Булгаков, В. Соловйов, С. Аверинцев).

Пафосною програмою утвердження нового Єрусалиму постають у драмі слова Люція:

Я всесвітянин римський і бажав би
побачить Рим столицею всесвіта,
і щоб зруйнований Єрусалим
в Італії мов фенікс відродився
і крила розпростер на римські гори [8, с. 190].

Символ фенікса (оновлення, тріумфу, вічного життя, воскресіння, віри, самого Христа в ранньому християнстві) є напрочуд точним для позначення складної історії Єрусалима та його культурософської ролі в людському поступі.

Таким чином, Єрусалим можна визнати одним із найбільш знакових для Лесі Українки культурологічних текстів, що складається з трьох історичних блоків. Його драматизм в усі епохи асоціювався для письменниці з долею України, руїною її культури, асиміляцією українців, що зазнали колоніального поневолення, насмішок ворогів. Але водночас цей образ-символ стає внутрішньою життєдайною силою, що дає сподівання на воскресіння святині в майбутті. Для Лесі Українки є неприйнятним ототожнення високої ідеї Нового Єрусалима з пихою імперського Риму.

Єрусалимський текст письменниці оповитий духмяністю міфу, що оживає, він емоційно наснажений, мінливий, трепетний. Основними його мотивами слід визнати гнів, ностальгію та інтелектуальний прорив у майбуття. Єрусалимський код Лесі Українки виразно проектується на сковородинівську традицію поєднання символів Єрусалима та Афін, що є дороговказом для тих, хто прокладає свій шлях у таїнстві пошуків істини.

Література:

1. Аверинцев С. Ad fontes! (Афіни, Єрусалим, Рим) [Електронний ресурс] / С. Аверинцев // Часопис «Дух і Літера». – 2006. – №15–16. – Режим доступу : http://duh-i-litera.kiev.ua/duh-i-litera/15-16/9.htm.

2. Барабаш Ю. Гоголь і Шевченко. Порівняльно-типологічні студії / Юрій Барабаш. – Харків : Акта, 2001. – 373 с.

3. Возняк Т. Локус мітологеми Єрусалиму / Т. Возняк // Тексти та переклади. – Харків : Фоліо, 1998. – С. 268–281.

4. Мержвинський В. В. До питання про художність біблійних власних назв у драматургії Лесі Українки / В. В. Мержвинський // Культура народов Причерноморья. – 2004. – № 56, Т. 2. – С. 106–111.

5. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів / Григорій Сковорода ; за ред. проф. Леоніда Ушкалова. – Харків – Едмонтон – Торонто : Майдан ; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій, 2011. – 1400 с.

6. Українка Леся. Драматичні твори (1896–1906) / Леся Українка. – К. : Наукова думка, 1976. – 397 с. (Зібр. творів у 12 т. / Леся Українка ; т. 3).

7. Українка Леся. Драматичні твори (1911–1913). Переклади драматичних творів / Леся Українка. – К. : Наукова думка, 1977. – 416 с. (Зібр. творів у 12 т. / Леся Українка ; т. 6).

8. Українка Леся. Драматичні твори / Леся Українка. – К. : Наукова думка, 1976. – 352 с. (Зібр. творів у 12 т. / Леся Українка ; т. 4).

9. Українка Леся. Поезії / Леся Українка. – К. : Наукова думка, 1975. – 448 с. (Зібр. творів у 12 т. / Леся Українка ; т. 1).

10. Українка Леся. Поеми. Поетичні переклади / Леся Українка. – К. : Наукова думка, 1975. – 367 с. (Зібр. творів у 12 т. / Леся Українка ; т. 2).

УДК 82.0:821.161.2

Вісич О. А.

ТОПОС ТЕАТРУ В ДРАМАТУРГІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Стаття присвячена проблемі театру і театралізації в драматичній творчості Лесі Українки. Автор аналізує чотири типи репрезентації топосу театру у творчості письменниці: богемний антураж твору («Блакитна троянда»); публічні виступи, побудовані за аналогією з театральним лицедійством («Кассандра», «Адвокат Мартіан»); власне театралізовані дійства як важливі чинники сюжетобудови («Оргія», «Адвокат Мартіан»); концептуальний портрет глядача («Руфін і Прісцілла»). Доведено, що в драматургії Лесі Українки переважає імітація театрального дійства, яке створює додатковий вимір текстів, ускладнюючи їх конституцію. Видовища на площах, оргіях, у цирку, суді, зображені у творах Лесі Українки, є самодостатніми естетичними цінностями з відповідними креативними законами театру.

Ключові слова: *театралізація, дійство, концепція, глядач, персонаж.*

Статья посвящена проблеме театра и театрализации в драматическом творчестве Леси Украинки. Автор анализирует четыре типа репрезентации топоса театра в творчестве писательницы: богемный антураж («Голубая роза»); публичные выступления, построенные по аналогии с театральным лицедейством («Кассандра», «Адвокат Мартиан»); собственно театрализованные действия как важные факторы построения сюжета («Оргия», «Адвокат Мартиан»); концептуальный портрет зрителя («Руфин и Присцилла»). Доказано, что в драматургии Леси Украинки преобладает имитация театрального действа, которое создает дополнительное измерение в текстах, усложняя их конституцию. Постановки на площадях, оргиях, в цирке, суде, изображенные в драмах Леси Украинки, являются самодостаточными эстетическими ценностями с соответствующими креативными законами театра.

Ключевые слова: *театрализация, действие, концепция, зритель, персонаж.*

The article deals with the theater and theatricality in the dramatic works of Lesya Ukrainka. The author analyzes four types of representation of theatre topos in the works of the writer. They are bohemian entourage («Blue Rose»); public speaking constructed in the same way as theatrical play-acting is («Cassandra», «Lawyer Martian»); theatrical performances itself as important factors of getting a plot («Orgy», «Lawyer Martian»); conceptual portrait of the audience («Rufin and Priscilla»). It's proved that the imitation of theatrical performances dominate in Lesya Ukrainka's dramas and creates an extra dimension of texts, complicating their constitution. The performances on the streets, orgies, in the circus, court depicted in the works of Lesya Ukrainka, are self-contained aesthetic values based on the laws of creative theater.

Key words: *theatricality, performance, concept, audience, character.*

Проблема перетворення нетеатральної реальності в театральну вже давно зацікавила мистецтвознавців і, зокрема, літературознавців. Однак такі дослідження переважно оминають драматургію, тобто тексти, що написані спеціально для театру. Як слушно зазначає Д. Ращупкіна, «дослідження теми театру і театральності в прозових і ліричних творах, на перший погляд, здається набагато більш виправданим…» [4, с. 454]. Насправді драматургічні жанри є великим і поки що утаємниченим полем для досліджень у зазначеному напрямку. Особливо перспективним убачаємо по-новому оцінити театральний потенціал творчої спадщини Лесі Українки-драматурга, яка стояла біля витоків українського модернізму зламу минулих століть.

Тема театру в творчості Лесі Українки очевидна і навіть може видатися банальною або ж вичерпаною. Проте слід визнати, що власне театру Лесі Українки присвячені лише поодинокі ґрунтовні праці, приміром А. Гозенпуда, В. Гуменюка, Н. Кузякіної, Ю. Шевельова та ін. Чимало дослідників досі трактують твори письменниці винятково як «драми для читання». У XXI століття ми вступили з таким діагнозом від Л. Мороз, із яким важко не погодитись: «Мистецький феномен драматургії Лесі Українки досі не осягнено – ані літературознавством, ані театром. І підступаємося ми до нього аж надто обережно, придивляючись переважно до частковостей. Тож і маємо окремі статті й окремі цікаві вистави з деяких проблем цього гігантського материка» [3, с. 5].

Нині феномен театрального письма Лесі Українки може і повинен бути досліжуваним за допомогою новітньої методології, апробованої в інтердисциплінарних студіях як вітчизняних, так і закордонних науковців. Завдання цієї статті – виокремити моделі театру, що функціюють у драматичних творах Лесі Українки та потребують системного вивчення.

© Вісич О. А., 2014

Світова драматургія знає чимало прикладів, коли у текст п'єси інстальовано сцену або цілий сюжет, де б фігурував театр. Таким художнім накладанням драматург часто намагається пізнати таїну суміжного виду мистецтва. Навіть найвіддаленіша алюзія на театральне дійство надає драматичному текстові панорамності, багатовимірності, ефекту гри. Класичними в цьому сенсі є шекспірівська трагедія «Гамлет», чехівська п'єса «Чайка». Причому нерідко театр у таких текстах стає концептуальним центром сюжетобудови. У драматичних творах Лесі Українки наявні різні варіанти застосування образу театру, і всі вони говорять про масштабну внутрішню роботу, яку здійснювала письменниця на шляху осмислення магії театру.

Перш ніж аналізувати художні приклади, слід нагадати, що Леся Українка була непересічним поціновувачем театрального мистецтва. Зокрема, у письменницькому листуванні знаходимо численні згадки про відвідини тої чи іншої вистави, перелік побачених п'єс, короткі відгуки та роздуми щодо сучасного їй сценічного життя. Ця безцінна інформація створює уявлення про розмаїття театрального досвіду Лесі Українки, дозволяє будувати гіпотези про певні впливи на її драматургічні шукання, хоча не дає однозначної відповіді на питання, який театр вона вважала актуальним та перспективним. Загальновідомо, що в межах осмислення українського театру Леся Українка постійно порушувала тему народництва та мистецького заробітчанства. І цей аспект неодноразово потрапляв в поле зору дослідників, проте ним не можна обмежити коло проблем, які були близькі письменниці у цій сфері.

Як публіцист і критик, Леся Українка присвятила не так багато уваги безпосередньо театру – маємо лише незавершену працю «[Про театр]», опубліковану після смерті письменниці. У ній Леся Українка заявила про нагальну потребу змін у тематиці та методиці театральних постановок українських режисерів. Однак, завдяки цьому уривку та більш розгорнутій критиці у листах, можна скоріше з'ясувати, яким ***не повинен бути***, на думку Лесі Українки, театр, ніж те, ***яким він має бути***. На відміну від згаданих Шекспіра, Чехова, Старицького та багатьох інших драматургів, які мали тісний контакт із акторами, впливали на постановки, добре знали «театральну кухню», Леся Українка була скоріше пасивним спостерігачем не надто щасливої долі постановок своїх п'єс. Певне дистанціювання від сцени у статусі глядача або ж автора, якого практично не ставили в тогочасному театрі, дозволили їй сформувати індивідуальне бачення ідеального театру. Без сумніву, письменниця мала власну, цілком зрілу та всебічно обдуману концепцію, але вважала за достатнє втілювати її безпосередньо у драматичних творах, в яких – під час уважного прочитання – можна відкрити новизну не тільки на рівні змісту, форми, хронотопу та героя, але й на рівні закладеної в текст сценічної методології, що ставила у ступор сучасників Лесі Українки і досить довго була неподоланим бар'єром для режисерів нових поколінь.

Театр нерідко ставав образом, топосом або алюзією у тій чи іншій драмі Лесі Українки. Такі твори можна умовно поділити на кілька типів. До першого з них слід зарахувати «Блакитну троянду», у якій театр є лише частиною богемного антуражу поряд і з іншими деталями мистецького світу. Дві героїні – Любов та Саня – пов'язані з музикою, Орест – письменник, серед інших персонажів чимало знавців і шанувальників мистецтва. Певна умовна театральність відчутна вже в описі кімнати, поданому в першій ремарці: вона перенасичена предметами мистецтва і маркована «убраною…фантастично». Не дивно, що d такій обстановці Острожин називає матір Гощинської, фото якої він знайшов у сімейному альбомі, «зіркою з demi-monde», припускаючи, що це «актриса в ролі божевільної». Ця прикра помилка стає кульмінацією сцени і повертає грайливу розмову у більш декадансне русло.

Один ss персонажів драми, Сергій Милевський, має репутацію «присяжного театрала», мабуть, через помітну роль у навколотеатральному середовищі. Причому театр тут набуває дещо негативного значення, адже виходить, що саме завдяки частим відвідинам вистав Милевський спрощено дивиться на феномен кохання («Чого вам любов представляється тільки як драма або комедія? Pardon, ще як балет! Певне, того, що ви присяжний театрал» [5, с. 30–31]), що дратує головну героїню. Отож, глядацька манія призводить до споглядацької філософії життя.

Другий тип репрезентують твори з яскравими публічними виступами, що побудовані за театральними законами, в основі яких лежать гра та умовність. Свого часу Н. Євреїнов обґрунтував поняття *театралізація*, що нині є широковживаним у різних сферах. На його думку, всьому людству властива «воля до театру», позаяк життя в усталених шаблонних рамках здається прісним. У цьому випадку театралізацію як спосіб перетворення дійсності можна розглядати і як психічний феномен [1, с. 49].

У драматичній поемі «Кассандра» проекцією на театр видається дійство, влаштоване Геленом, братом головної героїні. У словесному двобої Кассандра дорікає доморощеному пророкові, що той «удає віщуна». Гелен же певен, що звичайні докази, «умовляння та благання» не здатні були б переконати лідійців воювати на боці Трої. Його ж метод ефектний та ефективний водночас. Із захопленням він описує сестрі свою промову:

А я прийшов з повагою жерця,
в віщунській діадемі, патерицю
посріблену здійняв високо вгору,
мов блискавка, вона свінула в вічі

усім чужинцям. Я сказав: «Мовчіть
і ждіть. Я випустив із храму
свячених голубів». Замовкли миттю
і галас, і розмови [6, с. 62].

Атрибути пророка, епатажні ритуали, а, головне, – усвідомлення Геленом умовності того, що він робить та говорить перед публікою, перетворюють цю публічну комунікацію на театралізоване видовище. При цьому «актор» отримує цілковите задоволення від своєї гри, цілком компенсуючи нею відсутність пророчого дару; своєю чергою «публіка» отримує неабияке задоволення. Воно передусім естетичне, але водночас на їхніх очах відбувається реалізація горизонту очікувань – емоційно забарвлене послання про майбутню перемогу метафоризується образами голубів:

Я бачу, голуби
вернулись і годують голуб'яток!
Щасливий поворіт і шлюб щасливий! [6, с. 63].

Умовність художнього образу виявляється найбільш переконливою для глядачів, що єднає природу ритуалу та театру.

Жагу до публічної слави виявляє Валент, син головного героя драми «Адвокат Мартіан». Його діалог із батьком торкається природи славолюбства, коріння якого Валент бачить у його християнських оповідях:

У мене дух займався, як я слухав
про вхід господній у Єрусалим,
коли юрба народу незчисленна
«Осанна сину божому!» кричала,
і віття ліс над нею колихався.
Се ж був тріумф! [7, с. 28].

У пошуках тріумфу та самоствердження Валент намагався спробувати себе у різних іпостасях, передусім у мистецтві та науці. Урешті він визнає, що наділений хистом «живого слова», а відтак для самореалізації йому вкрай потрібна аудиторія. Приміряючись до батькового фаху, Валент критикує судовий процес, учасники якого були не здатні гідно оцінити «перли ясного розуму» адвоката, правники «пильнували законів», а не красномовство. Інші ж (яких Мартіан називає «люди», а для Валента вони – «юрба») позитивно реагували лише на спрощену риторику і не розуміли «верхів'я» майстерного змісту промов адвоката, аплодували тільки «низинам утертим». І все ж слава оратора, проповідника, який у своїх виступах перед аудиторією досягає успіху, є найбільш привабливою для Валента.

Третій тип апеляцій до театру в Лесі Українки містять драми, у яких різновиди театрального дійства відіграють ключову і фатальну роль у житті персонажа. Так, доленосними для доньки адвоката Мартіана стали відвідини цирку, який за часів раннього християнства заміняв культурно-суспільну функцію театру. Прилюдна страта дівчини-християнки, доволі близької для героїні за віком, була шоком для всіх глядачів, які, попри острах розділити її трагічну долю, виказали себе, кинувшись із амфітеатру в центральне коло зі словами «Ми християни!..». Безумовно, це видовище стало потрясінням для Аврелії, чия вразливість нагадує Маргариту Комарову, подругу Лесі Українки, яка, захоплена грою корифеїв, так перейнялася подіями, відтворюваними на сцені, що втратила свідомість у театрі [8, с. 123]. Навіть через тривалий час донька Мартіана надзвичайно емоційно згадує побачене, що в її артистичній свідомості набуло яскравої образності. Мучениця постає перед її очима «у білих шатах стала на арені, / мов розцвіла на полі золотому / лілея біла!» [7, с. 22]. Голос, яким наперекір катам заспівала дівчина «Алілуя!», порівняний із еоловою арфою, кров юної християнки – з живим пурпуром. Під час суперечки з батьком Аврелія постійно апелює до категорії «живий» та «мертвий». Для неї, змушеної приховувати християнське виховання, віра та любов до Бога стали мертвими, і, прагнучи відродитись, вона воліє покинути батьківський дім, розпочати нове життя.

Знаково, що у цирк Аврелію привела мати Тулія, яка, як і всі присутні ідоляни, мала те, що відбувалося на арені, за розвагу. Згодом Аврелія обирає цінності матері, прагне розквітнути «трояндою, / нехай і не святою, / зате розкішною!» [7, с. 23]. Символічні золото та пурпур, які раніше захоплювали її, тепер набувають цілком матеріального значення, і героїня жадає їх, компенсуючи невтоленне прагнення живої віри, задля якої вона могла б також мужньо прийняти публічну страту в цирку.

Прикладом одержимості сценою у творчості Лесі Українки стала пристрасть до танцю Неріси («Оргія»). Талановита від природи, з вихованим ще в дитинстві культом свята, звикла до оплесків і захоплених поглядів, танцівниця не спроможна змиритися з замкненим способом життя. Статус «таємного скарбу» Нерісі здається вироком, сенс життя вона бачить тільки в сцені, причому для неї будь-які високі ідеї, у тому числі ідеї патріотизму, є чужими по суті. Серед глядачів вона бажає бачити якомога заможніших і впливовіших людей, оскільки еліта забезпечує більшу матеріальну винагороду і репутацію, що має здатність поширюватися й утверджуватися в найширших колах мас. Неріса звертається до Антея з проханням:

Дозволь мені вступити до театру,
то я твою сестру озолочу
і буду матері невістка люба,
бо, певне, більше зароблю за танці,
ніж ти за спів та за науку хисту [7, с. 77].

Блиск, успіх, визнання стають для танцівниці аксіологічною вершиною. І ця жадібність до слави завершується трагічною розв'язкою у фіналі «Оргії».

Окремої уваги заслуговує художня концепція глядача у творах Лесі Українки. З неприхованою насолодою передає своє маніпулювання ним Гелен («Кассандра»), піддає нищівній критиці Валент («Адвокат Мартіан»). Унікальною по суті є п'ята дія драми «Руфін і Прісцілла». Авторці вдалося створити ефект поліфонії та водночас витончено зберегти індивідуальність кожного глядацького голосу. Головним героєм сцени є «циркова юрба» – люди різного стану, віку, ідеології. Найтрагічніший момент драми – очікування страти та її здійснення. Воно відбувається не на сцені, а в коментарях аудиторії, прощальні монологи християн уривками розходяться у переказах глядачів. Сніговою лавиною наростає народне міфотворення щодо християнства та засуджених. Юрбу чимдалі охоплює нетерпіння, спрага крові. Раз по раз згадують театр – туди воліють відправити засуджених для участі у смертельних сценах «собі на кару, людові на втіху». Це покарання на рівні з розп'яттям, шматуванням дикими звірами та катуванням розпеченим стільцем, і, судячи з кількох реплік, є найбільш бажаним для охочих до видовищ:

Якби на мене, я б їх присудив
оддати до театру, – цікавіше,
коли на сцені справжня смерть буває,
а не удавана [6, с. 294].

Майже кожна з реплік доводить слушність тез праці Н. Євреїнова «Театр і ешафот», у якій він розглядає ґенезу театру з прадавнього інтересу «демосу» не до до естетичної якості імпрез, а до кривавого сюжету та його ігрового втілення. Згідно з Н. Євреїновим, театр – це той самий ешафот, «на якому відбувається дійство ката і його жертви» [2, с. 39]. Варто зауважити, що саму страту в останній дії драматичної поеми Лесі Українки глядачі обговорюють із використанням театральних термінів. Зокрема вони висловлюють жаль через неможливість покарання у театрі «матрони» Прісцілли (оскільки в Давньому Римі до театру відправляли здебільшого злочинців середнього класу) та суперечливі думки про наявність у неї «талану сценічного», потрібного для того, щоб зіграти Макарію[1] «на кострищі».

Отже, топос театру репрезентований у творчості Лесі Українки переважно як імітація театрального дійства. Умовність, театралізація часто в очах її героїв набувають негативного забарвлення, як щось штучне, неприродне. З іншого боку, дійства на площах, оргіях, у цирку, суді не можна розглядати поза естетичними координатами. Нині ще не складена детальна типологія «театралізованих» сцен у драмах Лесі Українки, проте виокремлені основні типи театралізації матеріалу відзначаємо доволі масштабними функціями – від антуражу до ключової ролі в характеротворенні та сюжетобудові. Різнобарв'я видовищ, що завжди розкриває Леся Українка з психологічною глибиною і точністю, створюють додатковий вимір текстів, ускладнюючи їх конституцію.

Література:

1. Евреинов Н. Н. Демон театральности / Н. Н. Евреинов. – М. ; Санкт-Петербург : Летний сад, 2002. – 535 с.

2. Евреинов Н. Н. Театр и ешафот : К вопросу о происхождении театра как публичного института / Н. Н. Евреинов // Мнемозина : документы и факты из истории русского театра XX века. – М. : ГИТИС, 1996. – С. 39–50.

3. Мороз Л. Вступне слово – про феномен драматургії Лесі Українки / Лариса Мороз // Слово і час. – 1999. – № 8. – С. 5.

4. Ращупкина Д. В. Театрализация реальности как основа драматического сюжета (Жан Жене) / Д. В. Ращупкина // Контрапункт : книга статей памяти Г. А. Белой. – М. : РГГУ, 2005. – С. 452–467.

5. Українка Леся. Драматичні твори (1896–1906); Зібр. творів : у 12 т. / Леся Українка. – К. : Наукова думка, 1976. – Т. 3. – 397 с.

6. Українка Леся. Драматичні твори (1911–1913). Переклади драматичних творів; Зібр. творів : у 12 т. / Леся Українка. – К. : Наукова думка, 1977. – Т. 6. – 416 с.

7. Українка Леся. Драматичні твори; Зібр. творів : у 12 т. / Леся Українка. – К. : Наукова думка, 1976. – Т. 4. – 352 с.

8. «Листи так довго йдуть…» Знадоби архіву Лесі Українки в Слов'янській бібліотеці у Празі / [упорядкування, передмова та примітки Світлани Кочерги]. – К. : Просвіта, 2003. – 308 с.

[1] Макарія – старша донька Геракла і Деяніри, що перед битвою Гераклідів з Єврисфеєм принесла себе в жертву. Образ Макарії створив Еврипід у своїй трагедії «Геракліди». Це тип напрочуд сильної героїні, яка свідомо приймає «терновий вінець», і в останньому монолозі пояснює свій вибір.

УДК 821.161.2-3.09

Кирильчук О. М.

ОБРАЗ ПОЛЯКА В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИЧНІЙ ПРОЗІ КІНЦЯ XIX СТОРІЧЧЯ

У статті акцентовано увагу на репрезентації образу Іншого в історичній прозі І. Нечуя-Левицького, Д. Мордовця та М. Старицького. Автор розглядає стратегії моделювання гетерообразів, у яких іншування (othering) колективних іміджів поляків та росіян пов'язано із антиколоніальною стратегією української літератури кінця XIX ст.

Ключові слова: *постколоніалізм, культурний колоніалізм, антиколоніалізм, пограниччя, історична белетристика.*

В статье акцентируется внимание на репрезентации образа Другого в исторической прозе И. Нечуя-Левицкого, Д. Мордовця и М. Старицкого. Автор рассматривает стратегии моделирования гетерообразив, в которых пренебрежения (othering) коллективных имиджей поляков и россиян связано с антиколониальной стратегией украинской литературы конца XIX века.

Ключевые слова: *постколониализм, культурный колониализм, антиколониализм, пограничье, историческая беллетристика.*

The article emphasizes the image of the Other's representation in the historical prose of I. Nechuy-Levytskiy, D. Mordovets and M. Starytskiy. The author examines the modeling strategies of heteroimages in which the «othering» of Poles collective images is connected with the anticolonial strategy of Ukrainian literature of the late nineteenth century.

Key words: *postcolonialism, cultural colonialism, counter-discourse, borderlands, historical belles-lettres.*

В українській літературі другої половини XIX століття формуються нові проекти репрезентації образів власного Я та Іншого. Особливий масштаб реалізації цих стратегій пов'язаний з історичною прозою 1880–90-х років, у якій художнє інтерпретування минулого безпосередньо оприявлювало моделі літературного сприйняття етнообразів представників сусідніх національних груп.

Українська історична проза кінця XIX століття (Данило Мордовець, Михайло Старицький, Іван Нечуй-Левицький) набуває особливого концептуального наповнення через трансформацію світоглядної та естетичної аксіологічної системи вітчизняного письменства. У ситуації національної розпорошеності література відігравала роль ключового елемента у формуванні відчуття етнічної та культурної окремішності українства в російській імперській системі. Історична белетристика 1880–90-х років демонструє своєрідний варіант формування національної пам'яті та віднайдення національної тожсамості через занурення в буремне минуле.

Образ Іншого в українській історичній прозі XIX ст. тісно пов'язаний з інтерпретацією історичних подій XVII ст., де ключовими і визначними обставинами є міжнаціональні мілітарні конфлікти (польсько-українська війна 1648–1657 років). Ентоні Д. Сміт зазначає, що саме довготривалі воєнні протистояння між різними етносами «мобілізують і зводять докупи представників різних етнічних прошарків і забезпечують матеріал для героїчних міфів і яскравих спогадів» [10, с. 53]. Історична проза впродовж XIX століття свідомо (а інколи і несвідомо), опираючись на художнє осмислення саме вітчизняного воєнного досвіду XVII–XVIII ст., намагається вибудувати символізований простір пробудження чуття колективної національної єдності української спільноти. Апелювання до доколоніальної історичної пам'яті автономізує українську етнічну окремішність у загальноімперському наративі через призму протиставлення військової потуги українського козацтва мілітаризованим об'єднанням інших націй.

Загалом в українській і польській історичній романістиці спостерігається глорифікація мілітарного аспекту власного етнообразу, а почасти і яскрава негація Іншого як супротивника та ворога. Власне бінарна модель «своє» – «чуже» найкраще надається в українській історичній белетристиці 1880–90-х років для окреслення проекту національної ідентичності, оскільки відштовхування від образу Іншого увиразнює особливості власного етносу. У вітчизняному історичному романі XIX ст. автори здебільшого звертаються до осмислення подій XVII ст., а відтак у центрі літературних версій минулого постають саме польсько-українські взаємини. Таким чином, в історичній прозі 1880–90-х років провідним є моделювання гетерообразу поляка, а представники інших етносів менш виразно представлені в українській прозі, присвяченій художньому інтерпретуванню минулого. Так, образ росіянина не набув настільки значного обширу, як у випадку поляків. В українському історичному наративі росіяни посідають місце не безпосереднього учасника міжнаціонального конфлікту, а швидше сприймаються як певні спосте-

© Кирильчук О. М., 2014

рігачі. Найчастіше представників російської нації в історичній прозі Данила Мордовця, Івана Нечуя-Левицького та Михайла Старицького зображали іпостасі дипломата або царського представника при гетьманському чи козацькому уряді. Саме боярин постає своєрідним репрезентантом російськості в українській історичній белетристиці.

Утім, в українській історичній прозі в питанні репрезентації представників сусідніх націй варто враховувати і колоніальний вплив імперського дискурсу на літературні версії минулого. Українська культура у XIX столітті опиняється у ситуації між Сциллою і Харибдою: з одного боку, відчувається потужний імперський вплив російського «центру», що і на мистецькому, і на політичному рівнях примітивізує українську спільноту, позбавляючи її перспектив будь-якого національно-культурного самоокреслення поза метропольною матрицею; з іншого – українська гуманітаристика піддається колоніальному впливу з боку польської літератури, принаймні у частині осмислення власної символізованої присутності на території пограниччя («кресів»). Така проекція не типова для класичного варіанту постколоніальної критики, оскільки Польщу важко сприймати як імперію, адже впродовж XIX століття вона перебувала в такому ж бездержавному стані, як і Україна. Хоча можна стверджувати про певні світоглядні та інтелектуальні стратегії сприйняття українства як частини загальнопольського культурного та державного проекту. Алєксандр Ф'ют, розглядаючи проблему наявності колоніальних тенденцій у польському письменстві, зазначає, що «/…/ був в історії Польщі певний період, коли не вона являла собою терен експансії, але сама таку експансію вчиняла. Що то її культура витиснула на маргінес місцеві культури» [13, с. 30]. Своєрідний літературний «імперський дискурс» витворює на «кресовій» території проект напіворієнталізації, у якому Орієнт корелюється із Україною, наділяючи її відповідними ознаками екзотичної принадності та цивілізаційної відсталості. Для польської культури XIX–XX ст. поняття «кресів» постає своєрідним варіантом «дискурсу знання і влади, що полягає в утвердженні мітів і управлінні колективною уявою, а також емоціями» [1, с. 20].

Українська історична проза другої половини XIX ст. набуває певного апелятивного спрямування проти культурного домінування польської та російської культур. Конструювання образу Іншого в історичній площині увиразнює стратегії контр-дискурсивного спротиву експансіоністським проектам сусідніх культур. Відтак моделювання гетерообразів в українській белетристиці Івана Нечуя-Левицького, Михайла Старицького, Данила Мордовця почасти опирається на антиколоніальний наратив, що у випадку протистояння польській культурі набирає відкритих форм, а щодо російської – латентних. Окрім того, контр-дискурсивні практики подекуди корелюються з імперськими моделями репрезентації Іншого. Так, тексти Данила Мордовця («Цар і гетьман» 1880) та Михайла Старицького (трилогія «Богдан Хмельницький» 1895–1897) були легально надруковані у свій час, а, значить, у загальному відповідали метропольним ідеологічним моделям інтерпретації історичних наративів. Зокрема, акцентовано увагу на яскравій антипольській спрямованості української історичної белетристики, що, з одного боку, відбиває колоніальне ставлення «центру» (Російської імперії) до непокірної «периферії» (Польщі), а з іншого, – збігається із національною традицією, що склалася впродовж XVII – першої половини XIX сторіч. Власне російськомовність творів Данила Мордовця та Михайла Старицького також частково ілюструє переплетення метропольного та антиколоніального дискурсів щодо осмислення образу Іншого в українській історичній прозі кінця XIX ст.

Моделі негативної стереотипізації образу поляка сформовано ще в козацьких літописах XVIII ст., у яких провідними постають релігійно-соціальні факти конструювання Іншого. Так, Самійло Величко, характеризуючи польсько-українські взаємини середини XVII ст., наголошує на тому, що «/…/ поляки, маючи ще більшу, ніж раніше, заздрість і недоброхітство, почали великими податками й бідами обтяжувати й озлоблювати Русь, що була під їхньою владою, і козаків у самій Польщі та на Україні /…/» [2, с. 40]. Ще до більш контроверсійного маркування вдається Григорій Граб'янка, порівнюючи польське насилля над українцями зі старозавітнім єгипетським поневірянням євреїв: «/…/ и что бысть египе(т)ское озло(б)ленiе [,] что мучителство фараоне (!) [,] противо лядскому тиранству [,]. Дѣтеи в котлахъ варяху [,] женамъ сосца древiемъ изгнѣтаху [,] и инная неисповѣдимая творяху бѣди [;]» [3, с. 68]. У подібній семіотичній матриці осмислює представників польської нації й автор «Історії Русів», наголошуючи на їхніх знущаннях «над нещасним народом Руським», що «перевершили міру щонайтемніших варварів» [5, с. 80]. Саме в літописній літературі формується своєрідний інтелектуальний стереотип щодо поляка як представники сили, що ставить собі за мету національне, соціальне та релігійне знищення всього українського.

Утім саме релігійний чинник набуває визначальних якостей в окресленні польської та української національної ідентичності. Вітчизняна історіографічна традиція активно постулює православний маркер як ознаку національної окремішності українства від поляків, особливу роль у цьому контексті відіграють саме конфесійні утиски православ'я з боку католицизму. Так, автор «Історії Русів» наголошує, що українська аристократія, «не стерпівши наруг від Поляків», «погодилось спершу на Унію, а опісля навернулося зовсім на Католицтво Римське» [5, 80], що зрештою призвело до остаточної денаціоналізації та розриву з українською нацією.

Українська історична проза 1880–90-х років свідомо переймає «літописні» концептуальні підходи інтерпретування польсько-українських стосунків, аксіоматично потверджуючи їх. Однією із перших літературних версій абсолютизації релігійного чинника в іншуванні представників польської нації є «Тарас Бульба» (1835, 1842) Миколи Гоголя. Навіть у редакції 1835 року етнообраз поляка защеплений на яскраво негативному протиставленні православ'я та католицизму, де останній набуває демонічної конотації та сприймається як єретичний культ нехристиянського спрямування: «/…/ нечистое католичество хочет, чтоб мы кинули и веру нашу христианскую /…/» [4, с. 51]. Прикметно, що упереджене маркування західного християнства екстрапольовано на весь польський етнос, що в українській ситуації асоціювали насамперед із аристократією, шляхтою, тим самим зрівнюючи релігійні й етнічні характеристики. Зрештою саме в тексті Миколи Гоголя сформовано основні моделі релігійного іншування поляка, що згодом реалізовано в історичній романістиці 1880–90-х років.

У трилогії Михайла Старицького «Богдан Хмельницький», окрім звичного потвердження про систематичні утиски католицькою польською шляхтою православного українства, детально акцентовано на релігійній фанатичності Єремії Вишневецького як виразника польсько-шляхетської ідентичності. Цей момент показовий у тексті через авторське зосередження на проблемі окреслення національної тожсамості не на етнічній, а на релігійній складовій, що постає основою «уявленої спільноти» (Бенедикт Андерсон) та відображає певну місійність національного буття: «/…/ позаботимся сначала, панове, не о своей утробе, а о благе великой нашей католической церкви. Которая одна только может сплотить нашу отчизну. /…/ употребим все наши усилия на расчищения путей в дебрях схизмы, чтобы могли по ним проникнуть из Рима лучи и озарить светом заблубших /…/» [11, с. 107]. У Михайла Старицького князь Єремія, за походженням русин, обираючи католицизм, ідентифікує себе як представника польської нації, тим самим увиразнюючи лінію протиставлення етнообразів за конфесійним принципом.

У романі Івана Нечуя-Левицького «Князь Єремія Вишневецький» (написано 1896–1897) Вишневецький навпаки позбавлений такого однозначного ідеологічного трактування, оскільки князь постає особою без чіткої національної визначеності і «/…/ йому було байдуже, чи він українець, чи поляк: віра була задля його одна формальність, без котрої не можна було досягти до визначення для себе високої мети» [9, с. 37]. Утім, проблему конструювання образу Іншого через призму віри в письменника також чітко окреслено, але на прикладі стереотипних для українського письменства персонажів – єзуїтів, маркованих в інфернальній семантичній палітрі як «демони спокусники» [9, с. 17]. В Івана Нечуя-Левицького образ єзуїта адсорбує окрім релігійного протистояння ще й асимілятивну політику Речі Посполитої денаціоналізації української шляхти. У подібній конотації з'являються ці персонажі в трилогії Михайла Старицького. Письменник саме з католицькою експансією пов'язує міжнаціональну напругу та негацію: «Они [єзуїти. – О. К.] засеяли злобу и подожгли наше братское согласие, наш тихий рай» [11, с. 310–311]. В останньому епізоді відчуваємо інтертекстуальну спорідненість із Шевченковим «тихим раєм», що його «прийшли ксьондзи і запалили». Українська історична проза 1880–90-х років активно використовує релігійний чинник як данину вітчизняної історіографічної традиції для моделювання чіткої бінарної опозиції протиставлення власного етноіміджу Я та образу поляка як Іншого.

Важливого значення в моделюванні образу поляка відіграє і соціальний чинник, оскільки в українській прозі XIX ст. етнічні особливості представника польської нації асоціюються із шляхтою. Певною мірою це стосується і польського письменства, де особливе місце посідає ідеалізація аристократії як уособлення польської нації. У «Вогнем і мечем» Генріка Сенкевича саме шляхта як «народ лицарський» є виразником національно-патріотичної свідомості поляків. В українській ситуації основою національного буття природно постає козацтво, що впродовж XIX століття в текстуальній уяві перетворилося на символ українства. Утім, формування козакоцентричної національної моделі пов'язано ще з козацькими хроніками. У літописі Григорія Граб'янки чітко окреслено стратегію етнічного самоозначення через обрання нової назви етнічної спільноти: «народъ в Малороссійской странѣ, глаголеный козаки» [3, с. 40]. До подібного етимологічного зміщення щодо національного самоідентифікування підходить і Самійло Величко, уживаючи назви «Русь» та «козаки» в синонімічному, взаємодоповнювальному значенні: «…/ обидва, *козацько-руський* [виділення наше. – О. К.] і польський, преславні в Європі народи /…/» [2, с. 61].

Ентоні Д. Сміт відзначає, що справжній процес формування колективного національного чуття відбувається тоді, коли «члени спільноти починають усвідомлювати, ким вони є колективно, й відчувати, що вони становлять спільноту з характерною назвою /…/» [10, с. 57]. Козацька літописна традиція окреслює концепцію нації, у центрі якої домінантну роль займає козацтво, а українська белетристика XIX ст. поглиблює і розширює її смислове наповнення, лишаючи незмінною загальну козакофільську етноспрямованість. Однак у такій матриці національного самоокреслення вилученою опиняється українська шляхта, що хоча і найбільше піддавалась польським асимілятивним впливам, але ще лишалася у XVII столітті невід'ємною частиною національної спільноти. В авторських літературних стратегіях осмислення минулого саме ця соціальна група фактично опиняється поза межами української спільноти, корелюючись через соціальний складник із польською аристократією.

Конструювання образу чужого в українській літературі другої половини XIX століття через призму соціальної складової ґрунтоване також і на загальних естетичних принципах реальності, національності та народності, що передбачали формування літератури, зрозумілої для широкого загалу, у першу чергу селянства, а не аристократії.

В історичній прозі Нечуя-Левицького, Старицького та Мордовця іншування за соціальною ознакою стосується насамперед протиставлення поляк (пан, володар, шляхтич) – українець (селянин, кріпак, козак). У такій бінарній системі образ Іншого маркується як визискувач, що гарантує індивідуальний та колективний добробут польського етносу через рабську працю українського народу. Антагонізм протистояння соціальних верств перетікає у національну площину: «по один бік річки стояла шляхетська Польща, по другий бік – задавлена народна й козацька Україна, ладна битись на смерть з своїм ворогом» [9, с. 226].

Однією із ключових тез протиставлення в українській історичній прозі 1880–90-х років етнообразів Я та Іншого постає побутове іншування, котре позиціонує польський рафінований аристократизм та українське козацьке «спартанство». Акцентування на схильності до розкоші в побуті шляхти перетворюється на аксіоматичну формулу моделювання поляка. Нечуй-Левицький пишноту польської аристократії сприймає як вияв національного духу цілого етносу, що, в умовах соціального та політичного домінування над українством, ілюструє втрату давніх лицарських традицій: «Розкіш вже запанувала в ті часи в Польщі. [Шляхта] вже втратила давню лицарську вдачу і давню простоту і стала зовсім не статковитою» [9, 33]. До подібних трансформацій вдається і Данило Мордовець, абсолютизуючи любов до полювання та похвальбу рідкісними винами як особливі риси колективної ідентичності польської спільноти. В українській історичній прозі 1880–90-х років образ поляка як Іншого тісно переплетено з ідеєю надмірного розкошування саме представників аристократії. Натомість образ поляка-простолюдина з'являється у таких текстах спорадично, але з виразним соціальним підтекстом. У трилогії «Богдан Хмельницький» Михайло Старицький наголошує на можливості спільної боротьби козацтва та польського селянства проти шляхти як поневолювачів. Так, український гетьман закликає до повстання не лише українських простолюдів, а й польських, обіцяючи їм соціальне звільнення: «Разослал я /…/ по всей земле универсалы к бедным собратьям ляхам, таким же подневольным у панства, как было и наше поспольство. Когда я поднял против угнетателей магнатов свой меч, то положил /…/ освободить не только свой родной народ от польской кормиги, но и народ польський…» [12, с. 570–571]. Прикметно, що в очах Хмельницького таке «звільнення», хоч і засноване на соціальних суперечностях, але передбачає саме національно-патріотичну, а не боротьбу між станами суспільства. Утім така однобічна інтерпретація інших представників польської нації лише потверджує загальне негативне сприйняття поляка як шляхтича.

Для російськомовного роману Мордовця (Мордовцева) «Цар і гетьман» (1880) антипольська риторика є важливим концептуальним складником, оскільки негативна семантика ключового для твору образу Мазепи почасти ґрунтується на цій ідеї. Польське виховання майбутнього гетьмана в ідейній системі письменника стає основою моральної деградації особистості: «Лядскимъ ладаномъ прокуренъ Мазепа /…/, ляхомъ смердитъ отъ всего духа мазепинского – такъ и остался старымъ королевскимъ пахолкомъ, что блюда лизалъ въ королевскихъ переднихъ /…/» [7, с. 64]. Прикметно, що автор акцентує увагу на подвійній ідентичності Мазепи, де фатальну роль відіграла саме штучно прищеплена матір'ю польська тожсамість («/…/ мать, вспоенная немножко молокомъ польской культуры, мечтала выработать изъ свого сынка «уродзонего панича» съ лоском, граціей и манерами отборнаго панства» [7, с. 178]). Цей епізод показовий, оскільки підкреслює проблему протиставлення «спартанства» російських та українських представників (Петро I, Палій) манірності польської шляхти і Мазепи відповідно, що відбиває загальну колоніальну спрямованість трактувати Іншого як слабкого, якого необхідно підкорити. Така оптика метропольної репрезентації «периферії» переміщає в середину імперської системи український етнос, лишаючи на маргінесах представників польської нації. Подібні характеристики є й у романі Івана Нечуя-Левицького «Князь Єремія Вишневецький», де абсолютизовано польську аристократичну манірність як рису слабкості: «Шляхта й великі пани тоді так впали, так розм'якинились од розкоші через панщину й неволю хлопів, що між ними князь Єремія був герой, бо ще вдержав прості українські давні норови» [9, с. 246]. Відтак для української історичної прози виразне наголошення на культивованій примхливості та побутовій рафінованості шляхти відіграє роль своєрідного маркера мілітарної неповноцінності польського лицарства. Отже, антиколоніальна стратегія українських авторів передбачає іншування поляків в аксіологічній матриці слабкості, тим самим намагаючись підкреслити в образі Іншого риси певної нижчості стосовно козацько-селянського етноіміджу українця.

Як уже зазначено вище, соціальний чинник іншування вилучає з колективного образу українства власну аристократію, маргіналізуючи її та корелюючи з польською шляхтою. Побутова інакшість вибудовує біполярний світ існування козацтва та шляхти. В Івана Нечуя-Левицького світоглядна зорієнтованість власної шляхти на Європу привносить в українську ситуацію не інтелектуальну просвіченість, а соціально-побутову іншість, що сприймається як ознака чужинності, польськості. Олеся Виговська,

героїня роману «Гетьман Іван Виговський» (1899), через вишукане вбрання намагається підкреслити власну відмінність щодо одягу козацьких жінок: «вона вже гадала в думці, яку собі французьку сукню пошити для парадного в'їзду в Чигирин, щоб вразити жінок козацьких старшин, котрі вбирались в кунтуші, в жупани, в плахти та в намітки» [8, с. 354], однак це спонукає до окреслення образу гетьманшішляхтянки як прихильниці польської культури, що провокує констатування її певної «неповноцінності» для української громади.

У негації образу поляка важливе значення відіграє і мілітарне польсько-українське протистояння. В історичній прозі Івана Нечуя-Левицького та Михайла Старицького особливе місце відведено польській жорстокості та садистським розправам над українським селянством і козаками. У трилогії Михайла Старицького подано через призму козацького сприйняття розгорнуті картини знищення військами гетьмана Потоцького мирного українського населення під час козацької війни 1637–1638 років: «Посылает [Потоцький. – О. К.] войска и на сем верств в окружности выжигает все до тла, вырезывает без сожаления всех – стариков, женщин, неповинных детей…» [11, с. 89]. Іван Нечуй-Левицький, своєю чергою, наголошує на особливо жорстокому винищенні українства князем Єремією Вишневецьким 1648 року, надаючи цим епізодам особливого інфернального звучання: «Здавалось, ніби Єремія вернувся в ті давні часи і приносив страшні жертви Ваалові та Молохові: то були й справді жертви – польським панам» [9, с. 167–168]. Фізичне знищення українства постає своєрідним національним кредо польської нації: «Бити козаків, різати українських хлопів та пити вино – це найбільша наша справа, це наше щастя», такою сентенцією Іван Нечуй-Левицький наділяє гетьмана Потоцького [9, с. 82].

Українські автори не замовчують і козацьке насильство, однак воно набирає певного ідеологічного забарвлення й постає винятково як своєрідна відповідь на польський виклик, а помсту і відплату природно вписують у загальний образ козака-захисника Вітчизни: «Козаки вместе с мещанами, ворвавшимися в браму крестьянами бросались за ними [поляками та євреями. – О. К.] по п'ятам, настигали их на бегу, хватали их на порогах жилищ, вривались сквозь выломаные двери… /…/ Ни мольби, ни проклятия, ни слезы, ни вопли детей не смягчали и не трогали ожесточенных долгими истязаниями сердец» [12, 91]. Однак подекуди і автор (Михайло Старицький) не знаходить виправдання козацькому бездумному свавіллю та знищенню всього неукраїнського. Особливо разючою в цьому контексті постає розправа Кривоноса в Махнівці, що перетворюється на своєрідний кривавий бенкет: «Три дня ватаги его [Кривоноса. – О. К.] /…/ бесновались в Махновке и окрестностях, истребляя немилосердно всякого, кто, по несчастью, случайно был в польском кунтуше, или в бороде, или промолвил нерусское слово» [12, с. 282].

Хоча в історичній прозі 1880–90-х років спостерігаємо загальну стереотипізацію поляка як чужого і ворога, проте в текстах і Нечуя-Левицького, і Старицького наявні й певні альтернативні стратегії маркування сусіднього етносу. У літературі XIX ст. з'являються спорадичні спроби подивитися на польську націю не через призму ворожості, а спорідненості. Ідилічні версії Тараса Шевченка про оновлення польсько-українського «тихого раю» чи дражливі тези Пантелеймона Куліша у «Крашанці русинам і полякам» (1882) про «страшного ворога» великого Нетяма, «що криецця в Руському народі» та руйнує міжнаціональне порозуміння [6, с. 38], частково адсорбувала історична белетристика кінця XIX ст. Поза картинами антагоністичного протистояння окреслено перспективу порозуміння та мирного співіснування двох етносів. Показовим у цьому контексті є моделювання цілої когорти персонажів поляків у трилогії Михайла Старицького «Богдан Хмельницький», які намагаються окреслити перспективу толерантного співжиття поляків і українців. Особливо символічного наповнення набуває образ польського шляхтича Грабовського, що свідомо обирає українську ідентичність та стає козаком Грабиною. А відтак усе його «нове» життя перетворюється на спокутування гріхів, учинених у минулому перед Україною: «Укоротил господь мой век, не дал сподвижничеством загладить мои вины. Так поверни ты [Хмельницький. – О. К.], и за мою душу отслужи Украйне и богу…» [11, с. 314]. Утім і ціла когорта польських політичних діячів (Радзієвський, Оссолінський) на чолі з королем Владиславом у Старицького постають прихильниками міжнаціональної дружби та братерства. Однак панівним усе-таки в романістиці й Івана Нечуя-Левицького, і Михайла Старицького, і Данила Мордовця є моделювання поляка як Іншого, чужого, що демонструє свою зверхність та зневагу до всього українського.

Загалом стратегії конструювання гетерообразів поляків у вітчизняній історичній прозі глибоко защеплені на загальнонаціональних пошуках етнічної ідентичності українства, що особливо загострилися наприкінці XIX століття. У такій ситуації репрезентація Іншого в історичній ретроспективі дозволяє чіткіше окреслити автоімідж через призму протиставлення з сусідніми етносами, підкреслення позірних відмінностей національного буття двох народів на різних рівнях. Саме у бінарних моделях «свій-чужий» проявляється антиколоніальний наратив історичної белетристики, що в замаскованій чи відкритій формах децентрує російське та польське домінування в літературних візіях минулого, водночас, артикулюючи автономність та самодостатність української «уявленої спільноти» (Бенедикт Андерсон).

Література:

1. Бакула Б. Креси без взаємних викреслювань / Боґуслав Бакула // Критика. – 2010. – Ч. 1–2 (січень-лютий). – С. 16–22.

2. Величко С. Літопис / Самійло Величко ; пер. з книжної української мови, вст. стаття, комент. В. Шевчука ; відп. ред. О. Мишанич. – К., 1991. – Т. 1. – 371 с.

3. Гисторія… Г. Граб'янки. ЛѢтописъ краткій / [упоряд. В. Мойсеєнко]. – Житомир, 2001. – 277 с.

4. Гоголь Н. В. Тарас Бульба : сборник / Н. Гоголь ; предисл и коммент. А. Журавлевой. – Харьков : Клуб Семейного Досуга, 2008. – 400 с.

5. Історія Русів / [пер. І. Драча ; вст. ст. В. Шевчука]. – К. : Радянський письменник, 1991. – 318 с.

6. Куліш П. Крашанка русинам и полякам на Великдень 1882 року / П. Куліш. – Львів, 1882. – 40 с.

7. Мордовцев Д. Царь и гетман / Д. Мордовцев // Мордовцев Д. Полное собраніе историческихъ романовъ, повестей и разсказов. – СПб, 1914. – Кн. 8. – С. 1–292.

8. Нечуй-Левицький І. Гетьман Іван Виговський / Іван Нечуй-Левицький // Нечуй-Левицький І. Князь Єремія Вишневецький. Гетьман Іван Виговський : історичні романи / Іван Нечуй-Левицький ; упоряд., авт. післям. та приміт. Р. Міщук. – К. : Дніпро, 1991. – С. 247–481.

9. Нечуй-Левицький І. Князь Єремія Вишнивецький / Іван Нечуй-Левицький // Нечуй-Левицький І. Князь Єремія Вишневецький. Гетьман Іван Виговський : історичні романи / Іван Нечуй-Левицький ; упоряд., авт. післям. та приміт. Р. Міщук. – К. : Дніпро, 1991. – С. 5–246.

10. Сміт Ентоні Д. Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт і республіка / Ентоні Д. Сміт ; переклад з англійської П. Таращука. – К. : Темпора, 2009. – 311 с.

11. Старицкий М. Богдан Хмельницкий. Трилогия. Книга Первая. Перед бурей. Роман / Михаил Старицкий. – К. : Дніпро, 1991. – 645 с.

12. Старицкий М. Богдан Хмельницкий. Трилогия. Книга третья. У пристани. Роман / Михаил Старицкий ; послесл. Л. С. Демьянивской. – К. : Дніпро, 1991. – 623 с.

13. Ф'ют А. Зустрічі з Іншим / А. Ф'ют ; пер. з польс. Я. Поліщук. – Харків : Акта, 2009. – 261 с.

УДК 821.161.2-3«19/20»

Панова Н. Ю.

СУЇЦИДАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ В ПРОЗІ АРХИПА ТЕСЛЕНКА

Провідним у творах А. Тесленка є мотив смерті, який автор активізує по-різному, зокрема за допомогою зображення суїцидальних актів. У прозі письменника можна простежити реалістичне ставлення до проблеми самогубства як до величезної національної трагедії.

***Ключові слова**: самогубство, життєва трагедія, декадентські настрої, соціальний конфлікт, суїцидальний акт.*

Ведущим в произведениях А. Тесленко является мотив смерти, который активизируется по-разному, в частности при помощи изображения суицидальных актов. В творчестве А. Тесленко можно проследить реалистическое отношение к проблеме самоубийства как к огромной национальной трагедии.

***Ключевые слова:** самоубийство, жизненная трагедия, декадентские настроения, социальный конфликт, суицидальный акт.*

The leading motive in the works by A. Teslenko is the motive of death, which is activated in different ways, in particular by means of depicting the suicidal acts. In works by A. Teslenko we can see the realistic attitude to the problem of suicide as a great national tragedy.

***Key words:** suicide, life tragedy, decadent mood, social conflict, suicidal act.*

Актуальність дослідження полягає в тому, що А. Тесленко (1882–1911) – видатний український письменник кінця XIX – початку XX сторіч, чия літературна діяльність була розпочата в роки соціальних катаклізмів, які, врешті-решт, призвели до зміни експлуататорського суспільства на соціалістичне. Ця сувора епоха підняла на боротьбу всю прогресивну сільську молодь та інтелігенцію, розкривши світлі перспективи нового життя. Пройшовши всі випробування, А. Тесленко у власних творах спробував показати зсередини трагедію учасників революції, які після поразки втратили свої сили, здоров'я, провели молодість у в'язницях і на засланнях.

На думку М. Нестелєєва, у творчості А. Тесленка можна простежити дві тенденції: традиційно-реалістичну й новаторську. Новаторство письменника полягає в актуалізації мотивів, що були популярні в тогочасній західноєвропейській літературі. Складні життєві обставини, а також занепад і декадентські настрої вплинули на формування світовідчуття А. Тесленка. У творах він змальовував глибокі внутрішні зміни в житті народу, зображав психологію людей, які належали до різних верств суспільства, розкривав драматизм тогочасної дійсності й оцінював її з демократичних позицій [1].

У своїх перших творах А. Тесленко змалював село таким, яким воно було до 1905 року: з повновладдям великих панів-землевласників і куркулів, з великою кількістю безземельних збіднілих селян, які були змушені найматися на роботу чи їхати працювати на північ. Розвитку дії у творах сприяють різноманітні суперечності: наприклад, соціальний конфлікт, оприявлений на різних рівнях і просторах буття персонажів, конфлікт між гнобителем і пригнобленим, багатим і бідним, бажаним і дійсним, між прагненням до світлого й радісного людського життя й невблаганністю похмурих гнітючих обставин.

Провідним мотивом текстів А. Тесленка, на думку М. Нестелєєва, є мотив смерті, який автор активізує по-різному, зокрема за допомогою змалювання суїцидальної образності [2]. У творчості письменника можна простежити реалістичне ставлення до проблеми самогубства як до великої національної трагедії. За спостереженнями М. Нестелєєва, у прозі А. Тесленко протиставляє декадентській тезі «мистецтво для мистецтва» концепцію нікчемності життя певних верств суспільства. Герої творів намагаються жити відповідно до норм народної моралі, однак у ситуації дезадаптації легко схильні до смертельного вибору. Для них смерть не страшніша, ніж життя, навіть навпаки [2].

В. Смілянська відзначає, що трагедія героїв А. Тесленка, які вибрали самогубство як єдиний спосіб вирішення всіх проблем, у тому, що вони самотні, нещасні, бідні й не знають, як перемогти зло. Це люди достойні уваги й поваги, а не якість «нікчеми». Ці люди не визнають компромісів, вони краще загинуть, але не здадуться. У цьому й полягає заперечення чинного ладу. А. Тесленко не засуджує цих людей, він їх розуміє, оскільки в ці трагічні роки реакції не знаходить для них іншого виходу [3].

Мета нашого дослідження – дослідити твори А. Тесленка, у яких описано суїцидальні акти, проаналізувати внутрішній світ героїв, їхні думки, почуття, переживання, а також причини й обставини, що підштовхнули їх до самогубства.

© Панова Н. Ю., 2014

У творі «Любов до ближнього» автор пише про двох бродяг, які познайомилися, ночуючи в монастирі. Повістування від першої особи, але персонажі не мають імен, що надає певної узагальненості й типовості їхньому буттю. А. Тесленко описує зовнішність одного, підкреслюючи соціальний статус бурлаки: «Обличчя його не видно гаразд, – світло десь за грубкою блима, – видно тільки, що усики невеличкі в його, худий сам, піджачина на йому якась, що тряп'я так і висить, під плечем ганчір'я якесь, зігнувся так та зубами тільки цок-цок» [3, с. 67]. Розповідаючи про себе, персонаж повідомив, що «У наймах родився, у наймах ріс, у наймах… батько й мати померли» [3, с. 69]. Нужда змусила їхати в Одесу на заробітки. Роботи не було, упродовж місяця гроші закінчилися, одяг зносився, чоботи подерлися. У результаті виникли проблеми зі здоров'ям. Ноги були постійно мокрі, почав гноїтися великий палець: «… нога, як колодка… а з великого пальця так і слезить» [3, с. 68].

З гіркотою й душевною образою, зі сльозами в очах бурлака розповідав про своє нещасне загублене життя: «І світ великий, і прихилиться нема тобі де» [3, с. 69]. Потреба у відповідному лікуванні, сподівання на допомогу змусили його податися в монастир.

Дійшовши до монастиря, обоє бурлак потрапляють до церкви на молебень «о покарании», де священик розповідає про те, що треба «любити ближнього». Автор акцентує увагу на цих двох словах, вони особливо запали в душу головним героям, що й пояснює назву самого оповідання. У назві також можна прочитати певну іронію. В. Смілянська справедливо зазначає, що, як правило, А. Тесленко зображає вже сформовані характери, розкриваючи їхнє єство поступово й несподівано. Якщо на початку персонаж викликає симпатію, то поступово, з визначенням його внутрішньої сутності, це враження змінюється на абсолютно протилежне. Саме цей принцип А. Тесленко використав у розповіді «Любов до ближнього» [3].

Будучи голодними, подорожні пішли до чайної на території монастиря, де монахи зустріли їх дуже радо. Грошей було мало, тому довелося взяти один чай на двох. Один із пілігримів, здоровіший на вигляд, випив півчашки і вирішив поділитися зі своїм супутником із хворою ногою. Монахи досить грубо вимагали додаткову плату за вже оплачений чай, пояснюючи тим, що місце й посуд теж не безкоштовні. Бурлаки були вражені лицемірством церковників. Кілька хвилин тому на проповіді священик розповідав, що перед Богом усі рівні й треба ставитися з повагою до всіх людей, любити ближнього незалежно від походження чи соціального статусу, а насправді все навпаки. Куди б не приходили мандрівники переночувати, до кого б не зверталися за допомогою, скрізь натрапляють на байдужість, зневагу, брутальність. За будь-яку послугу, навіть за найменш значну, треба платити гроші. Монахи були особливо злі й зачерствілі: «Босяшня нещасна… З вас користь монастиреві… Тільки місце займають» [3, с. 73].

В оповіданні А. Тесленко зображає лицемірство священиків і тих, хто проповідує «любов до ближнього» тільки на словах, насправді ж абсолютно байдужий до інших, особливо до нещасних, бідних і недужих. Так, бурлака з хворою ногою, цілком розчарувавшись у несправедливому житті, будучи не в змозі змиритися з байдужістю, лицемірством, черствістю і злом людей, не бачачи сенсу в існуванні, не знаходить іншого виходу, окрім як закінчити життя самогубством.

Оповідання «Прощай, життя! (з щоденника одного самовбивці)» автор також завершує суїцидальним актом. Самогубство скоює вчитель, якого звільнили з роботи: «За те тільки, що книжки селянам читав, про дещо розказував їм» [3, с. 141] й оголосили неблагонадійним. Як передсмертну записку вчитель залишає кілька сторінок зі свого щоденника: «я з такою боллю писав цей щоденник, – виберу дещо з його та пошлю до редакції, надрукують, може, і… це буде до речі, взнають ще про одно самогубство» [3, с. 145].

В оповіданні «Прощай, життя» всі думки, почуття, переживання, загалом внутрішній світ героя А. Тесленко передає через щоденникові записи. Повернувшись із заслання, учитель стикається з величезною кількістю проблем: зіпсовані стосунки з рідними й близькими, зруйновані мрії про майбутнє щасливе життя, холодна хата, відсутність їжі й докори старого батька. Проте незважаючи на складну життєву ситуацію й душевні переживання, герой оповідання радіє й захоплюється природою, навколишнім світом: «Тепло, сонячно, гарно. Синіють скрізь проліски; кузьки усякі вилазять на сонце, мухи вчаться літать, співають пташки. Так любо. Весна оживає… Боже! Іду і так мені бажається поділитися з кимсь враженнями, повтішатися красою» [3, с. 142].

Зустрівши дорогою вчительку і псаломника, герой оповідання відчуває неприязнь і настороженість до себе. Вони соромляться його, нагадують про неблагонадійність, про те, що потрібно шукати роботу, і своєю поведінкою демонструють, що вони не з ним. Хоча раніше все було по-іншому: «Поки вчителював я, Прокіп Остапович був такий товариш мені! Не було цього тону. Тоді ми на «ти» з ним були. А Марина Петровна теж така тоді приємна була до мене» [3, с. 142].

Укотре милуючись і захоплюючись природою, колишній шкільний учитель із гіркотою в душі думає про своє невдале життя й порівнює його з природою, яка щороку розквітала, розквітає і буде розквітати, чого не скажеш про нього: «Природо, краса свята, божественна! Та ти ж і минулий рік робила це ж саме, розцвітала і раніш, і на той рік це ж саме робитимеш, і ще й ще… А я… розцвів, одцвіту незабаром і… ніколи вже, ніколи не зацвіту більш. Ах, молодосте, молодосте моя! Ти ж така неповоротня, єдина у

мене; чого ж бо ти так марно проходиш?! Де ж бо те, про віщо ось так щебечуть пташки, шепоче весна і про вішо я так мріяв ще в школі?! < > Проходить молодість марно, одноманітно, безглуздо. А там… а там і все життя так. І нічого, нічого… Могила одна. Так хоч би з минулого вже згадати що було!... Вчився – жив мріями, почав учителювати – не дали… Ой, сумно, тяжко…» [3, с. 143].

Згадуючи й аналізуючи своє занапащене життя, колишній учитель уперше замислюється про самогубство. Тим більше, що в останніх газетах дуже часто пишуть про суїцидальні випадки. «Так багато самогубств тепер. Підеш коли в читальню в Коржів Яр, – самі самогубства в газетах. А якби й справді гарно вмерти, вмерти, як оце садки зацвітуть, соловейко защебече» [1, с. 143]. З хвилюванням у грудях і тяжкістю на душі герой оповідання обдумує різні способи «добровільного відходу з життя», для нього головне, щоб було не боляче і щоб виглядати достойно після смерті. При цьому, колишнього вчителя мучать сумніви, адже це гріх і самогубців називають «боягузами». Він починає сам себе переконувати і приходить висновку, що боягуз – це той, хто, не бачачи ні мети, ні сенсу в житті, боїться з ним розлучитися, боїться смерті. «Трус той, з кого життя глузує, кому показує спину, і хто, боячись дати стусана йому, щоб і носом заорало, кисне перед ним, хапається за його. Я ось трус. Хочу вмерти й живу» [3, с. 144]. І так, натрапивши на байдужість людей, не бачачи сенсу в існуванні, а також щоб довести самому собі, що не боягуз і здатний на вчинок, колишній учитель закінчує життя самогубством.

Оповідання «Тяжко» також має суїцидальний кінець. Головний герой Грицько шукав правду в людей і за це був звільнений із заводу. Роботи не було, засобів для існування також. Грицько не знав, що йому робити: «Злидні, сім'я у селі… І по заводах усяких тинявся уже, і по домах «трудолюбця» вештався. Хоч кричи, нігде роботи нема» [3, с. 168]. Цілими днями, сердитий і сумний, він бродив у пошуках роботи і «шматка хліба». Голодний, зі злістю, відчаєм і роздратуванням дивився на вітрини магазинів. А. Тесленко описує почуття голоду і внутрішній стан героя: «Аж у горлі Грицькові лоскоче, аж у його піднебення болить, так йому хочеться їсти» [3, с. 169]. Грицько дивився на ситих панів і думав: «У, мизаті, гладкі!... Цуцики погані, підлизи!... У, життя, – чорти б забрали тебе» [3, с. 169]. Гордість не дозволяла Грицькові розкланюватися і принижуватися перед панами. З огидою і презирством він думав: «Ху! – Що це ще? Старцювать, комедійствовать перед ситими ... щоб тільки жити ?!» [3, с. 169].

На нічліг вирішив Грицько піти до монастиря, заодно і їжі там роздобути. Стоячи слухавши вечірню молитву, Грицько «вмирав від голоду»: «Живіт уже йому так скавучить, за печінки так уже тягне його. Їв би, здається, й свічки, що он біліють, горять. Так смачно пахнуть вони» [3, с. 170]. Після молитви Грицько побачив старого, у якого було багато хліба. Він хотів попросити трохи, але інший мандрівник випередив його. А. Тесленко описує внутрішній стан героя, його образу, використовуючи при цьому експресивну лексику: «Ковтає слину Грицько… Хіба ж за такими чортами й похопишся, – У, сатана руда!... А той чорт сивий і уші розвішав… У, гади!...» [3, с. 171]. Остаточно розсердившись і втративши надію роздобути їжу, Грицько вирішив спати. Автор знову зображує думки, почуття й переживання героя: «Плюнув та й поліз на нари у куток аж, у затінок. Натяг піджачину на голову, ліг. Не лежиться йому. Злість давить його. Нудно, тяжко. Так щось і підступає під горло йому. Перекидається то на той бік, то на той» [3, с. 172].

Лежав Грицько й думав про своє нещасне, загублене і безсенсове життя: «І це зветься життям!... І це ми люде?! Бідні, нещасні ми! Животієм… для чого? Не краще б пак там, на кладовище лежать?! А, пішло ти к чорту, життя!» [3, с. 172].

І так, будучи у відчаї, бачачи навколо бідність, несправедливість, не знаходячи сенсу в подальшому існуванні, головний герой кидається під поїзд. Причиною самогубства стала депресія, викликана безсенсовістю життя, а також повним усвідомленням своєї «нікчемності».

Суїцидальні мотиви також актуалізовано в повісті А. Тесленка «Страчених життя», яку справедливо називають вершиною творчості письменника. Деякі персанажі повісті мають реальних прототипів. А. Тесленко написав твір після самогубства своєї двоюрідної сестри З. Строй, яка теж була бідною селянкою, закінчила церковно-вчительську школу, але не змогла отримати роботу через свою непоступливість, а також підступність священиків і панів.

Головна героїня повісті – Оленка Панасенко, народилася й жила в бідній селянській сім'ї, де постійно «ледь зводили кінці з кінцями». Дівчинка від природи була дуже розумна й обдарована. У школі Оленка навчалася з великим старанням і наполегливістю, була кращою ученицею. Потім її віддали до «дворічної» школи, а пізніше – до церковно-вчительської на казенне утримання. І тут Оленка проявила великий інтерес до знань, вона захоплювалася досягненнями науки й культури. Дівчинка вела щоденник, у якому писала: «Я, з грязі вилізти хочу. Я бажаю до чогось великого, гарного йти, бажаю людськості, правди в житті, про віщо так пишуть у книгах» [3, с. 94].

Минув час, дівчинка виросла. А. Тесленко дає опис зовнішності героїні: «Вирівнялась Оленка, зробилась хороша, струнка. Була, правда, худощавенька, бліденька трохи, та це не вадило їй; навпаки, робило такою чарівною її, так і нагадувало про щось духове в їй. А карі оченята її були такі розумні» [3, с. 95]. Духовний світ для Оленки є невід'ємною частиною того, з чого складається «життя по-людському», те життя, до якого вона так прагнула. Героїня повісті не стільки прагне вирватися з нужди, скільки вчити

людей доброго і світлого. З внутрішнього монологу Оленки видно, що вона має намір радикально змінити своє життя і сподівається на найкраще і світле: «От, буду вчителькою так у селі у второкласній; житиму у хаті в такій; квітничок такий буде у мене, садочок, рояль, книги, картини і… він, задумливий, милий, хороший. Будемо людей добру навчать, до всього такого великого доходить будемо з ним» [3, с. 101].

Живучи в батьківському домі, Оленка з нетерпінням чекала лист від батька Палієвкта з повідомленням про роботу. Звісток не було, і вона вирішила завітати до нього сама. У приймальні випадково почула розмову батька з відвідувачем. Священик говорив про «любов до ближнього», про ту любов, якої навчав «божественний учитель» Христос. Батько Палієвкт згадав і про Оленку, про її прагнення вчитися, а також про її талант і працьовитість. Дівчина була щаслива почути таку похвалу. Через внутрішній монолог автор змальовує її внутрішньо позитивне збудження, думки, почуття та настрій, а також надії на найсвітліше майбутнє: «Значить, коли за таку маєш мене, – думає, – подбаєш для мене. Ану, у якій же второ класній ти помістиш мене? У дівчачій, звісно. Ну, й працюватиму ж я! Буду учениць своїх до думок глибоких привчать, до людськості, правди; буду їм книги гарні читать. Пійду до сії, до тії, всміхнуся до неї, візьму за щічку її… Боже! Як я їх буду кохать!» [3, с. 107].

Олена також була свідком того, як Грищенко й батько Палієвкт бесідували. Грищенко часто кланявся і запобігливо посміхався, що само собою було дуже принизливо. Героїня з осудом думала про свого знайомого. І знову через внутрішній монолог А. Тесленко змальовує внутрішній світ Оленки, її обурення і зневагу: «Цуцик ти, цуцик. На двох лапках стаєш. До чого це воно? Хоть і начальство ж отець Полієвкт, а він же чоловік, як і ти. І невже простіш як не можна держать себе з ним? Ну, взять хоч і благословення, та без коріння такого. Або… або й зовсім нащо здалося воно?... Тепер же не школярі ми вже» [3, с. 108].

Коли підійшла черга Оленки розмовляти з батьком Палієвктом, гордо, з гідністю вона увійшла, привіталася, мовчки стала і посміхнулася. Така поведінка зовсім не сподобалася священикові, він був холодний і непривітний. Що стосується роботи, сказав чекати, а коли буде результат, він не знає. Оленка зрозуміла, що батькові Палієвкту не сподобалася її впевнена, незалежна поведінка: «Щось важке-важке підступило під горло Оленці. Похнюпилась, пішла од його» [3, с. 108]. За допомогою внутрішнього монологу А. Тесленко передає психологічний стан героїні, її розчарування в служителях церкви. Вони традиційно закликають «любити ближнього», а насправді обманюють і лицемірять: «Так он воно що! Ось яка любов до ближнього!... Дбать у проповідях…, а в житті… слова одні… Значить, єсть любов тільки до честі од ближнього! І за недодання її ви так одпихаєте од себе його! І ви ще служителями Христовими себе вважаєте!» [3, с. 109].

Ще одне розчарування судилося пережити Оленці. Візит до будинку місцевого багатія Кочури також був ударом для героїні повісті: «Та невже це така інтелігенція, – такі люде освічені… високомірні, байдужі?» [3, с. 113]. «Та що я, собачка яка, щоб прохать місця в таких ситих, байдужих, діло мать з такими?» [3, с. 113]. А. Тесленко зображує сім'ю Кочур очима Оленки: «Усатий щось про Персію балакать почав. Голос його такий противний Оленці. А пики у всіх страх осоружні які! І таке все їй вороже, чуже: і банка з варенням, і зелений балкон, і білі двері, що йдуть у покої. А повітря так воняє панами» [3, с. 113]. «І я пішла до їх! Мала прохать їх! На віщо це схоже? Яка ж я дурочка! Не навчив Полієвкт, полізла… надіялась так, марила… Які ж жалібні мої мрії, надії… Яка ж легкодуха я! У людей отак вірить, шукать запомоги у когось. А, щоб мене чорт взяв!» [3, с. 114].

З батьками в Оленки теж непрості відносини. Вони ставляться до неї грубо й аморально, утім навіть бідність не може бути виправданням їх «низьких» і «підлих» учинків. Батько й мати змусили Олену переписати заяву в суд на її рідного дядька. «Зло, то є зло! Хай уже хто, а то… батько наваживсь на таке діло низьке… богомольний такий… От і віра!» [3, с. 118]. Оленка важко переживає приниження з боку батьків. Вона не може пробачити собі за те, що так швидко здалася і переписала заяву, зрадивши тим самим свої принципи. Чиста і світла душа Оленки була затиснута з усіх боків, і вона вперше починає думати про смерть. У розмові з Сергієм дівчина запитує, чому люди завершують життя самогубством, на що той відповів, що, як правило, це відбувається через легкодушність і страх перед життям. Оленка схвильовано заперечила: «А не бачить цілі, розуму в житті, страждати і боятися поквитуватися з безцільним стражданням, боятися смерті, скиглити, хапатися за поли життю, аби тільки жить, не знаючи для чого і нащо, – не легкодухість хіба» [3, с. 120].

Оленка скоїла суїцид, написавши передсмертну записку: «На цьому світі, де зло, неправда, нікчемність панують, чому гарному, світлому немає місця. Прощайте… А вам батьку, мамо, ось що скажу: віра в бога не в самому ходінні до церкви, не в обрядах самих… Поховайте мене, де Андрій, між березами. У домовину мені квіток накладіть» [3, с. 123]

Отже, головна героїня закінчила життя самогубством. Зробивши «низький» вчинок (заява на рідного дядька), вона не змогла знайти собі прощення. Будучи маленькою, крихітною дівчиною, вона була сильною людиною. Її самогубство можна розглядати не як утечу від проблем, а як виклик усій тій системі, яка пригнічувала й знищувала таланти з «простого народу». Оленка намагалася донести до людей думку про те, що в душі необхідно вірити в Бога і дотримуватися Його заповідей, а не просто ходити до

церкви. Самогубство дівчини – це не боягузтво і не безвільність, воно викликане безсенсовістю життя, небажанням розмінювати людську гідність на лицемірство, обман і приниження. У результаті соціального конфлікту у свідомості та почуттях Оленки відбувся психологічний зрив. Ціною власного життя вона висловила гнівний протест панам, церковнослужителям і куркулям. Як бачимо, релігія, суспільство, сім'я іноді не в змозі втримати людину від смерті, найчастіше саме вони спричиняють загострення почуття безвиході й відчаю. У повісті А. Тесленко розкрив брехливість і лицемірство закликів церковників та буржуазних лібералів «любити ближнього».

Ми дослідили й проаналізували твори А. Тесленка, у яких головні герої з певних причин закінчують життя самогубством. Було здійснено спробу проникнути у внутрішній світ персонажів, проаналізувати їхні думки, почуття, переживання та розглянути обставини і причини, що підштовхнули їх до такого серйозного кроку. На основі аналізу дійшли висновку, що головними причинами самогубств були втрата сенсу життя, усвідомлення власної «нікчемності», почуття безвиході й відчаю, а також облудність, лицемірство й байдужість церковнослужителів.

Література:

1. Нестелєєв М. На межі: Суїцидальний дискурс українського модернізму : монографія / Максим Нестелєєв. – К. : Академвидав, 2013. – 256 с.

2. Нестелєєв М. Мотив смерті у творчості Архипа Тесленка [Електронний ресурс] / М. Нестелєєв. – Режим доступу : http://litzbirnyk.com.ua/wp-content/uploads/2013/12/31.4.10.pdf.

3. Тесленко А. Ю. Прозові твори. Драматичні твори. Вірші. Листи / Архип Тесленко ; вступ. ст., упоряд. і приміт. В. Л. Смілянської ; ред. Є. П. Кирилюк. – К. : Наук. думка, 1988. – 480 с.

УДК 821.161.2-1

Шарагіна О. В.

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ФЕНОМЕНУ ТИШІ У ТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ СИМОНЕНКА

У статті розглянуто поетичні твори Василя Симоненка зі збірок «Тиша і грім», «Земне тяжіння», «Ти знаєш, що ти людина». Здійснено спробу з'ясувати реалізацію естетичної концепції феномену «тихої лірики» у віршах митця через комунікативні конструкції, «Я – внутрішнє», «Я – зовнішнє», «Я – всеохопне». Проаналізовано звернення поета до явищ natural silence – тиші та homo silence – мовчання як до засобів вираження власної естетичної позиції за допомогою різноманітних тропів і стилістичних фігур.

Ключові слова: *«тиха лірика», natural silence, homo silence, «Я – внутрішнє», «Я – зовнішнє», «Я – всеохопне».*

В статье рассмотрены поэтические произведения Василия Симоненко из сборников, «Тишина и гром», «Земное притяжение», «Ты знаешь, что ты человек». Предпринята попытка выяснить реализацию эстетической концепции феномена «тихой лірики» в стихах творца через коммуникативные конструкции «Я – внутреннее», «Я – внешнее», «Я – комплексное». Проанализировано обращение поэта к явлениям natural silence –тишины и homo silence – молчания как к средствам выражения собственной эстетической позиции с помощью разнообразных тропов и стилистических фигур.

Ключевые слова: *«тихая лирика», natural silence, homo silence, «Я – внутреннее», «Я – внешнее», «Я – комплексное».*

In the article considered the poetry of Vasyl Symonenko of the collections «Silence and thunder», «Earth's gravity», «You know that you are human». An attempt to ascertain the implementation of the aesthetic conception of the phenomenon «silent poetry», in the verses of the artist through communication concepts, «I – internal», «I – external», «I – comprehensive». Analyzed the attitude of the poet to the phenomena of the natural silence and homo silence as a means of expressing their own aesthetic position through various tropes and stylistic devices.

Keywords: *«silent poetry», natural silence, homo silence, «I – internal», «I – external», «I – comprehensive».*

Літературний процес початку шістдесятих років позначений великим творчим підйомом серед митців, які були лідерами культурного процесу. Голос українських шістдесятників, що прорвав кількадесятилітнє мовчання суспільства, відзначався розкішною поліфонією ідей, помислів та прагнень. Панівний метод того часу – соцреалізм – не міг повною мірою віддзеркалити нове світовідчуття інтелігенції. Це підштовхувало поетів «хрущовської відлиги» покладати особливі надії на естетику слова у намаганнях змодифікувати прагнення доби, що стало рушійною силою новаторських шукань. Дослідниця літературного доробку шістдесятництва Л. Тарнашинська стверджує: «У рефлексивно-діялогічному зовнішньо-внутрішньому комунікативному полі кожен репрезентант українського шістдесятництва має свій індивідуальний голос <... >, що, зрештою, і визначає стилістику художніх творів» [9, с. 101]. Серед гучних гасел народжувалося неголосне, нетрибунне слово, часом немовби герметично закрите, зрозуміле лише втаємниченим душам. Воно вимагало глибокого розуміння та декодування імпліцитного підтексту. Інтенціональне значення тиші та мовчання в літературі посилилося передусім у творчості дисидентів. Особливо вагомим воно стає на початку сімдесятих, зокрема його засаднича роль у такому явищі, як «тиха лірика» не викликає сумніву. Утім, відомий український літературознавець В. Моренець небезпідставно ототожнює поняття «традиційної» і «тихої» поезії [3, с. 153].

Тогочасні митці перебували у складній ситуації, адже, з одного боку, вони зазнавали впливу та тиску партійної влади, яка ззовні нав'язувала ярлик праведності, а з іншого – були обмежені власним «Я». Дехто не зміг витримати цього внутрішнього конфлікту самоідентифікації й ламався під тиском морально-етичних суперечностей, інші ж вистояли, оскільки здатні були захищати свої аксіологічні пріоритети, розбудовувати власний творчий простір. Серед останніх особливо помітним був молодий і талановитий поет Василь Симоненко, який за свій недовготривалий життєвий та творчий шлях зробив вагомий внесок у скарбницю української поезії. Літературознавець С. Крижанівський, характеризуючи першу збірку поезій митця, влучно зауважив: «Як грім народжується з тиші, так з глибини нашої землі, з надр нашого народу вибруньковується нова поетична індивідуальність…» [4, с. 542]. У творчій палітрі В. Симоненка варіації власного поетичного голосу досить широкі: від пафосного до молитовного, від конкретно-поверхового до імпліцитно-медитативного, причому тиша та мовчання стають одними з найважливіших елементів його творчого самовираження.

© Шарагіна О. В., 2014

Мета статті полягає в аналізі поетичного доробку українського поета-шістдесятника Василя Симоненка та виявленні реалізації естетичної концепції феномену «тихої лірики» через комунікативні конструкції «Я – внутрішнє», «Я – зовнішнє», «Я – всеохопне» у явищах naturalis silentio – природньої тиші та homo silentio – людського мовчання, що лягли в основу образної системи ліричних творів митця. Підґрунтям для дослідження слугували літературно-критичні праці І. Дзюби, Н. Зборовської, Ю. Коваліва, С. Крижанівського, В. Моренця, І. Світличного, Є. Сверстюка, Л. Тарнашинської.

Читаючи вірші одного з зачинателів когорти шістдесятників В. Симоненка, неодмінно звертаєш увагу на легкість та невимушеність його слова. Черпаючи натхнення в природі, поет уміло виходив на образне поле, що відкривало широку панораму питань соціального, морального та естетичного спрямування. Уникання лементацій і гамірливого багатослів'я надавало йому духовного спокою, внутрішньої патетичності, шляхетної емоційності. Важко не погодитися зі словами літературознавця І. Дзюби, що саме в такому настрої «Поет не проповідує іншим, а мовить до свого сумління» [2, с. 34]. В. Симоненко прагнув віднайти власну авторську манеру, яка була б за межами «мови партій». Він пропонував свою, відмінну від офіційної, версію літературного «дихання», що було органічним для «тихої лірики». До певної міри автор актуалізував ідею «цілого чоловіка» (М. Вороний), назвавши першу славнозвісну збірку поезій бінарною формулою всеохопності «Тиша і грім». Варто підкреслити, що на перше місце він ставить тишу. Це й не дивно, бо навіть у житті, як пригадує літературний критик Є. Сверстюк, «з ним не можна було сперечатися – він не висловлював квапливих напівдумок, він про все подумав і там, де інші багато й неясно балакають, – мовчав. Уся наша втіха, що цей його стиль відбився в тому, що він залишив нам» [5, с. 444–445]. Часто явище тиші, яке приваблювало глибокого поета у суєтливому повсякденні, у творчості митця переходило в мовчання, німоту, спокій, у яких була сконцентрована характерна для нього зосередженість, необхідна ланка сполучення об'єктивної та художньої реальності. Поступово поет відмовився від тем «рідного краю», «страждання в холодній чужині», «козацької слави», і тим самим перейшовши певну межу онтологічного рівня, здійснив естетичний поворот до вічних проблем мови, слова, мистецтва. Еволюція стилю В. Симоненка доводить, що поет відходив від зображення конкретної людини з реального життя, а тим паче абстрактного будівника комунізму, натомість намагався акцентувати увагу на відтворенні особистості ліричного героя в його унікальному сугестивному бутті.

Явище безголосся не марковане у творчості В. Симоненка танатологічно. Воно трапляється в різних варіаціях: як у природі, так і в пізнанні світу, набуванні особистісного досвіду. Прийом актуалізації тиші та мовчання підсилюють емоційне ставлення автора до написаного тексту, спонукають і надають змогу реципієнту максимально наблизитися до задуманого письменником.

У контексті нашого дослідження феномен безгоміння можна поділити на три тематичні групи, кожна з яких має свої особливості, а саме:

1) Тиша – naturalis silentio;
2) Мовчання – homo silentio;
3) Німота – абстракція.

Оскільки, на нашу думку, більш обширним у поезії є поняття природної тиші, то аналіз розпочнемо з першої тематичної групи. Голос природи, який промовляє тишею, охоплює особливий комунікаційний пласт, що не може рівнятися з людським мовчанням, адже є явищем незалежним від будь-яких антропологічних чинників. Образно його можна визначити як «Я – всеохопне». Воно зафіксоване особистістю у природному середовищі, під час їх взаємодії набуває більш інтимного значення і стає головним носієм натурфілософської проблематики усієї поезії. Місткі образи природи – грім та тиша В. Симоненка, на думку його колеги-поета В. Стуса, проектують внутрішні стани лірика. Адже «аби відповідати своєму найвищому призначенню, митець повинен досягти <...> власної самодостатності й тихості» [1, с. 2]. Творчість молодого поета-шістдесятника за своїм ідейно-тематичним спрямуванням є антитетична, адже поет свідомо декларує контрасти, створені на звуковому тлі: серед тиші гучніше гримить грім, а після грому залягає голосніша тиша.

Безголосся віддзеркалює значення добра і зла: воно несе спокій, мир, душевну рівновагу або ж, навпаки, – є сигналом болю та розлуки. Виражальними засобами пейзажних замальовок В. Симоненка є велика кількість прямих та синонімічних епітетів: *«тихих озерцях»*[6, с. 52], *«тихих полях»*[6, с. 63], *«тихі зорі»*[6, с. 93] *«тихі води»*[6, с. 101],»*«тихій Зеленій горі»*[6, с. 260] *«глухої ночі»*[6, с. 49], *«німі кургани»*[6, с. 56], *«безмежжям німим»*[6, с. 60], *«мовчазні та суворі дуби»*[6, с. 146]. Варто зазначити, що не завжди в поезіях молодого творця naturalis silentio виконує роль художнього означення. Цей самодостатній компонент побудови творчого шедевру має низку характеристик, які за допомогою епітетів можуть надавати того чи іншого смислового значення. Серед них такі: *«ніжна тишина»*[6, с. 53], *«космічна тиша»*[6, с. 155], *»вечорова тиша»*[6, с. 159].

Природне безгоміння нерідко плавно переходить в уособлення, відтак світ природи набуває антропологічної здатності місткого мовчання, що підтверджують численні приклади персоніфікованих метафоричних образів: *«дуби мовчали величаво»* [6, с. 62], *«мовчання вод»*[6, с. 66], *«сонце і вітре <...> помовчіть»*[6, с. 74], *«мовчить гроза»*[6, с. 117], *«мовчать <...> хмари»*[6, с. 121], *«мовчали <...> величезні*

столітні дуби»[6, с. 145], *«мовчать каштани»*[6, с. 174], *«мовчали гордо скелі кам'яні»*[6, с. 210]. Часто образ тиші немов оживає, що збагачує спектр її трактувань: вона то постає всесильною владаркою (*«Завмерла мова в тиші верховіть»*[6, с. 59]), *«тишина хиталася велично»*[6, с. 140]), то ніжною опікункою (*«тиша музику берегла»*[6, с 109], *«Скільки в тиші гоїться ласки»*[6, с. 136]). Інколи помітні дещо тривожні ноти, презентовані епітетами: *«тиша гнітюча»*[6, с. 69], *«холодна тиша»*[6, с. 84], метафорами: *«тиша впала за село»*[6, с. 128], *«тиша раптом вповзла у хату»*[6, с. 145].

На відміну від природної тиші, homo silentio у творчості В. Симоненка відрізняється емоційністю та комунікативним спрямуванням. Інколи мовчання не несе важливої інформації, а тому його підтекст не містить особливих загадок для читача: *«Мов раб німий на ораторській скелі <...> Переливаєш в строки невеселі»*[6, с. 49] *«Він мовчки впав <...> Страждання опустилось на лице»*[6, с. 107], *«Фріц мовчав. І мовчало літо»*[6, с. 149], *«І люди принишкли покірні й сумні <...> Навшпиньки до зайди у хату зайшли»*[6, с. 235]. Щоб досягти більшого ефекту, поет намагається наблизити людське мовчання до природної тиші, однак підходить до такого синтезу дуже обережно. Подекуди надзвичайно чуттєво німота майже візуально тяжіє до озвучення невисловленого болю, страждання чи душевних переживань: *«Нікому не мовив «тату» / І вірив, що так і слід»*[6, с. 189], *«Хіба в нестримній жалобі і злобі / Беззубий рот прошмака в пустоту»*[6, с. 284]. Відсутність звуків навколишнього середовища свідчить, що ліричний герой медитативно входить у своєрідний стан нірвани, в якому розмови є зайвими, тому аналогічно до довкілля він замовкає: *«І я не чув, як жайвір в небі тоне <...> / Прийшла любов непрохана й неждана – / Ну як мені за нею не піти»*[6, с. 76], *«Йшла й не чула, напевне, ніч, / Але щастя твоє ще довго голубіло з очей у всіх»*[6, с. 81].

Окрім негативних еоцій homo silentio, у творчості митця може бути декодована імпліцитна душевна рівновага, щастя та радість. Як не дивно, але через мовчання людини цей стан набуває особливої таємничості та дозволяє відчути й зрозуміти емоції ліричного героя: *«В них дзвеніло щастя непочате, / Радість невимовна і жива»*[6, с. 62], *«Я онімів, бо неземна принада, / Мені так душу щастям колиха»*[6, с. 66], *«Мовчки зупинилась на мосту. <...> / Я не смів порушить чистоту»*[6, с. 140]. Ця внутрішня гармонія є проникненням у найінтимніші відчуття людини: *«Ти ідеш...Іди собі щаслива, / Мрій і смійся, думай і мовчи»*[6, с. 83]. Мовчання Симоненка – явище імпліцитне, завжди неповторний і притаманний кожній вдумливій людині шлях у «Я – внутрішнє». Сковородинівське пізнання себе у повній безмовності дає колосальний поштовх для переосмислення не лише зовнішніх обставин, а насамперед експлікації душевного, віддзеркалення того сакрального, яке не може відкритися поверхнево. «Я – внутрішнє» – це так званий діалог ліричного героя із самим собою. Він має особливе значення в екзистенційні моменти вибору чи прийняття рішень, як-от: *«І вона величаво мовчала. / Дивний спокій світивсь на чолі»*[6, с. 149].

Окрім комунікативної конструкції «Я – внутрішнє», у поезії В. Симоненка можна спостерігати конструкцію «Я – зовнішнє». Якщо першому притаманна тиша навколишнього середовища, що спонукає до інтимного діалогу з собою, то для другого рушійною силою людське мовчання. Йдеться про комунікативний акт, передачу інформації на зовнішньому суб'єкт-об'єктному рівні. Ця антропологічна інтертекстуальність охоплює процеси комунікації людини не звичайним способом, а власне через безголосся. У В. Симоненка такий комунікативний акт виявляється кордоцентрично, через філософему серця, і становить сутність «повної людини», яка намагається згармонізувати себе на підтекстовому рівні. *«І хоч ти не сказала нічого <...> / Він, забувши солодку знемогу, / Розганяти хмари полетів»*[6, с. 73], *«І проходиш ти завжди боком, / І підкреслено ти мовчиш»*[6, с. 87].

Окрім пиродної тиші та людського мовчання, В. Симоненко застосовував безмовність у поєднанні з абстрактними поняттями. Відчуття радості, спокою та врівноваженості виникають через любов чи то до сина: *«Над тобою тріпочуть крилами / Тихі-тихі спокійні сни»*[6, с. 153], *«Над тихим сном мого малого сина <...> / Пливла тривога»*[6, с. 156], чи то до жінки *«Та до неї лине й лине мрія, / Ніби світло тиха і легка»*[6, с. 185]. Також за допомогою епітетів яскраво змальовано різноманітні поняття, що не стосуються почуттів людини, а саме: *«Нам не дрімать на тихому причалі, / Не вишивать в кімнатній тишині»*[6, с. 54], *«В них дзвеніло щастя непочате. / Радість невимовна і жива»*[6, с. 62], *«Де повернеться тихою струною / Муками натягнута струна»*[6, с. 180], *«Тиха, сіренька, на мене схожа, / Завжди зі мною ходила тінь»*[6, с. 186].

Дещо тривожне відчутне в рядках поезій, насичених оригінальними епітетами, пов'язаними більшою мірою з німотою, яка домінує в абстрактних поняттях: *«екстазі німім»*[6, с. 73], *«світе <...> німий»*[6, с. 92], *«передгроззі дикім та німім»*[6, с. 98], *«сіріють німо стіни»*[6, с. 115], *«німим божевіллям»*[6, с. 154], *«в царстві мертвого й німого»*[6, с. 193], *«німих докорів»*[6, с. 219]. *«німими заводами домів»*[6, с. 279], *«тихій зажурі»*[6, с. 116], *«тихий сум»*[6, с. 118]. Поряд із тишею та німотою з неживими поняттями поєднано й homo silentio: *«І мовчала струнка дорога»*[6, с. 60], *,»Хай мовчать Америки й Росії, / Коли я до тебе говорю»*[6, с. 129].

Щодо виражальних засобів презентації тиші та мовчання, то В. Симоненко застосовує багатогранну гаму різноманітних тропів і стилістичних фігур. Окрім широковживаних епітетів та метафор, автор ви-

користовує оригінальні оксюморони, приміром: *«І віриться мені, що тут нема облуди, / Що то мені шепочуть мертві люди»*[6, с. 48], *«Дзвенять німою тугою ліси, / Коли їх ніч тремтлива обнімає»*[6, с. 75], *«І довго чулися у тиші голосній / Її слова обурені і гнівні»*[6, с. 278]. Поєднання непоєднаного вилилося у вишуканому авторському порівнянні *«В грудях набубнявіла тривога, / Тиха й мовчазна, як динаміт»*[6, с. 89], анафора підсилює значущість безголосся: *«Тиша вражає, терпнуть губи, / Тиша репне навпіл ось-ось»*[6, с. 136], кільце, що обрамлює поезію, свідчить про прагнення автора до афористичного філософського узагальнення: *«Усе важке й безмовне мов каміння»*[6, с. 193].

Отже, у ліричній творчості В. Симоненка, позначеній індивідуальним почерком автора та пошуками багатої на відтінки інтонаційності, спостерігаємо контрастну антитетичність засобів вираження naturalis silentio – природної тиші, що набуває ідейно-тематичної інформативності, закладеної у підтексті поезії, та homo silentio – людського мовчання, яке вдало доповнює образна німота абстрактних понять. Серед авторських прийомів важливе місце посідає протиставлення загальноприйнятого й інтимного, гучного і тихого, голосу й мовчання, грому і тиші. У ході аналізу віршів відкриваємо цілу мережу комунікативних компонентів безголосся, які можна систематизувати за принципом тріади: «Я – внутрішнє», «Я – зовнішнє» та «Я – всеохопне». Кожне з цих «Я» проявляється в метафоричній мові автора і стає важливим складником та маркером феномену «тихої лірики», що збагатила палітру національної лірики вже наприкінці шістдесятих років. Серед художніх засобів, які створюють різнобарвний світ тиші В. Симоненка, переважають епітет, метафора, персоніфікація, порівняння, анафора, кільце, оксюморон та інші. Вірші поета стали важливим імпульсом для становлення «тихої лірики», у якій образ тиші, співвіднесений із творчим началом, слугує засобом вираження глибоких роздумів над дійсністю і вічною загадкою людини.

Література:

1. Адамчук С. Невеличкі розповіді про велике життя [Про творчість В. Симоненка та Є. Концевича] / С. Адамчук // Літературна Україна. – 1964. – 31 січ. – С. 2.

2. Дзюба І. «…І вічні питання до білого світу». Нотатки про лірику Леоніда Талалая / І. Дзюба // СІЧ. – 1992. – № 2. – С. 33–37.

3. Історія української літератури ХХ століття : у 2 т. / за ред. В. Г. Дончика. – К. : Либідь, 1998. – Т. 2. – 456 с.

4. Коваль В. Серце моє в колючому дроті: Есе. Спогади. Документи / В. Коваль. – К., 2005. – 703 с.

5. Сверстюк Є. Симоненко – ідея / Є. Сверстюк //. На святі надій: Вибране. – К., 1999. – 780 с.

6. Симоненко В. Поезії. Казки. Байки. З неопублікованого. Проза. Літературні статті. Сторінки щоденника. Листи : у 2 томах / В. Симонеко. – Черкаси : Брама-Україна, 2004. – Т. 1 – 424 с.

7. Симоненко В. Статті. Рецензії. Нариси. Виступи. Листи. Автографи. Документи біографічного характеру : у 2 томах / В. Симоненко. – Черкаси : Брама-Україна, 2004. – Т. 2 – 320 с.

8. Тарнашинська Л. Василь Симоненко: «Україно, ти моя молитва...» : Біобібліогр. нарис / Л. Тарнашинська // Шістдесятництво: профілі на тлі покоління. – К., 2007. – № 11. – 119 с.

9. Тарнашинська Л. Проекція Інґарденівської феноменології в літературознавчій антропології: антропологема індивідуального голосу в художньо-образній системі українського шістдесятництва / Л. Тарнашинська // Поетика художнього тексту. – Люблін, 2011. – Т. 2. – С. 99−108.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Адах Наталія Арсенівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови імені професора К. Ф. Шульжука Рівненського державного гуманітарного університету.

Бибик Світлана Павлівна, доктор філологічних наук, старший науковий співробітник Інституту української мови НАН України.

Вісич Олександра Андріївна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач Музею Лесі Українки (м. Ялта).

Врублевська Тетяна Василівна, викладач кафедри українознавства Вінницького національного медичного університету імені М. І. Пирогова.

Дудник Оксана Миколаївна, викладач кафедри українознавства Вінницького національного медичного університету імені М. І. Пирогова.

Єрмоленко Світлана Яківна, доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувач відділу стилістики та культури мови Інституту української мови НАН України.

Кирильчук Олександр Миколайович, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Рівненського державного гуманітарного університету.

Кірілкова Наталія Василівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови імені професора К. Ф. Шульжука Рівненського державного гуманітарного університету.

Коць Тетяна Анатоліївна, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу стилістики та культури мови Інституту української мови НАН України.

Кочерга Світлана Олексіївна, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови і літератури Національного університету «Острозька академія».

Краєвська Ганна Павлівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства Вінницького національного медичного університету імені М. І. Пирогова.

Леонова Наталія Валеріївна, старший викладач кафедри історії та українознавства Національної металургійної академії України.

Мазур Наталія Василівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української, англійської та латинської мов імені М. О. Драй-Хмари Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Максимчук Віталій Васильович, кандидат філологічних наук, викладач кафедри української мови і літератури Національного університету «Острозька академія».

Мамич Мирослава Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри прикладної лінгвістики Національного університету «Одеська юридична академія».

Марусинець Маріанна Михайлівна, аспірант кафедри загального мовознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Маслова Юлія Петрівна, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри документознавства та інформаційної діяльності Національного університету «Острозька академія».

Мацько Любов Іванівна, доктор філологічних наук, професор, академік НАПН України, завідувач кафедри стилістики української мови Інституту української філології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Мединська Наталія Миколаївна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови та методик викладання Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука, докторант кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Мініч Лариса Степанівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови і літератури Національного університету «Острозька академія».

Мірченко Микола Васильович, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Павлюк Тетяна Павлівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології та методики викладання РВНЗ «Кримський гуманітарний університет».

Панова Наталія Юріївна, кандидат психологічних наук, доцент кафедри іноземних мов та методики викладання Бердянського державного педагогічного університету.

Поповський Анатолій Михайлович, доктор філологічних наук, професор кафедри мовної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Ричагівська Юлія Євстахіївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови імені професора К. Ф. Шульжука Рівненського державного гуманітарного університету.

Степанова Ольга Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови імені професора К. Ф. Шульжука Рівненського державного гуманітарного університету.

Супрун Людмила Вікторівна, доктор наук із соціальних комунікацій, кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри журналістики Національного університету «Острозька академія».

Христіанінова Раїса Олександрівна, доктор філологічних наук, доцент, професор, завідувач кафедри української мови та методики викладання фахових дисциплін Бердянського державного педагогічного університету.

Черемська Ольга Степанівна, кандидат філологічних наук, доцент, професор, завідувач кафедри українознавства і мовної підготовки іноземних громадян Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця.

Шарагіна Ольга Володимирівна, аспірант кафедри української літератури Національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова.

Щербачук Наталія Петрівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови імені професора К. Ф. Шульжука Рівненського державного гуманітарного університету.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. МОВОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Єрмоленко С. Я.
ЦІННІСНИЙ КРИТЕРІЙ КОДИФІКАЦІЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ НОРМИ 3
Мацько Л. І.
МОВНА ОСОБИСТІСТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ 8
Мірченко М. В.
ОСНОВИ ЕКОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ: ПРОБЛЕМИ, МОЖЛИВОСТІ, ПЕРСПЕКТИВИ 16
Поповський А. М.
ВІД ХОЛУЯ ДО ХОЛУЙСТВА: ЕТНОЛІНГВІСТИЧНИЙ І КОГНІТИВНИЙ ПОГЛЯДИ НА ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ «ПРИСЛУЖНИЦТВО» 20
Супрун Л. В.
НІМЕЦЬКА МОВНА МЕНТАЛЬНІСТЬ У КОНТИНУУМІ «ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВОГО ВІСТНИКА» ЛЬВІВСЬКОГО ПЕРІОДУ (1898–1906 РР.) 31
Христіанінова Р. О.
СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ОЗНАКАМИ РІЗНИХ ТИПІВ 37
Адах Н. А.
ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКІ ПРИКМЕТНИКИ В ПОЕЗІЇ ВАСИЛЯ БАРКИ 42
Бибик С. П.
РЕГІОНАЛЬНА ВАРІАНТНІСТЬ СТИЛЬОВОЇ НОРМИ В ДИСКУРСІ РАДІО «FM ГАЛИЧИНА» 46
Врублевська Т. В.
НОМІНАТИВНЕ ПОЛЕ КОНЦЕПТУ «ПОДІЛЛЯ» В ХУДОЖНІХ ТВОРАХ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА: ЦІЛІСНА НОМІНАЦІЯ 49
Дудник О. М.
ТЕРМІНОРОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ *НОМЕН – ОНІМ.* НАУКОВИЙ НОМЕН ТА ЗАГАЛЬНОВЖИВАНИЙ ХУДОЖНІЙ 52
Кірілкова Н. В.
НАЗВИ СОСНИ ТА СОСНОВИХ НАСАДЖЕНЬ У ГОВІРКАХ РІВНЕНСЬКОГО ПОЛІССЯ 56
Коць Т. А.
ЛІТЕРАТУРНА НОРМА І СУЧАСНІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ 59
Краєвська Г. П.
ГІПОНІМІЯ ЯК ВИЯВ СИСТЕМНОСТІ ЛЕКСИКИ ТРАДИЦІЙНИХ НАРОДНИХ РЕМЕСЕЛ 62
Леонова Н. В.
ОГОЛОШЕННЯ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ В МЕТРО, ЇХ СИНТАКСИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ 65
Мазур Н. В.
МОВНО-СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ МЕМУАРНОГО ТЕКСТУ ДМИТРА ДОРОШЕНКА (НА МАТЕРІАЛІ «МОЇХ СПОМИНІВ ПРО ДАВНЄ МИНУЛЕ» (1901-1914 РР.)) 68
Максимчук В. В.
ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКІ ФЛОРОЛЕКСЕМИ СУЧАСНИХ ПОЕТІВ РІВНЕНЩИНИ 71
Мамич М. В.
КУЛЬТУРОМОВНИЙ КОНТЕНТ ЖУРНАЛУ «ЖІНКА» 50-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ 76
Марусинець М. М.
ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ СЕМАНТИКИ МОДАЛЬНИХ ЧАСТОК (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ, НІМЕЦЬКОЇ, УГОРСЬКОЇ МОВ) 80
Маслова Ю. П.
СПЕЦИФІКА НАЙМЕНУВАНЬ ОСІБ ЖІНОЧОЇ Й ЧОЛОВІЧОЇ СТАТІ ТА КАТЕГОРІЯ РОДУ В ГАЗЕТНИХ ТЕКСТАХ 83
Мединська Н. М.
ВАЛЕНТНІСНІ ВЛАСТИВОСТІ ОЗНАКОВИХ СЛІВ 87
Мініч Л. С.
ЛІНГВОСИНЕРГЕТИЧНІ ІДЕЇ СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИКИ 92
Павлюк Т. П.
ПРЕДИКАТНЕ ОТОЧЕННЯ КОНЦЕПТУ ‘КРИМ’ У ЗАГОЛОВКАХ ЗМІ 96

Ричагівська Ю. Є.
ФУНКЦІЮВАННЯ СУРЯДНИХ СПОЛУЧНИКІВ У ДІАЛЕКТНОМУ МОВЛЕННІ (НА МАТЕРІАЛІ ГОВІРКИ С. БАРМАКИ РІВНЕНСЬКОГО РАЙОНУ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ) 101
Степанова О. І.
ДО ПРОБЛЕМИ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ НОРМИ 104
Черемська О. С.
ЗАСАДИ ЛЕКСИЧНОГО НОРМУВАННЯ У ПРАЦЯХ МОВОЗНАВЦІВ ХАРКІВСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЧНОЇ ШКОЛИ (ПЕРША ТРЕТИНА ХХ СТ.) 108
Щербачук Н. П.
СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ В ДІАЛОГІЧНОМУ МОВЛЕННІ, ЇЇ КОМПОНЕНТНИЙ СКЛАД 112

РОЗДІЛ 2. ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Кочерга С. О.
ЄРУСАЛИМСЬКИЙ ТЕКСТ У ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ 116
Вісич О. А.
ТОПОС ТЕАТРУ В ДРАМАТУРГІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ 121
Кирильчук О. М.
ОБРАЗ ПОЛЯКА В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИЧНІЙ ПРОЗІ КІНЦЯ ХІХ СТОРІЧЧЯ 125
Панова Н. Ю.
СУЇЦИДАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ В ПРОЗІ АРХИПА ТЕСЛЕНКА 131
Шарагіна О. В.
ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ФЕНОМЕНУ ТИШІ У ТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ СИМОНЕНКА 136

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ 140

Наукове видання

Наукові записки
Національного університету «Острозька академія»
Серія «Філологічна»

Збірник наукових праць

Випуск 50

Головний редактор Пасічник І. Д.
Заступник головного редактора Новоселецька С. В.
Відповідальний за випуск Максимчук В. В.
Укладачі Максимчук В. В., Столяр З. В., Федорич Х. М.
Технічний редактор Свинарчук Р. В.
Комп'ютерна верстка Крушинської Н. О.
Художнє оформлення обкладинки Олексійчук К. О.

За достовірність наведених фактичних даних, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей відповідають автори.

Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 34,87. Тираж 100 прим. Зам. № 99-14
Папір офсетний. Друк цифровий. Гарнітура «TimesNewRoman».

Оригінал-макет виготовлено у видавництві
Національного університету «Острозька академія»,
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 1 від 8 серпня 2000 року.

Видавець СПД Свинарчук Р. В.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 27 від 29 липня 2004 року.
Тел. +38 067 771 28 70, e-mail: 35800@ukr.net